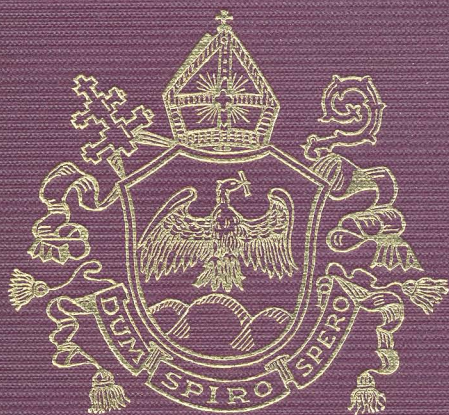

PROHÁSZKA OTTOKÁR
ÖSSZEGYÜJTÖTT MUNKÁI

GYŰJTEMÉNYES DISZKIADÁS

PROHÁSZKA OTTOKÁR
ÖSSZEGYÜJTÖTT MUNKÁI

SAJTÓ ALÁ RENDEZTE

SCHÜTZ ANTAL

XX. KÖTET.

SZENT ISTVÁN-TÁRSULAT
AZ APOSTOLI SZENTSZÉK KÖNYVKIADÓJA
BUDAPEST

PROHÁSZKA OTTOKÁR

AZ ÚR HÁZÁÉRT

SZENT ISTVÁN-TÁRSULAT
AZ APOSTOLI SZENTSZÉK KÖNYVKIADÓJA
BUDAPEST

Fenntartunk minden jogot, a fordítás jogát is.

Copyright by Stephaneum Budapest.

Nihil obstat. Nr. 2610. Dr. Theophilus Kittka, censorum praeses. Imprimatur.
Strigoni, die 19. Julii 1929. Dr. Stephanus Breyer eppus, vic. gen. ad int.

Kiadja a Szent István-Társulat.

STEPHANEUM NYOMDA ÉS KÖNYVKIADÓ R. T.

Budapest, VIII., Szentkirályi-utca 28. sz. — Nyomdaiigazgató : Kohl Ferenc.

BEVEZETÉS.

A fiatal Prohászka naplójegyzeteiből valami döbbenetes elszántsággal és titáni őserővel tör ki egy vágy és elhatározás : az Isten országáért mindent megkockáztatni és mindent föláldozni. Ebből a programból élet lett és ennek az életnek néhány villanását adja ez a kötet.

Nevezetesen első két részéből elragadó erővel szól az a mindenre elszánt apostoli bátorság és akarat, mely a jozefinizmustól kikezdett és a liberalizmustól kilúgozott magyar egyházi életbe ismét lelket akar verni. — A Rómában megtanult theologia, IX. Pius Syllabus, XIII. Leo katolikus kultúrprogramja : ezek a vezércsillagai ; a prófétákra emlékeztető kemény és merész feddés, apostoli tűz és buzdítás, türelmes és szuverén bőségű fölvilágosítás, ha kell, éles harc és támadás : ez az útja.

Ezek a dolgozatok jobbra az esztergomi időbe esnek és sok tekintetben elméleti megalapozásai azoknak az eszméknek, melyek az Esztergom hasábjain aztán a hetköznap élet porondjára szállnak le (lásd Ö. M. 21). Azonban tévedés volna itt csak a fiatalos hevületnek, a magas gőznyomással dolgozó germanikus nevelésnek megnyilvánulásait és hatásait látni. A dolgozatok kronológiája világosan beszél : sem a püspöki állás, sem az egyre emelkedő népszerűség, sem a haladó életkor nem lohasztotta az Úr Krisztus e hű munkásának «első buzgóságát». Ezek csak tágitották munkásságának mezejét. A fölrazás, támadás és védekezés szakát természetesen követte az óvás, eligazítás, elmélyítés ideje. Egyre több és több probléma és föladat vonult be Prohászka érdek- és munkakörébe ; de bármikor és bárhol szól, «az Úr házáért égő buzgóság» hevíti szavát.

«Az Úr házáért» — ez lehetne jelmondata egész élete művének ; és aki annak irodalmi reflexét keresi, annak

VI

BEVEZETÉS

egész irodalmi művén kell végigjáratnia tekintetét ; főként nem szabad figyelmen kívül hagynia az Össze-
gyűjtött Munkák 1. (Missiós levelek), 9—15., 18., 19.,
21. és 25. kötetét. Ami ebből az egységes irodalmi anyag-
ból ide került, azt jobbára szerkesztői meggondolások
és — szükségek utalták ide. Szerkesztői szerencse és
öröm, hogy nem egy értékes dokumentum itt lát először
napvilágot.

Budapest, 1929. Sarlósholdogasszony napján.

Schütz Antal.

TARTALOM.

	Oldal
<i>Bevezetés</i>	V

Az egyház szabadsága.

A katolikusok teendői Magyarországon (1893)... ..	1
A magyar egyház sebei (1896)	9
Az egyház veszélyeztetett szabadsága (1898)	28
Híveket az egyháznak! (1898)	60
A hatalom dívatja (1899)	70
Mi segít rajtunk? (1905)	75
Vallásoktatás és modern szabadság (1919)... ..	78

Az egyház igaza.

A szajkók (1887)	82
Protestáns szerénység (1887)	88
Ázsiai tünetek — Fiumében (1889)... ..	94
Nem tagadják, hogy halhatatlanok vagyunk (1890)... ..	99
Schmitt Jenő Krisztus istenségéről (1892)	120
Az ember és a természet (1893)	135
Samassa érsek beszédének filozófiája (1894)	154
Erősebb katolicizmust (1902)	165
Érdekes tünet (1902)	167
Elszántan s tapintatosan (1903)	170
Isteni erkölcsösség (1915)	172
Mit ad nekünk a vallásos hit? (1926)... ..	176

Egyházi korszerűségek.

Afrikába ... (1889)	181
Félre az egyoldalúsággal! (1901)	202
XIII. Leó 1878—1903 (1903)	204
A Damjanich-utcai akácfa (1902)... ..	206
Zászlónk (1902)	209
Tíz év múltán (1912)	211
A pápa — a világtörténelem és a hit világosságában (1908)	213
A Katolikus Népszövetség érdekében (1908)	216
Az állatbiztosításról (1913)	219
A trónörökös halála (1914)... ..	222
XV. Benedek megválasztásakor (1914)	223
A Vöröskereszt ajánlása (1914)... ..	224
I. Ferenc József halálakor (1916)... ..	227
Az egyházmegye papságához (1919)... ..	229

VIII

TARTALOM

	Oldal
1922 adventje	232
Dante (1922)	233
A tisztelet levegőjében (1924)	237

Egyházi élet.

Boldog újévet a magyar theológiának! (1889)	240
Katolikus tudományos kongresszus (1900)	245
Keresztény karitás (1900)... ..	248
Liliomos leányok (1901)	255
Kinek pártján áll Krisztus? (1903)	257
Erők forrásai (1903)	263
Eszményi művészet (1904)... ..	265
A három génius (1905)	272
Az élet korszakában (1905)	274
A szerető Terézia (1915)... ..	277
Hitoktatóink apostolkodása (1916)	280
A tisztaságról (1918)	284
A kereszténység és a belső élet (1923)	298
Mit köszönünk a katolikus egyháznak? (1924)	311
<i>A kiadó jegyzetei</i>	317

Az egyház szabadsága.

A katolikusok teendői Magyarországon.

(1893)

Kitűnő férfiak ismételten adtak kifejezést azon mély meggyőződésüknek, hogy az autonómiában s a vele összeköttetésben levő egyletek- s szövetkezetekben azon talajon állunk, melyre a XIX. századbeli modern, magyar kereszténységnek is állnia kell, ha nem akar elveszni.

Az idők jeleit figyelmesen vizsgáló ugyanis el nem zárkozhatik azon hódító benyomások elől, hogy a szabad polgárok minden társulása és egyesülése magán hordozza a kor készítő szükségének bélyegét, — hogy mindent, amit ezentúl létbe hívni, vagy a létben fönttartani akarunk, azt csak az egyesületi téren tehetjük; mindenütt megvalósul, hogy az egyes ember tehetetlen, s csak a vállvetett törekvést koronázhatja siker. Nemcsak a nagy hadseregeknek kora hasadt a XIX. századra, hanem a nagy munkás-seregek is lobogtatják követeléseik zászlaját: s épen úgy az eszmék terén a nagy párttömegek föllépése és szavazata dönt és épít. Aki tehát a keresztény eszméknek és érdekeknek a XIX. században érvényét fönttartani akarja, aki el akarja érni azt, hogy le ne szoríttassanak a modern, tiszavirág-életű(sorsra) — értem azt a híres legyet, melynek egy nap az élete, s nem a még híresebb volt miniszterelnököt, — annak minden mozgalmat az egyesületi térre kell átvinni; a gondolatokat a tömegek közé kell vetni, hogy ott dőljön el sorsuk, vajjon az élet vagy a halál fia-e? Azért tehát egyesülni, szervezkedni, ez a magyar katolikusoknak is főfeladatuk, melynek kezdetét a helyi autonómiában üdvözljük, de amelyet folytatni, általánosítani országos és világra terjedő nagy érdek. S erről a szervezkedésről mint a magyar katolikusok legfőbb föladatáról akarnék egy néhány eszmét önök elé terjeszteni.

Összes érdekeinket keresztény alapon akarjuk fönttartani és előmozdítani és pedig egyesületek, társulatok, országos autonómia, keresztény országos pártok által, — azért ezek

megalakítása a mi létkérdésünk. Összes érdekeinket mondom, nemcsak a vallási és erkölcsi, hanem az anyagi érdekeinkről szólok. Nemcsak a kátéről, hanem a mindennapi kenyérről, nemcsak az iskolában függő keresztről, hanem az iskolatörvényekről, nemcsak a boltokban levő Szűz Mária-képről, hanem a vasút és gőzhajózási társulatról, nemcsak a kápolnák csendjéről, hanem az utcai s vásári életéről, nemcsak a fogyasztási adóról és vámról, hanem a büntető kódexről, nemcsak a házasságról, hanem a munkásnak, iparosnak, a földművelőnek érdekeit érintő törvényekről, az emberi kéz munkájának vagy a pénz-, a tőkének uralmáról — van szó.

Ezek a mi érdekeink ; ezen érdekek óvására és előmozdítására vannak ugyan különálló egyletek és szövetkezetek ; de ezek a különálló egyletek és szövetkezetek inkább már csak a részleteket s a praktikus intézkedéseket illetik, a nagy mozgató, iránytadó elveket pedig már föltételezik. S ezek a nagy alapelvek vagy pogányok vagy keresztények ; pl. az ipar- és gyártörvény, a hitel- és uzsora-törvény sok részlettel birhat, ami lehet jó, lehet rossz, de az egész törvényhozás attól függ, vajjon az alapelv egészséges vagy mőtelyes gyökér-e, s ezen a nagy kérdésen fog megfordulni minden : ki az Úr? a munka-e vagy a tőke, az ember-e vagy az anyag ; más szóval : attól függ minden : vajjon az alap keresztény-e vagy pogány. Ép így vagyunk az iskolatörvénnyel ; lehet abban sok jó, célszerű rendelkezés, például : egészséges épületekről, levegőről, világosságról, jó padokról, melyekben nem horpad a melle a gyerekeknek, s nem nő púp a hátán ; de a földolog nem az, hanem a fő az elv, minden attól függ : vajjon a nevelést lehet-e a vallásosság nélkül nyélbe ütni vagy nem, s vajjon a felekezetlen vagy felekezeti iskolák fönntartandók-e ; más szóval attól függ minden, vajjon az alap keresztény-e vagy pogány !

Uraim, mindenütt belejátszik ez a kérdés : pogányság vagy kereszténység. Mert az épülő házban is van sok részletmunka : az asztalos a padlón, ajtókon és ablakokon mesterkedik ; a lakatos megvasalja és meglakatolja a házat ; a festő sablonokkal tarkítja falait, a kályhás rózsás fiókokat rak egymás hegyibe, a mázolóknak is kell hullámokat s ereket festeni a kapura s az ajtókra, s bár mind külön és külön dolgozik, de a földolog az, hogy jó-e az alap ; mert ha roskadozik a falak ereje, amely tart ajtót, lakatot és kályhát : hiábavaló az egyesek törekvése. Épúgy az emberi társadalom nagy épületének, feszítőrúdjainak, vaskapcsainak erejétől függ léte

minden intézménynek ; ez a nyugati társadalom pedig a keresztény elvek erejére épült, s rajtuk áll ; s azért agonizál, mert lesiklőfélben van róluk.

Nem lehet az ember életét szétszakítani ; a keresztény elveknek mindenütt van szavuk ; vannak pogány elvek és keresztény elvek a földbirtokot és az örökösödést szabályozó törvényekben ; vannak pogány elvek és keresztény elvek a kereskedelemben és az iparvállalatokban ; vannak pogány elvek és keresztény elvek a munkások és cselédek viszonyainak rendezésében ; ha a szolid munka, ha a kisipar éhezik, s ha ehelyett az iparszabadság és a fércmunka, a szédelgés és az iparlovagok kora új belőlünk bolondot ; ha a kínálat óriási és a kereslet parányi : honnan van ez máshonnan, mint hogy egy pogány törvénykezés a szabadság örve alatt letörte a gátakat, melyek a gyengét oltalmazták, s egy keresztény szellemű ipar- és munka-törvénykezés helyett odavetette a népet a szabadságnak, értsd az okosabbak, a piócák, a rabló-produkció garázdálkodásának.

Ime mindenütt e kettőn ütődünk meg : vagy pogányság vagy kereszténység ! S így a mi érdekeink megóvására mindenütt keresztény szellemű egyleteket, társulatokat, s főleg keresztény országos pártot kell alakítanunk a földművelésnek, iparnak, munkának keresztény alapokon való jogvédelmére. Ily egyletek állnak föl Németországban, s bármennyire kongatják a halálharangot számukra a liberálisok és szociálisták, s bármennyi vészjelző hollót kóvályogtatnak fejük felett : nem hagyják magukat.

Egy tekintélyes bars megyei orvos is volt jelen évekkel ezelőtt a lévai katolikus legényegylet zászlószentelési ünnepén s azzal a kérdéssel állt elő : de hát mit remélnek önök az ipar jövőjére nézve, hisz az okvetlenül tönkremegy ; a gyár- ipar elnyeli a kisipart ? Feleletül azt mondtam az orvos úrnak, ha ez így tovább megy, akkor a kisipar okvetlenül elvész ; azonban mi ép azt akarjuk, hogy ez így tovább ne menjen ; azért mozgunk s mozgatunk ; azért kívánjuk szervezni a keresztény iparosokat önálló, keresztény elveken szervezkedett egyletekké, hogy így befolyást nyerhessünk az ipar-törvényhozásra. Enélkül természetesen céltalan minden törekvés s csak foltozási munkaszámba mehet.

Tartsuk tehát ezt szem előtt : nemcsak a vallásnak szól a mi védekezésünk ; hanem szól egyetemes társadalmi, ipari, földművesi, kereskedelmi érdekeinknek. Mindennek, ami van, vagy pogány vagy keresztény elvek szerint kell megalakul-

nia ; nem vehetünk ki egy mákszemnyi életérdeket sem a kereszténység érdekköréből.

Azt mondják erre : ugyan maguk mindent a végletekre visznek ; mindenhová beleviszik a vallást, fanatizálják az embereket ; maradjanak békén s ne rontsák az egyetértést. Bizony mindenfelé ezt tilinkózzák ; s következőleg nem is lesz ez valami klasszikus szonáta, hanem csak olyan verklínek való, fülbemászó nóta. Mi csak azt feleljük rá : a kereszténység nem áhitatgyakorlat, hanem az életet, az embert fölkaroló világnézet, s épen azért mindenütt érvényesülést keres, ahol emberi érdek jön fölszínre az erkölcs, a jog, az igazság, a törvény szempontjából.

A szociálisták sokkal okosabbak és logikusabbak mint a liberálisok ; ők azt mondják : szentigaz, mindenben van theológia ; mindenütt választani kell pogányság és kereszténység közt ; mi pedig a kereszténységet nem akarjuk. A liberálisok fölületes emberek, kik mindenütt paktálni, ahogy lehet, alkudozni s alkalmazkodni kívánnak s a dolgok lényegét nem nézik. Így lehet ugyan a világot foltozni ; de bizony már megfejni sem lehet ; mindenütt kilyukad s kását kér.

A szociálisták következetességével mi a kereszténységet akarjuk érvényesíteni ; de mindennek védelmére csak egyesületi téren tehetünk valamit : más eszköz nincs.

Trón és oltár, király és pápa a néphez utasítanak. A király azt mondta : hozzának keresztény képviselőket, s keresztény lesz az uralkodás is. A pápa körülbelül azt mondta a francia monarchistáknak : ne truccoljatok és ne sopánkodjatok ; ha nem tetszik a francia világ járása : ott a nép, forduljatok hozzá, appelláljatok hozzá, iparkodjatok, hogy megértse, hogy jót akartok neki ; mert ha megért : titek a győzelem.

Csak ami az egyesületekben, a társadalomban él, az bír hatalommal és nyomatékkel ; ami nem mozgat népet, társadalmat, az pára vagy oly hideg sugár, mint amilyen a januári éjtszakák csillagainak sugara ; nem melegít, nem éltet. Nem kell tehát sokat politizálni ; az emberiség nem a politikában él, s a magyar ember úgyis tömérdek sok politikát termel, melyből semmi haszna ; hanem ezeknek a gyakorlati érdekeknek keresztény szellemű megóvására egyesüljön ; vagyis alakítsunk mindenütt katolikus köröket, katolikus iparegyleteket, katolikus parasztegyleteket, s ezáltal szervezzük a keresztény nagy pártot, mely nem fog hónapszámba beszédeket tartani oly rettenetes bajok- és sérelmekről, melyekről

elbeszélgetni ebéd után, csibuk mellett az emésztésnek jót tesz, de különben semmi haszna ; hanem amely felfogja a nép égető érdekeit s azokat a körülmények szerint megoldani iparkodik.

Praktikus kereszténységet kérünk a nép szellemi s anyagi érdekeinek előmozdítására, s azért a keresztény szellemű egyleteket ajánljuk minden téren s minden rétegben.

S mikor mi azt mondjuk, hogy erre van mindenekelőtt szüksége a magyar katolikusoknak, csak más szóval hangoztatjuk, amit br. Sennyey Pál mondott : hogy Magyarország fölvirágoztatásának a társadalomból kell kiindulnia. Csak ha a társadalmi osztályok reformálják magukat, vagyis ha a keresztény elvek talaján időszerűen módosulnak : akkor lesz reményünk, hogy majd győzünk.

Tehát nekünk kell tenni, s ne várjunk senkitől mástól semmit. Ne várjunk tétlenül az államtól semmit ; az állam csak gépezet ; a társadalom az szervezet. Az államba erőt, gazdagságot, életet csak a társadalom önthet. «Az a legjobb kormány — mondja Buckle —, mely ellesi a társadalomtól, hogy mi kell neki s mire van szüksége, és semmi mást nem tesz.» I. Napoleon pedig azt mondta : «A kormány nem az Atyaisten, s következőleg a gondviselés szerepét nem viheti». Ha pedig nem viheti, ne várjuk tőle ; hanem — ismétlem — szervezkedjünk ; karoljuk föl érdekeinket keresztény elvek talaján. Az államhatalom bárkinek is kezébe juthat ; a Gracchusokig Rómában a patriciusok bírták, később a demokrácia nyulkált feléje. Nálunk is, máshol is majd ezek, majd azok a hatalmi körök ragadják azt magukhoz ; világos tehát, hogy az állam s a kormány nem a társadalom. A kormányon levő hatalmi körök természetesen a maguk érdekeit mozditják elő s megfelelkeznek gyakran nagy társadalmi rétegek bajairól. Így a zsidó liberalizmus a magyar államhatalommal kezében teszi tönkre a magyar társadalom földműves, iparos, középbirtokos osztályait. Meddig fog gazdálkodni? Míg föl nem nyílnak szemei az elnyomottaknak s meg nem roppantják a hatalmas intézők bordáit. Néha ez a roppantás erőszakosan megy végbe a forradalmakban ; más-kor a békés fejlődés föltartóztathatlan erejével.

Mi ezt a békés átalakulást kívánjuk ; kívánjuk, hogy az elnyomott, félrevezetett társadalmi rétegek öntudatra ébredve, szervezkedési jogukkal éljenek ; s miután szervezkedtek, tömegük s jogaik súlyával lenyomják a polcról a hetvenkedő zsidó-liberalizmust.

Ami azután különösen a katolikus egyház érdekeit illeti: jelenleg már szinte kézzelfogható, hogy az érdekek megóvására a nemzet nagy zömét s benne a legjobb s legéletrevalóbb elemek szervezkedését kell létbe hívni.

Egy katolikus szervezkedést kell létbe hívni, mely megóvja az egyházat a szolgaságtól; s ez az országos katolikus autonómia.

Mióta Magyarország fönnáll, a magyar művelődés s a politikai élet alapját azon viszony képezte, mely a magyar katolikus egyház s a magyar állam benső szövetségében állt, mely az egyházat elsőrendű társadalmi tényezővé s az államot az egyház támaszává tette. A katolikus vallás uralkodó vallás lett; érdekei a katolikus magyar államnál jól meg voltak védve; hiszen katolikus állam már csak jól intézi a katolikus érdekeket; az egyház lévén ereje és egyik mozgó idege, bizonyosan nem fogja tűrni, hogy megbéníttassék, hogy ereje vesszen, nem fog hozni egyházzellenes törvényeket; nem lesz ellenszenves az egyház érdekei ellen, hiszen önmagáéit csorbítaná; nem fog püspököket kinevezni, akik alkalmatlanok az egyház emelésére, amint hogy a király az ő seregének vezetőiül nem fog oly embereket adni, kik jó tudósok, régészek, fűvészek, kik jó angyallelkű emberek, de harmad-, negyendrendű katonák, kik a hadseregek élén ugyancsak meg nem állják helyüket; hanem olyanokat, kik a hadsereg katonai szelleméből bírnak legtöbbet, s fegyelem, elszántság, taktika s ügyesség tekintetében, egyszóval szellem dolgában alkalmasok a hadviselésre, s akik reményt nyújtanak nehéz időkben is a győzelem kivívására.

Mivel tehát a katolikus egyház uralkodó vallás volt, vagyis a magyar állam vallása volt, s az állam katolikus állam volt, azért volt biztosítékunk jogaink megóvásában, s ugyancsak ezért, ezért a bizalmas, testvéries viszonyért volt az államnak különféle joga az egyház dolgaiban, valamint az egyháznak előkelő politikai hatalma és szerepe.

Azonban a régi állapotok nálunk is eltűntek, azaz hogy félig eltűntek; eltűntek az egyik félen, de a másik félen nem. Letűnt az egyház uralkodó vallási szerepe; vannak egyenjogú felekezetek az egyházon kívül; s az állam felekezetlen lett. A katolikus egyházzal szemben áll most a felekezetlen állam, s az államhatalom kezelői kálvinista, lutheránus, unitárius vagy zsidó miniszterek. De ha le is tűnt az egyház uralkodó vallási szerepe, s az államból felekezetlen állam lett: mit látunk? Hogy ez a felekezetlen állam megtartotta minden jogát,

intézkedő hatalmát az egyházi dolgok körül. Az egyház megszűnt uralkodó állami jellegű lenni, s mégis megmaradt az államnak régi joga s az egyház ügyeibe oly nagy beavatkozása van, amilyen volt régen.

Ez állapot ellentétben áll egy szabad állam területén levő egyháznak igényeivel, amint azt legvilágosabban bizonyítják a református s az evangélikus felekezetek, kik ez állapotot magukra kényszeríteni soha semmi föltét alatt nem engedik. Magában véve nevetséges és érthetetlen, hogy egy felekezetlennek mondott állam mégis egyre folyton felekezeti legyen, felekezeti a folytonos beavatkozásban, felekezeti a jogok gyakorlásában, de különben semmi másban. S hogyan hagyhatnók legfontosabb érdekeinket oly kezekben, melyek elvből hidegek s közönyösek irántunk? Nem kellene-e nyíltan bevallanunk, hogy egyházi érdekeinket Csáky-szalmájának tekintjük, ha elvből vallástalan kormányok kezeire bízunk. Pedig a modern állam elvből vallástalan, Istenre, egyházra való tekintet nélkül alakul; törvényeiben nem ismer el semminemű kötelezettséget az Isten iránt; egyik vallásnak sem ad előnyt a többi felett; egyiknek sem kedvez inkább, hanem mindegyiknek egyenlő jogot tulajdonít. S ha a modern állam így elvből proklamálja a vallási közönyt, hát melyik felekezet fogja följárni neki, hogy ime tessék szabadon intézkedni ügyeimben? Ugyan nem jut eszünkbe a példabeszéd, mely arról szól, hogy kecskére nem lehet bízni a káposztát?

Halljuk, mit mond erre nézve a pápa az «államok keresztény szervezetéről» értekezve: «E szerint a közügyek mai állásában a felekezetlen állam vagy azt teszi, hogy az egyházat egészen száműzi, vagy azt, hogy bilincsekbe nyűgözi». «Vagy-vagy»; s hogy nincs menekülés ebből a vagy-vagyból, míg a felekezetlen állam ölelgeti az egyházat, azt világosan látni. Az egyház politikai érdekek szolgálatába kényszerül; a legfontosabb kérdésekben nem arra néznek, hogy mi jó az egyháznak s ezzel együtt milliók erkölcsi haladásának vagy hanyatlásának, művelődésünk előmozdításának vagy megakasztásának, hanem mi jó a máról holnapra változó kormányoknak; hogy mi jó — sokszor s az utolsó időben nagyon is gyakran — egy miniszter szeszélyének. S ezeket a tekinteteket szolgálja az egyház; politikai szolgálóleánnyá válik, s ezáltal természetesen ereje bénul, tekintélye a kortesszolgálatokban elvész, s nagyszerű tevékenysége elvonatik eredeti céljától.

S ez az egyik bilincs rajta: a politikai szolgaság!

A másik bilincs pedig, mely abból származik, hogy az egyházat a felekezetlen, vallástalan állam tartja karjai közt: szellemi hatalmának süllyedése, s abból kifolyólag az a nem-törődés, nembánomság, az az erkölcsi pangás, mely a magyar társadalmat szöszerint posványítja. Hol találunk nálunk szabadabb szellemi mozgalmat, melynek szíve, érzéke volna azon nagy szellemi javakért, melyek a keresztény nyugatot a világ élére emelték? Hol találunk küzdelmet az eszmékért? Csupa konckeresés nálunk az élet. Hogyne! Mikor az a szellemi hatalom maga, az egyház, merő konclesésben gyönyörködik! Bámuljuk ezt az alacsony színvonalat, melyen nálunk katolikusok állanak, akik Polónyival a mult budapesti városi közgyűlésen kijelentették, hogy «ha a katolikus vallás s a haza érdekei ellentétbe jutnának, ők mindig a haza érdekei mellé sorakoznának», s lőn oly tapsvihar, hogy még Polónyi bömbölő hangja is elveszett benne. Nézzék, Uraim, mindent a frázis s a pillanat benyomása alatt intéznek el: haza érdekévé emelnek bármily ötletet, mely nekik megtetszett, s azt az örök eszmék, a kereszténység nemzeteiket és államokat fönttartó elveivel egy ülőhelyen s egy szuszra összevesztik, s azután nem törődve a fölületes szószátyársággal, ésszel és logikával kitalálják, hogy ők mindig a haza pártján állanak. Valósággal pedig nem állanak, sőt nagyon is távol állanak, mert a haza pártján csak az áll, ki az örök elveket tiszteli, s csak arra lehet bízni a haza javának előmozdítását, aki nem oly fölületes, hogy minden látszatnak s hebehurgyás nagymondásnak bóköl. A haza javát csak nagy belátású, a nagy szellemi érdekeket a napi eseményeknek s a divatnak alá nem rendelő férfiakról lehet várni, akik tudják, hogy mi örök és isteni, s mi azzal szemben káprázatos és nagyon is emberi.

Ha nem ismerünk el semmit, ami változatlan és örök igaz, ha mindent változó érdekek szerint ítélünk és mérünk: vigasztalan szkepticizmusba tévedünk; s ez nem a haza java. A beszéd divata, az ötletek tánca változik; az emberi fölfogás, az opportunista számítás nem mértéke az örökkévalónak.

Kellene tehát egy határozottan keresztény irány; kellene nek férfiak, kik megértették, mi az igazság, s kik érte áldozni s küzdeni tudnának.

De honnan vegyük azokat, midőn az egyház a felekezetlen állam ölében ringattatik, amely felekezetlen állam minden mozgalmat, minden kiindulást a szellemi életre magukban az intéző körökben elnyom. A püspökök elszánt s a léhaságnak és szellemkufárkodásnak véget vetni akaró föllépését okosan

elülteti, minden buzgalmat elsimít s vajaskenyeret nyújt a síró gyermeknek, akitől elveszi gyöngyeit !

Igy okvetlenül tönkremegy minden élet, minden szellem s velük az egyház, az az egyház, mely a szellemi törekvéseket, a lelket írta zászlájára, s ime uszályhordozóvá, s elveiből kiforgatható kormány-szolgálóvá lön. — E bajok közt azután a legkisebb lesz, hogy a katolikus alapítványokat a felekezeten állam kezeli s fizet velük embereket, kik nyiltan az egyház ellen támadnak ; mert hiszen, ha a lelkünket odaadjuk, azon ne szörnyűködünk, hogy a zsebünkhöz is nyitunk utat oly kezeknek, melyek simogatni s különben pedig lopni s erőszakoskodni szoktak.

A férfiakat, kik nemcsak nekimennek a falnak, de át is törik azt, meghozza az eszmék forrongása, a meggyőződésnek mind tágabb térben való nyilvánítása és — az állapotok rosszabbra fordulása. Hirdessük ez eszméket mindenfelé ; egy szövetségesünk bizonyára nem hagy el, melynek neve: elszegényedés, elerkölcstelenedés, tönk... azután nekünk virrad.

A magyar egyház sebei.*

(1896)

Irányi Dániel egyletet alakított a magyar közerkölcsiség emelésére. Tény, hogy közerkölcsiségünkre ráfér az emelés ; de az a baj érte Irányi törekvéseit, hogy az emeltyű eltört, még mielőtt jóformán működni kezdett volna ; az egylet úgy látszik már föl is oszlott, vagy ha a papiroson létezik még, tényleg szigorú inkognitóban él.

Nem becsméljük ezeket a törekvéseket, ha nem is koronázná siker azokat ; legalább bizonyosságául szolgálának a közönség nemes gondolkozásának, s megfordítva, ha visszhangot kelteni képtelenek, erkölcstelen apathiának bélyegét sütik az értelmiségre. Melyik már most az a jel, mely a magyar vezérlo osztályok erkölcsi érzéke fölött borong? Az érdeklődés csillaga ragyog-e fölöttük, vagy a nemtörődés halálleple födi-e őket? A felelet iránt tisztában vagyunk.

Ha már most e szomorú tényállás okait vizsgálom, fűrkésző tekintetem a közerkölcsiség leghatalmasabb s legkiválóbb forrásán akad meg ; azon az emeltyűn, melyet maga

* Ajánlva megszívlelésül a celibátus ellen legújabbán megjelent gyászirat névtelen s tán azért még pirulni tudó «plébános»-szerzőjének.

Isten állított a világba ; azon a mótoron, mely áramait nemcsak a természet, hanem a kegyelem telepeiből veszi ; azon az intézményen, melynek homlokán ott ragyog az evangélium drágagyöngye, a legszűziesebb erkölcs. S úgy látszik nekem, mintha azt a forrást vizifonál, békanyál lepte volna el, hogy ne áradozzék ; mintha az az emeltyű hivatlan kezekbe került volna, hogy földadatának meg ne feleljen ; mintha az az áram erejét veszítette volna, s így a lelkek eszmei életét táplálni képtelen. Az egyházat értem, különösen pedig magát a klérust.

A közerkölcsiség legfőbb tényezője a klérus ; ő az erény szerencsés mentora vagy szomorú sirásója. A tulajdonképeni népnek erkölcsisége az ő kezeibe van letéve, s értéke, élet-szentsége, kitartó munkássága által a világ erkölcsiségének a klérus lesz intézője. Földadata nem éri be a középszerűséggel. Az az erkölcsiség, melyet a papság gondoz, nemcsak az az átlagos becsületesség és tisztesség színvonalán tartott erkölcsiség, hanem a hősiesség, a lemondó s áldozatos szűziesség magaslataira törekvő erény is ; szóval a papság gondolja a gyökeret, meg a virágot is ; a gyökér az erkölcs, a tisztesség a nép széles rétegeiben, melynek azután mindenfelé vannak kegyelemteljes és színpompás kivirágzásai. Száz meg száz-ezer hivatás a szűzies életre fakad a közerkölcsiség gyökerén. Ha pedig ez a gyökér korhadt, nemcsak virágot nem hajt, hanem a nép romlásának tünetei verődnek ki rajta.

Valamint pedig a papság a nép erkölcsiségének gondozója : úgy természetesen a papság fölfogása, elvei, nézetei lesznek közvetlenül a közerkölcsnek mértéke és tükröződése. A klérus szeplőtelen élete jelzi a népéletnek emelkedő irányát, s viszont az erkölcsiség süllyedt színvonala is rajta, az ő életén, fölfogásán s működésén tükröződik. Hagyjuk azonban ez általánosságokat, és fordítsuk figyelmünket a magyar papságban nyilvánuló tünetekre, melyek a közerkölcsiséggel összeköttetésben állnak s arra visszahatnak. Külföldön a magyar papságnak rossz hire van ; a szigorúan egyházas felső-németországi megyékben a magyar papra idegenkedve s gyanakodva néznek ; ha pedig azok a rajnavidéki vagy westráli rősgyökeres katolikusok megmelegszenek, bizalmas kérdezősködések az egyházi állás genyedő sebére, a konkubinátusra vonatkoznak ; mert hiába eziránt rossz hírek szállongnak ; irtózással tudakozódnak és megkönnyebbülve hallják a biztatóbb kilátásokra utaló fölvilágosításokat. Nem akarom kutatni, hogy ennek a rossz hírnek van-e tárgyilagos alapja ; annál

kevésbé akar ez a cikkem a «chronique scandaleuse» szomorú lapályaira és lápjába ereszkedni; de mivel az erkölcsiség emelését célzó mozgalmak Angol- s Németországban jelenleg oly divatosak és időszerűek, s mivel ez a mozgalom az erkölcsiségnek mintegy megemberelésére utal: rá akarnék mutatni néhány tünetre, mely a magyar klérus körében nem elvétele jelentkezik, s legjobban tükrözi az erkölcsiségnek fokát s a klérus erkölcsi reakció-képességét a világ romlásával s mételeyével szemben. Mi kerül ki azután e tünetek méltatásából, mivé fogjuk összegezni az eredményt? Ez nyílt titok lesz. Az «ascensio» vagy a «declinatio» jellemzi-e a magyar erkölcsiség csillagát? Megemberelés vagy leszerelés az akciónak jelszava? Mi a magyar egyház jelszava? Az egyház s a kegyelem erejéből kisarjadó önbizalom vezeti-e az erkölcsiség ügyét győzelemre, vagy a gyáva lemondás kísért-e közöttünk, mely fülünkbe súgja azt, hogy «nem lehet; hiába minden?» Ez mind mintegy magától elválnék. Kijelentem azonban, hogy az erkölcsiséget nem veszem most szemügyre minden téren, hanem csak egy bizonyos irányban, amely e cikknek folyamán eléggé föl lesz tüntetve.

I. Az erkölcsi törekvések bénultságát megvilágítják s megmagyarázzák elsősorban az aposztaziák.

Az aposztaziák a klérus pszichológiájában az erkölcsi erőnek hanyatlására utalnak.

A klérusnak mindenekfölött nagy erkölcsi erőre van szüksége földadatának megoldásához. Az erkölcsi kiemelkedéssel jár a legádázabb küszködés; nincs az a tudományos vagy fölfödözési vállalat, mely oly kemény próbára tenné ki az akaratot, mint az erkölcsi javulás érdekében folytatott harc. Könnyebb Nansennek az északi sark tengelypontjához jutni, mint a világot erkölcsi nehézségéből akárcsak egy milliméternyire kiemelni. Mit mondok világot? ! egy falut, egy várost, egy országot csak megmozgatni is ebben az irányban, szinte emberfeletti vállalat.

Az ilyen vállalkozáshoz tehát bizalom kell. A bizalom termi a hősiességet; az egy irányban haladó és küszködő férfiak közt pedig megteremti a megtörhetlen összetartozás lelkét, a testületi szellemet. Az egyháznak tehát hősies papokat ad és a papságban oly testületi szellemet teremt, mely a legnagyobb eszmék lelkes szeretetéből indul ki, szívesen veszi a bajtársakat, s tudja, hogy ők viselik s forgatják azokat a feyverekeket, melyek villámlása is győzelmet jelent.

Látunk-e valamit e szellemi feszülésből, ez öntudatos

bizalomból, e győzelmes testületi szellemből a papság erkölcsi világában? Egyesek vannak, kik a predesztinációnak e ragyogó tau-betűjét homlokukon hordják ; de a nagy többség harcból is, bizalomból is, bajtársi, testületi szellemből is vajmi keveset láttat.

De a győzni tudó s nagyon is megfogyatkozott erkölcsi energiának hiányát leginkább a zászlóelhagyások, az aposztaziák mutatják. Az aposztazia, mielőtt megtagadná a hitet, az elvet, már rég lemondott a hősiességről, a bizalomról, a harci kedvről a praxisban. S Magyarországon harminc év óta tömérdek sok aposztazia volt ; ezeket az aposztaziákat nem az egyház megiljedése okozta, mely a rothadt tagokat magáról leveti ; nem az ókatholicizmus, hanem a közszellem léhasága és életreképtelensége. Minél több pedig egy hadseregben a szökevény, annál bátoratlanabb, gyöngébb, s betegesebb lehet azon tábornak vállalkozási szelleme, önbizalma s törekvő kedve !

S ha a jelek nem csálnak, tényleg a magyar egyház szelleme legkevésbé sem volt vállalkozó, törekvő és bátor ; erejét nem próbálta meg a nép erkölcsiségének emelésén ; küszködő hivatásának érzete álmában sem ébredezett benne. Hagyta menni és folyni a dolgokat, amint mennek. Így történt, hogy a magyar egyház fölé már nem is fátyolszerű, hanem arannyal s ezüsttel gazdagon himzett szemfödő volt terítve ; e szemfödő alatt aludt minden, ami az egyházban lelki, szellemi s krisztusi volt. Ez az egyház nem szolgálta az erkölcsiség csillagának «ascensióját», hanem leszerelt mindenütt, ahol harcolni s küzdeni kellett volna ; gyerekes cifrázkodásban találta kedvét süvegekkel, láncokkal, papucsokkal ; élvezte a beneficiumokat s termelt jóságos, elhízott alakokat, akikről az ember mindent leolvashatott, csak egy betűjét sem az evangéliumnak. E jó urak hájával kengették az aposztaták, liberálisok, hitetlenek a csikorgó lelkiismeretet, és sikerült nekik elhallgattatni a nyikorgó jószágot, mert hiszen Krisztustól ők sem lehettek messzebbre, mint azok a jó urak, bár az egyháztól az egyházjog formalitásainak, a reverendának s — sajnos — a beneficium jövedelmének híjával távolabb estek. Lehet-e az erkölcsi emelkedésnek szervezését, lehet-e a legnagyobb erőlködést föltételező munkát ily szellemi nullításoktól várni? Lehetetlen.

Az egyház harcaihoz bátorság és bizalom kell. Krisztus Urunk is mondta : Confidite. Ez az egy szó az ember erőinek végleges megfeszülésében a lélek nyugalmát hirdeti. Az aposz-

tazia ellenkezőleg lemondást, leszerelést hirdet. Ahol sok az aposztazia, ott a megfeszülésből semmi sincs; az íj húrja elpattant; a hárfa össze van törve. Magát a testületnek szellemét jellemzi ez. Az ily testületnek nincs belső reakciója; reakció az ellen, ami a szentet megbecsteleníti s a nagyot lealacsonyítja; mert ez a reakció föltételez egy mélységes, bizalomtól hordozott meggyőződést, mely képes volna szembe szállni minden ellenséges hatalommal s veszedelmes irányzattal. Ennek a meggyőződésnek, mely az elvek, az evangélium magas piedesztálján áll, nem imponál semmi, a tudomány állítólagos vívmányainak lidérctüzeit nem nézi világítótoronyoknak; a fiziológia valamely újabb ötlete miatt nem borzad el a celibátustól, s ha éjt borít is rá a Gondviselés, és vihart hoz meggyőződésére a történeti fejlődés, az éjben is, a viharban is megállja helyét, mert «per aspera ad astra, per crucem ad lucem»! s homlokán föl villan ismét hosszú éj után a hajnali napsugár.

A meggyőződésnek e mindig fiatal s ruganyos hatalma nem egyeztethető meg a magyar egyház számtalan aposztaziájával. Az aposztazia a megvénhedésnek erőtlen, halavány kísértete. Csókjától csak ott bódulnak, hol az eszmék tüze kialudt, s hol a keblek nagyért feszülni nem tudnak. Az aposztazia a bízni nem tudó s küzdeni nem akaró lelkeknek szomorú árnyéka, kiknek egéről a csillagok letűntek. Az aposztazia a lélek rokkantsága; mankókon kocog, harcokkal álmodni sem akar, s a győzelmek híre is untatja őt. Nagy invalidus-ház lesz az, ahonnan sok aposztata, sok mankós, sok koldusos, sok életunt exisztencia kerül ki.

Ne vegye senki rossz néven; én az egyház pszichológiáját másképp nem értelmezhetem. Ha a magyar egyházi rendet s kivált a hazafias szervezeteket az eszmék világa és melege hatná át, nem lettek volna melegágyai az aposztaziának, az elhalásnak, lemondásnak, a haldoklásnak az eszmék világában. De az eszmék világossága és melege nélkül nem vagyunk képesek arra a mély, meggyőződésteljes lelkültre, melynek semmi sem imponál, mely semmitől sem riad vissza, amit megtenni kell, vagy amitől elválni hasznos, hogy a fensőbb érdek érvényesülni és valósulni tudjon. Tehát ezért, mert nem voltak mélyen keresztény jellemeink, ezért, mert nem volt meg az erkölcsi kihatásra megkívántatott alap a klérusban: ezért volt képtelen a magyar nép erkölcsösödésének ügyét hathatósan és sikeresen szolgálni.

De az aposztaziák nem gyérülnek, sőt időnkint szaporod-

nak. Legyünk meggyőződve, ez az idők jele ; az eszmék betegeskedésének korszaka.

Mintha képtelenek volnának a századvégi férfiak, papok, világiak egyaránt, egy életerős, szellemi reakcióra ; mintha a cölöpök nem bírnák megfogni a szakadó partot ; az egyre tovább mállik, tovább szítál és szakadozik. Korunkban kivész a lelkesedés, eltompul az eszmék iránt való érzék ; meghal a tisztelet minden iránt, mit őseink megbecsültek. Bizonyos unottsággal, fásult közönnyel nézzük, mint ragad át a szomszéd házáról a láng a mienkre ; bizonyos ridegséggel szemléljük a nemes küzdelemben verejtékezők csúf bukását, mintha már nem értenők, mi az egyház, az erény, a szabadság ; bizonyos nembánomsággal és tehetetlenséggel engedjük át a legszentebb jelszavakat, erkölcsünket, ősi erényünket, hitünket porkolábok lelketlen hadának, s már fölzúdulni sem tudunk jellemünk és lelki életünk meghamisításának láttára.

A legborzasztóbb közöny korszakát éljük ! A közöny korszakában az eszméktől való aposztazia természetes !

Guy de Maupassant, különben piszkos író, — kinek műveivel szemben úgy kell viselkednünk, mint a mocsár partján, t. i. óvatosan lépdelve s messziről kerülgetve nézegetjük pompáját, — Bel Ami c. regényében ecseteli a párizsi értelmi vezetésnek, a századvégi zsurnalisztikának életét. Érdekes, tarka zűrzavarban hemzsegnék a változatos alakok. Milliomosok és szegény ördögök, riporterek, miniszterek, képviselők, tisztas asszonyok és félvilági dámák, szellemes kalandorhölgyek, és elegáns divatbábuk. Mindnyájuknak egy közös vonásuk van, bár sajátosan kifejezett egyéniség domborodik ki rajtuk ; ez a közös vonás az, hogy mindnyájan mocsárnövények. A párizsi világ mérges miazmáktól telített levegőjében ezek az alakok dacára pompás külsejüknek, impozáns látszatosságuknak, színpompás szellemességüknek, belülről rothadtak. Az aranyszomj s az élvezetvágy elhervasztotta őket ; tikkadt utasok ezek mind az eszmék világában ; tönkre van bennük téve az ideális, nemes emberség s az erkölcsnek tiszta csirája. A szentet nem ismerik. Őrjöngő élvezetvágyuk semmitől sem riad vissza. Szeretet, barátság, meggyőződés, becsület, előttük léha szavak ; szkeptikusok, mosolygással tekintenek azokra, kik ily velleitásokban hinni szándékoznak. Minden eladó. Csak legyen miből fizetni, — ez a bölcsesség zárköve.

Ne csodálkozzunk, hogy a rideg valóság e borzalmi közt a fiatal lelkek idealizmusa is elsenyved, s hogy akiknek az esz-

mék sziklatemplomába kellene törekedniök, azok inkább a Quartier latin szobácskáiba vágyódnak.

Ezen a pusztuláson nem segíthet más, csak Krisztus s a szentek eszményképe. E képek sugárzatában föl kell serkennie a lelkekben a vágnak, hogy szegénységben, megvettetésben, áldozatban keresik az élet becsét s a lélek értékét. Ha majd az eszményi törekvés ebben az öntudatban jelentkezik, akkor fölszendül az eszméknek e hivatott hordozóiban az erkölcsiség emelésére való tetteképeség. Addig felcserekkel, stréberekkel, fuserokkal van dolgunk ; ne botránkozzunk meg e gúnyos neveken ; szebb nevet az illetők nem érdemelnek.

Az eszméknek hivatott hordozói tehát pozitív keresztény alapon, theológiai képzettségen emelkednek s aszketikus irányzattal törtetnek előre ; máskép a világ sodrát át nem szelik s forgóiban gyenge ladikjukkal együtt elvesznek. A theológiai képzettségen kívül más tudományokkal való foglalkozás sem menti meg őket ; mert hisz a mai tudományon verődik ki legjobban a fáradtság s a szkepticizmus mételyes foltja. Tudományos kiadásban a szkepticizmus ugyanaz a tünet, melyet az erkölcsiség világában látunk. A szkepticizmus és diletantizmus : ez az a két sebes ár, melynek a mai világban alig állhatnak ellen a lelkek, ép azért, mert fáradtak annyi fölfödözésnek, annyi és oly sokféle tudományos törekvésnek szemeltartásában. A diletantizmusnak elmaradhatlan következménye, hogy az elernyedte ember hagyja magát sodortatni az időszaki áramlatoktól, mert nincs ereje, hogy menjen és járjon a maga útján, azon az úton, mely tehetségeinek és vérmérsékletének megfelel. A diletantizmusban nincs életerő ; ő beteges gyermeke elvénhedt s elhaló szülőknek ; sőt a diletantizmus lassítja a szociális kifejlődés tempóját, s irányító befolyást nem gyakorolhat reá.

Erőteltjes hivatások kellene manapság az egyháznak ; reakcionárius szellemek, kik meggyőződésük erejéből táplálkoznak ; kik meg nem alkusznak, s jól érzik magukat, ha a világgal ellenkezésben állnak, mert ez ellenkezés mércéjéről olvassák le ügyszeretetük- s eszmei lelkesülésüknek fokát.

Valljuk be, hogy a magyar génusz nem gyönyörködhetik e jellegekben ; onnan az egyház erkölcsi kihatásának semmisége és szinte nevetséges képtelensége ! De onnan az a trambulinos deszka is, melyről az «ecclesia militans» fiai, papjai vagy pláne szerzetesei egy ötletért, egy mosolyért, szép szemekért, öntudatos fölfortyanásért átvetik magukat a köznapi nézetek és frivol elvek sekélyes, de langyos fürdőjébe. Az új

Ádám csak úgy mint a régi, leveszi szemeit az ég csillagairól s új mennyországot von szorult világa fölé, melyen két nagy csillagzattal, Évájának két fekete vagy kék vagy amilyen tetszik szemével, no meg aztán több bolygó és üstökös csillagzattal találkozik. «Ego memet in ardua fixi», mondták az eszmék lovagjai; «ego in mollia deflexi», mondhatják a modern kor gerincben gyenge fiai. Nálunk kétszeresen.

Az eszmék gyöngékedése, a nagy gondolatoktól való aposztazia, ez a magyar egyház erkölcsi képtelenségének egyik tünete meg gyökere is; míg ezt ki nem irtjuk, nem haladunk.

II. A második tünet szintén összefügg az erkölcsi eszméknek alacsony állásával a magyar egyház nézeteiben.

Sehol sem hallani annyi kárhoztató ítéletet s annyi jóindulatú kételyt is a celibátussal szemben, mint nálunk. Fönt is, lent is rebesgetik s debattálnak arról, hogy talán jobb volna a latin egyháza is, ha a celibátust eltörölnék, mert akkor sok botrány megszűnnék s számtalan bűnnek forrása bedugulna.

Konstatálom, hogy ezek a vágyak és ötletek a mi tehetetlenségünknek és gyöngeségünknek égbekiáltó jelci, akár ha magát az irányt tekintem, akár ha megokolását veszem tekintetbe.

A haldokló szellemet hússal reformálni nem lehet; s ahol a test és vér kerekedik fölül, onnan egyáltalában sohasem fog kiindulni a reformáció elevenítő árama. Máshol úgy reformálódnak, hogy az evangélium igazságaiból, a szentek ösztönéből s az egyházi érzés elevenjéből merített ellenszerekkel akarják leküzdeni az érzékiség és világiasság rémét; nálunk pedig a reformációt az érzékies és világias irányzat előtt általános meghódolással, a leghatalmasabb s legerőteljesebb erkölcsi törekvés leszerelésével és teljes föladásával akarják nyélbeűtni.

Mert, s ezt teljes öntudatossággal hangoztatom: az erkölcsiség leghatalmasabb és legerőteljesebb irányzata a megtartóztatás, a celibátus.

A celibátus, a szüzesség, mint a lélek győzelme a test fölött, mint az eszme diadala az állati ösztön fölött, voltaképpen a hangulat szellemiségétől, az irányzat eszményi voltától kölcsönzi báját s érdemét. A szelleminek jellege a nemes függetlenség, a szabadság, a könnyed tevékenység, a lelkiekre való törekvés; mert azért kapunk föl szárnyakra, hogy ne a porban játsszunk; azért akarunk függetlenek lenni, hogy kihatóbban hassunk; azért adunk túl a terhen és málhán, hogy győzelmebben hatoljunk előre s szabadabban mozgoghassunk. A celi-

bátus tehát az életnek s az embernek függetlenítése, fölszabadítása, szellemitése ; mindez pedig az erkölcsi erőknél és érdeknek szolgál, miattuk s értük van. Ha a celibátusban a lélek nem tesz szert arra a nagylelkű, szellemi irányzatra : akkor a celibátus oly palack, melynek vinyettája somlyói bort hirdet, de keceli reszeli-lórét tartalmaz. Ha a celibátusban élő papok a szellemiekért nem lelkesülnek, akkor egyre vetnek, de nem aratnak ; ha a léleknek a celibátusban megnyert szabadságát nem kamatoztatják a felebaráti szeretet műveiben s igazán buzgó, istenes életben : akkor csak diszkreditálják a szüzesség evangéliumi fönségét. A celibátus egy harcra készítő intézmény ; valamint a szüzesség egy küzdelmes, s küzdelemre született erény ! Mint ilyen valóságos zászlótartója az elszánt erkölcsi irányzatnak. Erkölcsi törekvésre nézve erről lemondani annyi, mint a kardot hüvelyébe taszítani vagy félúton megállva ügyetlen alkudozások után következtetlenségekbe s végre kudarcokba bonyolódni.

Munka, harc, törekvés, áldozat : ez az evangéliumi szüzességnek, ez az egyházi celibátusnak szelleme !

Ezzel az evangéliumi szüzességgel nem egyeztethető meg az erkölcsi renyhesség és tétlenség ; nem fér össze vele a »dolce far niente» nápolyi vagy spanyol barátságában. Ha pedig valahol azt a kettőt : a szüziességet, mely a léleknek törtető erkölcsisége, s a tétlenséget, dologtalanságot, nembánomságot megegyeztetik egymással, akkor kirívó ellentmondást állítanak bele a világba ; ellentmondást az eszköz s a cél közt, ellentmondást a belső törtető elem s a külső semmittevés közt ; s ez az ellentmondás hatalmazza föl a gondolkozó embereket szóban és papíron annak hirdetésére, hogy a házaselet több mint a szüzesség. Természetes, hogy több, ha a szüzesség meg van fosztva a tevékenységtől, küzdelemtől, törtetőéstől, erőinek kamatoztatásától az erkölcsi világban. Így lehet azt is mondani, hogy a som többet ér, mint a szőlőtőke, ha ez a tőke sohasem fakad virágba s egy árva gerezdecskét sem hoz soha. De ha az evangélium szüzességét az apostoli élet tevékenységében s az erényes életnek néma bár, de hősies példáiban kamatoztatjuk, akkor nem lehet azt mondani, hogy a szűz kevesebbet ér, mint a jámbor, jó családanya. Az erkölcsi világ nagy érdekeire nézve nem ér kevesebbet, sőt többet ; mert az »ascensiót», a »sursum cordát», az »excelsiort» jelenti ; nemcsak jelenti, de szolgálja s tényleg megvalósítja.

Csakhogy ez a törekvő, áldásos, küzdelmes celibátus nem a hadnagyocskák celibátusa ; nem az élvezetsóvár agglégé-

nyek és szikofanták kéteshírű önmegtartóztatása ; nem arisztokrata dendik szüzessége ; ily piszkot méltán sujtott régen a «lex Poppaea» és kárhoztat jelenleg is az erkölcsi érzék.

Mit mondjunk már most azokról az erkölcsi intézményekről, melyek kebelében az eddig is törvény által szentesített celibátusról kétkedő, hitelét leszállító, értékét és erejét félreismerő nézetek terjednek? Mit mondjunk ily testületről, mely az erkölcsstelenség ádáz támadásaival szemben arra a desperát ötletre fanyalodik, hogy tán jobb lesz leszerelni, jobb lesz az erkölcsi törekvések rugóját többé föl nem húzni s a szellemi irányzatnak és lendületességnek szárnyait levágni? Mit mondjunk róla? Emelkedőben van-e? Aligha !

Félre ezzel az éretlen, suhanc-bölcseségre valló ötlettel ! Az idők ép az ellenkezőjét sürgetik !

Az emberiség legkényesebb érdekei s legfájdalmasabb vereségei a hatodik parancshoz fűződnek.

Ha szó van erkölcsről, a hatodik parancs gondolata ötlük föl előttünk ; ha szó van erkölcsstelenségről, a tisztatlanság az első hely ; épúgy ha szó van az erkölcsstelenség ellen indítandó harcokról, az erkölcsstelenség ellen alapítandó egyuletekről, mindig csak az emberiségnek e genyedő sebe körül rajzik minden törekvés. Tehát a világ, mikor erkölcsért küzd, elismeri, hogy voltakép a szüziesség az erkölcsnek csillaga, s hogy azt a csillagot az egyház, mely a szó legkitünőbb értelmében erkölcsi intézmény, méltán tűzte föl gyémánt-hajék gyanánt szeplőtelen homlokára.

A szüziesség csillaga az egyház homlokán egész programm. A celibátus az egyház szívéből született s a Krisztus Urunk érzelmeit legközvetlenebbül megosztó papságban valóságos erkölcsi hivatás. S a világ maga, bár a szenvedélyek szele kiforgatja sokszor gyöngé agyát az igazság birtokából, s bár tücsköt-bogarat összebeszél a celibátus ellen, máskor, mikor szűkül a kapca, mikor az érzékiség sárözöne elborítja társadalmát : nem röstel odautalni a szüziesség, az önmegtartóztatás erényes voltára, s szinte maga szegődik és csap föl a celibátus zászlótartójának.

Ez állításom bizonyítására odautalok az angol és német erkölcsnemesítő-társulatok kiadványaira, amelyek sorba cáfolgatják a mi papi gyászreformátorjainknak hígvelejű érveit. Azonban ezekre később rátérek, most még néhány szót akarok kockáztatni a magyar celibátus-ellenes reformátorokról.

Félre a celibátussal, az erkölcsiség nevében ! ez a jel-szavuk. Halljunk azonban más szót is !

Uraim ! most, mikor a világ századvégi erkölcstelensége a sírnak, a morális nagy temetőnek bűzét terjeszti ; most, mikor az eszmék hatalmába vetett hit oly gyöngye és fényük oly bágyadt, mint a haldoklónak megüvegesedett szemén a kísérteties gyertyaláng ; most, mikor a világ saját piszkának mocsarában fuldokolva széjjelnéz, hogy hol van még valami, ami szeplőtelen e szennyos környezetben, hol van még valami, ami életerős e kriptában : most önök egy erkölcsi intézményt úgy akarnak megreformálni, hogy a legerkölcsebb eszméről eszményről lemondanak, s azáltal az ezt ostromló s a világot megmételvező erkölcstelenségnek, mely hirdeti, hogy a tisztaság képtelenség, szinte igazat adnak ; Uraim — bocsánat a kifejezésért — önök eszelősek ! Ha önök az egyházat a századvégi, állatias érzékiséggel szemben a celibátus eltörlésével akarják megreformálni, akkor önök az erkölcsstanhoz, a filozófia történetéhez, de a történelem szelleméhez is annyit értenek, mint a hajdú a harangöntéshez. Hagyják kérem ezt a mesterséget, gúny és kudarcs lesz szószátyárságuknak vége !

Tekintsenek végig az egyháztörténelmen ! Nézzenek szemükbe azoknak, kiknek hivatásuk volt valamikor az egyházat megreformálni, kiknek emlékéhez fűzi az isteni Gondviselés az erkölcsöknek, ha csak kis időre is, megifjodását : a legszeplőtlenebb szüzességben, szegénységben, bőjtben s ciliciumban jelennek meg korunk fiainak bágyadt szemei előtt. A régi egyházi diszciplinának fölélesztője, Borr. Szent Károly is, bíbora fölé kötelet akasztott s aranyos papucsait félredobva mezítláb járt. Az önmegtágadás s a bűnbánat hamuja alól lehet csak kikaparnunk azt a tüzes üszköt, melyet ha élesztünk, ismét tűzbe, lángba borítja a hűlő szíveket. A lelki erőteljesség e történelmi alakokban a testnek rovására nőtt föl az égig ; az ideiglenesnek romjain emelkedett az örökkévalóság tűzoszlopa, s nem Évának karjaiban, de a kereszt forró és fájdalmas átkarolásából csapott föl az erkölcsnek tiszta, nemes lángja.

Ez világít az egyház s a világ reformálását szívükön hordozó nemesbjeinknek ! Ez az Isten egyházának szent tüze, melyből meg kell gyujtanunk a családok házi oltárait is ; mert ezeken is csak addig ég az erkölcsnek tiszta lángja, míg az Isten oltárának Vesta-tüzéből táplálkozik.

De bámulatos önhittséget is látok abban a fölfogásban, hogy valaki ép az erkölcstelenségek miatt akarja az egyházat a celibátus eltörlésével megreformálni ; mert ahol a celibátus oly sok sebből vérzik vagy inkább gyúlik, ott az alkalmazkodás

elvével csak ronthatnak, zavart okozhatnak, de nem reformálhatnak. Nekünk nem kell alkalmazkodás, hanem reakció ; reakció az egyházi kánonok szellemében ! Ha nem reagálunk, akkor süllyedünk ; ha nem reagálunk, akkor a magyar egyház eszmeszegény földje materialisztikus irányzatával, stréberjeivel, barátfülek naptárába való alakjaival, liberális kanonokaival, aposztata tanárkáival és vadházas célebseivel, a kereszténységnek pontuszi mocsarává, Szent István király hitének sírjává válik ! Ebbe pedig bele nem megyünk, míg csak egy csepp vér is gördül ereinkben. De ez az egy csepp vér is elég volna arra, hogy fülig elpiruljunk, ha a celibátust földadó, valósággal az egyház ügyét eláruló és oktan gondolat fordulna meg valamikor agyunkban.

Ezt a kis exhortációt azok címére intéztem, kik az egyház erkölcsiségének egére új hajnalt ígérnek a celibátus eltörlése után !

S most elkopott érveikre térek. De feleleteimben új leszek ; mert a legújabb irodalomra támaszkodom.

Szégyenkezném, hogy oly keveset tudok, s mégis nagyhangon beszélek, ha, mint azt multkor is egy aposztata pap tette, azt mondanám, hogy a megtartóztatás, s annak nyomában a ki nem elégített nemi ösztön betegségeket okoz. Tudom, hogy pro et contra sokat halmoztak föl ez állítás megvilágítására ; de azoknak az idézeteknek békét hagyok. Csak azt említem, hogy a «Geschäftsstelle der deutschen Sittlichkeitsvereine» iniciatívájából a német országgyűlés egy képviselője, dr. Höffel-Buchsweiler (Sanitätsrat) korunk legkiválóbb tudományos celebritásaihoz fordult azon kéréssel, hogy nyilatkozzanak, árt-e a nemi megtartóztatás az ember ideg- és szellemi életének ; s a felelet az volt, hogy a nemi megtartóztatás a normális embernek sohasem árt. Így nyilatkoztak Európa elsőrendű pszichiáterjei : Krafft-Ebing Bécsben, Jolly Berlinben, Fürtnér Strassburgban, Lionel Angiában, Forel Zürichben és mások. Dr. Höffel folytatja ezt az ankétet s bizonyára külön közzé fogja tenni az eredményt, amint azt részletekben már megtette két füzetében : «Der Einfluss der Unsittlichkeit auf Erkrankung und Sterblichkeit» és «Die Theorie des notwendigen Übels» ; megjelent mindkettő Werther Reinholdnál Lipcsében ; az előbbinek ára 50, a másiknak 30 fillér.

Dél-Németország legnevesebb pszichiáterje, Schüler ezeket írja : «A fiziológiában nem ismerek semmit, amivel a nemi közösülés szükségességét bizonyítani lehetne, miután a ter-

mészet az éjjeli pollúciókban elégséges óvintézkedést tett ideiglenes nemi orgazmus ellen. — Klinikai szempontból is kereken tagadok minden természetes késztetést a nemi életre a házasodás normális életkora előtt. Igaz, hogy az ily rohamos késztetések néha orvosi megfigyelés alá esnek ; de ezek már szimptomái egy bizonyos tekintetben beteges, neuropathikus állapotnak. Aminthogy a nemi ösztön kielégítése rendszeren nem hozza meg a remélt könnyebbülést, hanem ellenkezőleg fokozza a helyi és az általános idegizgatottságot. De különben is 30 évre terjedő orvosi praxisomban nem ismerek egyetlen egy esetet sem, ahol a nemi megtartóztatás bármiféle alakban vagy fölismerhető oksági összefüggésben beteggé tett volna valakit. De igenis azt gyakran hallottam melankolikusoktól, hogy ifjúkori nemi kihágásaik epeztő szemrehányást tesznek nekik, s nyomott hangulataiknak kiinduló pontjaiul szolgálnak.»

Dr. Breuning, a hollandi országos tébolydának igazgatója és főorvosa ezeket írja : «Akár mint pszichiáter, akár mint orvos, sohasem tapasztaltam, hogy a nemi közösülés szükséges. Sem a fiziológiai sem a klinikus szempont nem nyújt bizonyítékokat».

Professzor Dagonet Párizsból 1894 december 7-éről keltezett levelében így ír : «A nemi közlekedéstől való megtartóztatás, a teljes absztinencia szokássá válhatik, s azt nagyon jól elviselik azok, kik komoly munkával foglalkoznak, s kiknek élete nem üres, nem léha. Klinikus szempontból minden kétséget kizár, hogy a nemi kicsapongások képezik okát legtöbbször az idegrendszer teljes megrongálásának s kivált a kedélybetegségeknek. A megtartóztatásnak e tekintetben semmi jelentősége sincs».

Igy írnak korunk legelőkelőbb pszichiáterjei és orvosai. Miféle léha, majdnem azt mondanám, csendes butaságban szenvedő lelkület kell már most ahhoz, hogy valaki a celibátusnak erkölcsi jelentőségét teljesen félreértvén, orvosi argumentumokkal akarja takarni saját szenvedélyét és gyávaságát. Ezt a témát ezentúl csak zúgorvosoknak és kuruzslóknak engedjük át mindig délceg vesszőparipául ; ezek biztathatják az epedő lelkeket, hogy drága egészségük s az anyatermészet parancsoló követeléseinek engedve hagyják ott a celibátus gonosz, természetellenes, ördögi találmányát ; míg az egyház ezt a törvényt fönn tartja, szakítsanak vele ; hiszen természet ellen kötelez ; pedig olyan nincs, nem is lehet ; Isten sem akarja. Világos, hogy is akarhatná? Tehát

rajta, dobjátok le a reverenda természetellenes kényszer-zubbonyát, keressetek magatoknak szellősebben fölgyürkőzött müzsát, szőjétek hímenteknek aranyfátyolát, boldogságtoknak rózsaláncát. — Nekem azonban, aki a hűvös szemléletnek szempontján állok, engedjétek meg, mert ehhez jogom van, hogy védekezéstek, filippikáitok, borzadályaitok, valamint polgári házasságtok keretes illusztrációjául odaírjam, no meg müzsátok kötényére is odatűzzem ezt a szót: a kuruzslásnak, de nem a tudománynak, annál kevésbbé az erkölcsnek nevében. A tudomány, az erkölcs tiszteli a magasabb szempontokból fölvállalt celibátust; tisztelték azt már a régiek is Vesta-szüzeikben; aki nem tiszteli, az tehát más alapokon áll; álljon, míg bír; de nem ércpiesztálón, hanem szakadozó parton áll ám!

Hogy mennyire szakadozó part van lábai alatt, azt a mai kor gyorsított fejlődése mutatja. Mert akik a celibátusban természetellenes intézményt látnak, azok, ha következetesek akarnak maradni, a modern szocialisták cinizmusába esnek. Ő tisztos Diogenes, bocsáss meg, hogy hordód elé új cinikusok gyűlnek; meg vagyok győződve, hogy mihelyt végig nézsz rajtuk, Herkules szobrának a lábával, melyet tűzifául hasítottál, vered szét őket.

Ezek az emberek tényleg a kutyaság (cinizmus) inspirációja alatt élnek. Azt mondják, hogy a celibátus természetellenes, mert a természet kívánja a nemi életet. Halljad tehát Diogenes, hogy mily argumentumokkal támogatják nézeteiket. Átadom a szót a természetjogok nagynevű védőjének, Bebelnek; a többi celibátus-ellenes úr addig türtöztesse magát.

Bebel «Die Frau und der Sozialismus» c. művében így ír: «Mihelyt az ember eléri fejlettségének korát, rohamos erőszakossággal jelentkezik benne a nemi ösztön, amely az emberben a leghatalmasabb; hiszen ez az ösztön képezi az emberi lényegnek inkarnációját és parancsolólag követeli kielégítését testi és lelki büntetés terhe alatt».

Mindenesetre, némely ember nem látszik egyébként, mint a nemi ösztön inkarnációjának; de tudjuk, hogy ezt az inkarnációt nem az ész s a tudomány gényusa hirdeti a világnak; azt is tudjuk, hogy ez az inkarnáció nem az erény szüzi méhében fogamzik, s épen úgy látjuk s láttuk a történelemben elégszer, hogy ez az inkarnáció nem váltja meg az emberiséget. Ez az inkarnáció nem hirdet áldozatot, hanem élvezetet; ez az inkarnáció nem vezet a hősiesség Golgotájára, hanem a pogány suburra lebujaiba; vagy ha talán ez sért valakit,

hát mondjuk: a párizsi világ ama budoárjaiba, melyeknek közönségét Guy Maupassant jellemzéseiből ismerjük. Mit szól ehhez a kutyálkodó (cinikus) Diogenes?

Folytassuk. Bebel így ír tovább: «A fajfönntartás és szaporítás ösztöne nem egyéb, mint az embernek hatványozott akarata és vágya az iránt, hogy élni akar, s minden normálisan kifejtett embernek a legmélyebb valójába van beoltva; kielégítése pedig testi és lelki egészségére okvetlenül megkívántatik. Ez a kielégítés az embernek egyik kötelem önmagával szemben, melyet szigorúan kell teljesítenie, ha egészségesen és normálisan akar kifejlődni; nem szabad neki testének egy szervétől sem megtagadnia a gyakorlatot és egy természetes ösztöntől sem a kielégítést. Minden szerv teljesítse azokat a funkciókat, melyekre a természet rendelte; ha nem teljesíti, megadja az árát az egész szervezet elnyomódásában.»

Valóban görnyedünk e szigorú kötelem terhe alatt, s mert a celibátus s a szüzesség vétkezik s tapossa a természetes rendet, azért satnyul el az emberiség! Ez iránt egy csepp kételyt sem enged meg Bebel úr. Alighanem a celibátus erőszakos intézménye az oka annak, hogy dr. Blaschko «die Verbreitung der Syphilis in Berlin» c. műve nyomán Berlinben évenként 5000 ember esik szifiliszbe; ami, ha föl-tételezzük, hogy 30 évig élnek átlag még ezek a szifilitikusok, 150.000 tényleg élő szifilis-beteget ad; ez pedig a lakosságnak 10—12%-a; más szóval Berlinben minden 9—10-ik ember volt szifiliszben, vagy tényleg szifilitikus. Lám a gonosz celibátus mit csinál!

Ami a gonorrhoe-t illeti, az meg a lakosság 2·4%-át rántja a posványba; másszóval évenként ismét másfélmillió emberre 30.000 mételyes beteg esik. A párizsi községtanács egészségügyi bizottságának jelentése Párizsban magában évenként 85.000-re teszi az inficiáltak számát. Nöggerat szerint New-Yorkban 1872-ben 1000 nős férfiú közül 800 szenvedett ily bajban; s mivel a gonorrhoe 90%^{<ban>} gyógyíthatlan, s leg-följebb lappangóvá lesz, következik, hogy az asszonyok is, kik ezekhez a férfiakhoz nőül mennek, mind meg vannak mételyezve.

S az emberiségnek mégis semmi más baja nincs, mint az, hogy vétkezik természete ellen, és tapossa ösztöneinek törvényeit! Ó, gonosz celibátus!

Hagyjuk ezt! az újkori cinizmus túltesz az ókorin, s Diogenes ezek hallatára bizonyára hordójába bujt szégye-

nében. A modern cinikusok azonban, miután a bőrcserzés Diogenes óta is nagyot haladt, erősen reaktív archbőrrel rendelkeznek s kiállnak közszemlére. Bizonyára azért, mert azt gondolják magukban: nincs mit egymásnak szemünkre hánynunk, mi oly cinikusok vagyunk mint ti, ó közönség; csak az a különbség köztünk, hogy amit mi gondolunk, azt meg is mondjuk; ti pedig teszitek és ... hallgattok. Nem szégyen s gyalázat ez?!

Mit használnak a világ e genyedő sebével szemben a természetre való hivatkozások? A természet nem vezet genybe!

A celibátus ellen a természetet nem lehet érvül fölhozni; először azért, mert szolemnis hazugság azt mondani, hogy a természet a nemi ösztön elfojtása miatt bünteti az embert; ellenkezőleg, a természet bünteti Bebelnek s társainak alávalóságát;

másodszor azért, mert az állati ösztönöknek, ha természetesek akarnak lenni, az ember eszményi iránya alá kell rendeltetniök; az embernek természete nem az ösztön, hanem az ész, s csak azután az ész által vezérelt és korlátozott ösztön;

harmadszor azért, mert képtelenségre vezet a természet ösztöneinek abszolút érvényesülése és jogosultsága. Bebel szerint ugyanis következetesen a szabad szerelemre, más szóval, az általános prostitúcióra és testi-lelki megmetyelzésre vezet; s önök szerint, celibátus-ellenes urak, hová vezet? a házasságra! S miért a házasságra? Hisz az ösztön a nemi kielégítést bárkivel követelheti; miért akarják korlátozni a természetet? Miért tapossák jogait, s megakadályozzák funkcióit? Hát lehet és szabad az ösztönt korlátokba szorítani fensőbb tekintetek miatt? S ha szabad az ösztönt korlátozni a házasság intézményével azért, hogy a metely meg ne egye az emberiség velejét: vajjon nem szabad-e korlátozni az erkölcsiség legfönségesebb érdeke miatt?

Lám mily gyatra logikusok s mily tájékozatlan szakértők önök, tisztelt reformátor urak!

Semmi más érvük nincs a celibátus ellen, mint az, hogy nehéz. Jaj, uraim! nil sine labore dii hominibus concesserunt; a törekvés munkát jelent, hiszen emelkedéssel, «ascensio»-val jár! De mint minden alapos és komoly munkának, úgy a celibátusnak is vannak pompás virágai és édes gyümölcsei. Bizonyos ugyanis, hogy a tisztaság eszközül szolgál a test és a lélek munkabírájának növelésére; az ókor athlétái a szerelemnek hátat fordítottak, s a harcosok az önmegtartózt-

tatás által készültek a harcra. Minden szellemi és testi munkabírásról igaz Horác szava : multa tulit fecitque puer, sudavit et alsit ; abstinuit venere et vino, extimuitque magistrum.

Minél előbb ártja magát valaki a nemi közlekedésbe, annál előbb hervad el. Vajjon a világ hervadásának modern tájképe a celibátusnak fog-e szemrehányásokat tenni? Tacitus már kétezer év előtt megírta, hogy a germánok hosszú ifjúságukat késői házasságuknak köszönhetik. Peschel Oszkár, a hírneves ethnográf erre megjegyzi : Tacitusnak igaza van, midőn a germánok hosszú ifjúságát késői házasságaikból eredezteti. Ahol tehát a szokás vagy a törvényhozás a házassági kort hátrább tolja, ott ez intézkedésekben az emberiség nevelésének nagy előhaladására ismerünk. (Die Theorie des notwendigen Übels.)

Az állati ösztönöknek visszaszorítására, az erkölcsi tiszta, áldozatos, önmegtartóztató irányzatnak előmozdítására törek-szenek most mindenütt az erkölcsiségi egyletek. Irataik fényt derítenek a készségesen elfogadott tévelyekre az önmegtartóztatásnak állítólag lehetetlen és természetellenes voltáról ; mozgalmaik gátat emelnek az erkölcstelenség sárözöne ellen.

Vajjon most akarjon-e az egyház az erkölcsi irányzatnak leszerelésével föllépni? Szóval és írásban és gyülekezetekben rámutatnak a népek mély sebére, a tisztatlanság bűnére, mely az emberiség vérért megmértelyezi és benső erejét föl-emésztí. Velük szemben szemtelenül, de sikeresen dolgozik a sajtó és az irodalom, a művészet és a színház, s az a számtalan vállalat, mely az erkölcsi szemét minden fajával kereskedik, a népeknek elerkölcstelenítésén és elkereszténytelenítésén. A naturalisztikus filozófia s az annak megfelelő életmód beszívárogtatja a mérgezett vizeket az ifjúság vérébe. Mit csináljunk? A nép, mely lábbal tapossa Istennek hatodik parancsát, nem tisztelhet tekintélyt sem égen sem földön e bűnnek elállatosító behatása alatt. Az ily nép nem védekezhetik külső és belső ellenségei ellen sem. A történelem példák-kal szolgál aziránt, hogy az ily népek az emberiségnek rothadó, elhaló tagjai. Ennek a hanyatlásnak útját kell vágnunk ; a népet föl kell ráznunk kéjes álmából ; a tisztatlanságot újra bűnnek és gyaláztatnak kell tekintenie ; a sajtónak, színháznak, művészetnek, törvényhozásnak a szigorú szűzies erkölcsi irányban kell dolgoznia : de mindenekfölött

a papságnak tisztának kell lennie, hogy az evangéliumi szűzesség bája, ereje és áldása nyilatkozzék meg hivatásában és tevékenységében ; s amely papság áldásos tevékenységének

ezen elengedhetetlen kelléke iránt érzékkel nem bír, arra rá kell olvasni a Makkabeusok könyveinek szavait: «*Illi autem non erant ex genere virorum illorum, per quos salus facta est in Israel*».

III. A magyar egyház harmadik sebe, erkölcsi bénultságának harmadik tünete a hivatástalan stréber papság.

Mi egy stréber pap? gerinctelen, sima, — esetleg jó vastag — féreg az egyház testén, amely világít vagy legalább világítani akar; olyan tehát, mint a szentjánosbogár. Lelkére nézve, alapos theologiai tudására nézve, erkölcsi érzületére nézve csúnya féreg, s aki lelkének elevenjére tapint, az megundorodik tőle; de a világ előtt világít szereplése, összeköttetései, külső dísze, aranyláncai, gyűrűi, nagyságos és méltóságos címei által.

Mi egy stréber-pap? Oly tarka, begyes jómadár, aki az egyház fejét rászedi, az egyház szívét keseríti, az egyház erejének alapjait és támaszait ignorálja, de annál többet törődik a külső fénnnyel és érvényesüléssel; olyan tehát, mint a páva, amelynek a főgondja nem a feje, amely kigyófej, — nem a lába, amely csúnya és éktelen, — hanem a farka; azt kiredőzi és kifeszíti s nagybegyesen páváskodik a világ mulattatására.

S a mulattatásból tényleg elég is volna, ha az egyháznak legvitálisabb érdekei ezáltal végzetesen el nem nyomorodnának. Ha ezek az emberek, akiknek erkölcsi értékük és súlyuk nincs, az egyház mérlegén sem nyomnának semmit, amint nem nyomnak az Isten mérlegén: akkor nem volna baj; de a világ mérlegén egy liturgikus kesztyű vagy papucs sokszor többet nyom, mint a papi jellem színaranya s a szeplőtelen lelkiület kincsestára. A mérleg tehát kibillen, s az egyensúly elvész. Mihelyt pedig az egyensúly elvész, annak fölfordulás a vége.

Az egyháznak csak akkor lesz biztos egyensúlya, ha az egyházi érzés, a papi jellem, a szigorú aszkétikus irány fog érvényesülni benne; ha a strébereket fönt is, lent is kellő megvetésben részesítik. Ha pedig a stréberek kerekednek fölül, akkor az egyházi érdekek is egy fizikai kísérletnél szereplő bodzafa-jancsik sorsára jutnak, vagyis mindig inognak és bukfaceznek. Mindig a kurtábbat húzzák, s megvédők nem azok a csillogó, sallangos stréberek, hanem a lelkeknek igénytelen, egyszerű pásztorai. Ezekben nyilatkozik meg az egyházi érzés, ezekből lép ki harciasan s győzelmesen a küzdő porondra az intranzigens szellem. Az a szellem, amely nem politizál, nem filozofál, nem diplomatizál, hanem

él, küzd, melegít és élteti a hívőket. Ez a szellem védi meg az egyház legszentebb érdekeit, s minél elevebb lesz, annál hathatósabban fogja megbélyegezni a stréber-nagyságokat.

De szükségünk is van arra, hogy megbélyegeztessenek az egyházi közérület által a stréber-papok, mert a hatalom, amely őket emeli, a megvetés bélyegét rájuk sütni nem fogja. Az egyházi érzés és lelkesülés, ez az a forró bélyegzővas, mely e meddő birkajóságra rásüti a bélyeget. Csak így vagyunk képesek eszméinket s elveinket a megmételtyezéstől megóvni ; csak így sikerül a növendékpapságban az egyházas irányt győzelemre segítenünk. Rájuk mutatunk : nézzétek, ezek az egyház világitó férgel és kigyófejű pávai ; a kis fényért féregg s a pávatollért síma kigyóvá ne legyetek ; óvjuk meg gerincünket ; jobb állni, mint mászni-csúszni, s jobb öntudatunkat az elvek szolgálatában kielégíteni, mint vásáros komédiásként az egyházi polcok, létrák és póznák magaslatára törekedni. Avagy szép látvány az ily versenymászás infulákért? Bizony szomorú látvány ; pedig azért mindig komédia marad : gyerekeknek imponál, ember neveti !

Minél hatalmasabb lesz az egyházi érzés, annál szigorúbb lesz a fegyelem ; az a fegyelem, amely most pl. eltűri, hogy papok a katolikus néppárt ellen küzdjenek szabadelvű programmal, s hogy kanonokok magukat nyíltan liberálisoknak mondassák. «Ügy-e, az ily kanonoknak misézni nem szabad?» kérdezte a minap egy nyolcadik osztályba járó deák. Ó, naiv lélek, te talán ismered a Syllabust, de nem a magyar egyházi fegyelmet? Csakhogy bizony nehéz az ifjú levitáknak ez ellenmondásokon kárt nem vallani s magukban az egyháznak a szentírás szerint szeplőtelen eszményképét sértetlenül megőrizni : mikor azt látják, hogy az egyházat itt a földön annyi szeplő földi, meg a kétszínűség és stréberség látszatos máza borítja, és a fegyelmetlenség annyi kéksége takarja !

Mi mégis megteesszük ezt ; eszményeinkről le nem mondunk ; derekunkat be nem adjuk ; az erkölcsi törekvéssel föl nem hagyunk : és ettől a belső melegtől hegednek be majd a sebek, a magyar egyház dicstelen sebei.

Az egyház veszélyeztetett szabadsága.

(1898)

A XVII. és XVIII. századbeli állam nem értette meg azt, hogy mi a szabadság, s még kevésbé azt, hogy az állam föladata a politikai, a szociális, az erkölcsi szabadságnak minél teljesebb mértékben s minél több állampolgárra való kiterjesztése. E helyett mindent gyámság alá hajtott s a szabadság garanciáival ékeskedő állam helyett a bürokrácia által elcsúfított torzképet teremtett, melyből a lélek, a szellem, a szabadsággal együtt száműzetett, s a társadalmi erők békóba verve senyvedtek.

Ebben a bürokratikus államban találkozunk az udvari élet által travesztiált egyházzal. Az abszolút királyságnak nem kellett oly egyház, mely fölött nem disponálhatott szabadon kénye-kedve szerint ; nem ismerte el legalább gyakorlatilag azt az isteni, természetfölötti, független társaságot, mely nem az abszolút királyság kegyelméből él, hanem melynek jogai vannak ; s azért ha kegyeivel el is halmazta az egyházat, ez a kegyelés nem volt tagadása a szolgaságnak ; sőt nagy könnyen átcsaphatott elnyomásba, s a kegyelt favoritából ismét rabszolganő válhatott.

S nem volt-e rabnő az egyház Franciaországban XIV. Lajos alatt, Ausztriában, Magyarországon II. József alatt, Spanyolországban V. Fülöp, III. Károly alatt, Portugalban a gyalázatos Pombal alatt, Nápoly, Szardinia, Piemont, Parma, Florenc királyságokban és nagyhercegségekben a múlt század folyamán s e század elején? ! Igazán dicstelen és szomorú történeti korszak az, melyben alig találunk egyetlen egy Catot, hogy elmondhatnók Horatiussal :

et cuncta terrarum subacta,
praeter atrocem animum Catonis !

Nincsenek Catok ; csupa komornyik, csupa lakáj ; parókásan, rizsporosan, puderesen, hogy ne látszassék meg rajtuk önértetesebb percekben a szegyenpír.

Ezekbe az állapotokba természetesen szerelmesek nem lehetünk ; s azért mihelyt megemberelte magát az elnyomott ember, teljesen szakított ezzel az elnyomórító szisztémával s proklamálta a szabadságot ! Mindenkinnek, aki lapozza a múlt század történetét, be kell látnia, hogy az abszolút királyság, mert nem szerette a szabadságot s a pogány cézárizmusnak pro-

grammja szerint mindent akart mások helyett tenni, mások helyett akart gondolkodni, intézkedni, csak egyet nem akart, t. i. mások helyett dolgozni s adót fizetni, hogy mondom, az abszolút királyság egyszersmind az egyház elnyomója volt. Oly elnyomást hozott ránk, melynek nincsenek hősei, nincsenek vértanúi, s amely ép azért lethargiába ringatja a szellemi élet első hatalmát, az egyházat is. Modern és racionalista mezbe öltöztette a régi, pogány gondolatot az állami mindenhatóságról, mely az összeomlott római birodalom romjai alatt hevert, s csinált belőle új jogi teoriákat az állami mindenhatóságról, melynek tárházában kovácsolták a politikai s vallási szabadságnak békóit. A középkor ezt a szolgaságot nem ismerte. Hogy a király mindent tehet, az a középkorban egy jogi herezis volt, s nemcsak a polgárok érületében, hanem az alkotmányok alapvető paragrafusaiban is ki volt fejezve, hogy a politikai szabadságnak vannak garanciái, s ha a király elkapatja magát s jogain túlterjeszkedik, akkor a rendek s a polgárok jog szerint megtorlással élnek a szabadság nevében.

Vallásszabadság nem volt a szó mai értelmében s nem is lehetett a reformáció előtt, mielőtt az igazság boldog birtoklásának egysége meg nem szakadt ; de hogy az állami hatalom hajtsa szolgasága alá a lelkiismereteket, s jogi szabálynak ismerjék a «*cujus regio ejus religio*» elvét, ahhoz a középkor keresztény érületének s szabadságszeretetének kellett előbb sírba szállania, s csak az öntudatosság s az emberi önértet tetemén keresztül lehetett a jogba ily szörny-paragrafust behozni. Az államhatalom tehát minden szabadságot lefoglalt s a reneszánsz ezzel a politikai paganizmussal vonult be a világba, hogy maga után vonja a szociális, morális s vallási paganizmust.

Ime, ez a hatalom herezise ! De a reakció beállt, hogy e herezis garázdalkodását megtörje, s életbe léptette a politikai szabadságot. Mi mindnyájan hálás szívvel fogadjuk ezt a reakciót, s eszünk ágába sem jut a politikai szabadság igényeit a francia forradalom rémtetteivel vagy a demagógiával azonosítani. Jól tették a népek, hogy a politikai szabadságot kivívták s hogy ez alapon ki akarják építeni morális, szociális, vallási szabadságukat. Igaz, hogy a forradalom dühe nemcsak a tüntengett s minden mozgást megbénító hatalom ellen, hanem a vallás ellen is fordult, de ez a véres balfogás nem csábít viszont arra, hogy mi a forradalmat a politikai szabadság jogosultságával hitelesítsük ; ezt a kettőt szét kell választani ; a politikai szabadság szent jogát a forradalom jogosultságával

nem szabad összetéveszteni, époly kevéssé, mint ahogy nem tévesztjük össze a reakciót a reakciónak forradalmi módjával sem.

Nem fogja a politikai szabadságot hitelvesztetté tenni az sem, hogy a szenvedélyek fölkorbácsolt időszakában az anarchia szelleme a szabadság nevében s álarca alatt minden tekintélyt s minden jogot támad s a rendetlenség kihágásait a szabadság rovására írja. «Szabadság, hányan vétkeznek, hányan élnek vissza a te szent neveddel!» kiáltotta Roland asszony, midőn a guillotínra lépett. Lehet a zsarnokságot is a szabadság fátyolába takarni. A tömeg, az utca despotizmusát is lehet szabadságnak hívni; s van-e nagyobb szolgaság, mint az, melyet a demagógia despotizmusa háríthatna reánk?! Mikor azonban a félreértések és rosszhiszemű elferdítések, a csillogó jelszavakba bujt tévedések üznek veszedelmes játékot az emberiséggel: akkor sem szabad lemondani a félreértett s elferdített elvekről, hanem túrnunk kell esetleg kemény elítélő kárhoztatást s közre kell működnünk, hogy a tévelyt lealcázzuk s a magot a pelyvától elválasszuk.

Dacára a zavaroknak és ráfogásoknak tehát azt állítjuk, hogy a politikai szabadság az egyház fölzsabadulásának hajnala volt. A politikai szabadság lett eszköze és bástyája az egyház újjászületésének. Ahol a politikai szabadságot őszintén és komolyan fölkarolták, ott az újjászületés is gyorsabban és tökéletesebben köszöntött be; ahol pedig csak bujdosdit, csak szójátékokat játszottak, vagy az események szorító szükségében elfogadott elvekből a következményeket le nem vonták, ott az egyház is még az állami befolyás burokjában s a kegyelésnek, mellyel szemben jogra nem hivatkozhatik, pályáiban éli öntudatlan és gyarló életét. Igaz, hogy minden intézményt ki lehet játszani, és hogy a politikai szabadság is az önkény s a tömeg despotizmusának álarca lehet; az is igaz, hogy dacára a politikai szabadságok kihirdetésének az egyházra Francia-, Német- és Magyarországhban is kisebb-nagyobb szolgaság, függőség és elnyomatás háramlott: de azért senki sem tagadhatja, hogy a politikai szabadság terén és alapján, míg becsülettel és tisztességgel intézik az ügyek folyását, jobban boldogulhat az egyház, mint az abszolút királyság s a legtöbb hatalom jogára alatt, mely a szabadságot nem ismeri.

Azért a mi vezérelvünk és csillagunk az egyház szabadsága, s a világi hatalomtól való függetlensége. Nem akarunk hatalmat, mely szabadságunkat illúzióriussá teszi; nem akarunk kegyeket, hanem jogokat, s kiváltkép egyre azon kell

lennünk, hogy a hatalom ellen a szabadság garanciáit megteremtjük.

Egy ily garancia az autonomia.

Az autonomia ellensúlyozza az állami hatalmat, mely az egyházat elnyomni igyekszik. Ne hányjuk szemére az államnak, hogy terjeszkedni kíván ; hiszen terjeszkedés a hatalom pszichológiája ; ne mondjuk, hogy az csak nálunk van s máshol nincs ; hanem inkább nyissuk ki szemeinket, hogy a maga teljes valójában lássuk, hogy az állami hatalomnak mindig és mindenütt ez volt a természete, s hogy e bajnak orvoslását nem találjuk meg másban, mint a szabadságban. A szabadság lépteti föl az állami befolyás csökkentésére az autonómiát, s követeli a szellemi élet törvényének s a fejlődés irányzatának nevében, mely egész Európában uralkodik.

Csak tényeket említünk, midőn arra utalunk, hogy egész Európában el lett ismerve általános vezérelv gyanánt, hogy a vallás politikai, hatalmi eszköz ne legyen, s épen úgy el van ismerve az is, hogy senkinek lelkiismeretén erőszakot ne vegyenek. Ha érzésben valahol vétkeznek, a közvélemény zsarnokságnak bélyegzi eljárásukat, s a vallás véres elnyomásának orosz példáitól utálattal s undorral fordul el. Erre az eredményre hosszú, keserves tapasztalatok után jutottunk, melyek a reformáció óta a vallásszabadságra mint kiútra mutatnak. Az egyház elvontan s elvben a vallásszabadságot el nem ismeri, mert hamis tanra, tévelyre, rosszra, bűnre erkölcsi szabadság nem létezik ; de tényleg s a konkrét körülmények közt a vallásszabadság megadását nem ellenzi.

A vallásszabadság jelenleg egy tényleg elfogadott, gyakorlati elv, melyen Európában változtatni nem lehet. Ez a vallásszabadság követeli az államhatalomtól való függetlenséget az egyház számára. Követeli pedig ezt azért, mert a vallásszabadság gyakorlati elve ép az állami befolyásnak elhatalmasodásától s abból a képtelen helyzetből vette eredetét, melyet az állam túlterjeszkedése s a vallás ügyeibe való beletnyúlása teremtett. Undok és utálatos volt a politikának folytonos döntő szereplése a vallásban ; vérengzésekre, lelkiismereten elkövetett zsarnokoskodásra vezetett a vallási ügyeknek az állami hatalom által való elintézése ; s az utálat és méltatlankodás az erőszak fölött megteremtette a népekben a vallásszabadságnak ha nem is elvi, de gyakorlati megkövetelését. Félre az állami gyámsággal, mely a lelkiismeretekre is copfot köt s a vallás örök, szent érdekeit a politikai helyzet változó keretei szerint intézi. Ebből a méltányos fölháborodás-

ból született a mozgalom, mely manapság a vallásszabadság nevében a vallást, s az egyházat az állami befolyásoltatástól függetleníti.

Nincs is okunk neheztelni az események- s követelményeknek e kényszerítő logikájára. A reformáció óta az egyház és állam középkori egyesítése és összhangja lehetetlen lett. «Az egyház és állam egyesítésének köteleke, írja Reinering (Archiv für kath. K. R. XIV. 191. 1.), a XVI. század vészes szakadása által annyit szenvedett, hogy e két hatalom tökéletes s a dolgok természete által követelt egyesítése többé nem létesíthető. Mert noha az egyház küldetéséből folyó magatartásán sohasem változtathat, de meg kellett mégis változnia az állam s az egyház közt való viszonynak az állam részéről.» A reformált állam az egyházat el nem ismerte a reformáció elvei szerint, neki külön jogokat nem juttatott, hanem az egyházat államintézménnyé alakította át. «Igy lett a vallás a politikának szolgáló elemévé.»

Ez egy nagy visszaesés volt a középkor szellemi magaslataról. Ha manapság valaki a tudományt a honatyák paragrafusaiba akarná szorítani s a politika Prokrustes-ágyára feszíteni : ez méltán barbárságnak tűnnék föl. Hogyan lehetne egy szellemi, szabad, független hatalmat, mely nem korlátoztatik vámfák és határkövek által, mely független nyelvtől, vértől, kortól, mely nem ismer Napoleont, nem liliomos, sem sasfejes címereket, ideiglenes, tűnékeny, gyakran ötletszerű érdekektől függővé tenni s ép azáltal haladását, kifejlését megakadályozni? Igy beszélnének az emberek, s a közvélemény lehetetlenné tenné az ily intézkedést. Ily szellemi, magasztos fölfogás dívott a középkorban az egyházzal. A szellem szabad legyen s igazítsa az anyagot, de ne megfordítva. A reformáció óta azonban szakasztott megfordítva történt minden ; az állam lett a mindenható, az állami érdek lett az abszolút elv ; befolyást, igazítást el nem fogadott az egyháztól, amelynek meg kellett elégednie azzal, hogy az állam ne sértse az egyház lényeges jogait ; azontúl nem követelhetette, hogy hit- és erkölcsstanát az állam pozitíve elismerje s törvényhozásának alapjául vegye.

Nem tartozik ide annak a kérdésnek megvitatása, hogy mi segítette annyira elő az egyház szervilizmusát s az állam-mindenhatóságnak dogmatizálását, vajjon a reformációnak theológiája és szépséges jogelve a «*cujus regio ejus religio*»-féle zsarnoksággal, vagy tán a reneszánsz által halottaiból föl-támasztott paganizmus, melynek politikai thézise a római

pogány césarizmusnak galvanizálása. Mindkettő, a reformáció theológiája s a római jog a középkori szabadságnak szemfödőjét szőtte s rá is terítette. Némelyek tán megmosolyogják azt, hogy középkori szabadságról beszélünk ; de aki a középkori politikai viszonyokat szemügyre veszi, sehol sem fog találni a középkorban abszolút királyságokat, s sehol copfos s minden szabad mozgást előlő bürokráciát ; a középkorban kitűnő fokban volt meg a politikai szabadság, s a hatalom túlkapásait az alkotmány is, meg a rendek is, ha kellett. erőszakkal is megtorolták. Igaz, hogy a politikai szabadság csak a rendi társadalom keretében volt meg, de megvolt. Nem így az abszolút királyságok korában.

A reformáció s a paganizmus által dagasztott abszolút királyság minden szabadságot elnyelt ; egyetlen egy ember volt minden : a király. Ez a gyarló fölfogás kivirágzott a maga módja szerint a katolikus országokban, sőt a katolikus theológiában is a gallikánizmus, febronianizmus, jozefinizmus, pombalizmus penészvirágaiban. Ez a sok furcsa név csak egy szomorú tényt jelez : az egyház szolgaságát. De ugyanakkor rámutat az egyház szolgaságának eredetére s gyökerére, mely semmi egyéb mint minden szabadságnak, a politikainak is veszte.

Az abszolút királyságot azután leszerelték, s a népek újra kivívták és pedig szélesebb alapokon a politikai szabadságot ; a politikai szabadsággal karöltve jár a vallásszabadság, a vallásszabadsággal pedig együtt jár lehető nagy függetlenség a politikai hatalomtól s szorgos óckolódás az állam telhetetlenségétől s elismert nagy étvágyától, mellyel a szabad mozgást, a rendelkezési s autonómiai jogokat bekebelezni igyekszik.

Mit tegyen tehát a szabadság fejlődő érzete, miután nagynehezen kivívta a vallásszabadságot? Talán bitang jószágul ott hagyja a hatalom terjeszkedési vágyainak prédájára? Azt nem teheti. Azért pálcát tör az egyháznak függősege fölött is s oly irányba tereli a fejlődést, mely előbb-utóbb az egyháznak az államtól való teljes függetlenségét vindikálja.

S méltán ; mert mi a mai állam célzata és iránya? Az, ami a pogány államnak szelleme volt régen (s dacára a modern kor szabadságainak most is az), hogy t. i. az állam minden, s kívül s nélküle nincs semmi jog. Ezt hirdetik azok, kik a főkegyúri jogokat felségjogoknak tartják, s így az egyház vitális jogaiban való intézkedést is az állami jog kiegészítő részének tartják. Honnan ez a jog, ha az egyház nem része az

államnak? De szerintünk az állam nem minden, és époly kevéssé mindenható és független: hanem függ céljától, az emberek boldogításától, s nem észficamatos jogi elméletnek kudarcok és fölsülések árán való cáfolata céljából létezik, s nem ezért az experimentumért fizetünk adót s ontjuk vérünket: hanem azért van az állam, hogy a földi jót előmozdítsa, a jogokat védje, de meg ne semmisítse. Különben a theoriák átlukasztásánál semmisen könnyebb, s a mindenható állam a politikai, vallási, szólás- és gyülekezési szabadságok által máris rá van kényszerítve arra a belátásra, hogy az állam nem minden, hogy az életet föl nem karolja, s következőleg, azokban a szférákban, melyek az emberi életet oly sokoldalúlag alkotják, rendelkezési joga nincs; ott eddig is csak ügyetlenkedett és bakokat lödözött.

Akik a főkegyúri jogokat felségjogoknak mondják, azok nem hívei a szabadságnak s tényleg tagadják azt az alapot, melyen az ő politikai szabadságaik is állnak. Mert mindezeket az abszolút királyság nyomasztó mindenhatóságából kellett kiemelni. Az abszolút királyság helyébe ült most a modern állam; hogy van az tehát, hogy a szabadságok kedvelői cserben hagyják elveiket, s ők, kik vallásszabadságot hirdetnek, a jus majestatis circa sacra, a jus cavendi, a jus placeti s más ilyenféle copfos, fosszil alakokat dédelgetnek, s nem veszik rajtuk észre, hogy ezek az államiaknak mondott jogok mind abból a lomtárból valók, melyben az abszolút állami hatalom a jozefinizmussal, a febronianizmussal s más ócskavassal együtt nyugalomra szállt?

Mily érdekes tünetei ezek a reakciónak!

Reakció a szabadságok korszakában a vallás- és egyházszabadság ellen!

Azok, kik az egyházat önállónak és függetlennek el nem ismerik, azok, kik a főkegyúri jogokat felségjogoknak deklarálják, azok, kik a mult század gyatra, szolgálai gondolatait a placetum regiumról, az appel comme d'abus, a jus cavendi, s más hasonló febronian és jozefinista jogi monstrozitásokat elfogadják: nem értik a szellemi világ irányát, nem éreznek a szabadság dobbanásaival egyet.

Ne csodálkozzunk ez ellentmondáson, ezen a furcsa pszichológiai rejtélyen. Ezeket a jó embereket, kivált ha jogászok, inficiálta a jogban a modern állam eszméje. A jogászok szeretik a rendszereket, s az emberi szabadságot s a szellemi világot is a rendszer Prokrustes-ágyába szorítják. De kaptára nem lehet mindent húzni, csak bőrt lehet, és azt sem az élő

állat bőrét, hanem a preparált, kicserzett bőrt. A világot sem lehet a jogászok kaptáira szorítani ; s bármily csillogók rendszereik, s bármily jóhiszeműséggel igyekeznek lefogni az életet : azt kényszerülnek tapasztalni, hogy az élet árja mindenütt fejeik fölé nő, s hogy a jog az emberi életben nem minden, hanem csak valami ; az állam sem minden, hanem csak egy oldala, csak morzsányi része az ember életének.

Meg voltak győződve a regalisták is, meg voltak győződve Bajor Lajos s XIV. Lajos és II. József udvari jogászaik, hogy igazuk van ; lehetett az állam mindenhatósága az ő szent meggyőződésük ; de jóhiszeműséggel s szent meggyőződéssel az objektív világot mérni nem lehet, s a korszerű fejlődés intézményeivel az emberi élet határtalan perspektíváit elrekeszelni szintén nem lehet. Ugyanezt kell mondanunk korunk kedvenc jogász eszméiről ; bármennyire is hajtogatják, hogy a főkegyúri jogok felségjogok, s következőleg, hogy az egyház az állam része, hogy az egyház az államnak alá van rendelve ; nincs igazuk. Nincs igazuk pedig azért, mert a szellemi élet örökérvényű alakulásait a földi érdekek gyermek-játékainak akarják alárendelni ; nincs igazuk azért, mert a szellemi életnek jogtól és formáktól, nemzeti színektől és zászlóktól, nyelvtől és divattól független szabadságát a jogi formáknak, a változó követelmények diktatúrájának alárendelik. Ezek az ügyekvések tartósak nem lehetnek. Nagy garra és titáni erőlködéssel indulnak meg, de a sikertelenség kritikája az utókor előtt nevetségesekké teszi őket.

Igy tehát azt kényszerülünk tapasztalni, hogy ép a szabadságok korában, manapság is, látunk szabadságellenes törekvéseket. Csodálkozni nem csodálkozunk ; mert ez ellentmondásoktól hemzseg a világ. Kitűnő alkotmányokban is vannak szörny-paragrafusok ; gondoljunk csak az angol alkotmányra, mely még a XIX. század verőfényében is kizárta a politikai szabadság élvezetéből azt, ki az átlényegülésben hitt, s azt esküvel meg nem tagadta. Épenúgy lehetséges az is, hogy a társadalom szellemi fejlettsége egy bizonyos irányban igen előhaladt, más irányban nagyon hátra van ; így például a rendi társadalom szűk keretei közt az olasz colononak kevés joga és szabadsága volt, mialatt Michelangelo Mózesnek márványból faragott szobrára ütött, mondván : Mózes szólalj meg ; de senkinek eszébe nem jutott az elnyomott népnek élő szobrára ütni s fölkeltetni benne az emberi szabadság jogait és követelményeit. A kormányok előkelő társadalmakban is kényuralmat folytathatnak, és

sokáig tart, míg a hatalom kinövéseit lenyeshetni s a duzzadó erőket gátak közé szorítani sikerül. A kivallatás, a római jogtannak (amelyről pedig azt mondják, hogy *ratio scripta*) e gyalázata sokáig főnnállt, s a művelt s lelkes jogászok nem botránkoztak meg rajta; így vagyunk a kivallatásnak egy másik nemével is, a lelkiismereti szabadságnak elnyomásával. Dacára a művelt jogi teoriáknak a lelkes, körültekintő jogászok az egyháztól oly jogi tételeket állítanak föl, melyek egyenértékűek a szabadság tagadásával.

S hogy ne hiányozzék e tünetekből sem a komikum, azt látjuk, hogy a frázisos szabadsághősök mumusa, a Syllabus, e tekintetben mérhetlenül messze előbbre van az emberi szabadság méltatásában és védelmezésében, mint a placetumnak s a többi királyi jogoknak pártolói. Azért ítéli el a 44. tételben azt a nézetet, hogy «az államhatalom beleavatkozhatik ama dolgokba, melyek a valláshoz, az erkölcsökhöz és a lelki kormányzathoz tartoznak»; azután, hogy «az állam ítéltet azokról az utasításokról, melyeket az egyház főpásztorai tisztkönnél fogva a lelkiismeret vezetésére nézve adnak ki, sőt még a szentségek kiszolgáltatásáról és azoknak föl vételéhez szükséges előkészületekről is rendelkezhetik.» Gondolom, hogy az éretlen hányavetiség a későbbi érett szabadságerzet és szeretet korában nevetségessé fog válni, s azon az egy gondolaton is teljes hajótörést szenved, hogy mit avatkozik be az állam a lelkiismeretek világába; honnan veszi erre a jogot, honnan a rátermettséget és kvalifikációt?

Hogy a politikai hatalom terjeszkedési vágyai a lelkiismereti szabadság elnyomásáig haladnak ma is, annak további bizonyítéka a placetumról való s itt-ott még mai napig is kísértő fölfogás.

Hívják anakronizmusnak; kimutatják, hogy nincs pozitív törvény róla; bebizonyítják, hogy tarthatatlan, kivihetlen; s mégis, mégis mit látunk? Azt, hogy sok művelt ember még nem látja be, hogy a placetum copf és leszedett multszázadi kortina. De honnan van az, hogy ily unott és elnyűtt képzetek kísértenek a fejekben? Azt gondolom, hogy annak oka a szabadság fejletlen fölfogása, de főleg nem annyira a fölfogás, mint inkább a rossz hajlandóság, az állam mindenhatóságát gyakorlati elvül elismerni.

A placetum semmi más, mint tagadása a vallásszabadságnak. Nem gondolok, mikor ezt állítom, arra, hogy a lelkiismeret által követelhető összeköttetéseket és rendelkezéseket lefoglalják a placetum jogászai; hanem arra, hogy a placet

által tényleg az állam kormányozná a vallást. Ha az egyházi törvények kihirdetése az államtól tétetik függővé, ha az ő jóváhagyása dönt arról, hogy mi kötelezze a lelkiismereteket, mi nem : akkor már nem az egyházi hatalom, hanem a világi felsőség kormányozná az egyházat s a lelkiismereteket. «Ha minden törvénynek szükséges kihirdetése egy más hatalomtól van föltételezve s ennek tetszésétől függ : akkor az lesz a tulajdonképeni törvényhozó ; mert midőn kötelmét megerősítési joggá változtatja, minden egyes neki nem tetsző kánoni határozattól jóváhagyását megtagadhatja. A szigorú tetszvény keresztülvitele az egyház egységének szétrombolását, a vallási zűrzavart, az állami önkényuralmat idézné elő» (Hergenröther: A katolikus Egyház és a keresztény állam II. 275. l.).

Az ilyen gondolkodás az egyház teljes lenyűgözésére s jogászfogásokkal a vallásszabadság megghiúsítására vezet. Ne gondoljuk, hogy a szabadság már annyira biztosítva van, hogy visszaeséstől nem kellene félnünk. Hiszen ezt hangoztatom s kimutatom ép e cikkemben, hogy a visszaesés korszakán nemcsak nem vagyunk túl, hanem tényleg ép a vallásszabadságnak gyakorlati kivitelét tekintve a vajadások korszakában élünk. Vigilantibus jura, ez az elv vezessen itt is. Elismerik a politikai szabadságokat is, s mégis egyre résen kell lennünk, hogy a hatalom el ne tüntesse s meg ne sértse a jogokat.

Magának a Syllabusnak kihirdetése semmi más mint egy vörös-tűző röppentyűnek elsütése az egyház-szabadság süllyedő hajójáról. Egyház-szabadság pedig vallás-szabadság. Manapság nem lehet azt mondani, hogy az egyház történelmi, világi jogait védi, hanem csakis egyházi jogait óvja. Hiszen hatalma jelenleg csupán egyházi térre szorul s törekvése oda irányul, hogy itt, ezen a téren biztosítsa a szükséges szabadságot. Senki sem fődözheti föl jelenleg azt a világi, uralkodási vágyat államok és népek fölött, melyet a középkori egyházon kifogásolnak ; mostanában csakis tanító, nevelő, megszentelő és saját ügyeiben intézkedő hatalmának védelmére szorítkozik. De hát Nuytz turini tanár, kinek nézeteit a Syllabus összeállítói különösen megtisztelték figyelmükkel, alighanem a turini udvar csúnya politikájának szócsövét látván benne, s a többi modern államjogász ép ezt a tanító, nevelő s megszentelő hatalmat is bilincsekbe verik s az egyház függetlenségét és szabad rendelkezését határozottan tagadásba veszik. Nem politikai hatalomról, nem az

egyháznak történeti jogairól s az államra gyakorolt politikai befolyásáról van itt szó; hanem az egyház szellemi hatalmának gyakorlásáról; az pedig már nem történeti, esetleges, változtatható szervezet, hanem merő lelki hatalom, melyet az állam lenyűgözni s függővé tenni kíván.

De az államnak nincs hivatása és szerencséje a szellemi, a lelki világ igazgatásában. Mikor fogjuk már belátni ennek lehetetlenségét? Mikor fogjuk már méltányolni azokat a kudarcokat, melyek a hóbortnak s Don Quijote vitéz harcainak a benyomását teszik az olvasóra?

Vagy visszakivánjuk-e a szellemi élet elnyomorítását, és szerelmesek vagyunk a mult század egyházipolitikai animozitásaiba és féltékenykedéseibe? Az állami hatalom túltengése mindenütt a nemzeti, a lenyűgözött egyházak szomorú tablóját állítja elénk, s ahol az iga alá való hajtás nem sikerült, megkötötte a vallási életnek fejlődését, úgy, hogy csak elhaló ághoz és taghoz hasonlíthatjuk a hatalma alá hajtott s valamikor erőteljes egyházi szervezeteket. A despotizmus sohasem oly tűrhetetlen, mint mikor a meggyőződésnek, a lelkiismeretnek szférájába nyúl; s ezt a despotizmust művelték ki s növelték naggyá az állami mindenhatóság teológusai és juristái. Ezen a réven távolabb estünk vissza, mint a hajdani Bizáncban; mert a bizánci gyakorlat is nyomorította a vallás-szabadságot; de annyira nem vetemedett, mint az újkori hatalmaskodás, mely politikából a nép vallását is megváltoztatni kész, s szívesen vállalkozott volna már sokszor nemzeti egyházak alakítására. A protestáns országokban ezt meg is tették a fejedelem egyesítette önmagában a legfőbb egyházi és politikai hatalmat. Az egyházat bekebelezték az államba, s úgy tekintették, mint egy kerekét a nagy államgépezetnek. Aki pedig az élet legnemesebb s legérzékenyebb alkotó részéhez nyúlhatott s korlátlanul intézkedhetett a vallás s a lelkiismeret világában, annak csak akarnia kellett, s a haladás minden érdeke s az élet minden tere meghódolt önkényének. Akkor kezdődött az a mechanikus irtok-világ, akkor az a szellem nélkül való bürokrácia, melyen az államot élettelen s rendeleteket osztogató gépezetté degradálta, s az állami gépezet olyan lett, mint egyre új hajtásokat és szemölcsöket kibocsátó polip (Döllinger: Kirche und Kirchen 572).

Az egyházi s világi legfőbb hatalmat önmagában egyesítő állam lett sírja és megölője a népek szabadságának, nemcsak a vallási szabadságnak, hanem a politikainak is. S ez termé-

szetes, mert a szabadság érzékét rabolta el vagy mételyezte meg bennük; mihielyt pedig ez az érzék vész vagy elromlik, akkor a szabadság bitangjósággá válhatik bármily téren.

Tényleg a politikai szabadság is elveszett a vallási elnyomás korszakában.

Lord Molesworth, ki az északi országokat jól ismerte, ezeket írja: «A római katolikus vallásnak van tényleg egy ellenállási elve a korlátlan polgári hatalom ellen, s ez a római pápa; de északon a lutherán egyház teljesen hódol s alá van vetve a világi felsőségeknek, s a protestáns országok lakossága elvesztette a szabadságait, mikor vallását jobbal cserélte föl». Ismerjük Stenzelnek szállóigéjét, hogy Poroszország a legjobb úton volt, hogy ázsiai despociává váljék, mely minden szépet s nemeset elfojtott volna. A történelem általában azt mutatja, hogy a reformáció óta, ahol nemzeti egyházak alakultak, végzetesen hanyatlott a polgári szabadság, s hogy ezek az államok a haladás jelszavával ajkukon gyorsan hanyatlottak s visszaestek politikai pályájukon. Hasonlítottak Dante poklának azon átkozottjaihoz, kiknek feje hátra van csavarva; mást látnak s más felé mennek; látnak ragyogó eszményeket, de minél tovább mennek, annál inkább eltávolodnak azoktól.

A vallási és lelkiismereti szabadság elnyomása; hívta létre a nemzeti egyházakat is. Aki a vallási ideálokat rongyokba akarja öltöztetni s ezáltal megvetetteké tenni, az öltöztesse föl azokat az államszolgák mundurjába. Hitelvesztetté vallást és egyházat sikeresebben nem lehetünk, mint ha azt szolgálva tesszük. Azért látjuk, hogy a nemzeti egyházak elvesztik elveik öntudatát és lelkes szeretetét, s ezáltal enerválódnak. Montesquieu említi, hogy a XVIII. században a hit s a vallás teljesen kiveszett Angliában; a skandináviai s a német egyházak is csak lézengtek. Az állami elnyomás elve kiterjedvén a katolikus országokra, azokban is ugyanazt a hanyatlást szemléljük, s így érünk el a XV. Lajos és II. József korabeli egyházhoz, mely tehetetlen volt s caudiumi iga alatt nyögött. Ne csodálkozzunk, hogy a népek elvesztették a tisztelet tudást, a respektust ily élettelen szervezetek iránt! Ne csodálkozzunk, hogy az egyház, mely szolgaságában összeforrt az állammal, a szabadságokat elnyelő, a népeket elnyomó állammal, legjobb fiainak ontott vérével kényszerült meghunyászkodásának foltjait lemosni, hogy megtisztulva a százados szolgaság szellemétől, a politikai szabadságok hajnalán maga is új, jobb életre ébredjen.

Hová tették már most azok a sötét reakcionáriusok a fejüket, midőn az államhatalmat az egyházra kiterjeszteni kívánják, illetőleg az egyház bilincseit leoldozni nem akarják? Ne gondoljuk, hogy az állam nem csinálna sokszor szívesen nemzeti egyházat. Nuytz nem őskori, de nem is mult századi ember, hanem nem régiben tanított Turinban jogot, s ő a többi közt azt is hajtogatta, hogy a nemzeti zsinatok hozhatnak határozatokat, melyekhez szó nem férne, s melyek nyomán mindent rendezhetne a világi hatalom. Azokat a püspököket meg ujára csavarhatná az állami hatalom; mert etekintetben is készek tanácsot adni a lelkes juristák; a szuverén állam a püspökökben kettős hatalmat különböztetne meg: a szorosan egyházi s a világi hatalmat; az egyházi a tanításra s a szentségek kiszolgáltatására vonatkozik; a törvénykezés, rendelkezés, fegyelem, egyházi közgazgatás, ez már nem egyházi, hanem világi hatalom. Mily világosan folyik ez átlátszó tételekből a prezentáció, a püspök-kinevezés, az egyházmegyék föllállítása, az egyházi vagyon birtoklása körül való teljes s korlátlan intézkedés. Mit csináltak a püspökökből, s mily árnyfigurák vannak megbízva a legszentebb s legfontosabb érdekek hordozásával! Így történt, hogy Németországban azelőtt a püspököket államilag felállított kenet-osztóknak tekintették, és 1870. óta a német nemzeti egyház gondolata Wessenberg és mások beteges képzelődései szerint újra szőnyegre került» (Hergenröther i. m. 369. l.). S nemcsak Németországban jártak ezek a kísértések, hanem jártak minálunk is. Tudjuk, hogy a 48-as mozgalmakban a klérus nem nagyon idegenkedett a nemzeti egyháztól, és később is Horváth Mihály volt kiszemelve a magyar nemzeti egyház főhierofantájának. Így járnak a doktrinér-liberálisok; szabadságot hirdetnek és szolgaságot teremtenek, s nemcsak önmagukat, hanem az államot is képtelenségek elébe állítva nevetségessé teszik; hagyjuk tehát el a szabadság újra meg újra való elföldelését; ha valami, úgy bizonyára a lelkiismereti szabadság az, mely a koporsóból is kikel és eget kér.

Tehát a történelem a szolgaság s az abszolút királyság korában kimutatja, hogy a nemzeti egyházak a szellem temetői voltak, melyekben a szabadságot magát elföldelték, akár vallási, akár politikai szabadság volt légyen az;

a történelem és saját tapasztalatunk is mutatja, hogy az állami hatalomnak terjeszkedési vágyai most is vannak, s köztünk járnak az állameszmének olyatén túlzó apostolai,

kik a placetum regium, a nemzeti egyházak s más szegyenletes programmpontok ajánlásával fojtogatják a vallás- és lelkiismereti szabadságot ;

a szellemek iránya magán viseli a Syllabus felsorolta tévelyeknek 80-szoros bélyegét, s e bélyegek közül több ép az egyház szabadságának megnyirbálását, a vallás-szabadság csonkítását konstatálja szegyenletes vádkép.

Mit kell már most a tények ilyenén állása mellett s ily szerencsétlen hajlamokkal szemben tenni? Más sürgősebbet nem tehetünk, mint azt, hogy az egyház függetlenségét biztosítjuk s érdekeit az államhatalom ölelő vaskarjai közül kiszabadítjuk s azok szabad, független intézését az egyházra bizzuk !

Még egy más tünetet is hozhatunk föl az állami hatalom terjeszkedésének s eo ipso az egyházi, a vallási, a lelkiismereti szabadság veszélyeztetésének bizonyítására. Ez a tünet azokra a jogokra fordítja a figyelmet, melyeket az állam az egyház engedékenységből gyakorol.

A XI. és XII. századbéli egyház az investitúra-vitákban világhatalmát vetette latba a vallás- és akkori lelkiismereti szabadságért. Higgyük el: nem a pápaság világuralmának érdekei forogtak itt elsősorban kockán ; ezekről legfőllebb másodsorban lehet szó ; hanem kockán forgott az európai szellem szabadságának érdeke, melyet bizánci mintára az önkény, a fizikai erő akart a maga uralma alá hajtani. Jól mondja Leo, német protestáns történetíró, hogy VII. Gergely a szellemi hatalom érvényesítése által Európát a barbarizmusba való visszaeséstől óvta meg. Az investitúra-viták épúgy szolgálták a szabadság ügyét, mint a westfáli béke ellen emelt pápai protestáció 400 évvel később.

Azonban a világi hatalom nem tagadta meg természetét, s amit az investitúra-viták korában a császári önkény révén nem tudott megszerezni, azt később mégis megnyerte és pedig az egyház jószántából ; de sőt többet nyert, mint amennyit az investitúra-vitákban követelt, megnyerte a püspökök s apátok kinevezési jogát is.

Nálunk Szent Istvánnak volt meg ez a joga. Biztosan tudjuk manapság már azt, hogy a Szilveszter-bulla hamisítvány, s hogy a pápa nem adta meg a főkegyúri jogokat Szent István utódainak. A gyakorlat mellettünk bizonyít, hogy Szent István utódai alatt a káptalanok választottak püspököket. Különben az investitúra-harcok korában nálunk is, mint másutt, sok történhetett törvény- és jogellenesen,

s majd így majd úgy választották a püspököket. Annyi bizonyos, hogy később ez a jog teljesen és kizárólag a királyra szállt. Nem is akarunk erről disputálni ; mert bármint kezelték ez a jog, a főkegyúri jog : tény, hogy jelenleg azt senki kétségbe nem vonhatja.

Ne gondoljuk azonban, hogy ezt a jogot a pápának nagyon kínálgatniok kellett ; az államok mindenütt azon voltak, hogy azt maguknak megszerezzék ; sürgették, szorították a szentszéket, s miután a tetteges hatalmat az egyház fölött megszerezték, a pápák a veszett fejszének a nyelét is odaadták s a jogot a tényleges gyakorlatban elismerték. Az egyházjogászok szerint még 1577-ben XIII. Gergely pápa alatt Rómában három különböző szabadalmat különböztettek meg, melyek a szuveréneknek adományoztatni szoktak : a) a prezentáció jogát a törvényes kegyúri jog címén, b) apostoli kiváltságból a kinevezési jogát, c) az egyszerű kérvényezési jogot. Hát hiszen voltak kis és nagy fejedelmek, kik a pápának előterjesztettek alkalmas embereket az egyházi méltóságokra ; voltak, akik kérvényeztek ; de melyik állam marad meg ez alázatos fokon, az előterjesztés és kérvényezés alapján? Azzal a kormányok nem érik be ; kérvényezés helyett, prezentáció helyett kinevezni kezdték a püspököket. Az állami elhatalmasodás e szomorú, de természetes történetét összeállítva találjuk Hergenröther i. m. II. kötetének 247 és következő lapjain. Portugal királyait a teljes kinevezési joggal XIV. Benedek ruházta föl 1740-ben. Savoya XIII. Benedek pápától nyerte a kinevezés jogát. A spanyol királyok a XV. században még csak kérvényezési s részben prezentációs joggal bírtak ; a főkegyúri jogot csak 1753-ban XIV. Benedekkel kötött konkordátumban nyerték. A két Sziciliában a királyok előjogait a püspöki kinevezésekre nézve eleinte az uralkodók külön-külön élethossziglan bírták ; az 1818. évi konkordátum ezt a jogot klauzulák és főnntartások nélkül minden püspökségre kiterjesztette. II. Fülöp 1559-ben IV. Pál pápától nyert a németalföldi püspökségek betöltésére jogot ; V. Károly pedig 1515. óta bírta azt a kiváltságot, hogy tudta és beleegyezése nélkül apátok és zárdai főnökök sem voltak beiktathatók. A francia királyok X. Leo és I. Ferenc közt létrejött konkordátum óta gyakorolják az egyházi méltóságokra való kinevezés jogát. Azelőtt azon megürült püspökségek, melyeknek birtokosai a kúria székhelyén természetes halállal multak ki, a pápának voltak főnntartva ; de 1765-ben ezt a főnntartást is mellőzték.

Már most e hosszú történet, mely minden nép kormányával szemben ismétlődött, világosan kihámozza a diplomáciai ravaszkodásokból, a fejedelmek követeléseiből s a szentszék kedvetlen kénytelenkedéseiből azt a tanulságot, hogy a világi hatalom az egyház sajátos jogkörében is egyre kiterjeszkedik. Minden törekvése arra irányul, hogy befolyását növelje. De említettem már, hogy nem ütközünk meg irányzatán; a hatalom mindig terjeszkedni fog, terjeszkedni addig, míg ellentállásra nem talál. Ezt az ellentállást pedig ki kell fejtenünk nekünk úgy a terjeszkedő hatalom, mint saját magunk érdekében. A hatalom érdekében azért, mert az elhatalmasodó, egyoldalú hatalmak a szabadság garanciáit ellökik maguktól és szolgaságra vezetnek; a mi érdekünkben pedig azért kell ellentállnunk, mert a szabadság neveli s fejti ki a népek erőit, a szolgaság pedig eltörpíti azokat.

A szentszék nagyon jól érezte, hogy a kiváltságok osztogatása által az egyház szabadsága is elgyengült, s hogy a politikai hatalmak jogai az egyházjog terén az egyháznak magának békői s bilincsei. Sed revocare gradum, superasque redire ad auras, hoc opus, hic labor est. Visszavenni a kiváltságokat nem lehet. Az erkölcsi hatalmakat a politikai hatalmaktól könnyen érhetik brutalitások, azért sérelmeiket akut fellépések által nem orvosolhatják; megbosszulásuk a fejlődésre van bízva; a történet mutatja, hogy az erkölcsi hatalmak ellen elkövetett sérelmek a politikai hatalomnak sirját ássák; ugyanezek a hatalmak ugyanis az erőszakoskodás bűnei által mételyezik meg önmagukat s nem tartván meg a szükséges korlátokat a despotizmus s a forradalom felé eveznek. A szentszék a mantuai hercegnek püspök-kinevezési kiváltságát visszavonta; de amit a mantuai herceggel szemben tehetett a pápa 1560. körül, azt nem tehetette akkor sem s még kevésbbé teheti azt most az európai nagyhatalmakkal szemben.

Ezekből világosan kitűnik, hogy mely oldalról fenyegeti veszedelem a szabadságot? Vajjon az egyház vagy az állam részéről?

Szabadítsuk föl a lelkiismereteket! ez volt a jelszó a reformációban; szereljük le a folyton terjeszkedő pápai hatalmat! Igen, fölszabadították a lelkiismereteket, de aláhajtották azokat a politikai abszolutizmus járma alá. Csúnya s utálatos története van ennek a fölszabadításnak, melynek a césaropapizmus a baljóslatú csillagzata. Sohasem nyögtek a lelkiismeretek oly lealázó módon a katolikus egyház

erkölcsi hatalma alatt, mint amilyen gyalázatos függésbe kerültek a «*cujus regio ejus religio*»-féle elvek s a római jogból kinőtt abszolút királyságok égíse alatt. Ilyen szokott lenni a rohamos s eszeveszett reakció, t. i. oly mérvben gyalázatos, amily mértékben esztelen.

Látjuk azt is, hogy az egyház nem terjeszkedik; hanem igen rohamosan terjeszkedik a politikai hatalom. Amit Rómának hatalmi vágyairól szokás beszélni, azt csak ditirambusnak tekinthetjük, néha költői, néha nagyon prózai ditirambusnak, s azután bálványozásnak a modern állameszmével szemben. De ez az eszme, melyet óriási polippá nevelnek az egyházi és lelkiismereti szabadság megrontására, sohasem fogja elkápráztatni azokat, kik a szabadság lovagjai és harcosai. Sőt elszántabbakká és óvatosabbakká teszi majd őket, hogy az általános elvakultságban, mikor egy hatalmi hóbort, a mindenható állameszme mételyezi meg a józan ítéletet s a szabadságszeretetet, ne hagyják elsodortatni a divatos áram által az emberiségnek kincses hajóját, mely a szabadsággal együtt a haladás és boldogulás kincseit hordozza.

Reméljük ugyan, hogy a hetvenes évek gyűlölködő animozitásán szerencsésen túlestünk; de azért visszaesések könnyen történnek a divat s a hatalom mételyező befolyása alatt. Erre nézve még csak Antonelli bíboros levelét szeretném idézni 1860 júl. 26-áról, melyben a bádeni emlékiratra válaszol: «Az csak nem középkori igények megújítása, midőn követeljük, hogy az egyház és annak ügyei fölött a világi törvényhozás tényezői ne egyoldalúlag, az egyházi hatóságok meghallgatása nélkül határozzanak s rendelkezzenek, ami még kereskedelmi társulatok jogaival s érdekeivel sem szokott történni. Az csak nem önhittség, midőn Róma kijelenti, hogy a szentszék a világi kormányt sehogysem hatalmazhatja föl, hogy az egyházi ügyekre vonatkozó törvényeket bocsáthasson ki, melyekkel az egyházi hatalom illetőségének s az egyház jogainak körét korlátozhassa. Az egyház rendeltetésénél fogva szabad és független az államtól; ha jogainak gyakorlása körül viszályok támadnak, azok kiegyenlítése az egyházi tekintély beleegyezése nélkül a polgári hatóságnak nincs jogában».

Úgy-e, hogy az nem középkori igénynek megújítása, hogy lelkiismereti szabadságunk legyen?

Úgy-e, nem önhittség az, hogy a kormányok vallásunkban nélkülünk ne intézkedjenek?

Ha már most ezt egyértelemmel elfogadja minden józan

és önérzetes hívó, fogadja meg tanácsomat, melyet ez egész dolgozaton keresztül fűzök és szövök, s melyet az állami hatalom túlkapásai a leghivatottabb kommentárral kísérnek, azt a tanácsot, hogy védjük meg az egyházi szabadságot az elhatalmasodó politikai hatalmasságok ellen. Hoc opus, hic labor est ! Ez a föladat áll elénk az újkorban épúgy, mint a középkorban ; a kornak viszonyai változnak s következőleg a konkrét elintézkedések is, de a szellemek iránya s a hatalom törekvései egyformán állnak egymással szemben. Az abszolút királyságban az az elhatalmasodás a szabadság halálával végződött, s XIV. Lajos önkényében s II. József sekrestyésekedésében, s a kis olasz potentátoknak majom-abszolutizmusában föllállította intő, óvó példáit.

De ugyanebből az elnyomásból, s ebből a szolgálai szétmállásból származott a reakció. A reakció a vallásszabadság volt.

Jelenleg a vallásszabadság minden modern kultúrnép alkotmányába van fölvéve, s kijelentem, hogy kell ahhoz ragaszkodnunk. Ne értsen senki félre ; nem beszélek a Syllabus ellen ; nem beszélek egyáltalában elvekről, de tényekről.

A vallásszabadság tényleg el van fogadva. Sok idő kellett ahhoz, míg a politikai hatalom által való fölszívatásból valamikép eszmélni s a végelgyengülésből lábbadozni kezdtek a népek. A szabadság hasadását több tényező siettetete ; első volt a protestáns államegyházaknak s a francia, német, spanyol, portugál, osztrák, magyar katolikus egyháznak belső elzüllése és elerőtlenedése. A césaropapizmus mindent elfojtott s «majd minden jobb érzelmű ember panaszkodott s fohászkodott kegyetlen pusztítása fölött, s ahol elfelejtették azt, hogy a reformátorok s az új vallás atyái a politikai és vallási szolgaságot helyezték újdonszületett gyermeküknek ajándécul bölcsőjébe, ott Andreae Bálinttal azt is hangoztatták, hogy a césaropapizmust az ördög találta ki» (Döllinger: Kirche und Kirchen. 81. l.).

A szolgaság rendszere alatt a hit s a vallás is gyönges erőtlenn lett. A professzorok racionalisták lettek, s Poroszország trónján oly fő-episzkopos ült, ki a vallást megvetette s szolgáit tökfilkóknak, balekeknek, naplopóknak s kenyérfogyasztóknak nézte. A lelketlen egyházakból szívesen menekültek az emberek, s mindenki a maga módja szerint akart üdvözülni.

A francia filozófia ugyancsak szóvá tette az elvilágiasodott s udvari lakájja eltorzított egyháznak gyöngéit s rámutatván a dragonádok közelmúlt történetére s az állami hata-

lom lelkiismeretlen durvaságaira, melyekkel a lelkiismereteket önkényesen nyomta: utat tört annak a fölfogásnak, hogy észszerű a vallási türelem; a türelmetlenség divatos fölfogás szerint csak farizeusokat nevel vagy vértanúkat léptet föl; vértanúkat csinálni pedig veszedelmes dolog. Azt hangoztatták, hogy oly egyház, mely az állami hatalom karjára szorul s rendőri rendszabályokkal aggat lakatot a más meggyőződésen levő emberek szájára, önmagának állítja ki a szegénységi bizonyítványt. Ezen a réven terjedt el s lett uralkodóvá egész Európában az a nézet, hogy az egyház ne vegye igénybe a világi hatalom segédeszközeit, a tilalmat, a testi fenytéket, a törvényhozásnak rendelkezéseit saját céljai előmozdítására, s hogy épúgy az állam ne avatkozzék bele a lelkiismereti ügyekbe s ne kényszerítsen senkit hitvallásra. Ezen általánosan elterjedt fölfogás érlelheti meg azt az ellen-szenvet, mely megszállja a közvéleményt akkor, mikor a világi hatalmak a vallást politikai célokra fölhasználják.

A nemzeti egyházak szószólói ezzel az általános fölfogással akár tudva akár öntudatlanul, de tényleg ellenkezésben állnak s az erkölcsi érzésnek sokkal alacsonyabb fokára helyezkednek; ők nem törődnek sem farizeusokkal, sem mártírokkal; nekik az kell, hogy az egyház politikai eszköz legyen az állam kezében; ezáltal az eldurvulás s elvadulás muszka — s a tehetetlenség és szellemtelenség bizánci útjára térnek.

Nem hiszem, hogy a közvélemény meg hagyná magát téveszteni e napnál világosabb összefüggésben, mely a vallásszabadság és az állami befolyás kizárása közt egyrészt, másrészt a nemzeti egyházak, a vallásnak politikai eszközzé való degradáltatása s az elvadulás közt fönnforog. Aki vallásszabadságot akar és szolgásgót a lelkiismeret legkényesebb ügyében nem akar, aki akar tiszta erkölcsi érzéseket s politikai lícitációt a legszentebbre nem akar: annak az állam hatalmát a vallásszabadság rovására növelnie nem lehet, nem szabad.

Ne higgye senki, hogy mi itt a vallásszabadságot általánosan, a priori szellőztetjük s a dogmatikai türelmességgel kacérkodunk; nem tesszük azt; hanem mi a tényeket emlegetjük s a vallásszabadságról azt mondjuk, hogy az most Európában általánosan el van fogadva. Kizárólagosan egy vallást az állam sehol sem írhat elő most Európában; a különféle szekták és társulatok kieroszakolták maguknak az elismerést. De azt állítjuk, hogy kivált az állami hatalom erőszakoskodása vagy nevetséges sekrestyéskedése fogadtatta el általánosan a vallásszabadságot s tette azt népszerűvé.

Manapság tehát a vallásszabadság a modern gondolkodás egyik vezércsillaga, s az egyház tényleg beletalálta magát e helyzetbe s törekedik szellemi életének energiájával kipótolni azt, amit az állami karhatalom biztosított azelőtt számára. Reméljük, hogy a század nem lesz hűtelen e vezércsillagához s ugyanazzal az ellenszenvvel nézi az állami elhatalmasodást a lelkiismereti s vallási szabadság terén törvények s jogok által, mint nézi a vallásszabadság letiprását és elvézését a muszka sortűzek s a kozák lópaták által. De ha ezt várjuk s reméljük a közfelfogástól, akkor térjen a közvélemény a következetességnek mesgyéjére s ne nevelje nagygyá az állam befolyását az egyházra ; ne emlegessen nemzeti egyházakat, melyekben szükségképen megfagy a szellemmel a szabadság. Minden ilyen eszmében felbomlását látjuk eddigi nagy ügyel-bajjal szerzett vívmányainknak, s az állami befolyásnak pártolásaiban ráismerünk a szabadságot fenyegető veszedelemre. Sajnos, hogy a szellemi szabadság szeretete elvész a jelenlegi opportunizmus alpesi nyomása alatt, minek következtében arra ébredhetünk, hogy jóllehet papíron és elvben a szabadságok barátai és védői vagyunk, tényleg és a gyakorlatban a szabadságnak travesztizált s szellemtelen álarcát tartjuk kezünkben. A szabadság szellemtelen és agyvelőtlen álarca, a mai kor gyöngé, elfajult irányának címere.

Véres csaták s a szellemi fejlődés hosszú megalkuvása az igazság absztrakt jogai s az emberi szabadság tévelyei közt derítette ránk a vallásszabadságot ; miután most tényleg az állam is s az egyház is ezen az alapon áll, lássunk a szabadság fejlődésében is egy intő s óvó jelt, mely figyelmeztet, hogy a visszaeséstől óvakodjunk ; a visszaeséstől az állami hatalom karjai közé. Nálunk természetesen visszaesésről még nem lehet szó ; hanem szó van kibontakozásról, az állami gyámságnak kellő határok közé való szorításáról.

Ezt az irányt tartjuk szem előtt az autonómia vajúdaibaiban.

Ezekén kívül ki kell terjeszkednem a szabadság egy speciális veszedelmére : a nemzeti egyházakra.

A Szabad Sajtó december 3-án megjelent számában «Az állam érdeke» cím alatt a többi közt így ír :

«A katolicizmus kész eltapodni a hazát, — kiirtani a szívekből a nemzeti érzelmeket, amint ezt éppen most látjuk, a magyar görögkatolikusok magyar liturgiája használatának betiltásában és helyébe az oroszoknak beállításában.

«Hát hol az állam fogalma, tekintélye, mely meg tudja

védelmeszni az állam érdekét? Hát még ma sem látja be az állam, hogy drága idejének nagy részét folyton a Vatikánról szóló diplomatiszázásban kell elfecséreleni?

«Tegnap Agliardi, ma meg a magyar liturgia eltiltása! . . . Hallatlan vakmerőség a XIX. század másik felében és hallatlan gyávaság vagy rövidlátás annak eltűrésében.

«Nem győzzük évek óta hirdetni, hogy az államok jólétének s a népek békéjének sine qua nonja a pápaság eltörlése, s a jezsuiták teljes kiirtása. A vallást vissza kell terelni az ő eredeti forrásához, és csupán oly vallást tűrni meg, melynek sem vezetői, sem dogmái nem ellenkeznek a haza törvényeivel, másfelől pedig világosságot, szabadságot és szeretetet ültetnek a szívekbe.

«Míg az államok be nem látják, hogy az emberiség közérdeke a pápaság megszüntetése, míg a Vatikánba követeket küldenek s attól elfogadnak, míg azt világi fejedelmi méltóságban részeltetik, addig hiába minden erőlködés, addig csupán hamuval takargathatják a parazsat, mely minden kis szellőre éget és rombol.

«A pápaság eltörlésével egy új világ támad, új életerő nyilatkozik meg az állam részére azokban az ezer meg ezer plébánosokban, kik ma is eltitkolva bár, de mélyen érzik az ő szolgaságukat a csalhatatlan pápa iránt, kik pápai rabszolgákból szabad és független polgárokká, igaz hazafiakká leendnek.

«Ha minden vallás feje magában az államban lakik, akkor nem jön elő az a feldühösítő anomália, hogy aki nemzete nyelvén akarja tisztelni az Istent, annak liturgiája kidobattassék a templomból egy idegen földön élő zsarnok által.

«A nemzettel mely igen összeforrna a katolikus papság, a magyarral a magyar, a franciával a francia stb., ha csupán a maga hazája primásától függene! — akinek nem parancsolna Róma, asszimilálná magát a nemzettel és a haza érdekeivel.

«Mi hát az állam érdeke? A pápaság eltörlése, a katolika egyházaknak nemzeti egyházakká való alakítása azáltal, hogy minden államban külön feje legyen az azon államban élő katolikusoknak.

«De míg ez meg nem történik, addig az az érdeke az államnak, hogy minden tőle telhető erővel támogassa, emelje, fejlessze annak a vallásnak és lelkészeinek érdekét, kik századok óta bebizonyították, hogy jobb hazafiak nincsenek náluk az államban, s hogy szabadelvűségük irányt adott a népek szabadsága kivívására, kiket megvethetnek, szegénységben

tarthatnak, de soha el nem árulhatják hazájukat egy külön lakó hatalomnak, mely nem aspirál sem nagy szláv birodalomra, sem nagy Németországra, hanem amely mindig magyar volt s az is fog maradni örökké . . . ez a református egyház és ennek lelkészi testülete. (Ide értjük természetesen az evangélikus egyház magyar gyülekezeteit is, a magyar evangélikusokat, kik a reformátusokkal együtt igazi lelkesedéssel szolgálják a magyar államot. A Szabad Sajtó szerk.)»

Nem mintha nagy súlyt fektetnénk az ily hübele-balázs förmedvényekre, írunk egyet-mást az itt elszórt gondolatokról, hanem csak úgy tekintjük ezt a dikciózást, mint a padkát vagy lócát, melyre hágunk, hogy a szegen függő szakajtót leakasszuk. A nemzeti egyházak az elhatalmasodó állam-eszmének alkalmas fiókját képezik még ma is, s az emberek, kik dacára a frázisos szabadság dicsőítésének, nemtelen természetük sugallatából hajlanak az alázatos szolgálásra, elhiszik, hogy a nemzeti egyházak a fejlődés-, s az állam megerősödésének alkalmas eszközei. Mikor a szabadság fölragyogását vélik az államnak s az erősödő nemzetnek számára biztosítani az egyház elnemzetesítése által, nem veszik észre, hogy a fölragyogás csak az alkony pirja s a szabadság tűnésének s lenyugvásának esthajнала, mely után jön az éj, a szabadság éje.

Aki a szabadság barátja, az ne kívánjon nemzeti egyházat.

Aki a szellemi javakat közkincsnek tekinti, az ne tegye azokat az anyagi hatalom szolgálóleányaivá.

Aki tudja, hogy az emberiség legfönségesebb, s eo ipso örök érdekei változhatlanok, az ne mérje azokat a politikai követelmények rőfjével s ne menjen velük házalni a politikai versengések és gyűlölködések zsibvásárára.

Azonban nem akarok ez alkalommal mindjárt a filozófiához, s a dolgok természetéből kinövő tételekhez folyamodni, hanem a történelemre kívánok rámutatni, melynek lapjairól a nemzeti egyházak emléke úgy emelkedik el, mint a májusi réten a kialudt pásztortüzeknek koromsötét foltjai. Kiegészített a kipusztult a szabadságnak, a vallási és lelkiismereti szabadságnak minden gyökérszála ott, hol a nemzeti egyházakban az állam vette gondozásba a szellemi érdekeket. Nem hivatkozom ez esetben Franciaországra, nem II. Józsefre s az olasz 16-od és 32-ed rétű uralkodókra ; nem fordítom a figyelmet a német multszázadi tetrarchákra, kiknek összes állambölcsejét nemcsak jellemzi, de teljesen fölméri a copfjuk ; hanem rámutatok az angol államegyházra.

Az angol államegyháznak eredete és kialakulása merő hóbort és képtelenség, s ha nem jelezné nyomait lépten-nyomon vér és kínpad, theológiai farsangolásnak nevezném azokat a terveket és disputákat, melyek az államnak, vagyis kezdetben a királynak, később a királynak és parlamentnek s végül a parlamentnek magának lelki hatalmáról színre kerültek. S ezt a sok képtelenséget mégis komolyba vették akkor, mert az akkori juristák csináltak belőle állameszmét; a törvényhozók csináltak belőle paragrafusokat; a bírák ítélték a paragrafusok szerint, s a hódoló tömeg térdre borult ez agyagos lábakon álló állameszme előtt s verte fejét a földre; csak a józan ész várta végét az örjöngésnek s keresett embert, embert, kinek állameszmétől, paragrafustól s bírói barettektől még ki nem hibbant az esze.

Méltán kérdezhetnők a tizenhetedik századbéli angol «állameszme» képtelenségének behatása alatt, vajjon a XIX. századbéli «állameszme» megkimél-e majd inkább a tévelyek, kapkodások s túlhajtások játékától?

Kérdezhetnők, vajjon az állami hatalomnak modern kiterjesztése az élet összes tereire nem zsidbasztja-e meg majd az alkotó erőket, s az állami hatalomnak bürokratikus ólom-szárnya nem bénítja-e meg az egyediségek erőt, melyeknek a szabad érvényesülés az alapja, hazai földje és levegője? Ezen kételyeinkre majd a jövő szolgál fölvilágosítással; de a mult csak óvó figyelmeztetéseket juttat.

A XVII. századbéli állam-raison lutheránus és kálvinista fejekben úgy okoskodott, hogy a politikai hatóság rendelkezik a vallási kérdésekben is, az kezeli és intézi az egyházi ügyeket; az reformálja az idő szükségletei szerint az egyházat. Annyira tehát már a XVII. században is haladtak, amennyire a «Szabad Sajtó» zszurnalisztája, nem tudom, vajjon saját emberségéből, vagy egy enciklopédia segítségével följutott, mikor írja: «Mi hát az állam érdeke? a pápaság eltörlése, — katolikus egyházaknak nemzeti egyházakká való alakítása azáltal, hogy minden államban külön feje legyen az azon államban élő katolikusoknak».

Ime az állam érdeke; ime az állameszme némely ember fejében!

Ez az állameszme megtalálta a XVII. század juristáiban s theológusaiban azt a hozzáértést, mely a vallásszabadságot a bürokrácia szegeivel leszegezte először a trón zsámolyaihoz s később az alsóház demokratai padjaihoz. Az angol nemzeti egyház ugyanis nem késett a theóriát kipányvázni, s a lelki-

ismeretek szabadságába beleültette úrnak a királyt. Szerintük ugyanis a király Isten helyettese a földön ; ő a főpap, kiből patakzik minden egyházi hatalom ; ő rendel papokat ; rendelese oly hathatós, hogy minden szentelést pótol ; a király osztogatta, ő szabta ki a püspökök hatalmát és joghatóságát ; ő a pápa !

Mily haladás s mily finomodás a lelki érdekek fölfogásában és méltánylásában, s mily kegyes elnézés Krisztus Urunk szavainak értelmezésében : Te Péter vagy, s e köszálon építem föl anyaszentegyházamat . . . és neked adom a mennyekországának kulcsait ! . . . Ezt a hatalmat az állameszme az angol király öfelségének ölébe hullatta, s úgy látszik, nem voltak Cranmernek s Parkernek különös theológiai nehézségei, melyeket Genfben, Zürichben, Strassburgban már jó eleve megoldani s a megoldást onnan Angliába átplántálni ne sikerült volna. Így lett Angliában a királyság minden egyházi joghatóságnak kútfeje, s a vallástannak, a fegyelemnek s egyházi kormányzásnak szabályozója. Ne csodálkozzunk ezek után, ha a korlátolt fejű I. Jakab túltett XIV. Lajoson, midőn fölkiáltott : «Azt teszem, amit akarok ; tőlem függ a törvény s az evangélium !»

Akkor azután kezdett favágó és vízhordó tisztében buzgólkodni az angol nemzeti egyház. Akár fát is vághattak a hátán ; meghunyászkodó szolgálalkúságának szomorú botrányait nem bámulhatjuk meg eléggé ; mintha józan eszüket vesztették volna el, mindent önlealázásukra fordítottak ; ott gubbaszkodtak a trón zsámolyán, s hirdették a királyság teljhatalmát élet, halál, ész, lelkiismeret, népjog, evangélium fölött. Az államegyház kialakulása egyszersmind a politikai szolgaságot hozta a nemzetre, mert a lelkiismeret eltévelyítésével s lenyűgözése által megtörték a politikai szabadság önértetét. Az angol nép a XIV. és XV. században a szabadság, az öserő, a függetlenség jellemvonásait fejtette ki egész életében ; a XVII. században nem ismerünk rá ; szolga lett ; amely népben az angol államegyház lehetséges, ott a közvélemény meg van métélyezve s a nemzet lelke beteg s alélt ; s ami még erőt érzett magában az ellentállásra, azt a vérpad, a börtön, a kintpad megtörte s elhallgattatta. A skót kálvinisták nyakas emberek voltak, de az a hurok, melyet az angol államegyházzal vállvetve sodortak a katolikusoknak, az ő nyakukra is csavarodott, s megsínylették ők is az államegyházat hordozó lelkiismereti s vallási szabadságot. Cromwell alatt ugyan földerült a skót kálvinizmusnak, s azt remélte, hogy puritánná

teszi egész Angliát ; de a restauráció után az angol államegyház újra föléledt s folytatta lemondását józan eszéről s az evangéliumról.

A politikai és vallási szabadság e gyászos süllyedésnek korszakában mindig karöltve halad — lefelé. Protestánsok és katolikusok egyaránt elfogadják azt a tételt, hogy bizonyos dogmák nagy kihatással vannak a népszabadság szeretetére s a politikai szabadságok élvezésére. Olyan tanok, melyek a népet megfosztják egyéniségétől és önrendelkezési jogától a politikában, azok utat nyitnak a szolgaságnak az államegyházak keretében, és viszont ahol nincs erkölcsi szabadság, ott politikai sem lesz. Bármit mondanak a középkorra, bármennyire festik és feketítik be intézményeit a szolgaság sötét színeivel : nem fődözhetjük föl a «legsötétebb középkorban» sem sehol azt a politikai és vallási szolgaságot, mely a reformáció nyomában haladt Német-, Svéd-, Angolországban, Holland- és Dániában, valamint nem találjuk ezekben a népekben az önérzetes s öntudatos szabadságnak azon ragyogó vonásait, melyek a középkor szellemét oly lovagiassá s erőteljessé teszik.

A rendi alkotmány szűk keretekben mozgott s aránylag kevés embert részesített a szabadságok élvezetében, de az nem volt a kor hibája, hanem a fejlődés hiánya, mely jó ideig nem is emelhetette föl egyenrangú tényezővé a népet. Azonban nem arról van most szó, hogy mennyien élvezték a szabadságokat, hanem arról, hogy milyenek voltak azok a szabadságok. Erre nézve mondjuk, hogy a középkor gondoskodott a politikai élet méltóságáról és tetteiréről s kifogástalan garanciákat alkotott az abszolutizmus ellen. A középkorban is egyre folyt a harc a hatalom s az alattvalók közt ; túlkapások mindig voltak, királyok is voltak, kik szeszélyüket és hatalmi érdeküket törvény és jog ellen érvényesíteni szerették volna, de e harcban, e túlkapások zajlásában ott látjuk a garanciák bástyáit, melyek akkor arisztokratikus formákban a szabadság biztosítékait képezték ; ott látjuk az ország rendjeit, a sz. kir. városokat, a céheket és társulatokat ; az intézmények e láncolatában egyszersmind a hatalomnak fékező láncait kell látnunk.

Tekintsük meg a középkori társadalom politikai elveit ; mennyi önérzet, mennyi szabadság tükröződik rajtuk.

Adót kivetni az adózók beleegyezése nélkül nem szabad ; senki sem köteles engedelmeskedni oly törvényeknek, melyek alkotásához nem járult ; ha a fejedelem nem kormányoz a nemzet törvényei szerint, fölmondják neki az engedelmességet. Ilyenek voltak a középkor politikai szabadságának garanciái.

Miféle elvek kerekedtek már most fölszínre az állam-egyházak korszakában? A szabad Angliában a nemzeti, egyház theológusai kisütötték, hogy az uralkodó akaratával nem szabad ellenkeznie senkinek, soha, semmiféle körülmények közt; mindenki föltétlenül engedelmeskedni s meghódolni tartozik; ha pedig nyilván bűn volna az, amit őfelsége parancsol, akkor a hű alattvaló passzive, szenvedőlegesen viselkedjék, vagyis hagyjon a hátából szíjat vágni s ne mukkanjon! Ezeket az elveket a középkor nem ismerte, hanem igenis ismerte az angol és német nemzeti egyházak gyáva korszaka. Ez a passzív engedelmesség növesztette szörnyeteggé az abszolút királyságot; ez bátorította föl II. Károly és II. Jakab angol királyt, hogy a politikai és vallási szabadságot csorbítsák, s mivel ez a tan a kontinensen még a római jog szolgasági irányzata által is előmozdított, megérlette XIV. Lajosban az abszolút királyság «bűnös gyökerét», radix peccatrix-át.

Akkor történt, hogy a szellemek fölszabadítását, a reformációt követő században szerencsésen oda jutottunk, ahonnan ezerháromszáz év előtt kiemelkedtünk: a császár, a király volt minden; a nemzet pedig lábainak zsámolyául szolgált. Akkor adta XIV. Lajos ezt az utasítást unokájának: «Válassz miniszterekül, akiket akarsz; mindennek általad és érted kell történnie». Fiának pedig ezeket írta: «Minden, ami országainkban föllelhető, az mind a mienk... Légy tehát meggyőződve, hogy a királyok abszolút urak, s következőleg, hogy korlátlan intézkedési joguk van minden birtok és tárgy fölött, mely akár egyháziak, akár világiak kezében van, hogy azt mint értelmes gazdák fölhasználhassuk».

Elkeseredett harcok, fanatikus dühöngések, drákói vérengzések után a politikai szabadság sirja szélére jutott; sőt Angliában tényleg a legalsó s legmélyebb fokra süllyedt, melyről előbb álmodni sem lehetett. Hol rejlettek most azok a hajthatatlan pairek, hol lappangott a szabadságait feltő nép? Eldermedt és elfonnyadt minden élet a szolgaság evangéliumának hirdetése által, mely egyre azt hangoztatta az államegyház szószékeiről: a király minden; azt kell hinni, amit ő tanít; senki se merjen eltérni attól, amit ő rendel! «Senkinek sincs megengedve — így írt Erzsébet a canterburyi érseknek, attól a vonaltól, melyet én vontam törvényeimben s rendeleteimben, akár jobbra, akár balra eltérni.»

A középkor e hallatlan önkény ellen ezerféle garancia által volt védve, s politikai és vallási szabadságának önérzetében bárhol is ellentállt a királyi hatalomnak, mihelyt ez sza-

badságaihoz nyúlni merészelt. Ezt az önérzetet katolikus egyházi szellemének köszönhetette, mely az abszolút hatalmat nem ismerte. Hogy legyen ember, kinek korlátlan hatalma van embertársai fölött, hogy legyen valaki, akivel szemben megszűnik az egyén joga, hogy az állami főnhatóság oly állameszmévé nője ki magát, mely minden szabadságot elnyel s mindenek csak érte legyenek : ezt az elsötétedését az észnek s ezt a hanyatlását a nehezen kiküzdött szabadságnak a középkorban egyáltalában nem ismerték.

A középkor ismert pápát, s elismerte a pápának isteni jogon alapuló, legfőbb tanítóhatalmát ; de azt is tudta, hogy még a pápának is ellentállhatni : «*Licet resistere pontifici invadenti animas vel turbanti rempublicam, et multo magis si Ecclesiam destruere videretur, licet, inquam, ei resistere, non faciendo quod jubet, et impediendo, ne exsequatur voluntatem suam. Non tamen licet eum judicare, vel deponere, quod non est nisi superioris.*» (Bellarmin. De rom. Pontifice. l. II. c. 29.)

Még érdekesebb az, hogy a középkori teológusok fölvetették a kérdést, hogy mi lenne akkor, ha a pápa aposztaltálna, vagy eretnekké lenne, s azt felelték, hogy ez esetben megszűnnék pápa lenni ; úgy magyarázták, hogy ilyenkor az Isten megfosztaná őt hivatalától, s az egyház csak kinyilvánítaná, hogy az többé nem pápa. Mennyivel távolabb álltak s a szabadság önérzetéből szóltak ezek a teológusok a csúszómászó angol és német udvari teológok- és juristákkal szemben ! Véleményeikben s tanaikban fönnragyog az eszme, a jog, az igazság, s annak rendelnek alá mindent, ami emberi, még ha pápáról is van szó ; a nemzeti egyházak gyászos vezérférfiai pedig olyanok, mint a fölszabadult szabadosok, kik inkább hízelegnek s kegyekből élnek, mintsem hogy a szabadság öntudatában Istennek, az evangéliumnak s a jognak szolgáljanak.

Ha már a pápával szemben ilyen volt a középkor öntudata : milyen lehetett a jog és igazság első lovagjával s fegyveres szolgáljával szemben, aki a király volt ! A tekintetbe veendő elveket már megemlítettük ; a nép ellentállhatott a királynak, ha jogtalanul viselkedett, sőt bizonyos esetekben a király koronáját is elveszthetné. Inkább vesszen el a korona egy ember fejéről, mint a népnek joga : ez volt a középkor elve. Döllingerben (Kirche und Kirchen 145. l.) olvasom, hogy II. Fülöp spanyol király idejében egy prédikátornak tanítását, mely szerint a «királyoknak abszolút hatalmuk van alattvalóik s azoknak birtoka fölött», az inkvizíció kárhoztatta.

A hitszónoknak vissza kellett vonnia e tételt ugyanazon szószéken, hol azt szélnek eresztette s kijelentenie : «A királyoknak nincs más hatalmuk, mint az, melyet számukra isteni s az emberi jog biztosít ; semmiesetre sincs pedig olyan hatalmuk, mely az ő szabad és abszolút akaratukból folynék». Tehát az inkvizíció kárhoztatta azt a tételt, melyet a reformáció s a római jog hozott nyakunkra : *regis voluntas suprema lex esto*. S ugyan ki áll tehát közelebb a szellem szabadságához, az inkvizíció-e vagy a modern állameszme?

Az angol államegyház sorsa azontúl is el volt döntve. A szolgaság jegyében született, a királyi abszolutizmusnak favágója és vízholdója gyanánt szerepelt, s miután a királyság hatalma Angliában egy fényes árnyképpé lett, a királynak egyházi szupremáciája is átköltözött a miniszterelnökre. A miniszterelnök ki is használta e hatalmát s «az egyházi kegyuraság Angliában eszköz lett a hatalmas családoknak megnyerésére, a whig-párt a választásokra való befolyásának biztosítására, s nemsokára a whig-ek az egyházat, melyben ellenzéki mozgalmak is jelentkeztek, megfosztották a szabadmozgásnak utolsó maradékától is ; nem volt szabad egyházi gyűlést összehívnia, dignitáriusai elvilágiasodtak, s az egyházból végre is a jeles családok fiai számára kenyérbiztosító és ellátási intézet lett. Mihelyt 1716-ban a rendi szervezet a parlamenti kormányzatnak új stádiumába lépett, akkor mindaz, amit Angliában erastianizmusnak hívnak, t. i. az egyháznak a világiak által való lenyomatása, erőszakkal való letartása és kizsákmányoltatása, törvénné vált s a dolgok rendes folyásává. A kormánynak azontúl nagyobb a hatalma az egyházban mint az államban» (Döllinger. i. m. 151. l.).

Ez rendes sorsa a nemzeti egyházaknak, melyek állami befolyás alá kerülnek.

Azért a magyar katolikus egyháznak is az a föladata, hogy az állami befolyás ellen autonómiájában a szabadság s önállóság garanciáit alkossa meg. A főkegyúri jog ugyan a királyoknál van ; csak hogy a királyság jogaiba mindenütt a modern állam, in concreto a párt-minisztérium lép, s a király főkegyúri jogait a párt-minisztérium kezeli. Ugyan nem használja-e majd e nagy befolyást pártcélokra és politikára? E kérdésre kár egy szót is pazarolni. Döllingernek fönt citált szavai teljesen ránk illenek, s ha tán még nem találók egészen, de jöhet idő, s az csakis az események alakulásától függ, midőn e szavakban a magyar katolikus egyház tükrözésére ismerünk.

Ha a magyar egyház nem ragaszkodnék híven és törhetlenül a római szentszékhez, saját szolgaságának útjait készítené elé. Abban a percben, melyben elszakadna a szentszéktől, az angol államegyház sorsára jutna. Ha van valami, ami az abszolút állam senyvesztő és sorvasztó befolyását ellensúlyozhatja, úgy az bizonyára a szellemi ország, az igazság világbirodalmának az a centruma, melynek szikláján a pápai tekintély áll őrt a népek szellemi érdekei fölött. Ez érdekeknek a szentszékhez való fűződése egy folytonos hitvallás a szellemi élet s az örök igazság fölényéről a tünékeny, efémer politika fölött, s ugyanakkor egy folytonos protestáció azon erőszak ellen, mellyel az állami hatalom a szellemi érdekeket szolgaságába hajtani törekszik. Jól vigyázzunk, az állami hatalom sohasem fog lemondani e tendenciáról; azért nekünk arra kell iparkodnunk, hogy miután a főkegyúri jogok láncán tényleg függünk a politikai hatalomtól, e jogoknak az egyház javára való gyakorlatát biztosítsuk.

Az állam az autonom protestáns felekezetek felé is kiterjeszti csápjait, s igyekezni fog azoknak önállását is megtörni s autonómiájukat lehetőleg csorbítani; de ezek a felekezetek, meg minden idővel támadó szekta kedvezőbb helyzetnek örvendenek mint a katolikus egyház, s ha meg nem töri a szabadság szellemét az idők megnehezült járása, sikeresebben szállhatnak szembe az állami szolgasággal. Azért állnak Angliában is jobban a nonkonformisták s a disszenterek; azok végre is kivívták szabadságukat s függetlenek az állami befolyástól; csak a királyi kegyuraság alatt álló egyház nyög a szolgaság békóiban s nem bírja emancipálni magát.

«A királyi kegyúri jogok az angol államegyház fölött méltán hasonlíthatók össze» Hallam szerint «kutyanyakláncsal, melyet az állam az általa dotált s állami intézménnyé emelt egyháznak nyakára köt viszonzásul a csontokért s hajlékért.»

Azonban nemcsak e szomorú odautalás az angol államegyházra hív föl minket minden erőink megfeszítésére s legnemesebb eszményeink harcbevételére az egyházi szabadság érdekében; hanem azok a nagy károk is kényszerítenek erre, melyeket a szellemi, erkölcsi, egyházi élet szenved az állami illetéktelen befolyás alatt.

Az állami hatalom fölülkerekedése által a szellemi irányzat szükségképen inferioritásba hanyatlik s elvesztvén önzetét, elveszti vele munkakedvét, nemes indítóokait,

s ragyogó céljait. Csak a szabadság lehet légkör az életnek, a törekvésnek ; csak az lehet hazája a szellemi tevékenységnek. Szolgák és rabok ép azért, mert nem szabadok, nem igyekeznek s nem törik magukat ; áldozatról s hősie, önzetlen munkásságról meg ne is beszéljünk. Hiszen aki szolgál, az nem a magáé ; az nem dolgozik magának ; az tevékenysége által nem nyithat magának utakat ; nem nyithat kilátásokat ; nem tűzhet ki célokat. Cél, út, kilátás csak ott van, ahol szabad mozgás van ; következésképpen a szabadság fejt ki az egyéni erőket ; az nyit érvényesülésünknek küzdőtereket ; az mondja : tessék, szabad ; ha bírod, eléred.

S minél lelkibb és nemesebb az érdek, melyről szó van, annál érzékenyebb az a szenzórium, mely csak a szabadságtól éled, s a szolgaságban elhal. Már pedig nincs lelkibb és nemesebb irányzat, mint az egyház, mely a szellemi s erkölcsi érvényesülésnek, az erénynek s a belső életnek hordozója, háza, hazája. E magasztos érdekkörbe politikai befolyások vasmarkával nyúlni, e finom s örök fénypontok felé futó szálak közt csákánnyal s a napi érdekek kiméretlen feszítő rúdjaival dolgozni, annyit tesz mint mindent elrontani.

E szellemi világnak féltékeny őrszeme : a szabadság. Neki kell átlengenie a szellemi világ országain. Társadalom, politika, állam hódoló tisztelettel tekintsenek föl rá, s habár néha pillanatnyi érdekeik ellen van is : vonuljanak vissza, de ne sértsék a szellemi világ szabadságát. Ez legyen a társadalom s a haladás szemefénye, melyhez nyúlni senkinek se legyen szabad.

A szabadság e nagyrabecsülésében egy kínos elnézésre szoríttatunk. A tévelynek, a rossznak ugyanis van szabadsága ; a tévelyt el kellene nyomnia az állami hatalomnak ; s mit látunk? azt, hogy a szabadság oltalma és védelme miatt magának a tévelynek is tartozunk sokféleképpen szabad utat engedni. De meghozzuk ezt az áldozatot is annak a nagy kincsnek, a szabadságnak szeretetéből.

Ez a szabadság nyitja meg az egyház előtt a küzdőtér, s a létért való harcra utalja azt, ki előbb az állam oltalma alatt biztonságban érezte magát a támadások előtt. Nem baj ; ha van szabadságunk, s ha az állam is megteszi kötelességét, szívesen vesszük föl a harcot. Az állam karjai közt, védő törvényeinek árnyékában ellanyhultunk s eleven-holtakká lettünk ; a szellem elzsibbadt s elfajult, és szinte elfajzott az egyház. Van reményünk, hogy a küzdelem szabadságában kifejlik erőnk, hogy az ellentállás szükségessége fölszítja

a lappangó, elalvó erőket és tehetségeket. Hiszen az állami gyámság idejében alig találkozunk írókkal, tudósokkal, püspökökkel, kik e névre érdemesek volnának; mihelyt pedig föltűnnek ily alakok, azonnal meg is fűjják a szabadság tárogoatóját, s nyomukban a kivívott szabadságok terén sokasodnak elveiknek s erényeiknek örökösei.

Jó volna, ha az állami hatalom az igazságot s az erényt védené s a tévelyt s a bűnt elnyomná; jó volna, ha a világi kar úgy karolná át az igazságot, hogy szabadságát el nem fojtaná; azonban hosszú, sok százados kísérletezés és keserves tapasztalatok árán arra a meggyőződésre jutottunk, hogy kivált a reformáció óta az igazságnak nyújtott segély az igazság szabadságának korlátozása nélkül nem lépett föl, s azt kellett tapasztalnunk, hogy az igazságnak az állami hatalomtól való átkaroltatása előbb-utóbb fojtogatássá lett.

Tehát úgy ez a keserves tapasztalat, mint a szabadságnak az az előnye, hogy kifejleszti a tehetségeket, míg ellenben a hatalom patronátusa inferioritásba ringatja a szellemet, arra kényszerítenek, hogy az egyháznak teljes szabadságát követeljük.

A szabadságnak fejlesztő befolyására nézve idézhetem még a nem rég elhunyt, igazán korszerű kardinálisnak, Manningnak eszméit utolsó iratából, melynek címe: «Neun Hindernisse für den Fortschritt des Katholizismus in England». A világon eszmék uralkodnak — így okoskodik a nagy kardinális, — már pedig nincsenek olyan eszmék, mint amilyenek a kereszténység eszméi. Léptessük föl ezeket az örök érvényű eszméket a maguk hódító hatalmával az élet minden terén; eresszük bele a világ folyásába; akasszuk bele az idők, a küzdelmek, az igények mérkőzésébe. Óriási erők rejlenek a kereszténység tanaiban és intézményeiben, de csak akkor lépnek ki rejteükből, ha az akció által, az élet izgalma, a harc heve által kiváltjuk azokat. A hatalomtól való függés ezt az akciót fölslegessé teszi, vagy legalább nem hozza öntudatunkra annak elmaradhatlan szükségességét. Míg ellenben a szabadság korában a gyámság is elmarad, s az eszmék motorát kényszerülünk összekötni a praktikus szükségletekkel; a műveltség haladásába beleállíthatjuk a keresztény iskolát, a humánus intézmények alapítási lázába beleveisszük az egyházi jótékonytságot, az uralkodó eszmékkel összemérjük a keresztény eszméket. Ilyen tevékeny életben, mikor nem várhatjuk veszedelmes gyámunk kegyeit, akcióképessé tesszük minden erőnket; nem hagyhatjuk el

magunkat ; de ép ez a mi szerencsénk ; mert ezáltal szabadul meg a szellemi hatalom a maga legnagyobb ellenségétől : a politikai kormányok kegyeiben való sütkérezéstől, amelynek sugaraiban lazzaronivá, naplopóvá válik. Vagy ha nem Nápolyból, hanem Velencéből kölcsönözzük hasonlatunkat, akkor azt mondjuk, hogy a függési viszonyban álló szellemi hatalom olyan mint a lagúna, mely el van ugyan zárva a Lidó zátonya által a tenger viharjai elől, de ép azért el is iszaposodik, s mocsár lesz belőle.

Nem küzdeni, nem törekedni annyi mint inferioritásba jönni ; akinek nem kell síkra szállni, az tétlenségében elveszti erejének öntudatát ; később tán maga is bizalmatlankodni kezd képességében s egy szellemtelen lemondásban konstatálja szellemi inferioritását.

Ilyen a lelki hatalom tetteképességének a pszichológiája. Ez a pszichológia tehát erősen és hathatósan sürgeti az egyház szabadságát.

S hol van egyházi szabadságból kevesebb mint az állam-egyházakban? (pedig a katolikus egyház Magyarországon mintha gravitálna az államegyháziasságba !) Nézzünk csak megint át Angliába ; az államegyház előkelő, úri klérusa nem lendít az erkölcsi javuláson s az angol nép boldogulásán semmit ; úriasan él, gondolkodik s érez, de a néppel nem érintkezik.

Pénze van s ad is egyházi célokra, missziókra, bibliákra, melyekből a sunyi kínaiak finom papucsot készítenek ; de máskülönben nincs benne élet. Ilyen egyházból mi nem kérünk ; hanem oly állapotok után törekszünk, melyekben a szellemi erőket szabadon kifejleszthetjük. Meg vagyunk ugyanis győződve, hogy a «pokol kapuit» nem lehet letörni merő fizikai, yers erő igénybevételével, hanem csak abban a harcban, melyben a szabadakarat erői érvényesülhetnek. A szabadság lévén a szellemi hatalomnak légköre, ez után a légkör után fog vágyódni az egyház is, jóllehet ez a légkör is bővelkedik felhőkkel, dörgéssel és villámokkal. Viharok és pusztító harcok után újra kisüt az éltető, fejlesztő, melegítő nap, s nincs oly hosszú éjszaka, mely végre is a hajnalhasadásnak ne engedne. Ragaszkodjunk csak a szabadság elveihez, s akkor az egyház sohasem fog kerülni inferioritásba, soha szolgaságba.

Híveket az egyháznak !

(1898)

Az autonómiai mozgalmak, nemde, az egyház fölszabadítására irányulnak az állam befolyása alól? Eszerint tehát teljesen párhuzamosak azokkal a törekvésekkel, melyek az állami életben is a népképviselői rendszer által a nemzet politikai szabadságát szolgálják.

Szabadság, ez a kornak jelszava. S mivel szabadságot az állami hatalom ellensúlyozása s ellenőrzése nélkül biztosítani lehetetlen : azért minden téren törekszünk alkotni oly intézményeket, melyek a hatalom elnyomásától védjék meg az alattvalókat. A szabadság garanciáját minden téren az ellenőrzésben, a hatalom megosztásában, a parlamenti képviselőletben, s a közigazgatási s egyházi autonómiákban találják.

Ezt a fölfogást bátran általánosnak mondhatom. Mindnyáján meg vagyunk ugyanis győződve, hogy magának a hatalomnak érdeke kívánja a korlátokat, az követeli a határokat, a gyeplőt ; kíván valamiféle szervezetet, mely az egyensúlyt fönttartsa a nemzetben föllépő sok mindenféle nézet, érdek és irányzat közt. Mert minél pezsgőbb az élet, s minél fejlettebb a szellemi világ, annál szükségesebb, hogy nem diktatura által, hanem kölcsönös mérkőzésben, nyilvános közlekedésben s kiforrásban hozassanak fölszínre azok a törvények, azok az elvek s vezérgondolatok, melyek a társadalmat irányítsák.

Tegyük föl, hogy a nyugot-európai népeket autokraták akarnák kormányozni ; mire lenne véres, kegyetlen despotizmusuknak kilátása? Gyors és föltartóztatlan bukás lenne dicstelen végük, melyet a gyámságot nem tűrő s önrendelkezésre érett nemzetek készítenének nekik. Az autokraták kora lejárt, mert maga a haladás és fejlődés söpörte el őket, mint ahogy későbbi geológiai korszakok eltemetik az előbbi korok típusait s fossziliz alakokat hagynak belőlük emlékül.

Azonban a szabadság mozgalmaiban is látunk veszedelmeket, s ha előbb talán azzal hitegethették volna magukat demokrata-óriások, hogy csak szabadság kell, s a többi magától jön : jelenleg e vérmes reményeiket páratlanul józanabb nézetekkel cserélték föl. A demokrácia is arra való, hogy győzzön a jobb ! A demokratikus intézmények is csak formák, üres fiókok, s minden attól függ, hogy mivel töltjük ki azokat.

Azért lelkesültünk a szabadságokért, mert gondoltuk, hogy jobban érvényesül bennük az ember ; de hogy a forma magában nem boldogít, azt természetesen mi is tudjuk. Miután a lelkesülés láza már úgy ahogy csökkent, s a tüzijáték füstje eloszlott, a fejlődés rámutat a demokrácia hibáira s ép leglelkesebb híveit szólítja föl a segélynyújtásra s a sokat ígérő szisztémának megmentésére. Föltárja előttünk a demokratikus intézmények hiányait s ezáltal új problémák elé állít, melyek nem azt bizonyítják, hogy az elv képtelenség s ki nem vihető, hanem azt, hogy a fejlődésben nincs belátható határ, s hogy az elvek nem adják meg egyszersmind a praktikus irányításokat s a konkrét megszorítások mértékét. Folyik is a sok szó a demokrácia problémáiról ; s mivel az autonómiában is sokan és pedig méltán a demokrácia irányára s elveire hivatkoznak, jó lesz, ha ez elvek praktikus kivihetőségét az egyházi szervezetnek keretén belül szemügyre vesszük s a politikai szabadságok terén folyóület tapasztalataink útmutatása mellett, túlzásoktól tartózkodunk.

A demokráciának filozófikus alapjait itt figyelmen kívül hagyjuk, kiváltképp azt a kérdést, hogy kié közvetlenül a hatalom ; ezt annál inkább is mellőzhetjük, mert egyházi téren semmiképp sem lehet a demokrácia thézisét, mely helyesen azt állítja, hogy a hatalom közvetlenül a népé, érvényesíteni, akár a nép átvihetetlen szupremáciáját fogadná el valaki az enciklopedista filozófok, akár a mérsékelt nézetet vallaná a skolasztikusok tana szerint. Az autonómia jogokat nem vehet igénybe ; semmit sem vindikálhat magának, csak azt, amit adnak neki ; eziránt tisztában van mindenki, ki az egyház isteni szervezetét érti. De ez nem is nehézség ; mert hiszen nem arról van itt szó, hogy autonómiát szervezzünk a joghatóság ellen s az isteni hatalom birtoklóival szemben, hanem arról van szó, hogy autonómiát szervezzünk s jogokat nyerjünk azoktól, kik e jogokat birják és gyakorolják.

Azonban a jog átengedésének mértéke körül már nagy lehet a nézeteltérés. Némelyek ugyanis, akik az egyházban az isteni joghatóságot el is ismerik, túlságosan sokat kívánhatnának, mások meg, a jog birtoklóit értem, édes-keveset hajlandók adni. Ebben a nézeteltérésben kell valamiféle eligazító szempontra szert tennünk, mely a két practice széjjelhúzó irányzatot egyensúlyba hozza. Szerencsénkre van is ilyen szempont, melyre ha fölemelkedünk, megtaláljuk azokat az elveket, melyek egyrészt a megalkotandó autonómiának kereteit tágitják, másrészt olyan posztulátumokra is akadunk,

melyek demokratizáló hajlamainkat a célszerűség medrébe szorítják.

Az előbbiekhöz, melyek a jogok átengedését sürgetik, tartoznak mindenekelőtt a cél, a motívum, mely a magyar katolicizmust az autonómia megalakítására indítja ; s ez a motívum kettős ;

az egyik : az egyház szabadságának biztosítása az állami hatalommal szemben ;

a másik : a világi híveknek az egyházi tevékenységnek terére való rávezetése, meleg, lelkes érdekeltetése. Mert az autonómia megalakítására az is indít, hogy az egyház szellemi hatalmát a laikus elem közreműködése által diadalmasabban érvényesítsük s a katolikus akciót teljes érvényűvé tegyük. Ne lássa a világ abban az egyházban mindig csak a klérus szeparatistikus érdekeit, hanem domborodjék már ki rajta egy oly irányzat, mely klérusban s laikusokban közös, meleg érdeklődést, vállvetett tevékenységet kelt ; s ezt az irányzatot van hivatva az autonómia jogi intézménnyé alakítani.

Az egyház szabadságának biztosításáról az állami hatalommal szemben, már másutt szólottam ; itt tehát az autonómia alakításának mintegy társadalmi szükségességéről lesz szó.

Számtalan oldalról emelkednek föl hangok, melyek az autonómiának megalakítását azért ajánlják, mert azáltal a világiak szorosabban fűződnek az egyházhoz, érdeklődésbe vonatnak s ezáltal az egyház védőivé lesznek.

Nem akarunk valamely intézménytől mindent várni ; csodaszerekben s csodarabbikban nem hiszünk, s így nagyon jól tudjuk, hogy az egyházas érzésnek lüktető ütere nem az autonómia. Az egyházas érzés szíve nem fekszik külső jogintézményben, az belül rejtőzik, a hit- és kegyelmi életben. Ezt az életet kell fejleszteni ; ebből sarjad az egyházas érzés. De bár ezt vezérelvünkül elismerjük, nem tagadjuk, hogy vannak a főszköznek segédszerei is, s ezek közt az egyházi érdeklődésnek élesztőjeül el kell fogadnunk az autonómia megalakulását is.

A laikusoknak az autonómiában való szereplésétől három jó eredményt várhatunk ;

- először, az egyház védőivé neveljük őket,
- másodszor, az egyházi érzést keltjük föl bennük,
- harmadszor, buzgóbb egyházi tevékenységre fogjuk őket.

Az első illetőleg, azt gondolom, hogy az autonómia által bevezetjük a világiakat az egyház érdekeinek sáncai közé,

kik most künn szoronganak s ógyelegnek. Jogokat adunk nekik az egyház bizonyos ügyeinek elintézésére, s ezáltal az egyház érdekeinek védőivé avatjuk föl őket.

Szellemi hatalmak ugyanis csak önmaguknak közlése által hatnak. Az egyház is csak úgy hat, ha ad. Ad sokat: hitet, szellemet, kegyelmet, igazságot, erényt; s minél többre s minél mélyebben árasztja ki e javakat a lelkekbe, annál kihatóbb a tevékenysége s annál virágzóbb élete. De valamint ad sokat soknak a lelki javakból, úgy adhat jogosítványokat, hatalmat külső szervezetének keretében, adminisztrációjában s ezáltal biztosabb alapra fekteti érdekeit, mert közvetlenül közössé teszi azokat.

Hogy erősödnek meg az alkotmányok? Kiterjesztik az alkotmányos jogokat a társadalom minél szélesebb rétegeire, bevezetik e rétegeket azoknak a jogoknak élvezetébe, melyek azelőtt csak kiváltságos osztályok jogai voltak. Természetesen, hogy e kiterjesztésnek módjával kell történnie, s csak olyanokat kell az alkotmány sáncaiba bevezetnünk, kik a jogok gyakorlatára képesek és érettek. E tekintet tűzi ki a demokráciának határköveit. Képességnek kell lennie; mert különben esztelenül s a természet rendje ellen cselekszünk. Senkinek sem jár jog, ki azzal élni képtelen; senkinek sem adhatunk alkotmányos jogokat, kik azokra éretlenek s így érvényesítésük által többet ártának mint használnának. Ezt a gondolatot jó lesz szem előtt tartani a demokratikus frázisokkal szemben. Az alkotmányos jogoknak érett elemekre való kiterjesztése súlyt ad a népnek, súlyt a hatalomnak s fejlettebb fokát mutatja a polgárosultságnak.

Ami a nemzeti alkotmányokra illik, azt az egyház alkotmányáról is mondhatjuk, amennyiben ez a kiterjesztés nem nyúl bele zavarólag az egyház hierarchikus szervezetébe. A hívekkel megoszthatnak oly jogok, melyeket eddig az egyházi és világi hatalom tartott kezében; e jogok azontúl a hívek jogai lesznek. Az emberek kezdik érezni: ez a mienk. Míg ez az öntudat nincs meg, hogy ez az én ügyem, míg az öntudat ez irányban föl nem ébred, addig egy nagy közérdeknek megvédéséről szó sem lehet.

A jogközlés fegyverzi föl a híveket, s mindmegannyi lovagot, öntudatos védőt avat belőlük, kik előbb pigra massa voltak; hiszen eddig nem kérdezték őket, nem törődtek velük, kész fait-accomplí elé állni volt egész szerepük; ez pedig nem aktív, nem érdekes szerep.

Ahol jogokat adnak, ott azután a szabadságnak is bajno-

kokat nevelnek ; s minden szellemi érdeknek az első létföltétele a szabadság. Jogok, szabadság, jogvédelem, öntudatos, szellemi élet, ez mind egy húrón pendül ; egyik a másiknak gyökere és funkciója. A jogközlés által nevelünk jogvédőket ; a jogvédelem szabadságot hoz.

Az egyháznak is meg kell védeni szabadságát jogaiban s jogait szabadságában ; s ezeket a jogokat s ezt a szabadságot az új korban nem védheti meg másképp mint hívei által. Az abszolút hatalom, — hogy ezt itt ismételjem, — szabadságok adására nem hajlandó, de azok elkobzására mindég kész. A királyi hatalom — általánosságban szólok — manapság az egyháznak szabadságot nem garantálhat, miután a hatalom a királyok kezeiből javarészből a népképviselőre hármlott. A szabadságot ezentúl a szabad, nyilvános diskusszió s a cselekvési, gyülekezési, szólási, alkotmányos szabadságok terén kell védeni és biztosítani. Ezen a téren vívtak ki az új korban az egyház számára mindent Belgiumban, Angliában, Németországban. Ezen a téren sarjadtak az egyház szabadságának első babérjai Németországban is, melyeket Weber Beda, Buss, Radowitz, Reichensperger szakított 1848-ban a frankfurti gyűlésen. Az öntudatos katolikusok meg fogják védeni az egyház ügyeit az alkotmányos joghasználat terén, a parlamentekben. De még jobban fognak érdeklődni egyházuk jogai és szabadsága iránt, ha az autonómia szervezetében bevezetjük a laikus elemet az egyház ügyeinek fölkarolásába ; az egyház ügyei ez úton közérdekké lesznek, s az egyház szabadságát e fölébredt közérzésben erős páncél fogja köríteni.

A második előny, mit az autonómiától remélhetünk, az egyházas érzésnek fölkelése.

Tény, hogy a laikusok egyházas érzése mély inferioritásban sínlődik. A papok törődnek az egyházzal ; s erre a világ azt mondja : hogyne, hisz érdekük ; de a világiak alig törődnek az egyházzal ; tőlük el is lophatnák.

Az inferioritásnak az érzete azt hozza öntudatukra, hogy ők az egyházban semmik ; hogy nekik ott nincs szavuk, hogy minden nélkülük történik, s hogy az egyházi ügyek az öntevékenységgnek sehol semmiféle tért nem engednek. Azt mondhatná erre valaki : Hát másutt nincs autonómia, pl. Belgiumban, Németországban, s mégis a laikusok védik az egyházat s oroszlánrészt vesznek maguknak az egyház szabadságáért folytatott harcokból. Úgy van ; igaz ! Nem mondom én azt, hogy autonómia nélkül nem lehet meleg, egy-

házas érzés, s hogy az egyházi jogosítványokból való kizárás a katolikus laikusokban mindenütt és szükségképen a lelkiület inferioritását szüli; hanem azt állítom, hogy az öntevékenység, melynek az autonómia tért nyit, bizonyára megszüntetné vagy ellensúlyozná a közérzés inferioritását.

Mi is itt vagyunk; mi is rendelkezünk, intézkedünk itt jogszerűen — ez az érzés fakad az autonómiából. Ennek melegétől eloszlik az a fagyos gondolat: nekem itt nincs szavam; ezt majd mások teszik meg helyettem.

A parlamenti akció tért nyit a laikus elemnek egyházas érzésének érvényesítésére; ott kiállhat s mondhatja: ezt más nem teheti, ezt nekem kell tennem; itt nincs püspök, nincs pap, itt meggyőződésteljes férfiaké a szó; s íme, mert e téren nincs inferioritásnak helye, föllendül bizonyos kedvező konstellációk közt az egyházas, meleg érzés. De ne fordítsák ezt a tünetet nyársul ellenünk; hisz ez mellettünk szól. Az autonómia terén a jogosítványok azoké lesznek, kiknek azelőtt joguk nem volt; inferioritásnak ott nem lesz helye, s ép azért nem tétlenségre s nembánomságra, hanem tevékenységre s érdeklődésre lesznek szorítva a hívek.

Legyen ez a mi elvünk: nyissunk az embereknek tért a tevékenységre, s neveljük őket a szabadság, a jog, a leg-szentebb eszmék védelmére.

Tekintsük az emberi élet más tereit.

Megfosztva az öntevékenységtől, elfajzik minden intézmény. A politikai téren az atyáskodó abszolutizmus s a zsarnoki despotizmus nemcsak leköti s fejlődésükben megakasztja a népeket; hanem ha rajta múltak, meg is ölné azokat a tétlenség mérgével. A népek azonban életösztönüktől vezéreltetve lerázzák magukról a méltatlan igát; kinőnek az atyáskodás gyámságából s önmaguk rendezik ügyeiket s életük sorát.

Ugyanezt látjuk a szellemi erők érvényesülésének terén; emberek és rendek, melyek elvonulnak vagy háttérbe szorúlnak, ahol nem dolgozhatnak s tevékenységet ki nem fejthetnek, bizony azok ott el is fajulnak. Nem dolgozni s ágyban feküdni napszámba, annyira elerőtlenít, hogy fölér egy kis betegséggel. Azonban minek sorolnám föl a tapasztalat-<nak> s a nagy világtörténetnek idevágó adatait; a tény minden kétségen felül áll, hogy a tevékenységben fejlődik ki az energia, s tétlenségben születik az inferioritás.

Foglalkoztassuk az embereket az egyház ügyeivel. Miért elzárni előlük azokat? Hisz ez fojtogatása az ő vonzódásuk-

nak, érdeklődésüknek, törődésüknek ; s ez a folytonos fojtogatás vagy halált idéz elő, midőn a katolikusokban az érdeklődés kivész ; vagy erőszakos reakcióra vezet. Ez utóbbi-tól az egyházban nem lehet félni ; egyszerűen azért sem, mert az előbbi baj sokkal nagyobb és végzetesebb. Nem lenni a legnagyobb baj !

Vannak a katolikusok közt oly konzervatív és nyugalmas tendenciájú emberek, akik a régi jó időket azért is dicsérik, hogy sokkal csendesebben végeztek akkor mindent. A népnek rengeteg nagy része a politikától távol állt ; ezt a csunya mesterséget csak néhányan űzték, kiket dologtalan-ságuk vagy rangjuk arra kárhoztatott. A népek meghajtották fejüket s örültek, hogy a császár jogara alatt békességben az «augustissima, sacratissima majestas» legalázatosabb híveinek vallhatták magukat. Az egyházban is jobb volna mindent kéz alatt elvégezni ; az egyházi hatóság rendezkedjék, és senki se kérdezze, hogy mi ez, s miért van ez?

Bátran kimondom, hogy ez hátramaradt, elvénhedett, gyámoltalan gondolkozás. Vajjon lesznek-e még oly idők, midőn ezen program szerint alakul majd a világ, azt nem tudom, bár nem hiszem ; annyit azonban tudok, hogy az ily recept csak morfiumos altatószer lehet, de nem erős, egészséges étel. Montalembert erre az ellenvetésre azt felelte : Jaj a felsőbbbségeknek és kormányoknak, melyek megengedik népeiknek a legdrágább mulatságot : az unatkozást. Érzik ők jól, hogy gyakran háborúba kell bonyolódniok, hogy alattvalóikat foglalkoztassák. Elleneseink (a népképviseleti rendszer ellenzői) meg nem fontolták, hogy a miniszterek, a parlamenti pártok, a szószékek harcai az oly izgalmas nép fantáziájában, mint amilyen mi vagyunk, a véres háborúkat pótolják. Bár ne kelljen ezt bebizonyítva látnunk és saját kárunkon arról meggyőződnnünk, mint meggyőződtek atyáink.

Önámitás azt hinni, hogy a népek nyugalomra vannak teremtve a világon, s a folytonos mozgás árt nekik ; aki ezt komolyan mondja, az a történelemmel ellenkezik s úgy lát-szik az egyiptomi vagy hindosztáni nyugalmas állapotokat tartja eszményieknek. A keresztény népek sohasem vágyód-tak ily sors után ; Isten nem múmiákká teremtette őket. A nemzeteknek épúgy vannak fáradt korszakaik s vissza-eséseik mint az egyedeknek ; de valamint az egyedek, úgy a népek is titokzatos gyorsasággal dörzsölik ki szemeikből a tétlenség mámorát s állnak újra talpra. (Die katholischen Interessen. 102. l.)

Ceteris paribus mi is ugyanezt mondhatjuk : foglalkoztassuk az embereket ; az a társadalom a tökéletesebb, mely minél több embert foglalkoztat tevékenyen.

Az egyházas érzület fölélnkülésével lépést tart a buzgóbb, frissebb élet az egyházi alkotás tágas mezején ; s ezt a tünetet sorolom föl harmadik előnynek.

A közöny s a nemtörődés a mai laikus világban ellankasztja azt a kevés buzgó embert is, aki szeretne valamit tenni. Annyian vagyunk és semmit sem teszünk ! Egymás hátán, zsúfolva vannak az emberek az anyakönyvekben, de ha szellemi jelenlétüket elképzelem az egyházban : úgy tűnik föl nekem, mintha zsúfolt teremben egymás mellett ülnének s horkolnának. Fülledt a levegő, nem mozdul meg benne egyetlen léghullám sem. De azután átvonul egyszerre a kinyitott ablakokon át a park hús lehelete, s az aluszékony tömeg éledni kezd ; kedvet kap az élethez ; hozzászól a tárgyaláshoz, érdeklődik, s amit előbb figyelmére nem méltatott s oly álmosnak, unottnak nézett, mint amilyen maga volt, most nagyinak s fönségesnek látja s bámulja.

Önámítás nélkül szeretnők hinni, hogy az álmos laikus közönség az autonómiai élet üdítőbb, éltetőbb leheletétől föléled, s kedvet, de sőt lelkesülést merít a keresztény élet nagyszerű műveinek létesítéséhez.

Az egyházi téren csodadolgokat lehet alkotni. Az egyháznak nagy erkölcsi erői vannak, melyeknek csak vezető sodronyokra van szükségük, hogy villámáramként mozgassanak közhasznú vállalatokat. Ahol a katolikus közszellem ébren van, ott a társadalmi hiányok, kulturális elmaradások, erkölcsi bajok, szellemi fejletlenségek terén intézeteket, műveket alkot, melyek a legnemesebb lelkesülésnek anyajegyét viselik homlokukon. E nemes tevékenység által a züllő, romlott társadalomba is erkölcsi irányzatot teremtet, sőt szellemével kihathat a közvéleménynek irányítására vagy legalább tiszteletet parancsol és becsületet vív ki a keresztény eszméknek.

A nemes keresztény föléledésnek vigasztaló tüneteit volt már szerencsénk láthatni, még pedig e században, midőn a márciusi forradalom Poroszországban s a rajnai kis államokban levette az egyház nyakáról az állami szolgaság békóit. A szabadság érzetében száz év óta először gyűltek össze a német püspökök zsinatra Würzburgban ; akkor kezdték üléseiket megtartani a német katolikus nagygyűlések, a Pius- és Borromeo szent Károly-egyletek ; akkor érték egymást

a katolikus buzgóságnak és lelkesülésnek művei. S ugyan hol? Talán Ausztria atyáskodó kormánya alatt? Nem, hanem a küzdelem s a kivívott szabadságok országaiban. Nem kell félnünk s nem szabad féltelnünk az egyházat híveitől; ellenkezőleg a hívek a modern korban az egyház szabadságának hordozói, s csak a kifejlett, katolikus öntudatra lehet egyházszabadságot építenünk.

Mire s kire építsünk, ha nem rájuk?

A mi katolikus konzervatívaink az apostoli felségre építenek. De az apostoli felség jogai a modern jogtanban államjogoknak deklaráltak s teljesen a parlamenti kormány felelőssége alá hajtának; nem kell-e az apostoli felségnek is ily körülmények közt a katolikusokat a képviselőkhöz, tehát a hívekhez, a híveknek a kormányrendszerben érvényesítendő befolyásához utasítania? S mit csináljanak ott a katolikusok a külföldön, ahol nincs apostoli felség, s ahol nem kereshetnek folyton Szent István palástjának redőiben menedéket? Hiába, a népképviselői rendszerbe tétetvén át mindenütt a világon a hatalom súlypontja, fölösleges s veszedelmes balanszírozást végez, aki az egyház szabadságát s szellemének erőteljét máshol keresi, mint a népben.

A híveknek katolikus öntudata biztosítja a szabadságot a hatalommal szemben, s az életet magában az egyház kebelében; s a külső szabadságnak is egyedüli célja ép ez a belső szellemi élet, hogy az egyház éljen tagjainak lelkesülésében és buzgalmában. Az egyház szellemének kell tért foglalnia a lelkekben. A katolikus öntudatnak kell győznie az eretnek tanokon, katolikusellenes nézeteken, a hívek közönyén s azon a tudatlanságon, mely kevésre becsüli a katholicizmus életerejét. 80 év óta ép abban rejlik a katholicizmus haladása, hogy a társadalmi téren, a kultúra és keresztény szeretet terén, a tudomány mezején jelentkezik kihatása; de ezt a haladást, mellyel a keresztény élet a lelki halál, a hitközöny s az egyháziatlanság hatalmát visszaszorítja, csak azon a statisztikán, azon a kontingensen lehet mérni, mely az öntudatos világi hívek számát tünteti föl!

Próbáljon valaki Belgiumban, Angliában, Németországban nemzeti katolikus egyházakról beszélni; mily unott, cikornyás gondolatok ezek ott, melyekre senki sem reflektál. Pedig a XV. század óta Európa valamennyi államában észrevehető a Rómától való elszakadás viszketége. Szó volt gallikán, német, spanyol, portugál katolikus egyházzól, s az

állami juristák, kik a szabadságnak mindig ellenségei voltak, élesztették az állami hatalom folytonos beavatkozásai által e felületes s a nagy katolikus egyháznak még fogalmával sem bíró irányzatokat.

Hol van Franciaországban csak egy katolikus püspök, aki az 1682. évi négy artikulust ma aláírná? Mindenütt öntudatos ragaszkodás az egyház isteni szervezetéhez, az egyház központjához és sziklájához! Nem vesszük észre, ma már sehol, azt a különös szükségletet, melynek behatása alatt az egyháznak legnemesebb fiai is álltak, hogy a szentszék jogaival szemben mindig a zsémbes féltékenykedés szerepét játsszák; elmúltak már azok az idők, midőn Bossuet egy 500 éves pápai bulla ellen a párizsi parlamentre appellált; midőn a királyok előszobái tele lehettek antisambrirozó püspökökkel, de hazaárulás volt az apostolok sírjaihoz elzárándokolni; midőn a jezsuitákon véghezvitt pombáli kegyetlenkedések nemhogy a humánus mult századi filozófoknál, de a katolikus püspököknél sem keltettek (s ép oly kevéssé a nemlétező katolikus közvéleményben) megütöztetést.

A tudomány és művészet terén szintén nagy föllendülést konstatálhatunk, melyre ugyancsak szükség van. Kiveszett az érzék a katolikus szellem művei iránt; a történetet félreértették, a szentek életét megcsonkították, a fönsséget és csodálatost kiküszöbölték, csakhogy a kényes és romlott korszellel semmit se találjon, ami gyerekes gondolataival s erőltetlen ízlésével ellenkezik.

Ha keressük e tehetetlen és szomorú közvélemény romjait, mondhatjuk, hogy már abból is keveset találunk. Az életből kiveszendőben vannak nyomai, s búvárkodnunk kell könyvekben, hogy a keresztény gondolkozás paródiáiról fogalmat szerezzünk.

S minek köszönhetni e fölleledést? A katasztrófáknak, melyek a visszaéléseket elsöpörték s az egyházi szervilizmust a népszabadság iskolájába küldték szégyenkezni és öntudatra ébredni, s azután annak a nagy szellemi munkának, mely klérust és laikus híveket rávezetett a történeti, filozófiai és szociális igazságnak visszaállítására. Nem kívánunk régi időket és állapotokat visszavarázsolni, de az igazság, a csodálat és szeretet érzelmeit kívánjuk a hívekben fölkelteni a nagy katolikus gondolatok, tanok, szentek és intézmények iránt; csodálkozással kell eltelniök a nagy művek iránt, melyek a keresztény Európa talaján nőttek, s bátorságra kell szert

tenniök, hogy ellenségeikkel most is ép oly sikeresen megvívhatnak, mint atyáik, kik egy világot tudtak a kereszténységnek meghódítani.

Ha a hívek belevonatnak az egyház ügyeinek intézésébe, kedvet nyernek majd a belső élet kifejlesztésére is, — be fognak lépni azokba az egyletekbe, társulatokba, melyek a hit, a szeretet, az áhitat, és irgalmasság szolgálatára alakultak. Ez a tér nálunk még fagyba s jégbe van szorítva s az erkölcsi és természetfölötti keresztény tevékenység az intelligencia előtt olyan, mint egy gót dóm a barokk ízlésű polgári piktor előtt.

A társadalomba kell a kereszténységnek bevonulnia, a házakba, családokba, szalónokba, ahol azelőtt legfőllebb bujkált a jó asszonyok ügyes leplezése alatt; közkinccsé kell lennie, boldogító közkinccsé, hogy föl ne foghassuk, miként lehetett nélküle hosszú, szenvedélyes koroknak megélniök.

Szóval, roppant nagy mű váraozik a katolikus öntudat visszaállítására. Egy tapodtat sem tehetünk azonban ez irányban a laikus hívek nélkül; sőt a keresztény eszmék térfoglalása voltakép a katolikus hívek lelkében, öntudatos vallássosságuk ébredésében megy végbe.

Mindennek az egyházban ez a belső keresztény élet képezi célját: akár autonómiával, akár autonómia nélkül kell majd törtetnünk előre e nagy célnak elérésére, mindig szem előtt fogjuk tartani, hogy a katolikus öntudat ébresztése nélkül semmire sem juthatunk. Az autonómia nem katolicizmus, az egy jogi szervezet; az autonómia nem vallásos, bensőséges élet, hanem egy egyházjogi és államjogi intézmény; hogy mégis kívánjuk az autonómia létrejöttét, azt azért tesszük, mert az autonómiában az egyház legfőbb, s lényeges céljának egy alárendelt eszközére ismerünk.

A hatalom divatja.

(1898)

A hatalom divatja helyett talán a divat hatalmára gondol valaki e cím hallatára. És azt hiszem, nem sértem meg az igen tisztelt hölgyeket, ha őket e vélt kis félreértésről gyanúsítom, hiszen a divat olyan közel áll hozzájuk. De mily ártatlanok és szerencsések a hölgyek, kik a divat hatalma alatt állanak, a férfiakkal szemben, akik a hatalom divatja alatt sínylődnék!

A divat hatalma a zsebbe nyúl; a hatalom divatja a szívbe markol.

Ha tehát én itt a divatról beszélek, ezt nem vonatkoztatom a kalapokra, hanem a fejekre. A hölgydivatnak sok tennivalója akad a kalapokkal, ezt tudják a férfiak és családapák, nemcsak a müncheni «Fliegende»-ből, hanem saját tapasztalásukból; az uraknál ugyanis a divat nem a cilinderben, hanem az alatt rejlik. Itt rajzanak az eszmék, itt képződnek a szellemi lerakódások és képzetek; itt tükröződnek vissza igazság és tévedés, jó és rossz újítások, melyek azzal fenyegetnek, hogy mindenben, ami fantasztikus, bizarr, groteszk, túltesznek. Ezekben a fejekben tücskök-bogarak laknak, melyek mindig az ő egyetlen dalocskájukat zengik és az éjtszaka legszebb hangjaira monoton cirpelésökkel felelnek. E fejekben vannak copfok, melyekben elvek és szent meggyőződések leskelődnek. Ezek a szent meggyőződések beszédáradatban ömlenek ki, hogy látását, hallását veszti az ember csupa bölcseségtől. Vannak ott gyújtó szavak, szellemek, szikrák, melyek az utcai lelkesedés gyúanyagát és a modern szellemek gyaluforgácsait tűzbe-lángba borítják; igen, a divat a fejekben is erősen kísért. És ha már tücskökkel és copfokkal hoztam összeköttetésbe az eszméket, hadd hasonlítsam össze még a sörözüveggel is a modern szellemi életet. Mihelyt a dugó, azaz a jelszavak kipattannak az üvegből, a habzó folyadék kifut és eláraszt mindent, szóval az igazság és megdöbbenés forradalma kész.

De nem minden eszme teremt divatot; van azonban egynéhány olyan, melyek újra meg újra visszatérnek az emberekben és alaposan átalakítják a fejeket: olyan eszmék, melyek kifogyhatatlanoknak látszanak, és akár a régi Babilon utcáin, akár a modern Párizs útjain jelennek meg; akár a kínaiaknál, franciáknál, kalmukoknál, vagy Szemirámisszal avagy Napoleonnal, akár Ezzelinoval vagy Bismarckkal — vagy, hogy időszerűen beszéljek, — akár Oxenstiernával vagy Bánffyval lépnek a világ színpadára: örökké divat maradnak. Ezek közül az eszmék közül ragadom ki a hatalmat.

A hatalom mindig divat többé vagy kevésbé, de mindig ott csillog a történelem komor horizontján, mint vészujjzó csillagzat, mely soha le nem nyugszik. Legtöbbször azonban magasra száll az emberi élet égboltozatján, és voltak már hosszú időszakok, amikor az emberiség zenitjén trónolt és hidegen tükröződött vissza az élet óceánján. A hatalom visszfénye a szolgaság. Hatalmaskodás és szolgaság — lám, ez igazi szerencsétlensége az emberiségnek, melyet a bölcsőben adnak melléje . . . Fantóm az, mely a történelem legfényesebb

korszakaiban is kísért, mint a kísértet éjfélkor és délben . . . torzképe az Isten-adta rendnek.

Isten föllállította a tekintélyt és egyik kezébe kardot, a másikba gyeplőt adott és azt mondotta : nos, tehát irányítsd ezentúl az emberiség sorsát. A tekintély az Isten pallosa, és ez mindent szét tépne és összemorzsolna, ha a tekintély keze nem szabályozná az emberi élet harmóniáját. A tekintély az Isten ereje és hatalma, és annak küldetése van a rend és haladás érdekében. Különösen napjainkban csak legmélyebb tiszteletünknek adhatunk kifejezést, mikor tekintélyről van szó ; mindnyájan meghajtjuk zászlónkat a tekintély elve előtt, mert eltekintve a hittől és kinyilatkoztatástól, a történelem kényszerít bennünket arra, hogy a tekintélyt minden kultúra és haladás őrangyalának tekintsük. Erre kényszerít bennünket a tekintély tagadásának gondolatától való félelem is, hogy nem lesz-e akkor az emberből vadállat. Hogy ugyanis az ember állatból származik, tanította Darwin, de nem bizonyította be ; hogy azonban szenvedélyei és őrlöngése révén az emberből állat lesz : elég példája van erre a történelemnek.

Lelkesedve kiáltunk tehát föl : Üdvöz légy, tekintély elve ! Meghódolunk előtted !

De mi köze a mi lelkesedésünkhöz és hódolatunkhoz a hatalom kísértetének ? Honnan származik ? És mi az ?

Hatalom, hatalmaskodás a tekintély és tehetőség torzképe. Isten akarta és meg is tette, hogy a világban hatalmat és tekintélyt állított fel ; csak hogy, sajna, ami véges, átcsaphat az ellentétbe ; az erényből bűn lehet, a fenséges kifejezésből grimász, az egyesítő kötelékből lánc, az ölelésből fojtogatás ; épígy csaphat át a tekintély erőszakoskodásba, és ahelyett, hogy előbbre segítené az embert az igazi szabadságban és haladásban, rabszolgává teheti és szolgaságba görnyesztheti. Ha a tekintély elfajul, kinjává és szerencsétlenségévé lesz a világnak ; akkor nincs vele szemben szabadság, nincs törekvés, sem virágzás, és a leigázott népek olyanok, mint a Holt-tenger, melyen nincs vihar, de élet sincs.

A dolgok természete mindenütt megköveteli a mértéket és a helyes viszonyt. A tekintélyt föltételezi a szabadság. Ahol ez nincs, ott tekintély sincs ; egyik a másik rovására erősbul vagy gyengül. Azért minden népnek, dacára műveltségének és tehetségének, el kell fajulni, ahol a tekintély erőszakoskodássá burjánzik föl. A hatalom és szabadság ezen belső harcából származnak azok a csapások, melyekkel az

erőszakos hatalom mindent leütött és elnyomott, hogy mint zsarnokság, diktatura, állami mindenhatóság, vagy akárminek nevezzük e szörnyeteget, nagyra nőhessen . . .

Az erőszakosság kísértete, mint az árnyék nyomon kíséri az emberiséget. A hatalom vesszeje a paradicsom tőszomszédságában sarjadt föl, és mihelyt az ember emancipálta magát Isten főnnhatósága alól, nagyra nőtt ; híd lett belőle, melyen át a tekintélyből leigázó uralom lőn. Szörnyű sorsa az emberiségnek, hogy a jót összetévesztette a gonosszal, és az engedelmesség nemes szabadsága helyett az önkénykedés és engedetlenség korlátlan szabadsága után törte magát, hogy épen a tekintély lett kínzójává. A tekintély, úgy kellett volna, hogy Isten képviselője legyen ; és az ember, ki Istennek fölmondta a barátságot, rémülten vette észre, hogy a sötétség és zsarnokság szellemét ültette nyakára. Az egész ókorban úgyszólván alig van szabadság, és a tekintély a hatalom fenytő pálcája lett . . .

S amint ez így volt az ókorban, úgy van az most is — *a hatalom divatja örökös*. Nem mondom, hogy a zsarnokság ugyanazon mértékben és durva módon uralkodik ma is az emberiség fölött ; poroszlók, akasztófa és kintpad ma már nem szerepelnek, de a szolgaság kísértete az újabb kor történetében épen úgy benne van mint a régiében.

Melyek már most a formái?

Az államban : az abszolútizmus vagy az állami mindenhatóság ; a gazdasági élet terén : a kapitalizmus — mely kettős jármon vasálarchban ül a mindenható közvélemény. Hármias az emberiség szolgasága is : politikai, gazdasági és társadalmi.

A mai állami abszolútizmus a mai civilizált emberre ugyanaz, ami a szirakuzai tirannus vagy Ezzelino baromisége volt a tizenharmadik századra nézve . . . A modern állam szép maszk és mindenható ; emberi jogokról és szabadságról beszél minden tankönyv ; de miről jó mindez, mikor a maszk mögött erőszakosság leskelődik és nyújtja kezét utánunk a vaskéz ! Szavazó készülékével határoz minden jog fölött ; amit centralizált többsége elfogad, az törvény, még ha a józan ész, erkölcs, egyház és az Isten ellen irányul is. A kultúra oltárán egy új moloch emeli föl fejét ; s az : az olyan kormány, mely mindenki helyett tenni, beszélni és gondolkodni akar, mint az ókori pogányság ideálja, ahogy a római császárság idején realizálta magát.

Van ugyan politikai, vallási és lelkiismereti szabadság,

de aki azzal élni akar, önálló meggyőződése szerint, tönkreteszik. Angol Erzsébet azt írta a canterburyi érseknek, hogy a királynő törvényeitől sem jobbra, sem balra nem szabad eltérni; ezt akkor jogtudósok és államférfiak is tanították: a hatalom divatja szerint. Ez a divat sietett kutya-alattvalóságot mutatni mindenben, amit jognak és lelkiismeretnek nevezünk és különös buzgósággal fáradozott az egyháznak az állam alá rendelésén.

Az élet minden terén látjuk a törekvést: nem tűrni semmi függetlent, állandósítani a szolgaságot. Nemcsak intézeteket, közegeket, társadalmi osztályokat, autonómiákat törnek meg, hanem az egyesekre is kancsalul néznek le felülről; nagy szálla szemükben a gazdaságilag független arisztokrácia, és az újságokban eleget jajgatnak a latifundiumok és a nagy földbirtokok miatt: meg akarják törni az abban lakó önállóságot is; kívánja a hatalom divatja...

A hatalom divatja nemcsak copf, amolyan igazi keleti-kínai copf, hanem lánc is, a modern szolgaság láncja.

Le a copffel, le a szolgasággal! Független, szabad férfiakra és nem «alázatos szolgák»-ra van szükségünk! Az a millió, melyben katolikus férfaink, iparosaink, ügyvédjeink, orvosaink, tanáraink, hivatalnokaink élni kénytelenek, rendkívül veszedelmes. Köröskörül messzire terjed az iszaposvízű mocsár, telve szolgai gyávasággal, hamissággal, stréberkedéssel, gerincnélküli hajlékonysággal; csak itt-ott emelkedik ki belőle egy-egy sugár márványoszlop vagy gránit-tömb. Ez oszlopokat meg kell sokasítani, védgáttá tenni a jellemtelenség özönvize ellenében. Minden független szervezkedés, szövetség, egyesület, segélypénztár és katolikus kaszinó ugyanannyi védbástyája a szabadságnak, melyek szembeszállnak a hatalom divatjával. Szabad területen állunk itt és társadalmi életünknek még süppedős talaját sziklává tömörítjük, hogy ezen felépíthessük szabadságunk várát.

A hit férfiaivá kell lennünk, mert a hit megvédelmezi szellemünket a gőgös és nevetséges tévelytől; a tettek férfiaivá kell lennünk, mert aki ma, a szellemek nagy harcában érvényesülni akar, annak cselekednie kell. Legyünk jellemes férfiak, olyanok, kik a jog és igazság örök alaptörvényei szerint cselekszenek!

Mi segít rajtunk?

(1905)

Egy-két hónap előtt a következő levelet vettem :

«A püspöki körlevelek egymásután azt közlik, hogy vigyázni kell a katolikus iskolákra. Az Egyházi Közlöny egyik számának a vezércikke pedig a trójai veszedelemmel hasonlítja össze az iskolák államosítását : tehát videant consules ! A nép maga a legtöbb helyen lelkesedik az államosításért, mert nem érzi oly közvetlenül iskolájának fönntartási terhét, és mert mások is segítik adójukkal az iskolák fenntartásában, pl. a zsidó földbirtokosok.

Nagyon kérem, ha csak teheti, szíveskedjék pl. az Egyházi Közlönyben egy-egy utasítást közölni, hogy miképen sikerült az amerikaiaknak a közös iskolák mellett tisztán katolikus iskolákat is szervezni és fönntartani.

Még most is legnagyobb csodálkozással gondolok vissza Nagyságod felejthetetlenül élvezetes leírására az amerikai katolicizmust illetőleg ! A mi népünk, legalább erre mifelénk, azzal fenyegetődzik, hogy kitér a hitéből, ha a pap párbért kér tőle. Az én községemben pedig 400-an azzal fenyegetődtek a püspök előtt, hogy szerbökké lesznek, mint a szántóvaiak, ha tanítójukat elmozdítják. Hogy lehet, hogy az amerikai még a püspököt is fizeti?

Az Isten is megáldja ! Amerikai tapasztalatainak alapján adjon az Egyházi Közlönyben egy-egy receptet arra nézve, mikép közelíthetjük meg mi itt Magyarországon legalább is egy kissé az amerikai katolikusok buzgóságát és áldozatkészségét úgy vallásos élet, mint a katolikus iskolaügy terén. Meg kell tenni mindent — mondják — a katolikus iskolákért, de hogy mit in specie, konkrét esettel senki sem áll elő !

Kegyednek volt szerencséje látni, hogy mit tesznek és tettek az amerikaiak a fönti ügyben : kegyeskedjék azt velünk közölni, mert ellenkező esetben a legnagyobb valószínűség, hogy minálunk — ahol katolikus autonómiai képviselőt még csak választani sem akarnak — hova-hamarább elállamosítják az összes katolikus iskolákat.

Eddig a levélíró, hazánk egyik buzgó plébánosa. Tudom, hogy számtalanok lelkéből beszél, midőn így ír, s hogy a panasznak e részben se szeri se száma. S ugyanakkor, midőn panaszkodik, vágyódó s ugyancsak álmodozó lélekkel tekint a «nagy vizen» túlra, honnan a lapok az egyház fölvirágozásá-

nak s templomok, iskolák építésének híreit hozzák. Mind e sok jó hírnek rövid foglalatlja az, hogy Amerikában az emberek fizetnek mint a köles, s nemcsak a papot, a tanítót, de még a püspököt is ők tartják ; fizetnek s nem zúgolódnak, vagy ha igen, hát csak úgy csöndesen ; ide mihozzánk legálább a zúgolódó, panaszkodó hangok nem igen érnek.

Körülbelül ily átlátszó és egyszerű az én derék levélírómnak nézete, s így aztán nehezen is érti meg azt, hogy honnan az az amerikai nagylelkűség és buzgóság s ez az őseurópai itteni huza-vona és közönyösség.

E kérdésre csak úgy felelhetek, ha — mint gondolom — hiányos információira eljáróban reflektálok.

Igaz, hogy Amerikában rendkívül sokat áldoz a nép papra, templomra, iskolára ; de jól jegyezzük meg, hogy fizetni Amerikában sem élvezet. Vannak ott is sokan, kik rossz fizetők, vagy akik egyáltalában nem fizetnek, mert semmiféle egyházközségi kötelékbe be nem lépnek. Hiszen említettem már másutt, hogy Amerikának lakossága felerészben felekezetlennek vallja magát, s az oda költöző magyarok közül nagyon sokan — meg vagyok győződve — oly kész örömmel szabadultak ki itthon az egyházi adó nyűgéből, hogy egyik öntudatlan s inkább ösztönszerű jó föltételük az, hogy a «papok kezébe» esni Amerikában megint nem akarnak. De ezen nincs mit csodálkoznunk, ha az átlagos embert vesszük ; s ugyanennek az átlagos embernek ez a szabadkozása és ódzkolódása nem zárja ki, hogy azért Amerikában is, ha jó kezek közé esik, mégis csak belép a hitközségbe s megfizeti, ami dukál.

Tehát Amerikában is van hitközöny, s ennek a hitközönynek s a fizetési nem-akaromságnak számlájára jókora százalékot kell leírunk a hívek tömegéből ; a nagy rész azonban fizet. Jól van ; hát miért fizet?

Azért fizet, mert idegenben van, ahol nélkülözni kényszerülne minden vallási vigaszt, s ahol annak megszerzésére, no, meg a külső honfitársi összetartozás legideálisabb kapcsának, az édes anyanyelven imádkozó és éneklő egyházközségnek megalakítására áldozatok árán is rá van kényszerítve. Ha nem fizet, nincs temploma, nincs miséje, nincs papja, nincs istentisztelete, mint ahogy nem kap enni s nincs lakása, ha azt meg nem fizeti. Amerikában kezdet óta államrendiség, patronátusok, királyok nem alapítottak semmit ; nem építettek templomokat, monostorokat ; mert mindezek a faktorok, az elsőt kivéve, mely teljesen felekezetlen, soká nem léteztek.

Templomról, istentiszteletről a hívek gondoskodnak. Tényleg most is a hívek verődnek össze közösséggé, ők hívnak maguknak lelkészt, szóval Amerikában templom, pap, iskola, tanító közvetlenül a nép adományaiból tartatik fenn, s ez a közvetlenség, melynél fogva templom, pap, iskola, tanító az ő ügye, s az a szükségesség, hogy különben nem lesz mise, litánia, nem lesz anyanyelven csengő ének, nyitja meg az amerikai magyarság előtt az áldozatkésztségnek praktikus iskoláját.

Az áldozatkésztségnek ugyanis kettős alapja van, az egyik az anyagi, hogy legyen miből, a másik a morális föltétel, hogy a keresetből szívesen adózzunk ideális célokra, elsősorban lelkünk szükségleteire. Az előbbi kelléket Amerikának összehasonlíthatlanul jobb kereseti viszonyai biztosítják; a morális elemet pedig az amerikai élet neveli nagygyá. A jobb-érzésű nép adakozik, mert látja: ez is kell, s e nélkül elpogányosodunk. Látja a példát, hogy a különféle nemzetbeli kivándorlók mind fizetnek, hogy nemes versenyre kelve szebbnél-szebb templomokat építenek; mindenekelőtt pedig látja azt, hogy az egyháznak semmije sincs; érzik tehát, hogy rajtuk a sor, nekik kell zsebükbe nyúlniok, hogy szívük kiáltó szükségén segítsenek.

E név: templom, pap, iskola, tanító, egészen másképp fest ott, mint itt, mert az ő intézményük közelebb áll hozzájuk. A buzgalom s az öntudatosabb hitélet is jobban fejlik az ily milióban, s az a magyar vagy tót keresztyén ember sok tekintetben előnyére, elszántabb lesz egyéniségében s fejlettebb lesz hitében. Ugyanazok az emberek Sárosban, Tolnában keveset törődnek papjukkal s iskolájukkal, Amerikában inkább; Amerikában a papnak nincsenek földjei, nincs gazdasága; nem állnak mögötte hatalmas patronátusok, nagy uradalmakkal rendelkező püspökök és káptalanok; minálunk a pap a földesurakhoz tartozik, s vele szemben áll a paraszt, a rendi világ összes tradícióival és furfangjaival. Amerikában nem exisztál már a nagy uraktól s uradalmaktól a legsötétebb háttérbe szorult magyar paraszt, s e kopott exisztenciának érzései mind hiányoznak. Nálunk a paraszt azt mondja a hatalmas egyháznak: «Hisz tied az ország jó része, hát én fizessek még neked; van a papnak több mint nekem!» Amerikában az ily fölfogásnak nincs talaja.

Ily teljesen elűtő milióban természetesen ugyanaz a sárosi, tolnai nép egészen másképp érez s ha van keresete, — már pedig az sokkal jobb, mint itt minálunk, — szívesen áldoz templomra, papra, iskolára s tanítóra.

Már most azt kérdi a levélíró, hogyan segítsünk mi itt magunkon? Segítség — válaszlok erre — az amerikai s a magyarországi viszonyok különbségének s a történeti fejlődés teljesen elütő irányának megfelelően. Magyarországon az ügyis agyon nyomorított néptől áldozatokat várni nem szabad; kegyetlenség ezt követelni s képtelenség ezt várni. Miből adjon? Hisz alig van valamije. Az ipari fejlődés, a gazdasági emelkedés, föltéve, hogy a papság buzgó lesz s nem játszik nagy urat, magával hozná az egyházi céloknak lelkesebb s tehetősebb istápolását is; de különben a népet Magyarországon adakozóbbá majd az egyház neveli, ha gazdagságát templomaira s iskoláira fordítja s nem egyesek meggazdagítására szenteli; az lendítene lelkiületén, ha a gazdag egyház rendezné a kongruát, s levenné sorban lassan a nép nyakáról a stólat, a párbért; ha nagy gazdagságát nem bízna észszerűtlenül egyesek kezére, hanem az egyházi intézményeknek fölsegítésére fordítaná intézményesen. Az embert nem szakíthatjuk ki pszichológiájából; az áldozatkészségnek, az adakozásnak is megvan a maga pszichológiája, s az itt érintett körülmények bizonyára nagy szerepet játszanak a pszichológiának minősítésében és irányításában.

Tartsuk meg ez irányt és sürgezzük érvényesítését. Megvagyok győződve, hogy a belátás a dolgok állásába, a jobb viszonyok megteremtésének reményével párosulva, türelmet önt belénk jelen bajaink elviselésére, de egyszerűen megacélozza akarátunkat, hogy a jól fölfogott érdeket rettenthetlenül szolgáljuk.

Vallásoktatás és modern szabadság.

(1919)

Egyre hangosabb lesz bizonyos lapokban a követelés, hogy az iskolából száműzni kell a vallásoktatást, s hogy az erkölcsstannak materialista alapot kell adni. Ezt laikus erkölcsstannak hívják, s a doktrínér felvilágosultságnak azon thézisei közül való, melyek a jobb, erkölcsösebb és szociálisabb érzésű ifjúságot, azt a megsóhajtott, jobb új nemzedéket Isten s Krisztus nélkül akarják a világba állítani.

Hogy az ilyen doktrínér, sokat vitatott, sehol be nem vált, azaz hogy nagyon is rosszul bevált elméletieskedésnek a gazdasági fejlődéshez s haladáshoz semmi köze, hanem hogy ez rajta csak ballaszt s lekíváncozó vendégoldal, azt külön hangoztatnom felesleges.

Ha a laikus erkölctan törvénnyé válnék, akkor a hatalom, legyen az akár népkormányi minisztérium, akár parlament, alaposan elvetné a sulykot, s olyasmit tenne, amihez egyáltalában sem mint hatalomnak, sem mint a szabadságok alapján álló intézménynek joga nincs. A hatalom ugyanis az esetben azt tenné, hogy válogatna a különféle filozófiai szisztémák közt s kiválasztaná éppen a monizmust, elvetné a tiszta világnézetet s helyébe állítaná a materialista szisztémát, csinálna ennek a kiválasztott gondolatiránynak védelmére törvényt s a törvény erejében s oltalma alatt bevezetné ezt a lelkek imperátorává kikialtított kisistent az iskolába, hogy ezentúl az ő képére s hasonlatosságára gyúrassanak a fiatal agyvelők, alakíttassanak a fogékony szívek, formáltassanak a jellemek. Aki pedig nem hódol be s más hatalmasságnak engedelmeskedik, azt a törvény sujtja, a gyerek megbukik, a szülők megsínylik s az államhatalom rájuk süti a kegyvesztés bélyegét.

Tehát egy világnézeti bálványról s annak esetleg törvény útján követett megvallásáról volna szó. Hogy is csinált ehhez valami hasonlót régen Nabukodonozor császár öfelsége? Ő is felállítottatott egy bálványt s kiadott parancsot, hogy amely órában hallják a nagy zenebonát, a harsonát, sípot, dobót és citerát, leborulva imádják az új istent ; ha pedig valaki nem imádja az arany képsobrot, az bevettetik a tüzes kemencébe. A dolog ugyanaz, de más-más kiadásban ; az egyik régi Babilonban, a másik Új-Babilonban játszik le. A kérdés azonban ugyanaz, t. i. hogy mily világnézet alá álljunk be magunk s állítsuk bele gyermekeinket is? Aki pedig erről rendelkezni akar, az a régi Nabukodonozor helyett a modern miniszter, vagy mint sípos, dobos és citerás : az újságíró.

De hát hivatott-e a hatalom embere — mert végre is ebben csúcsosodik ki a régi s az új állam is — hivatott-e arra, hogy döntsön nemzedékek világnézete felett, hogy döntsön arról, hogy theisták vagy monisták, keresztények vagy pogányok legyünk? Ha valahol van értelme a gondolat- és lelkiismeret-szabadságnak, akkor mindenekelőtt a nevelésben kell annak érvényesülnie. Ha a világnézeteknek szabadságuk van, s azt semmiféle államhatalom nem korlátozhatja s azt nem is akarhatja, hiszen ezt hirdeti az egész modern állami berendezkedés : akkor elsősorban szabadsága lesz a világnézetnek a nevelésben s a népoktatásban. Ha azt mondjuk, hogy ez az állam kizárólagos területe, akkor hiába beszélünk szabadságról, hiszen monopóliumot biztosítunk egy irányzatnak a többi-

nek kizárásával, s állami kényszert alkalmazunk a gondolat- és lelkiismereti szabadságot leginkább követelő tevékenységgel, a neveléssel szemben.

Igy lesz az állam világnézetnek kiváltságos s monopóliumos hirdetőjévé, így lesz a lelkeknek hatalmi irányítójává és formálójává, s nincs szabadság vele szemben, mert hát így akarja a törvény. Ugyan nem így volt-e az Nabukodonozor öfelsége alatt is? !

Tekintsük már most meg azt, hogy hivatott-e az állami hatalom arra, hogy világnézetet adjon ; van-e kvalifikációja arra, hogy az ember belső lelki világa s annak irányítása fölött — hogy arról, hogy mi igaz, mi nem, hogy a lelkiismereti világban mi követendő, mi nem, — döntvényeket adjon, hogy ráüljön hatalmi szervezetével a lelkivilágra?

Mondhatja talán, hogy a laikus morál az ő világnézeti meggyőződése s az ő filozófiai alapja. Helyes ; legyen neki, amilyet választ ; de azt tartsa meg magának ! Mondhatja azt is, hogy az igazságnak, melyről meg van győződve, propagandát csinál. Teheti azt is, de nem törvénnyel és semmiesetre a gondolatszabadság elnyomásával. Gondolatszabadságot vállalni s a közoktatásba a materializmust kényszerítő törvénnyel behozni, nyilvánvaló hipokrizis. Mondják akkor inkább ki, hogy a népet vallástalanná akarják nevelni s a materialista világnézetet törvényhozói rendelkezéssel akarják az iskolákba behozni ; ez tiszta munka volna, s mindenki belátná, hogy az állam túllépte hatalmának határait s hogy szabadsága zsarnokság.

De hát merné-e valaki a modern szabadságok alapján állva megtenni az ilyen kijelentést? Ezt senki sem meri ; hanem ahelyett bujkál frázisok mögött, szépíti szándékait, magyarázza feladatait, szóval hímez-hámoz, de azért a nem pókhálós szemű ember elől el nem eszkamotálhatja a kérdést, mely abban áll, hogy van-e joga az államnak a gondolat- s lelkiismereti szabadság alkotmányos világában egy monista filozófiai rendszeren álló erkölcsitanítást behozni s ezáltal egy világnézetet patentirozni? Van vagy nincs? Hic Rhodus, hic salta ! Ezen se síp, se dob, se harsona, se trombita, sem a sok gerinctelen, hajlott derék és hát nem változtat.

Egészen más, ha a mai felfordult világban azt mondaná az állam, hogy amely szülő nem akarja vallásosan nevelni gyermekét, annak meg van engedve azt másképp nevelnie s vallásoktatásra nem jártnia. Próbálja ezt meg az állam, ha úgy tetszik neki, hogy fel kell szabadítania a lelkiismereteket

a vallási kényszer alól ; de ne próbálja meg a másikat, hogy a «vallási kényszer» helyett vallástalansági kényszerszert hoz be ; mert ez már nemcsak kényszer, de farizeizmus is lenne s karikatúrája s paródiája mindannak a szabadságnak, mely nélkül bálványok elé kényszerülnénk s szabadsági látszatokkal zsarnokok ülnének nyakunkba.

Az sem segít a vallástalan erkölcs behozatalának jogcímlein, hogy a vallás állítólag magánügy s így az iskolából kizárandó ; mert kérdem, hát a vallástalanság talán közügy s azért az iskolába behozandó? Ha a vallásnak állítólagos magánügyi jellege ürügy arra, hogy azt az iskolából száműzzék, ugyan mily joggon akarják oda a vallástalanságot átültetni? Pedig erről van szó : vallás helyett a vallástalanságra neveljen az iskola. A laikus morál ugyanis nem ignorálása, hanem tagadása az Istennek. Mert ha az Istennek az emberi élethez, nevezetesen az erkölcsstanhoz nincs köze, ha nem szerepel benne mint alapja s célja az emberi életnek, akkor egyáltalában nem számít arra, s csak szüette darabja volna az ideológiai garnitúrának. Ilyennek akarják a vallásnak élő Istenét? Ha ilyenek, akkor igazán bálvánnyá degradálják s butítják vele a népet.

A mi Istenünk nem ilyen, azért nem is bálvány, hanem szellem és élet, szentség és törvényhozó, erő, cél és boldogság !

S ilyen iskolát akarunk, mely a hit alapjain állva erkölcsre, életvalóságra s szociális érzésre nevelje a jövő ifjúságát. Ezt az iskolát állítjuk a hit eszményei alá s a haladás s a tökélyesbülés végtelen perspektívái elé. Csak a szabadságot adják meg hozzá s tartsanak tőlünk távol elméleteket, melyek az államot a szabadságok hangoztatása mellett lelkek lenyűgözőjévé tennék. Lelkekről a hatalom ne intézkedjék, világnézetek felett ne rendelkezék, ha nem akarja közénk csempészni az állami mindenhatóságot, mely a modern állam viszonyai s keretei közt a legelviselhetlenebb autokráciává válnék.

Az egyház igaza.

A szajkók.

(1887)

Aki «romantikus rajongás»-<ról>, «reformátori önfelelőség»-ről, «sötét fanatizmusról» és bizonyos «legerősebb keresztényről az apostolok napjai óta» akar olvasni émelygős szölamokat, az vegye kezébe a «Protestáns egyházi és iskolai lapot». Találkozik ott időnkint bizonyos mély értelmű theológussal, aki az «ismeretes Janssen» mellett természetesen egészen ismeretlen. Különféle témákkal próbálkozott már; legújabbán a «római és protestáns egyházpolitika» cím alatt közöl csevegéseket nem épen új dolgokról. Feladata lefordítani, amit Beyschlag s más «ismeretes» emberek már rég elmondtak, s szajkómódra utánuk mondani mindazon rágalmakat, melyeket tudatlanság és a komoly stúdium hiánya elmondhat velük. Különben stúdium neki s nekik nem kell; csak tartsák s el ne eresszék a protestantizmus egyedüli összetartó elvét: az «odium papae»-t.

Emlékszik-e cikkíró úr arra, hogy Hamburgban még Lessing idejében divott az a lélekemelő szokás, hogy minden prédikáció előtt elátkozták a pápát és csatlósait? Úgy ám! Mily türelmes, kenetes könyörgés lehetett az a «türelmes s lelkiismereti szabadságot elátkozó» pápaságra. Ezt különben csak odavetőleg említem; mert alighanem nincs meg Beyschlagban, pedig pikáns kauzériát lehetne belőle csinálni.

Azonban lássunk dolgunkhoz. Beyschlag úr «egyk kitűnő értekezése» az a csurgó, melynek vizével a szerző a szabadságot kereső német szellemnek harcát a cudar, raffinírozott, karmos és kecskelábú római zsarnoksággal — bőségesen fölereszti. Úszik aztán e vizenyős szüredéken néhány zsírszem, hogy ízt adjon a soványságnak; e szív-vigasztaló szereppel meg van bízva néhány tiráda a jezsuitákról, a vatikáni dekrétumokról, a Syllabusról; a zárszóban ott figurál «Aquinoi Tamás», s ijesztőül az «obskúrus püspöki

szeminárium»; nem elég; a szónoki hév végre a klimax lajtorjájának szédítő fokán áll tótágast, midőn «az ismeretes Honorius esetét» s «az ismeretes Janssent» lépteti föl az utolsó fölvonásban, hogy e komédiát rendező úri ember azután önérzetes pennájának hegyére vegye s írja ki nevét: Dr. Szlávik Mátyás.

Bravo! hogy volt! újra! s a német hozzátenné: Löwe, gut gebrüllt!

De hát uraim! jól van, helyesen van; privát passzióját senki sem akarja másnak megrontani; csak azt akarjuk tudni, vajjon komoly számba kell-e az efféle «Leistung»-okat venni, vagy pedig csak a hagyományos ellenzéki szellem melldüllesztő próbáinak. Ha ez utóbbi áll, akkor szemet hunyunk s tollat nem koptatunk; mert értjük: élesztani kell az eklézsia szellemét legalább nagyokat puffogatva; de ha komoly, tudományos számba akarnának vétetni, akkor desperátus maradandó párti maguknál a tudomány.

Beyschlag úr, Bärwinkel úr, az «evangélikus szövetség» két üstököse, s annál inkább Szlávik úr, a két német «kiáltónak a harcban» magyar telefonja sokat dörmögnek ugyan papizmus-, romanizmus-, vatikanizmus-, jezuizizmus-, ultramontanizmusról, de egy bajuk van: hogy a katolikus tant nem ismerik; ahelyett, hogy azt amit a katolikusok tanítanak, a katolikus művekből merítenék, iskolába járnak a vén Chemniciushoz és a magdeburgi Centuriatores-ekhez; itt merítenek, itt lelkesülnek s kezdenek szólni azon régi ihlet erejében, mely a «degerösebb keresztyénnel» is oly méz-édesen és keresztyénesen elmondatta, hogy «meg vagyunk győződve, hogy a pápaság a megtestesült Antikrisztus széke, s azt gondoljuk, hogy megrontására és rászedetésére minden szabad». «Aber pfui ihr Herren, das schickt sich ja nicht», mondhatnák Halleben, a XIX. század illemszabályaira támaszkodván.

Pedig ezek Luther szavai (de Wette, 1, 478.); ilyesmit «a jezsuitarend, a kontra reformációnak ezen janicsár csapata», a «reformációnak démoni ellentéte», a «spanyol egyházi szellemnek kinövése, amelyben romantikus rajongás és raffinírozott észszerű mérlegeles sötét fanatizmussal párosult», sohasem mondott. Ilyesmi a sötétenc, tökkel ütött, katolikus morálban nem terem. Hát még e címek! Ez aztán türelem!

Ismételjük, hogy sem Beyschlag úr, sem Bärwinkel úr, s annál inkább Szlávik úr a katolikus tant nem ismerik; pedig ha nemcsak dörmögni, szitkozódni és zsírosokat cuppan-

tani, hanem érdemlegesen mondani is akarnának, akkor tanulniok kellene. De minden ami katolikus, az önök előtt zártabb, mint az Apokalipszis hétpecsétű könyve. Elvük ez : Catholica sunt, non leguntur ; sőt óvják az embereket, hogy hozzá ne nyúljanak, mint az «ismeretes Janssen» műveivel teszik. Hanem igen, azokat a ropogós, sistergős szellemi röppentyűket a bálványimádásról, a szentek imádásáról, a biblia száműzéséről, az antikrisztusról, a kadáver-engedelmességről hűségesen hadisorba állítják, s csak oly szellemi szikrával is, milyen a paklis masinának a tüze, levegőbe röpítik a pápisták ellen. De uraim, tudják-e, hogy mikép énekelte meg egy becsületes magyar ember az efféle harcot?

«Ezalatt az ágyú dörge-morga folyvást,
Nem golyókat lővén, — lővén pusztá fojtást ;
Nem kímélik a port, egyre puffogatnak
Örömére a nagy, nevezetes napnak.»

Puki Mihály hadjáratairól szól az ének amott Nagyida körül. Nem veszik észre a finom analógia árnyalatait?

Szlávik úr cikke is egészen a protestáns polemiának regulái szerint íródott. Van ott történelmi áttekintés Németország nyomorúságain, melyekkel az országot az átkos római dolyf és uralomvágy boldogította, s azután a fölvirágzás mozzanatain, melyek Németországnak protestáns feléből indulnak ki, s a század hajnalán képesek «egy Schleiermacher herrnhuti vallásosságot s Jézus iránti szeretetet lessingi bírálattal s a Kant utáni bölcsészetben való önálló kutatásával egyesíteni». Adieu biblia, kinyilatkoztatás, hit ! Egy racionalista : Schleiermacher, két Krisztus-tagadó : Lessing és Kant képezik a mérföldjelzőt, ameddig a reformáció a tagadás és atomizálás országútján szerencsésen elvándorolt s átadva a párját a szellőnek, szétterpeszkedett ! Ez hívó, protestáns, teológiai felfogás !

Hogy mi hozta Németországra a legnagyobb csapást, azt Szlávik úr tehát nem tudja? A reformáció, s ez karonfogva járt a harmincéves háborúval, a rendek perfid, hazáruló viselkedésével, török-tatár, francia barátság-kunyerálással, az erkölcsi fogalmak általános hanyatlásával, a szakadozottságnak és pártoskodásnak s később a szellemi petyhüdség(nek) és nyárspolgárságnak nemzeti jellegeivel. Ez «a világtörténeti szivesség», melyet a reformáció Németországgal szemben gyakorolt.

Nem hivatkozom az «ismeretes Janssen»-re, mert nem akarom elcsábítani rossz könyvek olvasására, jöllehet más-

részt gyanítom, hogy Szlávik úrnak sikerült az «önfelelős lelkiismerettől» magának dispenzációt kikérni, hogy az «ismeretes Janssent» is olvashassa ; ezt pedig azért gondolom, mert nem képzelhetem, hogy valaki amúgy lóhátról beszéljen egy feltűnést keltett műről, mint Szlávik úr az «ismeretes Janssenről» anélkül, hogy azt alapos tanulmányozás által ízzé porrá ne tépte volna. Szlávik urat ez esetben figyelmeztetem is, hogy az «ismeretes Janssen» cáfolatára protestáns részről kitűzött nagy pályadíjat is elnyerheti, ha az «ismeretes Janssen» csalásait és szemfényvesztését feltűntető nézeteit papirosra teszi. Ez nagy dicsőségére is fog válni az eperjesi kollégiumnak, melynek talán külföldön úgy sincs még nagyobb híre. Ergo macte puer !

Az «ismeretes Janssen» helyett hivatkozom annak egyik protestáns kritikusra : Jentsch K. «Die Gegenwart» című berlini hetifüzetekben megegyezik velünk Németország hanyatlásának dátumáról ; Böhmer, Leo történészek detto. Jentsch azt írja : «Kein Zweifel, das siebenzehnte Jahrhundert wird vom fünfzehnten weit überragt in materiellem Wohlstand, in der individuellen Freiheit, in der geistigen Bildung, im Kunstgeschmacke und in den Kunstleistungen». Ami pedig vonatkozik a szerepre, melyet a protestáns tudomány az «ismeretes Janssennel» szemben játszik, azt Rodenberg «Deutsche Rundschau»-jából, tehát ismét protestáns lapból akarom szóról-szóra citálni : «Die Schläge, mit denen der Frankfurter Gymnasiallehrer (Janssen) die Zierden der gläubigen protestantischen Wissenschaft heimgeschickt hat, sind ein Memento, welch furchtbare Gelehrsamkeit im Schatten des gegenwärtigen Systems zu wachsen vermochte». Szitokkal és perlekedéssel, gánccsal és rágalommal tudományos kérdéseket eldönteni nem lehet. S jön-e szemünk elé csak egyetlen tudományos fejtegetése valamely kontroverz kérdésnek? Solha ! ez az a «gegenwärtiges System».

Térjünk át az irányeszmétől a cikkben foglalt tudományos állításokra és nézetekre. Az egész tudományos apparátus, mely mint bömbölő ágyúsor azzal van megbízva, hogy az irányeszme fedezetében szórja a tüzet az ellenre, az alapos studiumnak egyetlen foszlányát sem képes felmutatni ; azt a benyomást teszi, mintha kalendáriumokból s mindenestre az «Evangélikus szövetség» által szélnek eresztett röpiratokból volna kihalászva.

Csak úgy trombitál róla a tudatlanság és az elfogultság, melyet a zsiros és zamatos frázisok komédiás toaletteje sem

bír elfődni. Szerzőnek a katolikus egyház szervezetéről fogalma sincs, sem a tridenti zsinat előtti egyházzól, sem a «restaurált pápaságról». A pápai csalatkozhatatlanságról mindent összevissza zavar; azt mondja, hogy mint «istenileg kijelentett ige» köti meg a hívők lelkiismeretét a pápai dekrétumoknak a multban szentesített egész sorozata. Hátha most megmondjuk, hogy ez nem a katolikus tan, hogy nem a katolikus tan ellen támad, hanem saját észficamata ellen: elhiszi-e azt nekünk? «A pápai dekrétumok egész sorozatából» előrántja «VIII. Bonifácus ismeretes bulláját». Ugyan maradjunk saját szavainál; azt mondja «ismeretes»; kérdem «ismeretes»-e annyira, hogy a cikkíró e bullát olvasta volna, vagy csak Beyschlag úrnak szajkója? Ha olvasta, szívesen vesszük fel a kesztyűt, hogy helyes értelmezését a cikkíróval megértessük. Ismételjük «Bonifácus ismeretes bullájáról», annak helyes és való értelmezéséről szívesen állunk Szlávik úrral szóba; szerinte e bulla «a pápa egyeduralmát szentesíti az összes állami ügyek felett»; mi azt mondjuk: nem igaz, bizonyítsa be; nem úgy értette a pápa, s nem úgy értette az egyház, mint Szlávik úr. De hát olvasta-e, hogy megérthette volna? Próbálkozzék meg vele; megsegítjük.

Vegyük tovább szemügyre a tudományos apparátust!

«A türelmet s a lelkiismereti szabadságot elátkozó Syllabusra» is rájár a dorong! Mondja csak Szlávik úr, beszélhet-e így egy hívő protestáns, aki a Syllabust olvasta? «A türelmet s a lelkiismereti szabadságot átkozó Syllabusban» az első propositio damnata ez: Nullum supremum, sapientissimum, providentissimumque Numen divinum existit ab hac rerum universitate distinctum, et Deus idem est ac rerum natura et idcirco immutationibus obnoxius, Deusque reapse fit in homine et mundo, atque omnia Deus sunt et ipsissimam Dei habent substantiam, etc. Nem átkozza-e el a hívő protestáns e tételt? Mondhatja-e, hogy ezt is lehet hinni? Jóllehet benne csak az «Isten előtti reformátori önfelelősség» érzete honol, de nem terjed-e ez ki legalább annyira, hogy az Isten-tagadást szabadnak ne deklarálja? Hiszen ha ez is szabad, akkor «Isten előtti reformátori önfelelősségét» is elviszi a patak. Tehát egyet kell érteni a hívő protestánsnak is legalább részben «a türelmet s a lelkiismereti szabadságot elátkozó Syllabussal». Válasszon Szlávik úr; vagy nem hívő protestáns, vagy nem olvasta a Syllabust!

A Syllabus hatodik tétele: Christi fides humanae refragatur rationi; divinaque revelatio non solum nihil

prodest, verum etiam nocet hominis perfectioni. A protestantizmus a hitből él; «a mi erős várunk az Isten»; tőle nem szakadhatnak el úgy mint a pápától. Mily állást foglal el a Krisztust tagadó hatodik tétellel «reformatori önfelelőségük?» Kárhoztatja-e, javálja-e? S ha kárhoztatja, nem átkozza-e el az ily tételeket termelő «delkiismereti szabadságot», legalább is oly mélyre, mint a pápát? Hol van a szent ihletű «Luther-düh?» Feltéve, hogy Szlávik úr keresztény, méltatlankodhatik-e azon, hogy a pápa ily ördögi tételeket elátkoz, hogy azoktól a kereszténységet óvja, de meg a keresztyénséget is? Vagy tán nem olvasta soha a Syllabust, hanem csak hallott róla — valamit? azt, hogy «a legelleneségebb érzület nyilatkozik benne a reformáció és a modern eszmevilág összes vívmányai, így nevezetesen a modern állam ellen?» Így ír Szlávik úr! Ez igazán meglepő fölfödözés; tehát «reformáció és a modern eszmevilág összes vívmányai» karonfogva járnak! Ha Szlávik úr olvasta a Syllabust, akkor «a modern eszmevilág összes vívmányait», melyek a Syllabusban elátkoztatnak, nem fűzheti össze barátságos frigybe a reformációval. Mert a Syllabus kárhoztatja az Isten-tagadást (I.), a kinyilatkoztatás tagadását (IV.), a szentírás teljes megvetését (VII.), kárhoztatja, hogy a tudomány ellenkezhetik a hittel (VIII—X.); kárhoztatja, hogy a szocializmus, kommunizmus helyes társadalmi elvek (IV.); kárhoztatja a tekintélyt végleg száműző liberális bolondériákat (39—44.) — hát Szlávik úr nem akarja kárhoztatni «a modern eszmevilág összes vívmányai» közül legalább ezeket? Kárhoztatja a Syllabus a reformációt is, igaz; de Szlávik úr nemcsak azért haragszik rá, mert a reformációt kárhoztatja, hanem azért is, mert «a modern eszmevilág összes vívmányait» átkozza. De a megfajtás könnyű: Szlávik úr a «Syllabust» nem olvasta, — hanem csak ir ellene!

S elhisznek-e olvasói neki bármit, mihelyt azt a protestáns polemia frázisaival felbokrétázott mundurba öltözteti, s mindazt, ami rossz, nyomorúságos, fejletlen van az egyház és államban a megtestesült ördögnek, a pápának nyakába keríti? Akkor ugyan bátran írhat, csak óvakodnia kell, hogy másokkal, akik e publikumhoz nem tartoznak, ki ne kössön. Ezt a polemiát jellemezte Dr. Rosenthal A.: «Von den Tagen Luthers bis auf die Gegenwart ist die protestantische Polemik und Taktik immer dieselbe gewesen. Da ist von Redlichkeit, Wahrhaftigkeit, von Ruhe und Würde keine Rede. Da sind alle Mittel gut, Lügen und Verleumdungen die Hauptwaffen,

die mit beispielloser Unverschämtheit und Frechheit angewendet werden». Kommentárul tessék átolvasni Luther idézett szavait !

Van azonban a cikk végén még egy állítás, mely gyönyörködtető belátást enged Szlávik úr tudományába ! «Az ismeretes Honorius esete»; no ugyan mennyire «ismeretes»? Délszínnél világosabb, hogy Szlávik úr előtt ismeretlen. Miért? Szlávik úr írja : «Mindaz, ami a pápaság történetére nézve hátrányosnak bizonyult be, elhagyatik vagy módosítatik, amint p. o. az ismeretes Honorius esetét interpolációnak keresztelik Mansi zsinati aktáiban». Jól van ; és ki azonosítja Mansit a katolikus tudománnyal? Szlávik úr? Akkor arról csak ő tehet. Vagy nem tud Szlávik úr az «ismeretes Honorius esetéről» többet, mint hogy azt Mansi interpolációnak kereszteli? Akkor ugyan keveset tud. Ha tetszik, ajánlani fogok más katolikus könyveket, melyekben az «ismeretes Honorius esetét» se interpolációnak, se másnak nem keresztelik ; hanem csak annak veszik, ami valóságban. Ha kedve volna nekünk bebizonyítani, hogy másképp, mint az interpoláció hipotézisével kudarcot vall az «ismeretes Honorius esetében» a pápai csalatkozhatlanság, tessék ; addig míg ezt nem teszi, az ilyen szóbeszédet elfogult emberek számára írt laptörtéleknek vesszük.

Valami nagyon igazat olvastunk a szelídebb második cikkben : «A protestantizmus gyengése a protestáns gondolkodás szkeptikus jellegében, a theológiai és egyházi pártok vitás küzdelmében s a világi és vallási ismeret közötti mély űrben rejlik, úgy hogy igen nehéz a tájékozás a tanok tömkelegének babilonai zavarában». Hogy ezen zavar dacára mégis léteznek még protestánsok, azt néhány jeles, mérsékelt, hívó protestáns elem kivételével, legnagyobb részük s főleg az «Evang. szövetség» az «odium papae» igézetes hatalmával létesíti. De bármikép létesíti, tekintélyt és súlyt támadásainak csak úgy fog szerezhetni, ha beljebb húzza a hangzatos szavak cégérét, s tudományt és logikát mér észbódító frázis helyett.

Protestáns szerénység.

(1887)

«Miért van szükség a protestantizmusra?» cím alatt a «Protestáns egyházi és iskolai lap» 10. száma valamely bőjti prédikációban (alighanem Szász Károly siralmas beszédét érti) ébresztett gondolatokról elmélkedik, melyek a meg-

szokott jeremiádtól elütőleg vigaszos írt borítanak a szemlélődő Farkas József lelkére. Való protestáns létére az Írás világos szavaiból meríti hitét, azért is a szent leckében foglalt parancsnak: «szenteljétek bőjtöt», azáltal felel meg, hogy azt «badarságnak», «rég divatból kiment szokásnak», a «szűrös, bocskoros embernek a régi bigottság vakságával megvert» állapotának mondja. Éljen az Írás, a krisztusi és apostoli tan!

Mihelyt ezt a teljes összhangot a «szenteljétek bőjtöt»-féle tan és a protestáns nem-bőjtölés közt lelke-szíve ihletes vigaszára teljesen átértette, meglepődéssel veszi észre, hogy ez az igazi kereszténység, ez a való evangélium, vagyis a nem-bőjtölés — a katolikusok közt is örvendetesen terjed. Legalább a cikkíró oly körben él, még pedig katolikusok közt, hol senki sem gondol bőjtre. «Pénteken és a bőjti időszakban csak annyi hús, annyi zsír kerül a piacra, mint más napon s más időszakban. Katolikusok képezik ebben a körben a nagy többséget, becsületes, jó katolikusok, és évek óta nem hallottam körükben a bőjtről, nem találok köztük és köztem a bőjtre vonatkozó nézeteket illetőleg mi különbséget sem. Gyermekkoromban mint nagy raritásról szóltak az oly katolikus emberről, ki bőjt idején protestánsok közé kerülve, megevé a zsirost — együtt üvöltve a farkasokkal; emlegették messze körben ennek szabadelvűségét mint a protestantizmusnak, az ezzel karöltve járó felvilágosodásnak vívmányát. Most meg ujjal mutatnának az utcán az oly kabátos emberre, ki az említett badarságokra még adna valamit. Honnan e nagy változás...? Felelet: a protestantizmus szellemének, a szabad sajtó által támogatott józan felvilágosodásnak a vívmánya.»

Egyél-igyál én lelkem, szíved szabadjában, amit ínyed kíván s zsebedtől telik — ez «a protestantizmus szellemének, a szabad sajtó által támogatott józan felvilágosodásnak a vívmánya». Szellem, szabad sajtó, fölvilágosodás, vívmány — egyrészt; sonka, kolbász, — másrészt; középen — harc. Ó dicső szellem, s te még dicsőbb szabad sajtó! Mennyit fáradozhattál, míg az állati embert arra bírhattad, hogy lakjék jól és áldozatot ne hozzon. Mennyit küszködhetett ama szenvedélyekkel, melyek az embert a teli asztaltól elvonják s az ideális irányzat felé sodorják. Hiszen mindenki tudja, hogy semmi sem esik oly nehezére az embernek, mint a jól-lakás, s műveltség kell hozzá, míg ráadja a fejét. Protestantizmus! te az ár ellen úsztál; mert látni való, hogy az

embert valamennyi hatalom és szenvedély az áldozatba, az önmehtagadásba, az eszem-izom nemes aspirációinak megvetésére készíti. S ha enged e csúnya szenvedélyeinek, mi lesz akkor a fölvilágosodásból? Pápistaság! Brrr...

Mi legalább úgy gondoljuk, hogy sem a protestantizmusnak dicső szelleme, mely mindeddig le nem győzhette antipáthiáját a bőjt ellen, sem a szabad sajtó nem nyögött bele nagyon, míg a művelt embert kapacitálta; hogy könnyebb sonkát enni mint stokfist.

Csodálatos vívmány! S hozzá az a műveltség, mily szolid, mily alapos lehet, mely a sonkát meg nem veti! Kétség se fér hozzá, hisz különben bőjtölne! «Addig prédikáltak apáink azokban az egyszerű, szegényes protestáns templomokban, míg végre kihatott hangjuk saját templomaink falain kívül is, s más felekezetek tagjai is megértették, befogadák az evangéliumot», vagyis sonkát és zsírost kezdtek enni pénteken. Vagy volt tán más kihatása és eredménye az «apák prédikálásának». Hittek-e többen Krisztus Isten-ségében és föltámadásában? Megerősödött-e ez az üdvözítő hit a katolikusoknak városi műveltebb részében az «apák prédikálása» következtében; vagy tán azon vették magukat észre, hogy a modern protestánsok pesti iskolájával egy húron pendülnek, és a bőjttel együtt a Krisztus istenségében való hitet is elvesztették?

A magyar protestantizmusnak, melyet a racionalizmus ugyancsak megörlött, nem kellene «bőjttel», «szentek imádásával», «ereklyék bűvös hatású erejével» dobálkoznia; hiszen mindez csekélység, badarság, téves nézet az ő szemében — hanem tapintson saját hitének elevenjére; nézzen utána, nem akasztotta-e már szegre a természetfölötti hitet egészen; vesse fontra saját kereszténységét; mondja meg nekünk egyenesen, világosan: hisz-e Jézus istenségében? hisz-e a kegyelem szükségességében a hitre és minden üdvös cselekedetre? hisz-e a holtak föltámadásában? Ime, ez sokkal fontosabb, mint a «bőjt», a «szentek imádása», az «ereklyék bűvös hatású ereje». Kérdezze meg azt a művelt, hiterős kálvinista publikumot, s miután azzal végzett, folytassa kutatását azokon a «becsületes, jó katolikusokon», kiknek körében Farkas József úr él: mennyi természetfölötti, igazán «jézusi hitet» talált ott? S viszont megfordítva, vegye fontolóra, hol kételkednek kevesebbet Jézusról és a kereszténységről: ott ahol bőjtölnek, vagy ahol sonkát esznek s jóllaknak a «protestáns szellem s a szabad sajtó által támoga-

tott fölvilágosodás» egészségére? Hol van nagyobb buzgalom s elevenebb és gyermekibb hit: ott ahol bőjtölnek, vagy ahol az egyházi tekintélynek parancsát megvetik? Mutasson nekem Farkas József úr egyetlen momentumot, melyet a bőjtben felfödöz a hitnek s az erkölcsnek kárára; mondjon valamit, ami a bőjtöt észszerűtlennek vagy Krisztus példájával s az apostoli egyház szokásával ellenkezőnek bizonyítaná? Nem; ahelyett üres, felületes szólamokkal éri be s a «protestantizmus szellemének s a szabad sajtó által támogatott felvilágosodásnak» kolbászból és hurkából fon koszorút. Már meg van mentve a világ és a kereszténység, mert ime sonka járja pénteken is!

Furcsa dolog, hogy annak a magyar protestantizmusnak «művelt» elemei, — mert a közönséges nép ott is jó, Krisztus istenségében hívő keresztény, — nem szégyenlik saját bankrotjukat és a természetfölötti hitet illetőleg teljes megfeneklésüket; s ahelyett, hogy pozitív, a kegyelemből és a hitből vett indító okok és érvek által segítenék a racionalista ár ellen a kereszténységet, egy követ fújnak vele, s a «szabad sajtóval», a «fölvilágosodással» s más frázisok alá bujtatott hitetlenséggel szélteben cimboráskodnak. Ha megtekintjük a valláserkölcös előadásokat, melyeket Pesten protestáns nevezetességek tartanak, találunk-e bennük csak egy természetfölötti, hitből vett motívumot, csak egy oly állásfoglalást, mely ne kacérkodnék a modern korszellemmel, s ahelyett a természetfölötti rendre, s a világot üdvözítő hatalomra, a kegyelemre utalna, azt fejtegetné, azt csepegtetné annak a hit dolgában a puszták homokjához hasonló fővárosi közönségnek szívébe? Minderről mélyen hallgatnak; ez a hallgatás halálos sebeket takar; takargatja a haldokló hitet.

A katolikus egyház nem takargatja a hit tűnését. Mi nagyon jól tudjuk, hogy a modern korszellem tagadja s rontja a hitet; nagyon jól tudjuk, hogy a bőjt s az önmegtagadás, mint általában az ideális javak és eszmék iránt a fogékonyság vész, s ebben az elanyagosodásnak, a lélek pulyaságának jelét látjuk; s látják velünk nagynevű protestáns tudósok, mint akár Hunfalvi, az egyetem rektora. De mit jelentsen a protestantizmusnak azonosítása a korszellemmel, mely homlokára véste a hittagadást és az anyagba való elrekedést? Mit jelentsen az a pajtáskodás, mely a bevallott hitetlenséget és aposztáziát minden kereszténységtől protestáns részen mindig pártolja, s brúdert iszik vele, mihelyt a katolikus egyház ellen támad. Ezt vagy elvből teszik, s

ennek az elvnek neve hitetlenség, vagy nemes érdekszövet-ségből, melyet a német költő megénekelt :

Ihr habet mich nie verstanden,
Und nie verstand ich euch ;
Nur wenn im Kot wir uns fanden
Verstanden wir uns gleich.

Azért irtóznak a protestáns «művelt» elemek minden hitvitától ; görcsösen kapkodják magukra az áttetsző fátyolt, mely alatt a hitetlenség meztelenségét szellőztetné az őszinte, talpraesett hozzászólás. Mihelyt hitről van szó, még pedig a legfundamentálisabb hitigazságról : Jézus istenségéről, — nem az ereklyék bűvhatású erejéről, — azonnal van dolga a la-virozásnak, az elsimításnak ; hivatkoznak protestáns öntuda-tukra s más egyébre, kirukkoltatják a reformáció vívmányait, csak a kitűzött témához nem szólnak egy érdemleges szót. «Jobb arról nem beszélni» ; «minek amiatt hajba kapni» ; «bizzuk ezt minden egyesnek protestáns öntudatára» stb. stb. ; s a hitből mi lesz, s a kereszténységből mi marad?

Lám világosan tesszük fel a kérdést Farkas József úr ! Lehet-e kereszténység Jézusban mint Istenben való hit nél-kül? S ha nem lehet, hogy van az, hogy egy kalap alá szorít-ják s protestantizmusnak nevezik a hitet és hitetlenséget ! Hogy van az, hogy a hitet tagadó fölvilágosodást a protes-tantizmussal összekötik? Mi nyilvánul ebben, a hitnek vagy a hitetlenségnek logikája?

Sehol sem oly fölületes és a merő «clique» mesterkélt-ségét sehol sem tünteti föl a protestantizmus úgy, mint nálunk. Lényege a külsőségekben áll, szervezete és lelke nem a hitre, nem annak tartalmára irányul, hanem az ellenkező felekeze-tek s az egyház ellen való állásfoglalására. Hittartalma semmi ; hasonlít azon alacsony szervezetekhez, melyek egyformán megélnék természetes alakjukban, s akkor is, ha az ember kifordítja zsák módjára testüket. A kis zsák tartalma nem tartozik az állat lényegéhez. A magyar protestantizmusban is a hit nem tartozik a protestantizmus lényegéhez. Hívó és hitetlen, Krisztus-imádó és Krisztus-tagadó egyaránt pro- testáns.

S az ilyen emberek nem találnak mit söpörni ajtajuk előtt? S midőn a hit rég kisiklott kezeikből, akkor kezdik hirdetni a protestantizmus vívmányát, hogy a katolikusok közt is vész a fensőbb javak iránt való fogékonyság és a tanulékony szellem. No ezt a vívmányt kitehetik az abla-

kuk közé. Ennek a vívmánynak maguk adták meg az árát, s a magyar, «művelt» protestantizmus, amennyiben az nem külsőségekből összefont s összevarrt autonómia, hanem amennyiben hitet tanít és igazságot tartalmaz, ezen vívmány erejében felejtette el azt is, hogy mit hisz, s zavarba jött önmaga fölött. S e vívmánynak, mely minden pozitív hitnek kiirtására alkalmas, s a protestantizmusnak is, amennyiben az valami pozitív hitvallást követ, nyakát szegi, — örvend Farkas József úr. Vész a természetfölötti hit, győz a protestantizmus szelleme, s természetesen puszipajtása a fölvilágosodás. Örömet Farkas nem titkolja: «Sorra mehetnénk a katolikus egyház mindazon hittételein, melyeket protestáns apáink ostrom alá vettek, s melyek ellen ezelőtt negyedfél száz évvel a szentírásból és a józan észből kölcsönzött fegyverekkel megindították a harcot, és úgy találnók, hogy küzdelmüknek meglőn a jutalmuk...»

«Szégyelnők ma már valamely műveltebb katolikus polgártársainktól kérdezni: hisz-e a szentek közbenjárói segítségével, az ereklyék bűvös hatású erejében, a búcsújárás üdv-eszközlő hatásában, a purgatóriumról, transzszubstanciációról szóló tanokban stb.?» Ne szégyelje magát Farkas úr! Ha az a katolikus igazán művelt s érti azt, amit az egyház tanít, úgy játszva fogja önnek kimutatni, hogy sem a szentírás, sem a józan ész nem kölcsönöz a hitetlenségnek fegyvereket, s így csak nyelvük lesz az egyedüli fegyver, mely rendelkezésükre marad. Ha pedig nem érti az egyházi tant, akkor osztályrésze lesz a szégyen, s az öné a győzelem. Amint látni méltóztatik, olcsó győzelem!

Különben a protestantizmus túl van már a purgatóriumon és a transzszubstanciáción, s «szégyelnők ma már valamely műveltebb protestáns polgártársunktól» vagy pláne pesti theológustól kérdezni: hisz-e Jézus istenségében, a holtak föltámadásában, a pokol örökkévalóságában? Vagy tán nem ide vezet az a protestantizmus, mely a szabad sajtóval, a fölvilágosodással kacérkodik? Farkas József ezt talán tagadni fogja; de képes-e megnevezni azt az elvet, mely a protestáns szétzüllésnek oda kiálthat: eddig és ne tovább? Ha képes, tegye meg, hogy mi is érezzük már egyszer a «protestantizmus üdítő erejét». Ha nem képes, talál majd ő akkor sok más szót és kibuvót, vagy pedig azt fogja felelni, amit egyik bajtársa a «Sion» mult évi cikkére: hogy aki így meg úgy ír, már t. i. úgy mint mi, azzal ő szóba nem áll. Vagy legjobb volna tán azt mondani: «Szégyelnők ma már

a disputát az ily ütött-kopott kérdésekről, milyenek a transzszubstanciáció, a purgatórium stb.» A fölületesség a hitetlenséggel együtt jár.

Ázsiai tünetek — Fiumében.

(1889)

Fiumében négy intelligens férfiú a szláv nemzeti eszme érdekében megtagadta hitét és szakadárá lett.

Ez a négy ember bizonyára nemcsak hogy nem volt jó katolikus, hanem még kevésbé volt művelt katolikus, aminthogy nem lesz hívó orthodox ; erre fogadhatnánk akár a világba ; azért a hit mint meggyőződés itt szóba sem jön. De aposztaziájuk egy óriás rákfenének praktikus nyilvánulása, melyet a liberalizmus ültetett Európa népei közé ; s ez az, hogy a kereszténységet ledegradálták vezérállásából s a civilizáció élére a «nemzetiséget», a «hazafiságot» állították. Ezt az 1864-i enciklika nacionalizmusnak hívja. Most ezé a vezényszó.

A nacionalizmus a legfönségesebb érdekekben, a hitben és az igazságban csak hitvány szolgálóját látja a nemzeti aspirációknak. Ezek nem azért aposztatálnak, hogy az igazságot kövessék, melyet a katolicizmusban nem kerestek, hanem az igazságra való tekintet nélkül aposztatálnak azért, mert a skizma orosz államvallás, — az orosz nemzetiségnek, mint most van — egyik gyászos kiegészítő vonása.

Ebben látjuk a keresztény gondolat hajótörését, az egysegés, egyetemes, általános kereszténységnek, a katolikus egyháznak tagadását ; ignorálását azon közkinsnek, mely az embereket a nemzetiségek korlátain túl egyesíti, ignorálását az Isten művének. Az egyház individuális katholicitásában mint az Isten műve, mint az ég szülöttje népeknek és nemzeteknek szól, eltekint a nemzeti válfalaktól ; egy Isten, egy igazság minden nép és nemzet számára, mely azt követeli, hogy a lelkek e legmagasabb egységében a népek testvériesen s egyetértően találkozzanak. Az igazságban való katholicitás biztosítja a nemzeti érdekek és különlegességek fölött az ember legfőbb javait : a szabadságot, az értelmi és erkölcsi haladást, a jogot, a tekintélyt, szóval a létfontartó elveket.

A liberalizmus szétrontja a népek ezen legmagasabb egységének dómját ; zatócs lélekkel a nemzetiségért lelkesül, melyet első eszmének emleget.

Első eszme ma már a «nemzet», «a haza», nem az Isten és a kereszténység; s következőleg a nemzetnek és hazának alárendeltetett a kereszténység. Kereszténység, vallás, egyház — előttem mind korrelát fogalmak — eszközökké aljasítottak azon föléjük kerekedett eszmék szolgálatában. A törvényhozások derekasan hozzáálltak, hogy e fölfordulást az eszmék világában paragrafusokkal támogassák; az állami hatalmat ezen megváltozott rend értelmében a kereszténység rovására növelték; az általános egyházzal szemben töredékes egyházaknak kedveztek, s túlzott lelkiismereti és vallási szabadság hirdetése által egyre feszegették az ősi egyház romlatlan falait. Aki a Syllabust figyelmesen olvassa, folyton találkozik e túlkapásokat hirdető tévelyekkel; különféle alakjukban egyre ismétlik a thézist, hogy nem a keresztény egyház tartja már manapság a hegemoniát a gondolat világában, hanem más elvek kerekedtek feje fölé.

Tagadhatatlan, hogy ez a fölfogás uralkodik politikusaink fejében, s már évek hosszú során át egyre pusztít a gondolat világában az a törekvés, mely a kereszténység fölé a nemzetet és hazát emeli. Az állami hatalom részéről e században is többféle merényletet sorolhatnánk föl, melyek célja volt «nemzeti egyházakat» állítani, más szóval az individuális s általános egyházból kiszakított darabokat a nemzet, a haza, az állam rabszolgájává tenni, s ezáltal eo ipso tönkretenni. Legutóbb a vatikáni zsinat idejében virradt föl ez eszmékre a vénasszonyok tavasza; Bismarck akart «nemzeti egyházat», no meg Eötvös báró is akart «nemzeti egyházat» Danielik vagy más gyászpapocska kajmós botja alá gyűjteni. De e törekvések főleg Németországban a katolikusok öntudatos fogalmán arról, hogy mi a kereszténység s a Krisztus egyháza, nem közönséges, hanem kövér csüttörtököt mondtak, s aki akart, az tájékozhatta magát az-iránt, hogy mit gondol Krisztus egyháza magamagáról, szuverenitásáról s elsőségéről a szellemi világban.

Ily előzmények után, mint kell már most itélnünk a fiumei botrányokról, melyek ismétlődhetnek, sőt divattá fajulhatnak?

A liberálisok bővelkednek nemes méltatlankodásban s a pápa talárisába kapaszkodnak, mint a megijesztett gyerekek anyjuk szoknyájába. Megerősítik őt bölcs elhatározásában, hogy nem engedett szláv liturgiát, duzzognak Strossmayer úrra és sok okos reflexióra vetemednek. De ha a logika után nézünk, abból nincs egy gyűszűnyire való.

Nem tesznek-e a horvát hazafiak liberálisan, midőn a hazának a kereszténységet alárendelik? Csak azt teszik, amit ti tesztek! Igen ám, de a magyar korona törvényes egysége tiltja ezen aspirációkat! Úgy ám: ha a nemzet és a haza az első elv és a legmagasabb eszme, akkor belőle folyik a tilos és a szabad meghatározása. Ami a nemzetet emeli, az jó; ami nyomorítja vagy fejlődésében, melyhez függetlensége is tartozik, gátolja, az rossz; az előbbit szabad, sőt kell tenni; az utóbbit nem szabad!

Ez merő logika; e logikában nincs hiba; a hiba az elvben van; az elvet pedig a liberalizmus helyesnek, fonságosnak, modernnek hirdeti; mit tehetnek róla a horvátok, csehek és tótok, ha ők is alkalmazni kezdik.

Nem kívánok az aposztaziának fegyvereket kovácsolni, de azt ki kell mondanom, hogy a logika az ő részükön van. Mindent, amit ellenük a lapok fölhoztak, oly vízenyős és tarthatatlan, hogy bátran kiállhat mind a négy aposztata ez érveknek, hajuk szála sem fog tőlük meggörbülni.

A liberalizmus és a nemzeti elv fonságának hangoztatói ez alkalommal eklatáns fiaskóval vonulhatnak vissza, s ha az egész szlávság aposztátálna, akkor még eklatánsabb volna a kudarc, melyet a liberalizmus mindenütt szenved saját elveinek, tehát saját fegyvereinek éle által.

A «Sion» mult füzetének egyik «vegyese» említi már, hogy amely állam megengedi az aposztaziát házasság miatt, az nem rosszalhatja nemzeti aspirációk miatt sem. Valóban nem látom, mit vethetnének liberális részről ez okoskodás ellen; mindig csak olyasmit, ami a liberális elvekkel össze nem fér. Talán azt, hogy a házassági aposztázia nem veszélyezteti az állam nyugalmit, míg a különleges nemzeti aspirációk érdekében elkövetett hittagadás veszélyezteti az államot? Aki a hittagadást jónak vagy rossznak államérdekek szerint ítéli és fensőbb elveknek az ítéletben döntő voksot nem ad, annak kiindulási pontja, álláspontja s egész elmélete egy «rettenetes lyukas mogyoró»; mert az államérdek az egyik félnél ilyen, a másiknál más.

De hát mit tegyünk, fogják mondani; tiltsuk-e meg a szabad vallás-változtatást? Hisz ezzel a katolikusok sem volnának megelégedve, mert az egyházba való térést mindig szabadnak akarnák. Erre azt mondjuk: a házasságok miatt történni szokott aposztaziákat az állam is bátran eltılthetná, mert ezek komédiák, melyeket kabátos csöcselék űz az emberiség legfőbb kincseivel. Azonban tegyük fel, hogy a

tilalmat a liberális állam nem hozhatja, mi következik abból? Ismét csak az, hogy a liberalizmus oly fölületes, hitvány elmélet vagy elméletlenség, hogy kudarcokra és fiaskókra termett, s el nem kerülheti szűgyenét, ha majd megéri a gyümölcse. Az Isten malmai, tudjuk, lassan őrölnek, mert az emberiség történetének óriási folyamán állnak, hol nem napok és évek, hanem századok és ezredek löknek a kerek lapátjain. A liberalizmus elvei is csak lassan járnak át az embereket és az eseményeket s folyton ellenkezésre bukkannak a kereszténységben, amint hogy a féreg is, mely rothasztja a testet, folyton ellenkezésre talál az egészséges vérben: de ha majd az emberek és az események merően a liberális elvek szülöttei lesznek, akkor aztán kezdődik s be is fejeződik a hátrálás, visszavonulás, késő bánat s végleges fölfordulás.

Természetesen föltételezem, hogy a kereszténységnek az a megvallása, mely a szellemi világban neki adja az első helyet s nem tűri, hogy azt bármi másnak alárendeljék, nincs az igazi hazafiság ellen; de sőt csak a keresztény gondolat független és teljes megvalósulása emelheti a hazát virágzásra. Nincs nagyobb szolgaság, mint a szolgálai egyházban; nincs nagyobb elmaradás sehol a szellemi élet minden ágában, mint ott, ahol az egyház szorosan államegyház; példa rá a keleti egyház, álljon akár a cár, akár a szultán pártfogása alatt.

S már ott is derül az ég. 1884-ben Szolovjev a szentpétervári akadémia egyháztörténeti tanárja a «Russi»-ban ezeket írja: «Ha mi nemzetiségünket istenítjük, ha hazafiságunkat vallássá emeljük, nem szolgálhatunk annak az Istennek, kit a hazafiság nevében akartak megölni. Ha a nemzetiséget a legfőbb eszme magaslatára emeljük, hol akarunk akkor helyet adni a keresztény igazságnak, mely az egész világnak szól? Annak a keresztény egységnek és egyetértésnek helyreállítása: ez a mi legfőbb s legsürgősebb szükségünk, sokkal sürgősebb érdekünk, mint az, mely Rjurik és Oleg korában állami hatalmat s Nagy Péter idejében műveltséget és szociális reformokat sürgetett. S valamint ezeket csak úgy létesíthetjük, hogy lemondunk nemzeti elzárkozottságunkról s idegen erőket hívtunk, melyek a műveket létesítsék, úgy kell lemondunk most egyházi elzárkozottságunkról, s nem szabad késnünk a nyugat szellemi erőivel érintkezésbe lépni. A nyugat, a román-germán Európa rothadt, mondják a szlavofilok; Európának le kell lépni a történet színpadjáról, és a szláv

világnak kell helyet adnia ; a szlávságból jó a segítség ! De melyik Európa rothad, a keresztény vagy a kereszténység-ellenes? A kereszténység pozitív elveit még meg nem döntötték Európában ; ez elvek hordozója, a katolikus egyház, csak állami befolyását, előjogait vesztesztette el, de semmi esetre sem indult bomlásnak. Ha a román-germán népek, miután a pozitív keresztény elv bennük elhalaványult, tönkre mennének : akkor hát a szlávság fogja föl ezt a pozitív kereszténységet, amint azt most a nyugat őrzi. S ez semmikép sem mond ellent a dolog lényegének. A nyugati egyház sohasem tagadta meg az orthodoxyát, és a keleti egyház sohasem vetette el magától a katholicizmust. Az elválasztó jellegek, melyeket a néptörzsek antagonizmusa élesebbre hegyezett, ellenséges állást foglalnak el egymással szemben ; de valamikor nagyon jól megfértek, aminthogy egyszer ismét megférnek az általános egyház teljességében».

Ily szavak valóban becsületére válnak a pétervári egyháztörténeti tanárnak ; de csak kötelességét teljesíti, mert ha másképp beszélne, nem ismerné azt az egyháztörténetet, melyet tanítania kell. Szavaiban fölragyog az ősegyház képe azzal az ő hajthatatlanságával, azzal az ő öntudatos isteni fölányával, melynek erejében szedte is a népektől, melyek még akkor el nem csenevészettek, az eszményinek járó önkéntes hódolatot és elismerést. Azóta azonban sokszor fordult a világ, s fordult a gondolat verőfényéből sötét éjtszakákba is, midőn a sasok aludtak, a baglyok s denevérek pedig öntelten elhitték, hogy amit ők látnak, az a fölvilágosodás.

A nacionalizmus fattyúhajtása az egyházban már csak rövid napokat élhet. Negyven év előtt az oxfordi tudósok méltatlankodva kezdték észrevenni a nacionális egyház törpe-ségét, s érdeklődéssel, tisztelettel sőt szeretettel tekintettek arra az általános egyházra, melyet nem emberek alkottak, angolok vagy oroszok — saját honfitársaiknak — hanem az Emberfia : «omni creaturae in salutem» ! Némelyek visszatértek a katolikus egyházba, mások legalább elálltak az aktív ellenzékeskedéstől Róma jogigényei ellen.

Newmann írja : «A «Times»-nak szánt cikkeket halálos ellenszenv jellemezte minden ellen, amit az utolsó századokban erastianizmusnak vagy cezarizmusnak hívtak. A cikkek írói az egyházat isteni intézménynek tartják, . . . mentő bárkának, az igazság orakulumának, Krisztus jegyesének nézik, melyet Isten küldött minden emberhez, fölhatalmazva őt, hogy szeretetükre és engedelmességükre jogot formáljon, az

államhatalommal szemben pedig hordozója legyen a próféták régi ígéretének, mely szerint az egyház az Isten szent jele, mely előtt királyok és királynők porba omoljanak».

Oxford egyik tanítványa, Frederic William Faber Szent Wilfried püspök életében következőket írja: «Wilfried elárulta a nemzeti egyház szabadságát — így szokás ezt mondani modern nyelven, ha pedig a katolikus frazeológiába tesszük át ugyanezt, akkor azt mondjuk: Wilfried már a hetedik században megszabadította Angliát a nacionalizmus nyomorúságos és lealacsonyító formalizmusától».

Minden bölcselő, történetíró és józaneszű politikus a nemzeti egyházakban paródiáját látja Krisztus istenemberi intézetének, melyek midőn a «nemzet» javára kívánják lefoglalni a hitben nyilvánuló legmagasztosabb szellemi erőt, eltörpítik azt, satnyává s tehetetlenné teszik. Ha az ember paródiája a majom: úgy az egyház paródiája a nacionalizmus, mely abból a hősiek egyházból, melyről a zsoltáros írja: «Loquebar de testimoniis tuis in conspectu regum et non confundebar», egy császári királyi vagy magyar-, olasz-, angol-királyi kenyér- és papírfogyasztó intézetet csinál, ahol az engedékenységek puhább mint a vaj, és az éberség laposakat pislant. Aki ezen irányba akarja terelni magát vagy mást, az korlátoltságának és gyámoltalanságának legrikítóbb cégért tűz ki, melyért senkinek sincs oka őt megirigyelni.

Nem tagadják, hogy halhatatlanok vagyunk.

(1890)

A hitetlen tudomány nem tagadja eo ipso a lélek halhatatlanságát. Hogy is tehetné? ! Annak a tudománynak, mely nem tudja, hogy mi az anyag, pedig ezt soh'se fogja tudni, — annak a tudománynak, mely az anyaggal szemben erőket fogad el, — láthatatlan, érinthetetlen erőket: csak egy lépést kell tenni, hogy azt a láthatatlan, érinthetetlen életerőt is, melyet léleknek hívnak, elfogadja. Ezt a lépést sokan megtették, fizikusok, csillagászok, bölcsészek és — spiritiszták! S jól esik nekik, hogy megtörték a materialista dogmatizmus békóit s hogy kimondhatják bátran, aminek legbensőségesebb öntudatát szívük mélyén rejtegetik, ... halhatatlanok vagyunk.

Csakhogy van a hitetlen tudomány ezen irányának nagy hátránya, s ez az, hogy könnyen babonássá fajul. Szövetkezik

spiritisztákkal, magnetizálókkal, álomlátókkal, vizionáriusokkal, s jöllehet nagyban hirdeti, hogy a legszigorúbb kritikát alkalmazza, mégis bizonyos kétkedő hidegséggel viseltetünk adatai iránt. Nagyon is sokat akar tudni, s ez a tudvágya nem lábakat, de szárnyakat kölcsönöz neki, — az alaposság rovására. Ahelyett, hogy beérné a lélek halhatatlanságának bizonyításával, oly kérdéseket tűz maga elé, melyekben kevés biztosítékot találunk sejtett és nem sejtett tévedések ellen. Mi a lélek legbensőbb természete, s melyek nyilvánulásainak módjai, mikor válik emlékezete állandóvá s mikor tartja meg öntudatos ugyanazonságának érzetét? miféle alakok(ban) és testekben élhetne? mily távolságokon hatolhat át? hogyan közlekedhetnék két távollevő lélek egymással?

Természetes, hogy ez mind igen érdekes, főleg az utóbbi két kérdés. A priori itt semmit sem tudhatunk s a posteriori? Igen; ha volna adat. Ha úgy tetszik, az is van; csodálatos pszichológiai tünetmények egész halmaza fekszik a kutató előtt. Angliában az idevágó tünetmények gyűjtésére és feldolgozására tudományos társulat alakult «Society for Psychological Research» címmel. Annyi bizonyos, hogy a tünetmények nincsenek megfejtve; a különféle jelenések, a csodás közvetlen értesülések egy távoli eseményről, a fölvilágosítással szolgáló álomlátások nem üthetők el azzal, hogy hallucinációk; s úgy látszik, hogy valamennyi nincs megfejtve azáltal, hogy mondjuk: Istentől származnak, az őrangyal okozza, vagy a szenvedő lelkek keresnek segílyt. A szenteknek sok értesülésük volt távoli eseményekről, s más jámbor keresztények sokszor nyernek figyelmeztetést főleg a purgatóriumban szenvedő (lelkek állapotáról; azonban) morális célt szem előtt tartó tényezők szereplése nem valószínű. Moglehet, hogy akkor is szerepelnek, de legalább is kétséges. Mondhatni ugyan azt is, hogy ily jelenések- és figyelmeztetésekben mindig van morális cél, — legalább a megrázkódás; azonban úgy látszik, hogy más pozitív cél hiányában természetfölötti történést meg nem engedhetünk.

A dolog tehát nagyon nehéz, s a megfejtés eddig csak tapogatózva keresi az utat. A tünetmények azonban oly frappánsak, hogy a hitetlen tudományban is egyre hódít a lélek halhatatlansága, s a materialista magyarázatok kislelkűen elhangzanak!

Brierre de Boismont, «Des Hallucinations» című könyvében rendkívül érdekes eseteket közöl, melyek a lélek valaminek közlekedését távoli személyekkel illusztrálják. Brierre

de Boismont kereszténynek mondja ugyan magát, de ezekben, miket fölhozok, nem lát természetfölötti tényezőt.

Az eset a következő. Szent Ambrus midőn a milanói templomban Toursi szent Márton püspök halála napján misézett, tudomást nyert a nagy toursi püspök haláláról. Szokásban volt, hogy a lektor a celebráns elé ment a könyvvvel s nem kezdett olvasni, mielőtt a celebráns nem intett. Ime mi történik? Azon vasárnap, melyről itt szó van, a lektor már ott áll az oltár előtt, hogy olvassa Szent Pál leckéjét, Szent Ambrus pedig, aki a misét mondta, nem intett, mert elaludt az oltáron. Két-három óra múlt el anélkül, hogy merték volna fölébreszteni. Végre figyelmeztették, hogy a nép vár reá. «Ne bosszankodjatok, mondja az ocsudó püspök, nagy kitüntetésemre szolgált az, hogy elaludtam. Isten ugyanis nagy csoda tanújává tett engem, mert tudjátok meg, hogy Márton testvérem meghalt. Temetésén voltam, s a szokásos szertartás után már csak a kapitulum volt hátra az officiumból akkor, midőn fölkeltettetek.» A jelenlevők álmélkodtak. Följegyezték a napot és órát, s kitünt, hogy Szent Márton halála épen az időre esett, melyről Szent Ambrus mondá, hogy jelen volt temetésén.

Ez a tény; Szent Ambrus, aki távol van Tourstól legalább is kétszáz mérföldnyire, tanúja a dicső hitvalló halálának. Tagadhatatlan, hogy itt tudományt úgy mint életet egyaránt fölötte érdeklő lélektani jelenséggel állunk szemközt. És a magyarázat hogy ütött ki? Brierre a legeggyűzőbbet adja: a két esemény, Szent Ambrus álma és a toursi püspök halála véletlenül egybeestek.

Két vagy több esemény vagy tényező véletlen találkozása sokszor szerepel a tudományos fejtegetésekben, s azért némi kis kitérésre szolgáltat alkalmat. Lehetséges-e, hogy ez a két tény: Szent Ambrus álma és Szent Márton halála valóban találkozzék egy ugyanazon órában, sőt egy s ugyanazon percben? Senkisé tagadhatja e lehetőséget. De ha lehetséges egybeesésük, nem állapodhatunk-e meg e véletlen találkozásban, mint valóságos magyarázatban? Nem mondhatja-e valaki, hogy a csodálatos találkozást nem tagadja, de más magyarázat neki nem kell, mint ez: a két esemény véletlenül találkozott?

Ez a kérdés rendkívül fontos; mert ezt a magyarázatot alkalmazhatni minden probléma megfejtésében. Hogy állt elő földünkön az élet? Az elemek véletlen találkozása által. Már most erre a theológia és filozófia azt mondják: Nem lehet az

elemek véletlen találkozása által megmagyarázni a világrendet, aminthogy nem lehet várni, hogy a «Zalán futása» előálljon szépen rendben kiszedve, ha akár 100 nyomdának betűit döntögetjük is ki a ládákából a sajtó elé; mert annyi millió sőt billió egymástól független tényező szerepel itt, hogy közös s egységes ok nélkül nem állhat elő köztük a keresett összeköttetés. S ez a felelet nemcsak a filozófia, de a mathézis elvei szerint is kétségbevonhatlan igaz. De ez a felelet, habár eleget cáfol, még sem zárja az ellenség útját úgy, hogy magát az ellenséget megsemmisítse. Zavarólag hat ugyanis e cáfolatban az a körülmény, hogy ha a tényezők száma csökken, akkor az a lehetetlenség is látszólag mind kisebb és kisebb lesz; mikor pedig a találkozás csak kettő közt történik, akkor a lehetőség oly nagy, hogy ha meglepő is, de azért mégsem egészen hihetetlen a megvalósulása!

Másképp kell tehát felelnünk. Vegyük a fölhozott esetet! Midőn Szent Ambrus csodálatos története forog szóban, nem maga az álomlátás, sem pedig a toursi szent püspök halála az, amit magyarázni kell; hanem épen e kettőnek egybeesése. Az egybeesés maga egy valóságos tény, s következőleg valóságos okkal kell birnia. Az egybeesés lehetősége természetesen megmarad annak, ami volt; de e lehetőségtől várni azt, hogy Szent Ambrus ép akkor álmodik, midőn Szent Márton meghal, vagy miután ez valósággal megtörtént, ezt a történet abból a lehetőségből magyarázni: ez annyit tesz, mint az oksági elvet megtagadni. A lehetőség ugyanis nem ok, s következőleg a lehetőség nem is oka annak az egybeesésnek. Hogy a lehetőség nem ok, az kiviláglik főleg akkor, ha a jövődő eseményekre alkalmazzuk; ha valaki például azért jövendőlné egy eseményt, mert ez az esemény lehetséges. Ime azért mert lehetséges, azért ugyan nem fog megtörténni, mert különben mindenki próféta lehetne; a lehetőség csak föltét, s a lehetséges dolgok közül azok fognak megtörténni, melyeknek pozitív okaik az időben majd föllépnek. Amint pedig a jövőre nézve a lehetőség nem ok, úgy a multban sem volt az; s következőleg valamire azt mondani: ez meg ez megtörtént, hiszen lehetséges volt, nem tudományos beszéd, s annál kevésbbé tudományos magyarázat. A lehetőséggel magyarázni valamit nem tesz mást, mint a magyarázatra rezignálni. Brierre magyarázata tehát nem egyéb, mint bevallása annak, hogy a tünetény okait nem ismerjük. A történetben az is érdemel különös figyelmet, hogy Szent Ambrus kereken kimondja, hogy jelen volt Szent Márton

temetésén, s azt oly bizonyossággal és precízióval állítja, mint ahogy szokás egyes átélt eseményekről beszélni!

Brierre együgyű megjegyzését a legújabbak, ha szabad azt mondani, pozitív sejtelmekkel helyettesítik. Nem láthat-e a lélek kétszáz mérföldre is, mikor az anyagi erő, például a vonzás mérhetlen messziségre hat? Nem közölhetik-e az agyvelők egymással rezgéseiket? Nincsenek-e valamiféle szimpatikus kötélekek a szellemi világban, melyek előttünk eddig ismeretlenek? Természetesen az Isten csodálatos közbelépését következetesen tagadják. Mielőtt e fejtegetésekre reflektálnánk, kíváncsiak még néhány esetet fölhozni és pedig a legújabb időből.

Flammarion beszéli (Uranie. 148. l.) Jean Best barátjáról, egy komoly, hideg, formákba öntött emberről — akinek fantáziáját sem barát, sem ellenség nem emlegetheti — azt, ami itt következik. Jean Best 5 vagy 6 éves korában Toulban lakott. Egy szép este ágyban feküdt, de ébren volt, midőn anyját látja a szobába belépni, végigmegy a szobán s a szomszéd szalónba tér, melynek ajtaja nyitva volt, ahol atyja egy barátjával kártyázott. Anyja akkor betegen feküdt Pau-ban. Jean rögtön föl pattan az ágyról és anyja után fut a szalónba, hol őt hiába keresi. Atyja kiszidja Jeant s visszaküldte aludni, nagyban erősítvén, hogy álmodott. A fiú szinte elhitte, hogy álmodott, visszafeküdt s aludni akart. De néhány perc múlva nyitott szemekkel egészen világosan látta anyját, amint mellette elhaladt, feléje is nyúlt, de az rögtön eltűnt. Nem akart többé lefeküdni s atyja mellett maradt, ki tovább játszott. Ugyanaz nap, ugyanazon órában, anyja meghalt Pau-ban.

Az említett angol tudományos társulat kiadványai kifogyhatlanok e történetekből. Kiveszek néhányat Flammarion könyvéből.

Friderik Wingfield, ki Belle-Isle en Terre-ben lakott, 1880 március 25-én azt írja, hogy miután este hosszabb ideig olvasott, lefeküdt. Bátyjáról álmodta, ki akkor Essex grófságban tartózkodott, hogy nála van, de hogy kérdésére nem felel, hanem rázza fejét, fölkel s elmegy. A benyomás oly élénk volt, hogy az elbeszélő félálomban kiugrott ágyából s bátyja nevét kiáltotta. Három nap múlva meghallotta, hogy bátyja a lóról leesvén, agyonütötte magát ugyanaz nap, 1880 március 25-én, este $\frac{1}{2}$ 9-kor, néhány órával Frederik álma előtt.

Egy más eset a következő:

S. és L., két hivatalnok, nyolc év óta jó barátságban él. Hétfőn, március 19-én 1883-ban, L. a hivatalba menet nem jól érzi magát s bemegy a gyógyszerárba, hogy vegyen valami kis orvosszert. Csütörtökön nem volt jobban, s még szombaton is távol volt hivatalából.

Szombat este, március 24-én, S. otthon ült s fejfájásról panaszkodott feleségének, hogy forrósága van, ami már két hónapja nem jelentkezett nála ; ezt mondván lefeküdt s egy perc múlva látja L. barátját magát előállni szokott ruházataiban. S. még azt is észrevette, hogy L. kalapján gyászt viselt, hogy felöltőjén hiányzott a gomb, s hogy kezében pálcát tartott. L. mereven nézett S.-re és ment. Akkor S. emlékezetébe jutott Jób mondása : «Midőn a lélek jelenlétében átment, fölborzadának testem hajszálai. Egy valaki, kinek ábrázatát nem ismerem vala, egy alak megállta szemeim előtt és mintegy gyenge szellő szavát hallám» (4, 15 16). Hideg borzongás futott át testén és haja égnek meredt. Rögtön kérdezte feleségét : «Hány óra van?» « $\frac{3}{4}$ 9 elmúlt 3 perccel» felelé ez. «Azért kértem ezt, mondá a férj, mert L. meghalt ; ép most láttam.» A felesége meg akarta nyugtatni, hogy csak képzelődik ; de a férj kereken kijelentette, hogy e részben őt senki más véleményre nem hozhatja.

S. nem tudta meg L. barátja halálát, csak másnap, vasárnap délután 3 órakor. L. valóban meghalt szombaton este $\frac{3}{4}$ 9 körül.

d'Assier Adolf 1882-ben kiadott L'humanité posthume című műve szintén meglepő esetet közöl; d'Assier úr magára vállalja a kezességet az eset valódiságáról, melyet neki egy meg nem nevezett hölgy mondott el.

«Még fiatal leány voltam», beszéli az illető «s öregebb nővéremmel együtt háltunk. Egy este lefekszünk s én kifúvom a gyertyát. A kandallóban még égett a tűz, s kissé megvilágította a szobát. Véletlenül a kandalló felé fordulván, egy papot láttam nagy meglepetésemre a kályha mellett ülni s melegedni. Testességre, arcvonásaira s termetére nézve hasonló volt egyik plébános nagybátyánkhoz. Figyelmeztettem rögtön nővéremet, aki szintén hátranéz s ugyanazt látja. Ő is felismeri nagybátyánkat. Kimondhatlan rettegés fog el mindkettőnket s teljes erőnkől kiáltozunk «Segítség !» «Segítség !» Atyám, ki a szomszéd szobában aludt, fölriadt a kétségbeejtő kiáltásokra, berohan gyertyával kezében szobánkba. A jelenség eltűnt ; senkit sem találtunk. Másnap megtudtuk, hogy plébános nagybátyánk tegnap este meghalt.»

Ugyancsak d'Assier más hasonló esetet jegyzett föl Rio de Janeiroban való tartózkodása idejéből.

«1858-at írtunk; akkor még sokat foglalkoztak Rio de Janeiro francia telepítvényében egy rendkívüli jelenéssel, mely néhány év előtt történt. Egy elszászi család, férj, feleség s egy nagyon kiskorú leány Rio de Janeiroba vitorláztak, fölkeresendők földieiket, kik ott már jóval előbb megtelepedtek. Az út soká tartott; az asszony beteg lett, s alighanem becsületes ápolás és ételmezés hiányában meg is halt, mielőtt a kikötőbe értek. Halála napján magánkívül lett, sokáig maradt eszméletlenül s amikor ismét magához jött, azt mondá férjének: «Nyugodtan halok meg, mert gyermekünk sorsa biztosítva van. Rio de Janeiroból jövök, rábukkantam az utcára s a házra, hol barátunk, Fritz ács lakik. Az ajtó küszöbén állt; bemutatam neki leányunkat; biztos vagyok róla, hogy ha hozzá érkezel, ráismer s gondját fogja viselni». A férjet meglepte ez a kijelentés, anélkül, hogy adott volna rá valamit. Ugyanaz nap- és órában Fritz ács valóban a ház küszöbén állt s úgy rémlett neki, hogy lát egy földit, egy asszonyt, karján kis gyermekkel az utcában haladni. Az asszony esdőleg tekintett rá, s úgy látszott, mintha bemutatná neki a gyermeket. Az asszony alakja noha nagyon sovány volt, mégis emlékezetébe hívta Lattának, Schmidt barátja és földije feleségének vonásait. Arcának kinyomata, járásának furcsasága mély benyomást tettek Fritz lelkén, s meg akarván győződni arról, ha vajjon nem képzelődik-e, előhítt egyet segédei közül, aki a műhelyben dolgozott s maga is elszászi s ugyanazon helyről való volt.»

«Nézd csak, mondá neki, nem látsz te ott az utcában egy asszonyt menni, karján kis gyermekkel, s nem mondaná az ember, hogy ez Latta, Schmidt földink felesége?»

«Nem szólhatok, nem veszem ki jól», mondá a legény.

Fritz nem szólt többet; de a jelenség körülményei élénken vésődtek elméjébe, különösen a nap és az óra. Kevésre rá látja Schmidt földijét jönni, gyermekkel karján. Latta jelenése rögtön fölvetődik lelkében, s mielőtt Schmidt kinyitotta száját, mondja neki:

«Szegény barátom, tudok mindent; a te feleséged meghalt átkelés közben, s halála előtt itt volt ajánlani pártfogásomba gyermekét. Tudom a napot s az órát».

A nap és az óra valóban megegyezett Schmidt jegyzeteivel, melyeket a hajón tett.

Gougenot des Mousseaux, a mágiáról szóló könyvében,

melyet 1864-ben tett közè, más rendkívüli eseményt hirdet, melynek abszolút hitelességét állítja.

Sir Robert Bruce, a hasonnevű skót nemes család sarja, egy hajón második kapitány; egy nap, midőn az «Új föld» mellett hajóznak, Bruce számításokkal foglalkozik s úgy rémlik neki, hogy a kapitányt pulpitusa mellett állni látja. Bruce figyelmesebben néz, s akkor veszi észre, hogy az egy idegen, kinek merev, ráfordított tekintete őt megfélemlíti. A kapitányhoz siet, ki rögtön észreveszi ijedtségét s kérdést intéz hozzá.

«De hát ki az, aki kapitány úr pulpitusa mellett áll?» mondja Bruce.

«Senki.»

«De igen; van ott valaki; ki az? valami idegen? s mit csinál ott?»

«Ön vagy álmodik, vagy félrebeszél.»

«Semmiesetre; jöjjön le, s lássa maga is.»

Lemennek és senkit sem találnak. Átkutatják az egész hajót; nyomát sem lelik senkinek.

«Különben az, akit ott láttam, irkált valamit az ön palatáblájára; írása ott maradt», mondja Bruce.

Nézik a palatáblát: ez áll rajta:

«Steer to the north-west», ami annyit tesz: «Kormányozzatok észak-nyugatra».

«De ez az írás az öné vagy pedig valakié itt ezen a hajón?»

«Nem.»

Mindenkit fölkérnek, írja le ugyanazt a mondatot s egynek írása sem hasonlít a palatáblán valóhoz.

«Jól van, engedelmeskedjünk az írott szónak: kormányozzatok észak-nyugatra; a szél kedvező s nincs hátrá-nyunk a kíséreltől.»

Három óra után, az őr egy jéghegyet jelez, s mellette lát egy hajót Quebechtől, tört árbocokkal, sok utassal, mely Liverpoolba igyekezett. A hajó utasait dereglyéken hozták át Bruce hajójára.

Azon pillanatban, midőn a megmenekültek egyike fölhágott a mentőhajó deszkájára, Bruce megrendült, s mély megilletődéssel hátralépett. Megismerte a palatáblára irkáló idegent. Elmondja a kapitánynak fölfedezését.

«Legyen szíves, írja föl «Steer to the north-west» erre a palatáblára», mondja a kapitány a jövevénynek, eléje tartva a tábla másik be nem írt lapját.

Az idegen fölírja a szókat.

«Jól van, úgy-e ráismer ön itt is kezeírására?» mondja a kapitány meglepetve a két írás azonossága által.

«Hát hiszen látja, hogy az imént írtam. Kétkelkedhetik-e arról?» Felelet helyett a kapitány megfordítja a palatáblát és az idegen meghökkenve látja mindkét oldalon a kezeírását.

«Nem álmodta ön azt, hogy ír egy palatáblára?» mondja most neki a hajótörést szenvedett kapitány.

«Nem ; legalább nem emlékszem.»

«De hát mit csinált ez az utazó deltájban?» kérdé erre Bruce kapitánya.

«Nagyon el volt fáradva s mélyen elaludt, s ez amennyire emlékszem, kevéssel délelőtt volt. Egy óra mulva, vagy tán valamivel több is lehetett, fölébredt s azt mondja nekem : «Kapitány, meg leszünk mentve, még ma». Azután folytatja : «Álmodtam, hogy egy hajón voltam s hogy ez a hajó segítségünkre jön». Leírta a hajót ; s ime nagy meglepetésünkre, midőn megpillantottunk titeket, ráismertünk a leírt hajóra.»

«Különösnek tűnik föl előttem, mondja végül az ismeretlen utas, hogy minden itt körülöttem ismerősnek látszik, pedig sohse voltam itt.»

Ilyenek a tények. Mit csináljunk velük?

Minket főleg a tudományos világban észrevehető fordulat érdekel. Előbb ezeket a tényeket vagy egyszerűen tagadták, vagy valamennyit ugyanegy megfejtési kaptára húzták. Azt mondták, ez mind hallucináció, ez mind szemkáprázat, a felhevült képzelet műve, nem szükség szellemi erőkhöz folyamodnunk, az anyagból álló szervezet túlfeszülése mindent megfejt. Most meg, midőn a csodás jelenségek történeti bizonyossággal konstatálvák, midőn következőleg az eltagadásra rá lehetne bizonyítani, hogy elvből történik s nem azért, mert a tárgyilagosságnak megfelel, most, mondom, a lelki, a szellemi erőket állítják oda megfejtésül. De csak azokat, melyek a természet korlátain belül szerepelnek ; az emberi léleknek szerintük vannak ilyen meg olyan vonzerői, szimpathiái ; az értelmi és érzéki ismeretnek vannak oly nyilvánulásai, melyek a tér korlátain túllépnek úgy, minthogyha azok nem is léteznének. Azután még arról sem mondhatunk semmi bizonyosat, hogy miféle lappangó erők rejlenek a szellemi világban, aminthogy lappangott egy száz év előtt a villanyosság csodaereje. Ki tudja, miféle erők lépnek fel a test kötelekeiből kiszabadult lélekben? hiszen egészen mások viszonyai most már a térhez és az anyagi világhoz,

de főleg a szellemiekhez, akik közé a halál által tulajdonképen lépett!

A két utolsó jelenség egészen más kategóriába tartozik, mint az előbbieik. Ezekben szó van az elhunytak megjelenéséről; azokban pedig a még testben élő lelkek messze távolba való áthelyezkedéséről vagy legalább a távolba való hatásokról.

A jelenéseket illetőleg a katolikus tan megegyez a lélek halhatatlanságának hitetlen védőivel. A test kötelekeiből kilépett lélek bírhat a szellemek azon erejével, hogy látszólagos testet öltön, amely test úgy hat a látó idegre mint más test s előidézi a látás érzetét. Vagy pedig nem is kell, hogy látszólagos, például légi testet öltön, hanem elég, hogy a szemre vagy az agyra úgy hasson, hogy a látás érzete előálljon. Azt mondjuk, hogy előálljon, nem pedig azt, hogy a lélek egy más lélekben magát az érzéki észrevevést hozza létre. Erre nincs hatalom a földön. Az észrevevés mint tulajdonképeni «actus vitalis» kizárólag az észrevevő lélek hatalmában van; ez az ő élete, melyet külső tényező, legyen az bármilyen szellem vagy lélek, elő nem állíthat. — A szellem hatalma csak arra terjed ki, hogy vagy fölvett test által hasson a szem recehárttyájára mint más testek szoktak, vagy fölvett test nélkül közvetlenül hasson az érzékre. Ezt ismét kétféleképen gondolhatjuk: hogy a szellem vagy a recehárttyára és a látóidegre hat, vagy pedig egyenesen az agy központjaira, ahol az érzéklés műhelye van. De mást nem tehet; a lélekben magában azt az aktivitást, azt a reakciót, melyet jelzünk, midőn mondjuk «látok», «hallok» semmi hatalom sem idézheti elő, mert ez maga az élet. Élek pedig én, s más helyettem meg nem teheti. Ha a lélek a felsorolt módok egyike szerint hat, bennem a látás érzete támad, s én látni fogom X. Y.-t akár itt van, akár nincs.

A katolikus tan ez iránt már rég tisztában van. Nem tagadja a hallucinációkat, de nem tagadja a jelenéseket; miután a hallucináció nem jelenés, s a jelenés nem hallucináció: lesznek mindkettőjüknek ismérvei s megkülönböztető jelei, melyek fejtegetésébe ezúttal nem bocsátkozunk; de ha bizonyos esetben nem tisztázhatnók az ez iránt felmerülő kérdést, akkor nem volna szükséges védeni sem azt, hogy az nem jelenés, sem azt, hogy nem hallucináció.

Sokkal homályosabb s következőleg eleddig fantasztikusabb a jelenségek másik osztálya, melyet Schmidt felesége, Latta és Bruce története képvisel. Latta épűgy, mint az

ismeretlen utas még életben vannak, s máris messze távollevőkkel érintkeznek ; testük itt van, lelkük meg vagy elment, vagy annyira el van foglalva a távolba való hatással, hogy az illetők ájulásban vagy mély álomban szenderegnek. Szent Ambrus is mélyen alszik, még pedig az ünnepélyes mise alatt az oltár mellett, midőn lelke előtt a kétszáz mérföldnyire távol eső Tours gyászünnepe folyik.

Sőt még az ájulás s az alvás is elmaradhat. Flammarion Swedenborg életéből három idevágó eseményt említ. Tudjuk, hogy Swedenborg jeles természettudós volt s az upsalai, stockholmi és szentpétervári akadémiák tagja.

«1759 július 19-én Swedenborg Angliából visszajövet Gottenbourgban szállt ki, és ebédre ment valami William Costelhez, ahol nagy társaság gyűlt egybe. Este hatkor Swedenborg kimegy, de nemsokára visszajön szörnyű nagy ijedelemben és halványan, mert amint ő mondja, ép most ütött ki a tűz Stockholm «Südermohn» nevű részében, abban az utcában, ahol az ő háza áll, s hogy a tűz rohamosan terjed lakása felé. Újra kiment s ismét visszajött, jajveszékelve, hogy jó barátjának háza épen most pusztult el, s hogy már az övé is a sor. Nyolckor újra kiment, de akkor örömmel mondá: «Hál' Istennek, a tüzet eloltották a harmadik kapunál házamtól».

Ez az újság hamar elterjedt a városban, annál is inkább, mert a kormányzó nagy súlyt fektetett rá, s mert sokan voltak, kik reszketve gondoltak jószágukra és barátaikra. Két nap mulva, a királyi futár meghozta a tűzvész tüzetes jelzését ; nem volt elűtő Swedenborg látomásaitól ; a tűz 8-kor aludt el.»

Ezeket maga a hírneves Kant Emmánuel jegyezt e föl, aki kutatást indított e tény iránt, s ekkép végez : «Mit lehet e tény hitelességén kifogásolni?»

Gottenbourg kétszáz kilométernyire van Stockholmtól.

A másik tény meg ilyen :

1761-ben Marteville, holland követ özvegye Stockholm-ban fölszólítást kapott egy hitelezőtől, hogy fizessen 25.000 holland forintot, melyet férje már megfizetett, s melynek újból való megfizetése a tönk szélére juttatta volna őt. Nem bírta megtalálni a nyugtát.

Látogatóba megy Swedenborghoz és nyolc nap mulva, látja álmában férjét, aki megjelöli neki a bűntört, melyben a nyugtát föllelheti s mellette egy húsz gyémánttal ékesített hajtűt, melyet szintén elveszettnek gondolt. Reggel két óra volt. Teli örömmel fölkel és mindent megtalál az illető helyen.

Újra lefekszik és kilencig alszik. Tizenegy óra körül Swedenborg jelenti be magát. S mielőtt még hallott volna valamit arról, ami történt, elmondja, hogy az éjjel látta Marteville lelkét, aki azt mondta, hogy özvegyéhez megy.

1772. év februárjában Swedenborg Londonban volt s névjegyét küldte tisztelendő John Wesley-nek, amelyen azt írta, hogy igen szeretne vele megismerkedni. A prédikátor épen missióba indult s azt felelte, hogy igen örül e kegyes engedélynek, hogy nála látogatást tehessen, természetesen majd csak a missióból visszajövet, ami hat hónap múlva lesz csak meg. Swedenborg erre azt mondá: «Akkor hát nem látjuk meg egymást e világon, mert márc. 29-én meg kell halnom». Swedenborg halála idejét egy hónappal előbb mondotta meg előre. Igaz, hogy 70 éven felül volt.

A jelenségek ezen kategóriája sokkal csodálatosabb, mint az előbbi. A testben élő lélek távoli személyek-, eseményekkel érintkezik.

Csak nagy óvatosan mozoghatunk e homályos régiókban.

Minő megfejtéssel szolgál a természetfölötti elemet tagadó tudomány?

Semilyennel! Teljes rezignációban él; hirdeti, hogy a lelkek élnek s távolba is hatnak; de hogyan, miféle erőkkal, mily közegen? arról hallgat. Tapogatózva nyújtja ki csápjait a spiritizmus világoslátása felé. Hátha a «clairvoyance» és a fölhozott jelenségek ugyanazon osztályba tartoznak. A magnetizált személyek úgy látszik, hogy látnak a távolba, s egyikük pláne azt hirdeti: «Az egész mindenség tárva előtttem, s egyik sarkától a másikhoz iramodhatom a villám gyorsaságával; konverzálok kafferokkal, sétálok Kínában, leszállok Ausztrália bányáiba, egy óra alatt, legkisebb fáradságom nélkül; mert a léleknek mint az Isten leányának csak akarnia kell, hogy ott legyen, ahol kívánja; ez a hatalom, mely a tér fölött győz s lehetővé teszi, hogy legyek, ahol akarok, majd merő semmiség azon másikhoz képest, melynél fogva felülemelkedem az időn, s valamennyi század vonul el tekintetem előtt. A letűnt nemzedékek, melyek száma vetekezik a tenger fövényével, megjelennek, ha akarom vagy ha a «konzultáló» kéri, teljes egyediségükben, magukon hordozva fiziognomiájukat, erkölcsüket, szokásaikat, jellemüket, mindazt, ami egyedesítette őket itt lenn a földön. A mult reám nézve nem halt meg, hanem él». Ilyeneket beszél Alexis, híres alvajáró Delage H. «Le Sommeil magnétique» című művében.

De ez csupa szószátyárság, melynek a való nem felel meg. Valami van benne ; valami távolba irányuló látás zárt szemek mellett valóságos tény ; a föladat abban áll, hogy e tényt megfejtjük, hogy tényezőit megjelöljük, s ezáltal egy-szersmind a tünemény határait megismerjük.

Flammarion és társai tagadnak minden természetfölötti tényezőt, lévén a lélek a természetben belül. Tudományos kiindulás-e ez? Nemde elfogadják a szellemek létezését ; hogyan tagadhatják tehát, hogy az a szellem, mely természet-fölötti rendet is alkothat, valahol természetfölötti módon működhetik? Fölfoghatatlan, hogy mint vetemedhetnek az ilyen föltevésre, melyet ők maguk semmisnek nyilvánítanak.

Dehát ők inkább szeretnék természetes módon magyarázni e csodás jelenségeket, csakis a lélek erőiből ! Ha lehet, tessék !

A kérdés a következő : van-e a léleknek ilyen, a távolba ható ereje, mely rendes körülmények közt lappang s csak néha-néha válik eleven erővé? Vannak-e a közlekedésre távoli személyekkel valamiféle nyugvó tehetségeink, melyek tulajdonkép csak a halál után fejlődnek ki, de kivételesen egyes nagyon érzékeny s az anyagtól emancipált lelkekben már előbb is fölébrednek?

Valóban alig található érdekesebb kérdéseket. Szelőztetni akarják azt a leplet, mely a jövő élet titkait fedi. A kívánság szép és nemes, de ha ismerni akarunk valamit, meg kell tartani a helyes fölismerés módszerét ; anélkül a lepel egyre sűrűbb, áthatlanabb lesz.

Megtartják-e az ismerés módszerét Flammarion és társai? Nem ; gondolatukat elragadja a képzelet, s ők édelegnek a színpompás perspektívákon, melyeket a sejtelem búvós lámpája vet a földi élet szürkületébe. Eljárásuk a következő ; ők így argumentálnak : «Ki tudja, nincsen-e a léleknek távolba ható ereje? Miért ne lehetne? Mi a tér? Mi a távolság? Párizs távol van Londontól egy gyalogjárónak, sőt áttörhetlen messziséggé válik hajó nélkül ; a vilálmnak ez a távol mint a semmi. A föld távol van a holdtól ; akármilyen gőzerő soká dolgoznék, míg végére érne ; s ugyanez a távol a vonzásra nézve mintha nem is volna. Micsoda Sirius távolsága, ha azt a naprendszerek mérhetlen közeivel összehasonlítjuk? De az erő csak azért fárad s izzad annyit a távolság leküzdésében, mert az anyagot mozgatja : de ha nem volna anyagi terhe, mi neki a távol?»

Helyes ; ez argumentáción megérzik a dinamizmus !

Az «anyagtalán, érinthetetlen erő!» Dehát ha ez az erő csak az ész absztrakciója? Lévé a valóság csakugyan az, hogy mi nem találjuk a való világban a kályha melegét, hanem a meleg kályhát; nem a lámpa fényét, hanem a fénylő lámpát stb. Az erő magában véve sehol sem létezik; mi mindig csak az erős anyagot ismerjük: azért tehát az a fölfogás is, hogy az erő mozgatja az anyagot, nem nagy benyomást fog tenni mindenkire. Azonban ezt csak mellesleg említem; hiszen a léleknek mint mozgó erőnek fölfogásában megvalósult a föltevés, hogy az erő különbözik az anyagtól, a lélek különbözik a testtől. Ha ez az anyagtalán erő, ez a lélek fölszabadul a testtől, nem fog-e a térben is királyként uralkodni? Gondolom, hogy fog. Be kell azonban bizonyítani, hogy a lélek bizonyos esetben valóban fölszabadul az őt elnyomó anyagtól — «corpus aggravat animam», — s tisztába kell jönni aziránt, hogy ha fölszabadul, ugyan ki szabadította föl.

Test és lélek egy valóságos természetet alkotnak. Hogy kel ki a lélek e természet keretéből? Meglazulása e természetnek annyi mint a halál. Ismeretünkben az érzékekhez, vagyis az anyaghoz vagyunk kötve; behatások nélkül, legyenek azok fény, hang vagy akár villamosság, delejesség, — nincs ismeret. Hogy nézünk a távol csillagba? Anyagi közeg által, a mindenséget betöltő leb által. Már most azt mondják, hogy a lélek talán távolba láthat, például Pestről New-Yorkba, és pedig a főutca 76. számú házának első emeleti konyhájába. Hol van a közeg, mely a lelket azzal az amerikai konyhával összeköti? Vagy tán a lélek költözködik át?

Azt fogják mondani: ez helytelen cáfolási törekvés; mert mi ép azt mondjuk, hogy van talán a lélekben más szunnyadó erő, melynek közegre szüksége nem lesz.

Ez az ellenvetés minden tudományos módszer ellen van. Épen azért, mert természeti törvény az, hogy a lélek és test egy természetben vannak összekötve, azután pedig az, hogy az ismeret a külvilágról anyagi közegek által közvetítettik, nem szabad ilyes lehetőséget, ilyes hipotézist fölállítani; különben elvesztjük a kutatás módszerét, s iránytű nélkül botorkálunk. Feleletünk tehát ez: az említett lehetőség ezidőszert meg nem engedhető; mi semmit sem tudunk arról, hogy a lélek a földi életben közeg nélkül ismerhet.

De hátha létezik az a közeg, s mi ezidőszert észre nem vesszük?! Nekünk ugyan úgy látszik, hogy a föld nincs összekötve a holddal, a Mars bolygóval vagy a távoli Siriussal,

pedig ez a látszat csalódás, melyet érzéklésünk elégtelensége okoz. A hold folyton hat a földre és azt mozgatja ; mi meg hatunk a napra s mozgatjuk azt. Nincs valóságos úr a mindenségben ; mindenütt van közeg, mindenütt áttörhetlen kötelék. «Már pedig ha az általános vonzás ily valóságos, örök, aktív összeköttetést létesít a föld s a mérhetlenségben elszórt testvérei közt : nem látni, hogy mily joggal állíthatják némely maguknak pozitívizmust vindikáló tudósok, hogy nincs közeg két értelmes lény közt, kik egymástól távol vannak akár a földön, akár két különböző csillagzaton?» (Uranie.)

Hogy mily joggal állíthatni azt, hogy nincs közeg két értelmes lény közt, kik közül az egyik Milanóban, a másik Toursban van, azt könnyű megmondani : azért állíthatni azt, mert a fölhozott példa, mely a vitatott kérdést megvilágítani van hivatva, sehogy se tartozik ide, s következőleg a megfejtés nélkülöz minden észszerű elgondolhatást. Miért nem látta Szent Ambrus ugyanakkor azt, hogy mi történik Párizsban ; hiszen az összeköttetés az általános vonzás példájára, ezen hellyel is megvolt? ! Általános összeköttetés a lelkek közt bizonyára nincs ; már most mi határozza meg «in concreto», hogy x. y. léleknek kivel van vagy mivel van a föld hátán összeköttetése?

«Ezt meghatározza a szimpatia.»

A szimpatia csak pszichológikus tényező, a közeg pedig egészen független valami az érzelemtől. Azt látjuk, azt halljuk, akivel a leb vagy a lég által össze vagyunk kötve, akár szimpatikus akár antipathikus legyen. Az összeköttetés egy tény az ontológiai rendben ; ezen a szimpatia nem változtat.

«Nem hathat-e a gondolat, az akarat, a lelkierő, legyen bármi a természete, egy, a távolban időző lényre, melyhez a szimpatia kötelékei s értelmi rokonság kapcsai kötik? Szívünk lobbanása nem közli magát rögtön egy más szívvel, mely velünk egyet érez?» Nem gondolhatni el sehogy sem, hogy mikép hathat közeg nélkül. Főleg pedig nem gondolhatni el, hogy mikép hasson a szellem, a testből elköltözött lélek a még élő emberre, anyagi tényezők nélkül. Minden ismeretünk az idegrendszer által közöltetik lelkünkkel ; az Isten ugyan mellőzheti ez utat : de az [ész] semmi más hatalomnak nincs megadva, hogy csodákat műveljen. A hipnotizmusban és a szuggesztió tünetényeiben föltűnnek ugyan a személyek és helyek oly meglepő élenkséggel, hogy a valóság benyomását

teszik : de itt is nem a lélek vándorol ki nem tudom hová, hanem az agy érzéklési központjai, tehát ismét az anyagi rész, szenvednek változást.

«Hogy közli magát szívünk dobbanása egy oly lénnyel, melynek érzelmi húrjai a mieinkkal egybehangzanak?» Már ez csak nem természettudományos bölcséleti érv a szimpatia titokzatos köteléke mellett! nem más ez, mint érzelgős költői alakzat!

Ez az egész irány, melynek okoskodásait röviden fölhoztuk, gyökerében téves. Itt pszichológiai tényekről van szó; ezek fejtegetésében csak úgy kell eljárunk, mint más fizikai vagy fiziológiai tényeknél. A hipotetikus magyarázatnak nem szabad oly elveket használni, melyek más, már elfogadott és begyőzött elvekkel és magyarázatokkal ellenkeznek. Nem szabad a pszichológiai tényeket a természet keretén belül két különböző elv szerint magyarázni; ez egy methodológikus baklövés. A természet keretében bennfoglalt tényeket ugyanazon elvek alá kell foglalni; különben a hipothézis s a benne szereplő magyarázó okok nem állják meg helyüket.

Mit szólnánk az oly természettudományhoz, mely a fénytán bizonyos tünetényeit az «undulatio» theóriája, másokat pedig az «emissio» theóriája szerint magyarázná? Igenis, lehet sokat az emisszió elméletével, t. i. azon föltevással, hogy a fény valami testféle, mely a fénylő testekből kisugárzik — magyarázni, de sok mást nem lehet; míg a lebrezgés elmélete szerint, — melynél fogva a fény nem valami kisugárzott anyag, hanem csak a lebrezgésnek módozata, — úgy ahogy mindennek kimagyarázása sikerül. Lehet-e már most azt mondani, hogy a kisugárzás elméletét legalább azon tünetények magyarázásánál lehet követni, melyekben észszerűen és okszerűen fejti ki fölfogásunk szerint a természeti történést? Ezt semmiesetre sem lehet mondani; mert az ily eljárás a természet egységének elvével éles ellentétben áll, s minden tünetényben és jelenségben más-más magyarázó oknak nyit ablakot és ajtót.

Épígy kell eljárunk a pszichológiai tények csodás világában.

Ha valahol meglepő jelenség vetődik fel, nem azt kell mondani : «Ki tudja, nincsenek-e a lélekben rejtett, új tehetségek, melyek a távolba is hatnak? Ki tudja, nincsenek-e benne erők, melyeknek nem kell anyagi közeg?» Már most kérdem, juthat-e világos ismeretre valamikor az ily magya-

rázat, mely a már ismert tényezők és okok sorát egyszerre áttöri, s egy új, de egészen ismeretlen hatalmat, melyről azt se tudni, létezik-e, — léptet föl szövétnekül? Pozitív, experimentális tény az, hogy a lélek az anyagtól függ az ő működésében; ezt az elvet nem szabad fellökni; különben fellökjük minden ismeretünket a lélekről. Ezen elvből kiindulva, kell azután tovább haladnunk az ismeretlen homályba.

Előadja magát például, hogy valami rendkívüli éles, minden fogalmat meghaladó látást vagy hallást észlelünk valakin; mit kell akkor tenni? Azt-e hogy mondjuk: ezen lélekben egy titkos, új erő lépett föl, mely keresztüllát ruhán, falon, fán? Azzal az új erővel semmit sem nyerünk, hisz nem ismerjük, s meg nem ismerhetjük soha. A pozitív tudomány inkább azt fogja megengedni, hogy az érzékek finomsága bizonyos körülmények közt rendkívül fölcsigáztatik, minek következtében a leggyöngébb hanghullámok, melyeket rendes körülmények közt észre nem veszünk, a túlérzékeny hallóideget még ingerelhetik, s azok a kialudt sugarak, melyek a sötétben is még valahogy rezegnek, észlelhetőkké lesznek a túlérzékeny látóideg által, aminthogy észrevétetnek a baglyok által is.

Cabanis írja: «Látjuk, hogy némely exsztatikus betegségekben az érzékek oly érzékenyekké válnak, hogy azt is látják, amire rendes körülmények közt gondolni sem lehetne. Vannak betegek, kik szemüveg nélkül mikroszkopikus tárgyakat vesznek észre; mások, kik elég tisztán látnak a legsűrűbb sötétségben. Vannak, kik az embert úgy bírják követni, mint a kutya, és szaglásuk által észreveszik azon tárgyakat, melyeket az illető használt vagy amelyekhez hozzányúlt».

De a lélek nem lép ki sehol, nem hagyja el az anyag által közvetített összeköttetést ismeretének tárgyaival. Ezt az összeköttetést ki kell mutatni; ha nem tudjuk kimutatni, akkor azt mondjuk, hogy a probléma nincs megfejtve és kétséges; ha pedig tudjuk, hogy az összeköttetés egyszerűen nincs meg: akkor a tünetényt lehet szellemek közbejöttével magyarázni. Előbb nem szabad s észszerűen nem lehet.

Nemcsak hogy nem szabad egyhamar a szellemeket segítségül hívni a csodálatos jelenségek magyarázatában, de a szellemnek egyáltalában csak az utolsó hely kompetál. A magnetizmussal kapcsolatos tünetények kutatása oly természetes összeköttetési módokat födözött fel, melyek első tekintetre lehetetleneknek látszanak, s azelőtt valóban csodák-

nak tartattak, most pedig ki van mutatva róluk, vagy legalább hozzájuk fér a sejtelem, hogy ezek természetes, anyag által közvetített összeköttetések.

A példákból, melyeket fölhozok, ki fog tűnni, mennyire kell sürgetni minden tüneményben az anyagi összeköttetést az ismerő lélek és ismeretének tárgya közt, s hogy sokszor mily rejtett ez a kötelék.

Gurwood angol ezredes föl akarja találni azt a francia tisztet, kinek életét ő a spanyol háborúban megmentette. Konzultálja Alexist (a leghíresebb alvajárót). Ez leírja az ezredesnek az ütközet azon jelenetét, melyben Gurwood a franciát kiragadja a biztos halálból, — színezi a körülményeket, a helyet stb. Mindazt, amit Gurwood tud, azt Alexis is találóan ecseteli. De mihelyt Gurwood emlékezete fönnakadt, s azon ponthoz értek, hogy hol van már most az a francia tiszt: akkor Alexis is megakad s elhalasztja a további fürkészést. Négyyszer kezdett bele; ő maga a francia tisztet föl nem lelte, hanem csak nyomára vezette Gurwoodot.

Már most mit szóljunk ehhez? A tudósok azt mondják, hogy az ilyen rendkívül érzékeny idegzetű emberek agyveleje és idegrendszere könnyen összhangba helyezkedik társalgóik agyvelejével. Úgy kezd rezegni, mint kikérdezőik agyveleje. De ha kérdezzük, mi létesíti ezt az összhangot, hol van a közege, mely által az agyvelő rezgéseit az alvajáró agyával közli? Abban még csak tapogatózunk.

Bonniot S. J. «Le miracle et les sciences médicales» című művében ezeket írja e tárgyra vonatkozólag: «A szó a levegő rezgései által egyforma rezgésekbe hozza a beszélő s a hallgató agyvelejét; az, aki a szót hallja, reprodukálja magamagában azon agyi működést, mellyel bír az, ki a szót kimondta. Nem lehetne-e hasonló közlekedés, az agy működéseinek hasonló kiváltása a magnetizáló és a magnetizált közt, csakhogy sokkal finomabb, tökéletesebb és hozzá öntudatlan? Bizonnyal nehéz volna ezt kimutatni, de vakmerőség volna ezt tagadni is. Petetin orvos észlelései a legnagyobb óvatosságot sürgetik» (379. l.).

Hasonló gondolatot találunk Flammarion «Uranie»-jában: «Nem hozhatna-e valamiféle összeköttetés összhangba két rezgő agyvelőt? Nem indulhatna-e ki ez a mozgató erő az egyik agyból az étheren át, hasonlóan a vonzáshoz, hogy egy távoli agyvelővel közölje rezgéseit, amint a hang is a szobán keresztül megrezgeti a zongora vagy hegedű húrjait? Ne felejtünk

el, hogy agyvelőink össze vannak téve tömecsekből, melyek nem érintkeznek s folyton rezegnek» (179. l.).

«Valamiféle összeköttetés» ; de mégis csak összeköttetés ! Mi legyen ez összeköttetés hordozója? az éther? a lég? s hány kilométerre terjedjen?

A kilométerekkel talán csakhamar elvész az összeköttetés ; az erő is fordított viszonyban áll a távolság négyzetével. Azonban, hogy mennyire kell óvakodnunk, valamit lehetetlennek nyilvánítani, azt Petetin észlelései ugyan csak mutatják.

Petetin idevágó élményei a következők :

Petetin századunk elején Lyonban mint orvos igen jó hírnek örvendett. Igazságszeretetéhez kétely nem fér. «*Électricité animale*» című műve hat érdekes észleletet tartalmaz ; ezekből az elsőt adjuk itt elő, mely különben is típusa valamennyinek. Egy fiatal hölgy hisztériában szenved ; rángatózásai és görcsei mutatják, hogy épen most roham jön rá. Érzékei végleg fölmondják a szolgálatot ; nem lát, nem hall, nem érez. Mialatt azonban ily érzéketlen, azalatt énekelget egy dalt s azt folyvást ismétli. Petetin nem tud boldogulni vele. Mialatt ott forgolódik, elcsúszik s a beteg gyomrához ér fejével ; az elcsúszás közben folytatja a szót, ami épen nyelvéen van s nagy meglepetésére, a beteg felel neki. Az orvos föláll ; a beteg fülébe kiált, de ez semmit sem hall ; újra gyomrához közeledik : s a beteg ismét felel. Ez volt eredete a most következők észleléseknek.

Petetin egyik ujját a betegnek ruhával fődött gyomrára teszi, s másik kezének ujjába beszél : s a beteg meghallja ; elveszi ujját a beteg gyomráról s az ismét semmit sem hall ; újra odateszi, a beteg ismét hall. Petetin konverzációba ereszkedik a hölgygel, aki állítja, hogy világosan látja saját testének bel-sejét. Az orvos azután hét embert állít egy sorba, kik egymást kezüknél fogják ; az első a beteg gyomrára teszi ujját ; a doktor, az utolsó a láncban, saját kezébe beszél, mely szabad volt : a beteg mindent megért. Megszakítják a láncot s botot fognak közbe : a beteg most is ért ; de egy közbefogott spanyolviasz pálcika, vagy fehér selyemkesztyű megakasztja az értést. Megpróbálták azután ugyanezt a kísérletet flótával, klarinétel. Ha a fülébe fújtak is : semmit sem hallott ; de hogyha egy nedves zsineget az ujjára tekertek, melynek másik végét a muzsikusk tartotta, elmehetett vele 60 lábnyi távolba, a szobán kívül is : a beteg mindent hallott.

Nemsokára Petetin észreveszi, hogy a beteg gyomra lát-

szólag minden érzéket helyettesít. Titkon kenyeret, tejet, sonkát raknak papírba csavarva gyomrára ; a beteg tüstént kezdi mozgatni száját, mintha rázna vagy ismét szürcsölne valamit, azután köpköd, aszerint, amint a csomagok kedves vagy visszatetsző ételt rejtettek ; ugyanakkor mindannyiszor külön-külön megmondja, hogy mit eszik. Kevés vártatva a beteg meghatározza, hogy miféle kártyát raknak a gyomrára, sőt lát egy levelet is, melyet az orvos dobozba zárva tett gyomrára. Végre még azon tárgyakat is látja, melyeket kiki a zsebében tart, de sőt a gondolatát is annak, aki vele érintkezik. A legnagyobb pontossággal meghatározza, hogy mikor lesz vége a krízisnek.

Már most az bizonyos, hogy a beteg nem lát és nem ízlel ; itt nem az érzékek, hanem a képzelet működik. Azonban ez mellékes ; a főkérdés az, hogyan ébred benne a képzeleti képnek a valósággal megegyező sora. Azt gondoljuk, hogy a beteg agyveleje és a doktor agyveleje közt a villamosság vagy hasonló erő rezgési összhangot létesített. Föltehetjük, hogy az orvos idegrezgései átmentek a beteg idegeire, míg az összeköttetés fönnállt ; mihelyt megszakadt, hiányzik az észrebevés is. Az itt használt összeköttetés megegyez a villamosság terjeszkedésének módjával ; a villamosságot elszigetelő testek, milyenek a spanyolviasz, a selyem, megszakítják az összeköttetést.

Nem lehetetlen, hogy a dolog valóban így áll.

Mi e magyarázat veleje? Az, hogy nem a testek hatnak a betegre, aki gondolja, hogy valóban látja azokat ; hanem hogy más személyek idegrezgései, melyek a dolgok ismeretének anyagi kifejezései, átplántálódnak a beteg agyvelejébe. Tegyük föl, hogy sem az orvos, sem más jelenlevő nem tudta volna, mi az, ami esetleg a beteg gyomrához illesztetik : ez esetben a beteg sem tudta volna azt megmondani.

Látjuk e magyarázatokban a természettudományos elvek szigorú alkalmazását. Nem az érzékek működnek, hanem az agy érzéklő központjai ; nem a dolgokból indul ki az idegrendszer rezgése, hanem más már rezgő agyvelőből ; és pedig mindig anyagi szubstrátum által közvetítve.

Hol vannak a határok? Meddig terjed az ingerült ideg érzékenysége? Ki tudná megmondani? De míg pozitív tudományos magyarázatra igényt tartunk, addig a lelket az agytól föl nem szabadíthatjuk, az agy és az ismeretforrás közti összeköttetésről le nem mondhatunk.

A fény átnyilalhat naprendszereket, az általános vonzás

befuthatja a csillagos eget ; s a lélek, mely a legfinomabb s legfönségesebb erő, nem tehetné meg ugyanezt? — Hogy mit tehet, azt nem tudjuk, de hogy elhagyhatná a testet még földi élete alatt vagy a távolba látna anyagi összeköttetés és inger nélkül : azt a poézis illatos álmának tartjuk, mely nincs a valósághoz kötve !

Tehát csodálatos pszichikus erő az az emberi lélek. Rendes körülmények közt az érzékek békói közt nyugszik ; erői oda vannak forrasztva az anyag esetlen kombinációihoz : de hogyha csak némileg meglazul e durva, darabos kötelék : egy meglepő világ teljességébe vetődik a bámuló tekintet. Ha megszabadul az anyag nyomása alól, a mérhetlen mindenségek tárulnak majd föl előtte.

Addig pedig? — egyre bizonyítja a szentírás szavát: «corpus aggravat animam!» De nem annyira, hogy ne tudnánk róla semmit ; tudunk sokat, s a pszichológia rendkívüli tünetei csak élénkebb öntudatunkra hozzák azt, hogy — halhatatlanok vagyunk.

Csak az a halál, az áll jéghideg nehézség gyanánt e boldogító thézissel szemben! De hát mi a halál? Mi a halott?

«Minden perc egy halál ; napjában 86.400, évenként 31 millió, s egy század alatt 3 milliárd ember hal meg. Tíz század alatt 30 milliárd holttest adatott át a földnek, vissza az általános anyagszere uralmába — éleny, köneny, szénsav, <légeny>-tömcsek alakjában kövérítették a földet. Igen, a föld, melyet lakunk, részben azon milliárd agyvelőből áll, mely gondolkozott, azon millió szervezetből, mely élt. Mi őseinken járunk, amint mások majd rajtunk. A gondolkozók homloka, a szemek, melyek mosolyogtak és sírtak, az ajkak, melyek szeretetről daloltak, a rózsás arcok, a márvány-fehér keblek, az anyák szíve, a munkások karjai, a harcosok izmai, a legyőzöttek vére, gyermekek és aggok, jók és rosszak, gazdagok és szegények ugyanazon földben porlanak. Nehéz volna csak egy lépést is tennünk anélkül, hogy az elköltözötték hamvát ne taposná lábunk ; nehéz volna enni és inni valami mást, mint amit már ezerszer ettek és ittak ; nehéz volna lélekzeni anélkül, hogy a haldoklók véglehetét ne szívónók.»

«No és ti azt gondoljátok, hogy ez az egész ember? Azt hiszitek, hogy azok a milliók nem hagytak maguk után mást, ami nemesebb, nagyobb és szellemesebb volna? Nem marad-e a mindenségben belőlünk más, mint 60 vagy 80 kiló hús és csont, mely föloszlik? A lélek, mely éltet minket, nem marad-e fönn ugyanazon jogcímen, melyen minden paránya az

élenynek és vasnak?» Így ír a hitetlen Flammarion ! («Uranie» 183. l.)

Valóban a folyton gyarapodó élet a legnagyobb valóság.
«Meglátom Isténemet az élők földjén.»

Schmitt Jenő Krisztus istenségéről.

(1892)

«Régi hitünk mesevilága immár letűnt. Rózsás felhőkhöz hasonlóan eltakarták képei az igazság napfényét ; de oly világban, amelyben örök törvények uralkodnak, nincs tér ily gyermekes csodaálmok számára ! Az istenség régi fogalma tartatlanná vált, nem mintha az új alak talán a kereszténységgel ellenmondásban állana, hanem azért, mert az Istenség fogalma éppen a kereszténység alapeszméjében roppant átalakuláson ment keresztül. Az Isten-tagadás feladata abban állhatott, hogy a mennyei úr képét, a korlátlan uralomvágy és öndicsőítés bálványát állványáról ledöntse. A kereszténység is Isten-tagadás volt, a tehetetlen, értelmetlen, hamis istenképnek felbontása. De a kereszténység is csak egy fázisa a gondolatlisztulásnak. Az evangéliumok hitregéi örök igazságok csodálatraméltó jelképei ; de a hitregének a kritika által eltépett fátyola lehull, s a szent függöny mögött sugárzó tisztaságban áll elő Krisztusnak szellemi alakja ; ez az alak az eleven isten-emberi, ez az alak az embernek isteni voltát felfogta, s ezen tudatával az emberiséget megvilágította. Hogy az ember Isten, hogy a szellem, a gondolat az emberben végtelen, — ezen lángoló eszme leghatalmasabb kifejezője a Krisztus. Krisztus Isten, de csak úgy, mint mi, mert lényegünk isteni, végtelen és örök. Krisztus kinyilatkoztatta az emberi szellemben rejlő isteni lényegét és annak belső végtelenségét, s azáltal legyőzte a halált, lett szabadságunk, utunk, igazságunk és életünk !»

Krisztus tehát az Istenség igaz képét nyilatkoztatta ki nekünk ; színe elől pusztult Jehovának felhőkbe borított fenyes uralma, feldőlt Jupiter s az isteni nemzetségektől túlnépes Olympus trónja ; de amit kereszténységnek hívnak, abban az igazság, abban a krisztusi eszme még nem bírt kendőzetlenül kifejeződni ; még hitregékbe, formákba van szorítva, melyek az örök igazságok csodálatraméltó jelképei. A leplezetlen igazság nyílt, öntudatra ébredt kifejezése a pantheista istenség ; a kereszténységnek nem ellentétje, nem tagadása, hanem

fejlődése ; a képességleg bennefoglalt erőnek saját, való alakjában föllépése az a vallás, melyet az emberi-isteni szellem önmagából a jelenkorban, különösen Hegel filozófiájában kifejt ! Tehát félre azzal a korlátolt felvilágosodással, mely úgyszólván történelmi fejtegetésekben akarja kimutatni, hogy Krisztus egy erkölcsileg a többi ember fölött álló jó ember volt és semmi egyéb ; félre azzal a kislelkű, nyárspolgári kufarkodással, mely Krisztus istensége ellen harcol. Milyen hátramardott és reakcionárius alak a kultúrharcosok alakja, kik az állati ember nemtelen ösztöneiből kiindulva nem is tudják, hogy mi az a Krisztus ! Ruhája, a hitrege jelképes alakja ellen küzdenek, ahelyett, hogy a mélyebb értelmet, az emberi-isteninek benne való kifejezését felfognák. Nem viszik egy lépéssel sem előbbre az emberi boldogulásért vívott harcokat ! Ne küzdjenek Krisztus ellen, ki a mennyeknek teljességét lelkében hordozta, mert ekkép gyászos félreértésben önmagukat silányítják s tagadják ; ne is küzdjenek a kereszténység ellen, melynek forrásaiban az egész, végtelen valóság rejtőzik, hanem iparkodjunk a kereszténységből kihámozni azt az örök lényegget : a lét és az élet, a vágy és a szellem millió alakulásban föllépő, de osztatlan, őszerejű magvát, a «*πανθεός*»-t.»

Ez Schmitt Jenőnek alapgondolata, melyben föltalálja a régi tant Krisztus istenségéről a modern ember lelkében ; ezen épül fel műve : «Krisztus istensége a modern ember szellemében».

Tehát Krisztus minden ; út, igazság, élet ; de a keresztény Krisztus az bálvány, mely amúgy is önmagában roskad össze ; az egyházi Krisztus-eszme ellen küzdött Mohamed, üldözte a formahitét, az egy Úrban való tiszta hitet hirdetve ; ellene küzd a judaizmus, az arianizmus, az izlam, az unitarizmus ; valamennyien ellenszegülnek Krisztus képének a régi formahit értelmében való bálványozása ellen. De a keresztény Krisztus ellen küzd kiváltkép a modern hitetlenség, mely immár a keresztény egyház velejében evődik, s nem tartható föl tovább ez óriás épület roskadozása. Az isteni eszme azonban meg nem dül, csak tisztul, és Schmitt Jenő szerint a tisztult Isten-eszme az abszolút szellem öntudata, az isteni szellem önmagáról való tudata az emberben. Ime ez a kereszténység krízise, ez a fejlődés folyamatának végső stádiuma. Ebből szövődik minden elve, egész morálisa, melyet összefoglalva kifejezünk : «*homo sibi Deus*». Az ember nem teremtmény, hanem Isten, — az ember nem szolgál, hanem úr ; Krisztus nem a végtelen Isten, kinek az ember szolgáljon,

mert egyáltalában nincs különbség Isten és világ közt, minden — egy.

Ez merő pantheizmus ; Schmitt Jenő, hogy e régi, tespedt gondolatnak új lökést, új vonzást adjon, a biblia valóban örök ifjú, mert mindig igaz szentenciáiba öltözteti. De a dolog a régi, csak az alak új. De ez az új alak nem igaz, mert a szentírást teljesen kivetközteti értelméből, erőszakosan von-szolja szavait saját gondolatainak jelölésére. Így bármily könyvből bármit lehetne bebizonyítani. Hogy a szentírás pantheizmust nem tanít, az ugyan eléggé világos. Ha a szerző dacára e nyilvános igazságnak saját gondolatait az Irás szavaival erősítgeti, úgy az csak a régi szofisztika föléledése, vagy világiasabban szólva, érdekes sport számba vehető !

A szerző beismeri, hogy az egyház magában rejtí a bölcsesség- és ismeretnek kincseit, és megveti azt a felvilágosodást, mely a holt anyagba fekteti a valót, s észszerűnek csak az atomot mondja. A szerző még tovább megy, ennek a csodálatos, népeket és századokat megifjító kereszténység törvényeinek egy címét sem akarja eltörölni, hanem mindannyit beteljesíteni és dicsőíteni nemesebb gondolkodásmód világításában, mely tanainak titka, de azokban még gyermekies alakban el van rejtve.

Jól van ! Mi tiszteljük az ily nemes, lovagias akaratot ; de félre az idealizmussal ! Hát t. szerző úr, valóban azért pártol el az a műveltebb közönség az egyház hitétől, mert benne csak a felhők mögött rejtőző napot látja, s forró vágyódván a világosság után megveti a felhőt s gyűlöli a teljes igazság birhatásának akadályait ? ! Valóban a tudomány akadályozza-e a hitet, ezeket a régi formákat, az ősigazság jelképeit ? Szomj úzi-e a modern hitetlenséget, szomj uszítja-e a XIX. század szellemeit az egyház meddő, kiszáradt emlőitől boldogabb, áldottabb anyához ? Ő az idők jele, melyben napunk áll, sokkal felhőtlenebb, semhogy arról panaszkodhatnánk, hogy nem látjuk ; nagyon is látjuk, s ha tetszik, ráidézhethetjük nemcsak az alkalmazás, de a szó szerint való igazság evidenciájával az Irás szavait : « Minden, ami a földön van, a test kívánsága, a szemek kívánsága, az élet kevélysége ».

Nem ejtettek sebet a logikán, a hit, a dogmák hatalmas épületének logikáján, s — nem látták be, hogy a személyes Isten lehetetlenség és hóbort, nem ; nem az az ő bajuk, hogy gondolkodtak, hanem az, hogy nem gondolkodtak. A szerző nemes hévvel kel ki azok ellen, kik a kereszténységben a tan

végtelen gazdagságát föl nem ismerték, kik korlátolt üres tagadásban elszigetelték magukat a metafizika tengerében a fizika csepp, mindenhonnan körülnyaldosott zátonyán; kopárnak és szegénynek, bohónak és korlátoltnak mondja a materialisztikus világnézet irányzatát. No hát szerző úr, meg fogja-e ön az ön pantheizmusával, meg fogja-e ön ezeket a Schleiermacher, Hegel, Feuerbach-féle religióval az igazságnak hódítani? Nem tartják-e ezek Hegel elvont, abszolút szellemét, az isteni szellemnek önmagáról való tudását nagyobb hőbortnak és vérmesebb álmodozásnak mint a kereszténység régi «forma-hitét» a személyes s a világtól különböző Istenségben? Nem-e szánandó töredéke az emberi nemnek, — szánandónak mondom kis számára, s nem ideális irányzatára való tekintetből, — mely a «minden-egy», az «isten-emberi» fogalmaiban keresi a világtalányok megoldását? Mondhatja-e, hogy a kereszténység nem volt neki elég szellemi, elég fönséges. és igaz-e, hogy azért pártolt el tőle? Soha! egy tekintet a szellemi élet nagy temetőjére okvetlenül más gondolatokra fogja önt kalauzolni. A világ iránya nem a szellem, hanem az anyag; nem a gondolat, hanem az érzéki inger; nem a komoly törekvés a halhatatlanságba, hanem a halálnak az idegek megfeszülésével, a vér bizsergésével, a hátgerinc sorvadásával, gyors tempóban, a szenvedélyesség mohóságával való keresése. Schmitt úr! nem az ember, annál kevésbé az isten-emberi oka a kereszténység süllyedésének; nem, hanem az állat; nem a gondolat, hanem az élvezetvágy.

S ezekről ön azt hiszi, hogy pantheizmusával meg fogja téríteni, ezzel a hiposztatált gondolat-csoportozattal, mely reánk nézve oly hideg, oly közönyös, s az ábrándok holdkóros színezetével gyöngé, fagyos benyomást képes csak tenni reánk. Ön hegelianus, ön a filozófiát az iskolatermek fülledt légköréből, hol mint halványan pislogó mécs tengődik, az élet napjává akarja varázsolni; de ön még egy ponton sem kezdett hozzá e nagy szándéklat véghezviteléhez, különben meggyőződött volna, hogy filozófiája nem válik religióvá, hanem múmiává; nem is kell, hogy váljék azzá, múmia az már most, volt s marad az örökké.

Ezt mind őszinte rokonszenvből írjuk, hogy megértsük egymást! Higgye el, hiszen ez a kereszténység jelenleg aktuális értékű; olyan szerepet visz, mint a konstitucionális államokban a kormánypárt; ő intézi az emberi élet ügyeit, legalább kipontozza terveiben, indítványjaiban, törvényeiben azt, aminek történnie kell, ha tényleg nem is történik. Az ellen-

zések mindig ünnepelebbek ; a közönséges életfilozófia világosan megérteti velünk, hogy miért hull lábaikhoz a lelkesülés, a nemes aspirációk koszorúja, s hogy miért halványabb mindig a kormány dicsősége, mint az ellenzékek eszméinek hajnalpírja. De egy nagy érv szól mindig a reális viszonyok és körülmények mellett ; az, hogy a való, az adott tények talaján áll, s nem a képzelet s a reménység bodrozott felhőin. Mi, akik a való életben vajúdo s küszködő kereszténység pártján állunk, mi, akik éles, reflektáló figyelemmel kísérjük a korok, a szellem fázisainak jellegeit, megmondhatjuk önnek : az élet nem azért pártol el a kereszténységtől, mert ki nem elégíti benne a lelket s az észet, hanem azért, mert ki nem elégíti a szenvedélyt. Nézzen körül a világban, nézze meg hegyiről-tővire azt az értelmiséget, azt az intelligenciát, mely a kereszténységtől való elpártolásának zászlaját lobogtatja : ugyan kérem, fődöz-e fel rajta valamit, amit a tudomány igényeinek lehetne nevezni?

Nézzen körül a gimnáziumainkban, hol a szellem jövő sorsa már is előreveti árnyékát : mi sötétíti el az ifjakban azt az örök derűjét a hitnek, mely leginkább megfelel már természetesen is az ifjú szív aspirációinak? Nem tornyosulnak-e a gyermekévek fellegtelen hit-egére a felhők az erkölcselenség, a féktelenség, a fegyelmezetlenség posványából? Bizony nem a tudományos gondolkodás sarkalja őket, hogy kiemelkedjenek a vallás dajkáló karjai közül ; bizony nem a logika, nem az értelmiség érettsége, hanem a bizsergő vér nevében szeretnék, ha nem volna személyes Isten, s ha szenvedélyük mámoros kívánságát, hogy istenek lehessenek, Hegel filozófiájának tekintélyével, a gondolat, a képzet, a világos látás magaslatára emelhetnék.

Mi világosan látunk, mert a pozitív megfigyelés alapján állunk ; s e megfigyelés tekintetéből mondhatjuk azt is, hogy az egyetemi ifjúság nem a tudomány, hanem az élvezet szeretetéből pártol el a kereszténységtől !

Hol vannak gondolkozóink, t. szerző úr, a modern emberek közt, most midőn logikát sehol se tanulnak s az észnek nagyértékű formális képzettségét a tudakosság arroganciájával s a hírlapok töltelékével pótolják? Azt mondhatná valaki (jóllehet öntől azt nem várom), hogy a korszellem fejlettsége lefoglalja az értelmiséget s szaturálja mintegy öntudatlanul mint a befőtt gyümölcsöt a hő és a cukor. De a korszellem elemzésében sem találunk semmit, semmit, ami az ön eszméire vallana ; sehol se találunk valami törekvést

a végtelenbe, a szellemibe, sehol a lélekbe és az örökkévalóságba, — mindenütt az anyagba, érzékibe és mulandóba. Ez kényszeríti önt is fellépni az iskolának bölcsei ellen, akik gondolati tevékenységüket bizonyos anyag véletlen csoportosításának állítják és a szeretetet nemző anyagok játékanak mondják. Örülteket őriznek ezek, akik üldözési tébolyban mag szemnek képzeltek magukat, és attól félnek, hogy a madarak feleszik őket; és olyanokat, akik nagyzási hőbortban a csillagos eget dióhéjban őrizhetni vélték és az óceán vizét korsóban. «Valóban, ez örültek kevésbbé esztelent állítottak mint ti.»

Nemes felháborodás adja e szavakat a szerző ajkaira; mi a nemes hévnek tisztelettel adózunk; de úgy-e ugyanők örültségnek mondják, ha valamely ember önmagát egynek tudja a lények őslényével és az igazságnak őslényével? Már most ha ez az egész materialista világnézet s annak tomboló hadai távol a gondolattól örültségnek mondják, hogy az ember egynek tudja magát az őslénnyel, ha a gondolatlanság dadogó hülyeségébe esnek a lét legfőbb okaival szemben, ha erkölcsi tébolyról és tompaságról vádolhatók, midőn a földet és eget átkaroló szeretet érzését, mely az örökkévalóságot bejárja, tompán tagadják: gondolja-e, hogy e süllyedésnek, e visszaesésnek a kereszténység gondolat- és eszmehiánya az oka? Nem t. szerző úr, soha! Mi a lelkek vezetésével foglalkozunk, kezeink közt nőnek fel hívők és hitetlenek; mi észleljük változásaik jellegeit; némelyek hitetlenekké válnak, mások hívökké; azokban nem a gondolat s nem az ész, ezekben nem a gondolatlanság és a lemondás volt a döntő, — nem! Hanem a hitetlenséget egy észszerűtlen, többnyire érzékies és erkölcstelen megzavarodás előzte meg, a hitet pedig majd az egyszerű mérséklet, mely a szenvedélynek parancsol, majd — ha tehetségekről van szó — a legfönségesebb eszmetisztulás, a legerőteljesebb logika, s a legnemesebb hódolat előzte meg!

Sőt mi több, a tapasztalás bizonyítja, hogy ez a kereszténység volt eddig csak képes az emberi élet auktoritatív alapjait megerősíteni, s azokat a nagy szellemi célokat, melyek az emberiség elé tűzvék, az ifjúnak s a férfiúnak belsőleg fölszabadító, egységes, harmonikus kiképzésében megvalósítani. Nevelt férfiakat, kikben a lélek és a szellem a XVI. században épűgy, mint a XIX.-ben a jellem teljességét és kerekedségét tüntette föl, s kik jellemük e befejezettségében elég erősek voltak, hogy az élet nagy feladatainak fényesen meg-

feleljenek. Miért, honnan ez erejük? Talán a formahit szegénységéből, talán a párázat rózsás fátyolából, mely békétlenül és elégedetlenül a napot keresi mögöttük? Nem; a jellem, a világnézet, a legnemesebb aspirációk telje uralta lelküket; gazdagok, bővelkedők voltak s koldusoknak sehogys mondhatók. Akár tudósok voltak, akár korunk más rendbeli nagy férfiai, akár Arago, akár Jouffroy, akár Joubert és Le Verrier, Wigand, Stolberg és Windthorst, nem szűkölködtek a kereszténység «formahitében», aminthogy Strauss, Darwin és Renan semmivel sem lettek gazdagabbak a «formahit» elhagyása miatt. Valóban azt hiszi-e a szerző, hogy mindezek aposztaziája a kereszténység hüvelyei miatt esett meg, melyek a magot előlük eltakarták; próbálja meg őket meghódítani hegelianizmusa számára: nem csinálnak-e azzal szemben is ugyanoly merész, elszánt frontot? Charles Darwin legalább azt írta egy ifjú jenai tanulónak, hogy amily «törődött és öreg most, nyíltan kimondhatja, hogy a tudományos kutatás szokása követelővé teszi az embert a bizonyító érvekkel szemben. . . . Ami a jövő életet illeti, mindenkinek külön-külön saját szakállára kell döntenie bizonytalan valószínűségek s ellentmondó állítások között».

Az emberek skeptikusok lettek; a német filozófia szét-rágta a századok metafizikáját; a nemzedékek gondolatgépezete fölmondta a szolgálatot; a numenok és fenomenok kódét borították reá, a kategóriák valósággtalan, üres formáiba zárták kísértetszerű gondolataikat; kétségbevonták az egyszerűet, kétségbe az okság és az ellentmondás elvét, szóval tehetetlenné tették a gondolatra; s már most csodálkozik, hogy a művelt világ hitetlen? Hitetlen, mert belefáradt — amennyiben tudós — a metafizika agyrémeinek imádásába, s pereputtyostul kidobta őket tudományának szentélyéből; másrészt amennyiben a világ nem tudós, de intelligens, hitetlen ez azért, mert érzékies; az élvezetvágy s a legundokabb önzés csillagzata alatt kelt fölszabadulásának elve a hittől és Istentől!

S abban a kereszténységben mégis annyi az erő, a benne rejlő igazságnak öntudata oly kitörő, hogy dacára e gyászos valónak, nem hagy fel eszméivel. Tisztában lévén a hitetlenség forrásaival, a logikát s az erkölcsöt akarja újra felkelteni; akarja a nemzedékeket erre képesíteni, s akkor azután biztos a győzelemről. Élesen célba veszi feladatát, mely abban áll, hogy az ifjúságot azokkal az eszményekkel telítse, melyek eddig a valóságban, az élet küzdelmeiben való ideáloknak

bizonyultak ; bízuk benne, hogy ez alapon győzelmesen visszaveri a hamis, materialista eszmék támadását. Gondolja-e, hogy ezek mind merő álmok és képzeletek?

Fölösleges önköztől kérdezni, hol vannak nagyszabású terveik sikerének vagy a siker valószínűségének zálogai? Önök még sehol sem próbálkoztak meg az élet nagy harcaival ; morálisuk egy filigrán mű, játék inkább mint használható szerszám ; világnézetük a gyermekjáték skatulyájának fenőjéhez hasonlít, melyet bodroztak, festettek, faragtak, de amely nem nőtt még sehol az ormon. Önöknek vannak tudósaik — maroknyi, az iskolatermek fülledt levegőjének sápadtságával hivalkodó nép, kik hirdetik, hogy bölcsészetük a gondolkodók religiója ; de e mesterek oly tehetetlenek, szisztemáik oly zűrzavarosak, gondolataik az absztrakció életet ölő szférájában oly üresek, hogy megfogni-valót, a konkrét világban úgy létezőt, mint ahogy a gondolatban, a logikai rendben létezőnek állítják, nem adnak. Ez a tudomány, melynek ön jeles tehetségeit szentelte, nemcsak hogy nem hámozza ki a keresztény igazság magvát, hanem ellenkezőleg annak a hitelvesztett metafizikának egy abnormális kinövése, mely miatt az emberek józan, pozitív törekvése a metafizikát, a hóbortok szülőanyját a tudományok köréből kizárta ; csak a józan érzék osztracizmusára kell ráismernünk azon szellemi forradalomban, mely a metafizikát trónjáról ledobta, de ledobta akkor és azután, miután e nemes királynő koronáját s annak utolsó díszét : a gazdag hajzatát összetartó füzért, a formális logikát is fejéről letépte, haját megbontotta, hogy fűriává váljék, szalmazsineget font fűrtjeibe, hogy végleg bolondnak tartassék.

Ön is kifogásolja azt a metafizikát, mely a valóságot káprázatnak tartja s mögötte keresi az ismeretlen numenont, ön is ennek a hivatásos metafizikának belső bomlásáról beszél, s oly álláspontot látja őt elfoglalni, melyen az élet s a gondolkodás teljes ellenmondásban áll. Hegel tana pedig ön szerint a modern filozófia tetőpontja ! Miért? Mert felderítette a filozófia ebbeli természetét, melynél fogva ellentmondást hord önmagában. Az ellentmondás rásüti a tévely, a hóbort, a valótlanság bélyegét ; ezt nem fogja ön tagadni ; s mit várhatunk egy ilyen filozófiától? Azt, hogy tovább fog valótlannal telíteni fejeket s harcba vinni hiú káprázatokért értelmiségeket !

Nem tesznek-e okosan azok, kik az ilyen potentást trónvesztettnek, kik egy ilyen manipulánst hitelvesztettnek

deklarálnak? Ime filozófiájuk tönkje! Ez az a metafizika, melytől elundorodott a világ!

Az ön metafizikája a pantheizmus. Ön e gondolatot Krisztus szavaiba öltöztette, talál vonatkozást pantheista eszmékre a szentírás kiszakított mondataiban. Senki se fog ezen fönnakadni; ha az ember egy műben böngész, szavakat és mondatokat kiemel, a legnagyobb részét kihagyja, a többbit ügyesen magyarázza, annak okvetlenül sikerülni fog az író véleményével ellenkező tanokat tüzetesen bebizonyítani. Fő-lösleges ráutalnom a szentírás számtalan helyére, mindazon szembeszökő, ellentétes állításokra, melyek a t. szerző néze-teit tagadják. Az a kép, melyet Krisztusról ad, nem a his-tórikus Krisztus képe; az evangéliumok Krisztusról más fogalmat adnak. Talán azt mondja erre: jól van, hát boldo-gulok Krisztus nélkül; s valóban ezt kellett volna tennie. A pantheizmusnak Krisztusra való vonatkoztatása semmi egyéb, mint egy érdekes ötlet, mely azonban csak színházi hatásra számíthat.

Azt bizonyára be fogja ismerni, hogy a keresztény fogal-mak egytől-egyig sokkal találóbban és tüzetesebben találnak a szentírásban kifejezést, mint a pantheista gondolatok. Ön, t. szerző úr, egy kész szisztémával fejében vette kézhez a szentírást; a histórikus Krisztust rögtön feladja, gyermekes-nek állítván azt a felfogást, mely ezen történeteket szóról-szóra elfogadja; ön előtt is letépte már a kritika a hitregé-nek fátylát, s a történeti fejtegetésekbe bocsátkozni nem akar. S ugyan mit hagyott meg az a kritika abból a Krisztusból? Meghagyta-e tanát? Nem rongyolta-e szét — már t. i. ameny-nyire tőle függött, — azt a tant épügy, mint azokat a csodá-kat? Aki a csodákat szétrongyolt regéknek nézi, bátran néz-heti a tant is annak; eltűnik szemei elől a Krisztus. De az a kritika, mely hivatást érzett magában Krisztus csodáinak szétfoszlására, nem rendelkezik más eszközökkel, mint azon főnt megénekelte metafizikának «belső ellentmondásával», «mélységes valótlanásával». E gyanús bensőségből dogmákat merít, melyek ilyfélék: a csoda nem lehetséges! Kérdezzük: miért? Felelet: mert a világban minden szükséges. Húsz pontban zúdíthatjuk természettudományos készütséggel an-nak kimutatását fejükre, hogy a világban mi minden nem szükséges; mindhiába, a dogma áll dönthetetlenül, hogy a világban minden szükségszerű; hiszen különben nem volna isten a világ, vagy legalább nem teremtette volna Isten a vilá-got lényének belső szükségességénél fogva. Ez dogmatizmus!

Miért ne legyen Krisztus Isten a keresztény, s nem a pantheista felfogás szerint? Mert akkor a pantheizmus azon áldástalan, meddő metafizika egyik sárguló hajtásának bizonyulna. Tehát Krisztus isten, de csak úgy, mint mi; az Istenség nem más mint az őszvalóságnak emberi lénnyé valóslása! — Valóban ezek dogmák, melyek nem Krisztuson alapulnak, hanem Hegelen; a dogmákhoz van idomítva a régi Krisztus, de ez az idomítás erőszakos, alaptalan, s előre elfogadott s megállapított eszmék drapirozását célozza. Minden fordulatnál azt kell kérdeznünk: miért ne lehetne ez úgy, mint ahogy a kereszténység gondolja? S mindannyiszor nem kapunk más feleletet mint azt: mert különben a pantheizmus agyrém volna.

Miért legyen Krisztus csodálatos élete hitrege, miért csak analógia, kép, a pantheista őszallagnak legöntudatosabb fölébredése? Miért ne lehetne Krisztus az őszvalóság, s mi többien analógiái ennek az analogon princepsnek? Miért ne álljon az ember szabadsága a Krisztushoz, az Istenhez való ragaszkodásban? Miért legyen ezen a histórikus Krisztushoz való ragaszkodás csak képe az emberi szabadságnak, s miért álljon a valóság abban, hogy mi mindnyájan Krisztus vagyunk? Krisztus isteni öntudattal telít minket azáltal, hogy ő, az Isten igéje, az Isten szubstanciális gondolata, önmagát belénk oltotta, nem ugyan minden egyedbe külön-külön, hanem az emberi természetbe, s kegyelmében pedig magamagát közli, közli úgy, ahogy lehet: a végtelent a végesel közölni csak analógiában, képben, hasonlóságban lehet; tehát nem magát az isteni lényezetet, hanem annak analóg képét, az ő hasonlóságát közli velünk; szellemesíti, belsőleg fölszabadítja, nemesíti a lelket; s így habár lényeg szerint szolgák, vagyis függők vagyunk s nem függetlenek, végesek és nem végtelenek, mégis szabadok vagyunk, mert szeretjük az Istent; aki pedig szeret, az nem szolgál, az szabad!

Őn t. szerző úr elborzad e gondolattól, hogy az ember szolgál, hogy az ember függő, véges lény; őn ebben a morális felfogás elvadulását látja, mely az embert lealacsonyítja, megalázza, szolgálalelkűvé teszi, aki bérért dolgozik, aki reszket annak a végtelen «kényúrnak», a büntető Istennek kezei közé esni! S valóban, ahol a morális felfogás abban áll, hogy szolgálalelkek reszketnek az Úr előtt, ott tökélyről, haladásról nincs szó! De úgy-e őn is beszél tökéletlen, alacsonyjárású lelkekről, melyek pedig az «istenség» öntudatra ébredt alakjai, — őn ezekkel meglepően kemény, s azzal ijeszti őket,

hogy rosszabb sorsuk lesz Szodoma- és Gomorrhánál? Lám, mi e lelkek benső állapota? Tökéletlenség egész a bűnig, egész az elvetemültségig! Hogy ön mikép illeszti az istenségbe ezeket a «gyöngyöket», nem értjük; de mi azokkal, akik félnek, mindjárt tisztába jövünk! Van szolgálai félelem, mely alávaló, mely oly lelkiállapotból források, hogy ha pokol nem volna, vétkezni kívánna; s ez a félelem alávaló, ez az a reszkető, szemnek szolgáló, nyomorult lelkiállapot, melyet a keresztény erkölcs tan megvet. Van azonban egy más, észszerű félelem, mely az örök végcél elvesztésének lehetőségéből s azon büntetésből származik, mely azokat sujtja, kik végességük, függésük, esetlegességük nyilvánvaló jellegeit félreismerve, a jónak, szépnek, az örök rendnek szabályait lábbal taposva, megvetik az Istent! S ezek ne féljenek? Észszerűtlen-e a félelem? Ha rossz nincs, akkor észszerűtlen; ha van, akkor ugyan nem az!

Azonban ne maradjunk e fokon, hiszen logikai, szofisztikus hibát követ el, aki a félelemnél megállva, debattál a keresztény erkölcs tan ellen, mint aki télen a gyümölcsös ellen fordul, s nagy felháborodással mutatja ki, hogy ki kell vágni, mert nincs lombja és gyümölcse. A keresztény erkölcs tan csak azt állítja, hogy véges, függő teremtményben a félelem, — nem minden félelem, hanem az oly félelem, mely erényre sarkal, — észszerű s következőleg ethikus; semmi mást nem mond; nem azonosítja magát, fenséges aspirációit, tanát a félelemmel, nem üt sátort e gyöngé, szivárgó forrásnál, nem akar e silány érnél pálmákat ültetni; hanem folyton tovább halad, magasabbra sürget, a szeretetbe emel. Nincs a keresztény morálisban iz, nincs rost, nincs folyamat és történet, mely ne kívánná, ne volna elrendezve arra a végcélra, hogy a szeretetben kivirágozzék és gyümölcsöt hozzon. «Aki nem szeret, az a halálban marad» mondja Szent János; s egy más helyen: «A tökéletes szeretet kizárja a félelmet»; aszkétáink, szentatyáink, szentjeink mind izznak és égnek a szeretet tüzeitől, s ön a keresztény morálisnak alávaló, szolgálalküldet tulajdonít? Téved, nem ismeri a kereszténységet; különben én nem tudom katolikus-e ön vagy nem, mert én csak a katolikus morálisért vállalom el a felelősséget! Egy morális, mely Lutherrel a hitet s nem a szeretetet tüzi ki koronájául, úgyis el van ítelve.

Ön t. szerző úr, nemesen érez; ön még az istenséget is megdicsőítetteti a szenvedésben; valóban az isten-emberi tényleg megdicsőült a szenvedés által, Krisztus által Krisztus-

ban ; de nem a tisztán isteni, mert ez abszurdum. Már most fogja ön kézbe a mi szentjeinknek életrajzát ; azt amit ön tarthatatlan, gyöngé alapokon fölépit, ami eszményit, főnségest emel bizonyítás nélkül, inkább rapszódikus tempóban, azt mondom, mind meg fogja találni a legszebb s legrendszerebb jegecedésben a mi szentjeinkben. Olvassa Xaveri szent Ferenc vagy Claver szent Péter életét ; én nem értem, hogy egy pantheista csak távolról, közvetve, mások műveiből ismeri a keresztény morálist, s e silány, megfoghatkozott képek után ítél.

Az önök morálisa gyöngé ábrándozás, kiaszott alak, melyből a lélek hiányzik ; egy átültetett pálma Cadesből Szibériába, mely a külalakot illetőleg egész, de illata, lelke eltűnt. Ez a pálma nem nő abban a hideg, fagyos talajban ; önfeláldozó szeretet merő csillogásért, szép eszmékért, benső valóság és boldogság nélkül nem terem a földön. Önöknek nincsenek motívumaik ; s ép azért nem férközhetnek az emberi szívhez. Azt fogja ön talán ellenvetni : Hogyan lehet ilyesmit mondani, hogy nincsenek motívumaink ? Hát nem motívum-e az, főnséges, emberhez méltó eszme az embernek isteni valósága ! Nem bizony, szerző úr, ez nem motívum ! Hogy az ember istenivé váljék, az motívum, de az ember önmagában, ez a gyarlóság, nyomorúság, tehetetlenség érzetével szaturált valóság, bár isteninek is mondják, nem szolgálhat indító okul. Gyarló és nyomorult a mi valónk : ez a legközvetlenebb evidenciája az öntudatnak. Foghatják rá, hogy isteni és végtelen : ezzel az egész rakétázással nem gyujtanak fel egy szalmaviskót sem ; gondolataik jégpalotájába nem kívánczik az a szegény vándor sem, kinek különben csak az istállóban van megvetve ágya.

A pantheizmus morális rendszere egy tehetetlen, csillogó alkotmány, mely nem is álmodhatja azt, hogy bármily szűk ösvényen nyiljék meg az emberiséghez való hozzáférközésének útja. A kereszténység méltán azt mondhatja valamennyi bölcséleti rendszereknek : «Van etikátok? olvassátok fel, mert megvalósítva még sehol sem látom ! Csak a materializmust, melynek nincs etikája, azt látom az emberi szívekben ; de a ti ragyogó eszméiteknek, az «isten-emberinek», az «önfeláldozó szeretetnek» való alakjaira sehol se bukkanak. Az én etikám tizenkilenc század óta iparkodik gyökeret verni az emberiségben ; millió és millió szívet mozgat ; nem retten vissza az eszményinek legmeredekebb, legszédítőbb magaslataitól ; fel a csillagokba emeli szentjeit ! Lám, mi az igaz,

mi a való, mi a szent!» Ugyan ki tagadhatná mindezt? S nyílnak-e valamerre a pantheizmusnak hasonló kilátásai? Azért újra ajánlom, foglalkozzék a tisztelt szerző úr a kereszténységgel; olvassa szentatyáinkat, szentjeink életrajzeit, apológiáinkat, olvassa a keresztény életet megismertető műveket: s meggyőződik, hogy a pantheizmus, az a kép, az az analógia, s a kereszténység, az a valóság!

De mit szóljunk a dogmákhoz, melyek a pantheizmus erkölcsanát hordozzák? Mit szólunk az «egy őszállaghoz», az «őszállagnak emberi lényvé valósulásához», melyet tartkítanak a végtelen világokról s az élet örök körforgásáról való képek? Álmodok, regék, absztrakciók! Szabad-e egy bölcséleti rendszernek a fizikával, mathézissal ellenkezni? Ha Reuschlet követik, aki azt mondja: «Was von naturwissenschaftlicher Seite gegen eine solche Unendlichkeit der Welt ... vorgebracht werden mag, dagegen verwahrt sich die Philosophie», ha mondom ezt követik, akkor szabad; de ne csodálkozzanak, ha az ilyen filozófia filozófusaival együtt csak a világ zugaiban porladó pókok és pókhálók szerepére jut, melyek nagy művészetet árulnak el, de csak legyeket fogdosnak, kereket nem köthetnek, és senki rájuk ügyet nem vet. Olvassa el a 33. lapot újra; pantheizmusának értéke annyi, amennyit az ott kifejtett hasonlat ér! «Egy illatban, egy világossággban élnek mindannyian, t. i. a virágok. Ha azonban jön az ősz, a tél, és a virág elpusztul, akkor az is csak látszólagos pusztulás, mert ugyanaz a világosság, mely benne egyszer alakot nyert, újra alakul benne az ébredő tavasszal. És ha a napvilágnak ereje újra fölébred minden legcsekélyebb virágban, miképen kételkedhetek, hogy a szellemek napja, a végtelen és örök, újra meg újra ne éledjen föl bennetek? És a ti haláltok is csak látszólagos. Mert ugyanazon végtelen és örök élet felébred újra meg újra lényeges vonásaiban a neki megfelelő, általa alakult szerves alakban... És ha a természet nagy életében a virág alakja megmarad, hogyné maradna meg szellemiségtek alakja? Mert véges alakban ébred fel a világ, ti pedig végtelen alakban. És ha a természetnek halála nem képes megsemmisíteni a legcsekélyebb virágnak formáját, mely a magban meg van óva, miképen legyen képes a természetnek halála megsemmisíteni azt a formát, mely túlszárnnyal csillagzatain és évbilióin.»

Igen szép, virágos irány; de a tartalom micsoda? Érték-telen! Ön absztrakciókkal játszik: «egy illat», «ugyanaz a világosság», «ugyanaz az ébredő nap», «ugyanazon végtelen

és örök élet), «a virág alakja, mely megmarad», «melyet a halál meg nem semmisít», mik ezek? Absztrakciók! Az illat s a világosság s az alak absztrakt fogalmak; elvontan természetesen «egyek s ugyanazok», concrete minden illatparány és étherrezgés és alakrészec más és más. Az absztrakt alakot a halál meg nem semmisíti; szentigaz, de a konkrét alakot, igen, azt széttöri, megsemmisíti.

Ez az okoskodás feltünteti az egész pantheizmus értékét: «egy, ugyanazon állag» «egy, ugyanazon őserő» a különféle alakulásokban; ezek absztrakciók és álmok, s tévedésbe vezetnek, ha valaki a logikus alakot az ontologikus rendbe viszi át. Az «universale» helytelen fogalma belejátszik minden bölcséleti rendszerbe, amelyben gondolat van; a materializmusba természetesen nem játszik bele, mert ott hiányzik a gondolat.

S végül még valamit! Ön többször állást foglal egyes eszmék és képzetek ellen, melyeket keresztényeknek mond; ön az Istent mint kényurat, mint a királyok királyát képzei, kinek kezében van jogara, s kinek lábai alatt reszket a föld; ön az Istent a keresztény felfogás szerint a világon kívül állónak, a valóságok mögött rejtőző, kísértetszerű lénynek mondja; ön az Istent ismét csak keresztény felfogás szerint, miután dolgát elvégezte, mennyországában pihenőnek, a jókat jutalmazónak s a gonoszokat pörkölőnek képzei, kinek öröme telik az átkozottak kínjában; ön a vitriolos palackot is összekötötte a poklóról való keresztény fogalommal; ön a keresztényeket buzdítja, hogy a boldogtalanságot s a boldogságot ne keressék a máglyában s az ambróziában, hanem önmagukban; s alkalmoszerűen rácsavarja az ily fogalmakra a kimutatást: ime a képletes felfogás, ime az analógiás gondolat!

No lám, szerző úr, szolgáljon meglepetésére s utána meglegedésére, hogy én önnel egészen egyetértek! Valóban képek és analógiák közt forgunk, s csak a bölcséleti készségű elmék képesek a dogmák képletes kifejezéseiből a magot kihámozni. Az apostol is mondja, látunk most tükörben és példázatokban, analógiákban és hasonlatokban. De ez az emberi természetnek szükségszerű árnya; a végtelent, a szellemit mi csak analogice foghatjuk fel. Öntudatában vagyunk e gyöngeségünknek, folyton korrigáljuk ez isteni felfogásunkat; ki élesebben, ki homályosabban tudja megérteni azt, ami az analógiákban mondatik. Ez irányban fekszik egyszersmind az a folytonos, örök időkre szánt

haladás, melyet az emberi lélek az Istenbe való elmélyedését illetőleg eszközölhet. Bizony az Isten nem olyan, amilyennek képzeljük ; mindenütt való jelenléte nem valami külsőséges, a tárgyakon kívül eső létezési mód ; működése folytonos, mindenben minden az Isten ; amit Haeckel találóan mond : «Ha a légüres térben minden test az első másodperc alatt 15 lábat esik, — ha 3 atom éleny és 1 atom kén mindannyiszor kénsavvá egyesül, — ha a szög, melyet a hegyikristály oszloplapja a mellette levővel képez, mindenkor 126 fokot tesz, — ezen tünetmények époly folytonos művei az Istennek, mintahogy ugyanazon Isten hozza létre a növények virágait és az állatok mozgásait. Mindnyájan «Isten kegyelméből» vagyunk, a kő csakúgy mint a víz, az ázalach úgy mint a fenyő, a gorilla épúgy, mint a kínai császár ;» amit, mondom, Haeckel itt ír, azt mi mindnyájan elfogadjuk ; de kinek van az ily folytonos, minden létet legbensőbbben átható, mindent fönntartó, minden történéssel közreműködő Istenről, ősookról, ősalagról fogalma? Ime a képek, az analógiák !

Őn kiválóan haragszik a pokolra ; a legalsóbb fokon elmaradt vallási fogalomnak tartja ! S mit gondol ön Krisztusról, az isteni örök állagnak e legfőnségesebb öntudatra való ébredéséről? Krisztus a poklot, az örök tüzet világosan tanítja. Azt fogja talán mondani : Krisztus ezt képletesen, analogice mondta. Helyes, s a kereszténység mit mond a poklóról? Azt mondja, hogy a pokol az Isten elvesztése, ezt «poena damni»-nak mondja, ebben van a kárhozat, a damnatio lényege. Hol van tehát a pokol lényegileg? Az emberi lélekben. Amint a mennyország is, a boldogság is Krisztus szavai szerint a lélek bensejében van : «regnum Dei intra nos est» ; úgy a pokol is csak bennünk lehet. A kereszténység azt mondja, amit Byron Child Haroldjában mond, midőn Ineznek írja : «Ne kérdezd bajomat, . . . ne kívánd ismerni szívemet, melyben egy poklot találnál». Valóban a pokol a szívben való ! Hát a vitriol hol marad? Hagyjuk a vitriolt, szerző úr ! Ha az ember szíve alkalmas hely a pokolra, nem lehet-e ott, ahol az ily lélek van, még körülötte is pokol? Hogy hol van, milyen az a hely? azt nem tudjuk ; van-e ott tűz, nem-e? az nem dogma ; miből ég, mivel táplálkozik, hogy lobog az, ami sötét, hol van élenye e lángoknak, hogy nyaldosnak körül lelkeket? azt nem tudjuk ; milyen erről való ismeretünk? «per speciem, in aenigmate». Meg vagyok győződve, hogy ön nem várta, hogy a katolikus theológia így fogadja el az ön állításait

az analóg ismeretről; higgye el, ez a katolikusok álláspontja, melyet apriori is már meg lehet határozni, mert a szellemi világgal való közlekedésünk csak az analógiák, a hasonlatok szárnyán történik. E közlekedésben meg kell őrizni a magot, melyet a trópus rejt, — el kell vetni a kérget, a hüvelyt, mely az igazságot takarja.

A filozófiák lejárják magukat; egyik a másik után tűnik fel s áldozik le a látóhatáron; alakjaik az emberi gondolat gyöngeségének szisztémákba öntött kifejezései. Egy nagy kritériumuk van: Az az, hogy meddők és terméketlenek; erkölcsöt, az emberi létnek e kivirágzását, eszközölni nem bírnak. Egyik-másik szobatudósban tán azt is bírják, de népeket emelni soha se fognak. Ha ön a szoba fülledt levegőjéből a bölcsészetet kivezetve religióvá akarja változtatni, azt a pantheizmussal meg ne kísérelje, mert annak az iskolának, melyben a pantheizmus tengődik, nincs is ajtaja, nincs ablaka, nincs kiútja a való világba; valamint az álmoból nem lehet a világba lépni másképp, mint ha az álmodt szemeinkből kidörzsöljük s a mámoros állapotból az öntudatos létre ébredünk; de akkor az álom már eltűnt, már nincs. A szentírás figyelmeztet minket: «hora est jam nos de somno surgere». Nem szól ez önnek is, t. szerző úr?!

Az ember és a természet.

(1893)

Uraim és hölgyeim! Ismerik-e önök Crawley Pitt urat, «A hiúság vásárából»? Ha nem ismerik, ajánlom, ismerkedjenek meg vele: valódi angol jellem! Ez az úr, Miss Sharpot a finom nevelőnőt, mikor ez magát neki bemutatja, piszokszín kabát- és nadrágban, kamásliban, rongyos nyakkendővel, kopasz fejjel, ravasz, mosolygó, vörös arccal, szürke pislogó szemekkel s gúnyosan vigyorgó ajkakkal fogadja; azután cseppet sem zavartatja magát Miss Pinkerton előkelő nevelőnő-intézetének Sharp kisasszonya által, hanem belenyúl villával a tűzön álló rézedénybe, s kivesz abból egy darab szalonnás húst s egy hagymát s enni kezd. Midőn a frugális vacsorának vége van, Crawley Pitt meggyújtja pipáját, besötétedés után pedig az ólom-gyertyatartóban unatkozó olcsó faggyúgyertyát, majd egyik feneketlen zsebéből kihúz fenenagy periratsomót s elkezd azt olvasni és rendezni; Miss Sharpot pedig, aki a vacsorát végignézte, elküldi aludni abba az ágyba, melyben Lady Crawley meghalt. Jó éjtszakát!

Gondolják talán : mi lesz ebből? Hiszen ma valami természettudományos — igaz, hogy bőjti — kirándulásra készülünk? Vagy tán becsmérleni akarom az angol jellemet? Távol legyen tőlem! Azonban a természettudományos nézetek a legújabb korban határozottan angol zászló alatt eveznek a rejtélyek és problémák szürke, vigasztalan óceánján; az angol irány pedig borzasztóan józan, kegyetlen és egyoldalú, akárcsak Crawley Pitt. Ennek leírásában tehát én csak annak az angol szellemnek, s vele az egyoldalú természetbúvárlatnak, a divatos materialista világnézetnek találó kifejezését tiszteltem, melyet a jeles szociológ Weiss három szóval jellemez : dreist, derb, plump. Desperált józanság ömlik el ezeken az újkori atheista és materialista szisztémákon, sokszor egy gombostűfejnyi idea nélkül; felfogásuk egyoldalú, kiméretlen, vakmerő; kegyetlenül következetesek akarnak lenni, s amellett rémítő fölületességben úsznak; tudósoknak mondott emberek, kik csak egyet látnak, azt, amit épen rögzítnék, s minden egyébbel szemben se nem látnak, se nem hallanak : «Quand j'expérimente — szokta volt Magendie mondani — je n'ai que des yeux et des oreilles, je n'ai point de cerveau»; nincs eszem, csak szemem! Uraim, egy esztelen tudomány furcsa dolog! A nehézségek előtt részvétlen, fagyos lélekkel, önmegadóan állnak, mint a beduin a szfinxek előtt, sazt várják, úgy látszik, hogy ha ők ki nem térnek, majd a nehézségek szfinxei mennek el az útból.

Ez a divatos tudomány, mint jéghegy áll a modern kor haladó világában — lehűti az erkölcsi eszmék régióit, megfagyasztja a szívek s lelkek hevülését, megdermeszti az életet.

Ugyanis az atheista s materialista természetbúvárlat épen az életre, a lelkek titokzatos világára vetette magát s csúffá akarja tenni az ember hagyományos előkelőségét és nagy reményeit; föl akarja lebbenteni az eddig leeresztett függönyt, a titok fátyolát s ki akarja mondani : *semmi sincs, csak anyag. A lelkek fantomok.* A halhatatlanság képzelődés ember, állat, növény nem egyebek, mint a tenger mélysavas iszapjának változó alakjai; szerencsés véletlenei az anyag összeverődésének, s a szegény kísérteties lelkek, mint a fölrebbent verebek a valóság világából kiszállnak az illúziók kódós semmiségébe.

Ez a felületes felfogás foglalta le azt a nagy kérdést is : hogy hová való s honnan jött s micsoda az ember, s azt a nagy kérdést s vele az embert a sárga földig, a tenger iszapjába gyúrta; mindenféle elméleteket faragott, leszármazásokat

gondolt ki, vonzalmasan leírta a csimpansz életét, pávián hangulatú tárcacikket írkált fővárosi lapokban, Darwint s valamennyi nagy természettudóst sorompóba léptette eszméi mellett, és sikerült neki oly általános konfuziót teremteni, hogy tudomány, leszármazás, majom-theória, emberi méltóság, állat, halhatatlanság, mindez összevissza van zavarva, és a közönség nem tudja, hogy hányadán áll a tudománnyal s a hittel, Darwinnal és Mózessel, a bibliával s a leszármazással. Pedig uraim, mi köze van a leszármazásnak, a tudománynak a fölületes materializmushoz? Önök lehetnek a leszármazás hívei; mondhatják, hogy fajok egymásból lettek, s amellet lehetnek kitűnő keresztények s a haldokló világhírű marburgi botanikussal, Wiganddal a szentírást csókolhatják, s mondhatják: én keresztény vagyok, de hiszek a fajok leszármazásában.

Lám de önök, uraim, csodálkoznak, s azt gondolják, hogy egy hívő kereszténynek azt kell tartania, hogy az Úristen, külön teremtette a csigát, külön a saláta-boglárkát, külön az ágat s rajta a mókust, külön a vizirózsát s melléje a hattyút, s még nagyobb nyomatékkal hangoztatják, hogy már csak nem volt majom ősapánk. Nem; bizonyára, mi nem majomból valók vagyunk; de azért a nagy természetben lehet leszármazás s faj-átváltozás, s mindez csak fokozni fogja a teremő nagyságát, ki az egyszerűből kifejlesztette a tökéletest csodálatos egymásutánban, s a természetbúvárlat, darvinizmus s bármiféle leszármazás csak emelni fogja az embert, akit a tudomány cégére alatt lealacsonyított a véték, a szemfényvesztés és a tévely.

Állítsák tehát szemeik elé a most általánosan divatos világnézetet az ember leszármazásáról.

Egy nagyszerű tagozott élet százezer meg ezer alakban népesíti a földet, osztályokra, családokra, nemekre, fajokra osztva tarkítja a mezőt, a csallitot, az erdőt, röpked a levegőben s bámulatos, majdnem ijesztő formákban uszkál vagy tengődik a tenger néma mélységeiben. S mennyi szín, mennyi vonás s jelleg kell hozzá, míg ezt a csodálatos életet természetrajzainkba foglalhatjuk!

E csodálatos világgal szemközt áll az ember, s úgy veszi észre, hogy egy nagy sejtelem kerülgeti, mely mintha annak a nagy, de néma, önmagáról nem szóló természetnek inspirációja volna; s ez a sejtelem azt mondja neki, hogy ebben a változatos sokféleségben van valami egység.

Van értelmünknek egy örökölt gravitációja, egy nagy

logikai törvénye, s ez az, hogy mindent egységesítenünk, összevonnunk kell. A sokféleléből ki kell vonnunk az egység gyökét. A gondolkozó ember már abból is megismeri, hogy van Isten, hogy a sokfélét mindig egyre kell visszavezetnie, a sok ágnek egy törzset kell keresnie, s a sok folyónak, patak-
(nak) és érnek egy bölcsőt : a tengert kell föltalálnia ; épúgy biztosak vagyunk benne, hogy annak a kétszázhúszezer különböző állatnak és növénynek, ennek a beláthatlan faunának és flórának, ennek a tengeri életnek s mozgásnak kell egy törzset adnunk, egy bölcsőt számára ringatnunk, a tőkély s az erő tengerét számára megnyitnunk, s ez a végtelen lény : az Isten.

Ime, a természettudomány is csak fátyolozott theológia... egy fátyolozott hölgy, ki hidegnek és kegyetlennek látszik, pedig szerető, vágyódó, nyugtalan, kereső szíve van. Ime, a darvinizmus is keresi az életnek ős egységét — keresi az Istent öntudatlanul is.

Ime, a darvinizmus a szellem fatális egységesítő napszámában a nemeket, fajokat közös eredetre viszi vissza ; keresi az «ősegyet !» Van egy nagy gondolata, hogy a természetben is van mélységes egység, mely a fejlődés által száz meg száz változatra bomlik. «Nézzétek, mondja a kétkedőknek, az összezsugorodott magot, ebből az egyből a földbe temetve a tavasz melegében és harmatában megindul az élet, szikeit szétbontja, levelet, szárat, ágat, bogat, tövist, virágot, gyümölcsöt fejleszt ; nézzétek mily különböző alakok mindezek, s mégis egyből lettek.» Erre a nagy tényre s nagy titokra apellálok s azt mondom : fejlődik a természet : egyikből lesz a másik, állatból az ember. E gondolat segítségére siet a hasonlóság, az az egyformaság és egyféség, amely különféle alakok közt észrevehető : az ember fogódzó keze, a vakond ásó lába, a ló futó lába, a tengeri teknőc úszó lába s a denevér szárnya, mind ugyanazon terv szerint vannak alkotva ; a cickány lábában pedig annyi csont van, mint az elefántéban, ugyanazon viszonyos helyzetben ugyanazon csontokat tartalmaznak. Izgat tehát a kísértet s meghódít a gondolatnak, hogy azért hasonlók, mert vérrokonok, közelebb-távolabb álló testvérek. S van-e egyszerűbb s népszerűbb gondolat? Hiszen a testvérek hasonlók, s azon senki sem csodálkozik, sőt mindenki természetesnek találja.

Rajta ! Merjük tehát rokonsági, leszármazási skémákba fogni az életet ; vegyük fel az összeítet s gondoljuk el, hogy belőle lett a citula, a citulából a morula, a morulából a blasz-

tula, a blasztulából a gasztrula, nagynehezen azután valami halféle, abból valami hullófajta, e hullóból madár, a madárból négylábú, a négylábúak közt valami majomféle is föltünhetett, s azok közt úgyis eleget váltogathatunk akár Lemuriában — Lemuria kérem Haeckel filozófnak világrésze, mely Afrika és India közt feküdt, de szerencsétlenségünkre elsüllyedt, — akár a Középtenger partjain, hol kiváltságos majomfajták laktak, Darwin öregapja szerint.

De hol álljunk meg e nagy rokonsági láncban? Kivegyük-e belőle az embert? Darwin Károly tiszteletteljesen megállt az ember előtt, s ki nem terjesztette rá az állattal való közös leszármazását. Öregapja Darwin Erazmus nem úgy tett; szerinte az ember a Középtenger partjain elédeglő majomfajból való, mely majmok hüvelykujjukat úgy nyújtogatták, hogy vele a többi ujjakat végigtapogatni bírták; e nagy lépés által finomabb érzésre tettek szert; a finomabb érzésből előálltak a fogalmak, s bennük a világ színpadára föllépett az emberi ész, a hódító s uralkodó ember. Darwin Károly is kényszerült később az embert beleállítani a leszármazási láncolatba, s így végre elkészült a hirhedt majommembertheória.

Ez a theória bomlással fenyegette nem az európai, hanem az emberiségi egyensúlyt; legalább így hirdették hivatottak s hivatlanok, hogy felfordul a világ. Mert mi lesz már most a majomból származott emberrel, mondták, kinek fejéről úgy látszik lehullott erkölcsi méltóságának koszorúja? Mi lesz most a nemtelen származatúnak bizonyult emberrel, ki eddig a balhit révén a biblia lapjain mutogatta nemesi családlevelét s hirdette, hogy ő az Istenből való? Mi lesz most szellemi, lelki, eszményi tendenciáival, ha kioltjuk előtte magas, örök hivatásának fényét, s ha époly esetleges anyag-összerakódásnak mondjuk, csakhogy komplikáltabb kiadásban, mint a mohot, a pókot, a csigát? Uraim, a darvinizmusban megrendülni látszottak a régi eszmék, a hit s a rajtuk épülő erkölcs, a társadalom s az emberiség; s úgy látszott, hogy le kell tarolnia mindent, ami eddig érvényben volt, és sokan máris egy sötét szót s egy sötéten borongó kérdőjelet láttak ráírva a jövő századok színpadának függönyére; ez a szó: bestializmus. Az ígért nagy volt; fölületes emberek, kik az eszmék vásárán rekedtségig kiabáltak, de csak heccfilozófoknak illenek be, s komolyba nem vehetők, milyenek Büchner Lajos és Genf városának híres «majom-szenátora» — bocsánat, nem tehetek róla, hogy ily névre tett szert — Vogt Károly,

természetesen testestül-lelkestül beálltak a hámba ; de az újkori geológia atyja, Lyell, kire Darwin kiváltképen támaszkodott, azt mondta : *az embert ki kell venni a leszármazásból, hiszen halhatatlan.* Azonban az embert ki nem vették, s az állattannak első lapjára odabiggyesztették csontvázát, s azt írták alája «*homo sapiens*», s kezdtek disputálni, vajjon négykezüek, vagy négy lábúak vannak-e a földön? S vajjon az ember egy művelt majom, vagy a majom egy elfajzott ember, vagy tán a természet hibázott, mikor ezt az elégedetlen, nyugtalan teremtetést, az embert az életbe hívta, s a nyugateurópai kultúrát érzékenységgel és idegességgel létesítette, s következőleg tán azt kell mondanunk, hogy az ember egy elfajzott majom «*un orang dégénéré*»?

Azt fogják most már kérdezni : S mi lett e veszedelemből? Azt kell mondanom, hogy semmi ; az árvíz, amennyiben fenyegető volt, apad ; a kornak szemetjét ugyan hatalmasan fölkaavarta, de amennyiben az erkölcsit, az eszményit, az embert fenyegette, nemcsak hogy nem ártott, hanem használt ; mert föllebbentette előttünk a materialisztikus világnézet rémítő fölületességét s pellengérré állította azt a vakmerőséget, hogy az ötvenes évek óta pirulás nélkül merete emlegetni a világ előtt, hogy megfejtí az életet, kimagyarázza a laboratóriumok kotyvalékaiból az érzést, a gondolatot, s egy nap majd megörvendeztet azzal a hírrel, hogy lombikjaiban ananászt és krumplit s nemsokára egy csecsemőt fabrikál.

E vérmes álmok most már foszladoznak, s gyökeret ver a meggyőződés, hogy az élet egy nagy tény, egy titokzatos erő, melyet Isten keze léptet föl az anyagban, egy belső, fejlesztő, izgató elv, melyből ki kell magyarázni az alakot : azt az illatos, virágzó, — azt a repülő, éneklő, — azt a csúszó, sziszegő, — azt az ugró, ordító, — azt a gondolkozó, beszélő világot. Semmit sem lehet belevinni kívülről, mindent ki kell emelni belülről ; hogy a zsálya miért zsálya, s az ember miért ember, annak oka mindig belül keresendő, s a fizika és kémia semmire sem mennek ezzel a hatalommal szemben, melyet életnek hívunk. *Tehát az életerő, az az a fejlesztő, hajító hatalom ; ez az a mélység, mely az élő alakokat önmagából kifejleszti.* Hiába származtatják a sejtmagot a környező anyagból, az alak egész a csirában ; a tölgy egész a makkban. S valamint azt az alakatlan makkot az életerő tölggyé fejlesztí, úgy, ha van leszármazás, az életerő fejlesztette az alakatlan anyagból az élő alakokat. *Az életerő pedig nem az anyagból való, hanem az anyagot fekéző mindenhatóságból — egy fővárosi filozóffal szólva.*

Almélkodva áll meg az emberi gondolat az élet nagyszerű ténye előtt. Nézzék, uraim, az embert, ki az alaktalan csira-sejtből kinő, nézzék a tölgyet, mely a földön heverő makkból kifejlik. Ha szemünk előtt a makkból egyszerre hatalmas tölgy verne gyökeret : nyilvánvaló csodának varázsa szállná meg lelkünket ; de mivel lassan fejlík a makkból az a szár, a levél, az ág, a virág, a makk, szétfolyik az igézet, s mi inkább bámuljuk a robogó vonatot, mint a tölgyet vagy a licium-bokrot, melyet az erdő szélén a zúgó vonat légárama lenget. Pedig a csoda semmivel sem lett kisebb ; ami egyszerre nem történt, az most darabonként megy végbe ; azonban valamint ahhoz, ha egyszerre állana előttünk a makkból a tölgy, egy belső, alakító, fejlesztő, célratörekvő erőre következtetnénk : úgy kell következtetnünk most. Az élet az az isteni erő, melyet az Úr az anyagba rejtett, s melyet az Írás az ős ezredek naiv, de mély igazságú szavaival az «élet leheleté»-nek nevez.

Ez az isteni erő fejlesztí a zsályát és az embert ; s csak az nőhet ki a magból, s csak az származhatik a petéből és tojásból, csak úgy, mint az egérből vagy az emberből, ami ebbe az élet-erőbe már le van fektetve kezdet óta. Hogy a fajok származnak-e az egyik a másikból, az nem a külvilág, a fény, a lég, a villamosság, a hő és delejesség erején fordul meg ; hanem azon a belső, mélységes hatalmon, amelyet életnek hívnak. Hogy egy faj hogyan, mikép változhatik át mássá, az már benne van letéve ; ha nincs benne, ítéletnapjáig sem kerül elő magvaiból más alak. Ez a belső hatalom, ez alakítja a testet, ez építi a tagokat ; mindeniket úgy, ahogy bírja ; ennek a belső, mélységes életelvnek a kifejezése azután a belső világban az ösztön, az érzelem, a képzelet, a hangulat, az érzés, az öntudat, a gondolat, az akarat épűgy, mint hogy megnyilvánulása és kifejlődése kifelé a láb, az ujj, a tüdő, a kopoltyú, a bibe, a porzó, a pártalevél, a haj, a tövis, az ág, fej és uszony ! Mindennek hajtó, fejlesztő, létesítő oka belül van : s ez az *eleterő*.

Már most tegyük föl, uraim, hogy van egy összejt, s abból kifejlődik hosszú-hosszú évszázadok mulva az a gyarló valami, egy citula. Hogyan fejlődhetett? Tán a tenger csobogó hulláma növesztett neki valamit, ami az összejten nem volt s a citulán föllépett? Dehogy ; a tenger langyos öblítései csak föltétek, külső kellékek lehettek, hogy az a belső erő, mely abban az összejtben pihent, citulává nője ki magát. — Folytassák, ha tetszik : alakuljon a citula morulává ; történjék az akár szemek előtt ; figyeljék meg, hogy nő ki abból a gerinctelen gilisztaféléből a lándzsahalacska, a halból a hulló, a hullóból

a madár, s így tovább ; ha egyből lesz másik, az mind csak azért történhetik, mert képességileg már benn van az egyik a másikban. *Minden fejlődésnek oka a belsőben van.* A külső szekeret csak a belső életelvnek képe, s a külsőt csak a belsőből érthetni meg, s Goethenek gyönyörű szavait is : «Natur hat weder Kern noch Schale, sie ist alles mit einem Male», csak úgy érthetni, hogy az élő alakot egységesen, egyszerre gondolva kell felfogni, ahol nincs semmi, ami előbb készült s valami, ami később jött ; nem készült először a gyomor, azután a fej, — nem először a nyúl, azután a futóláb, — nem először a hal, azután az uszony rá ; hanem «Natur hat weder Kern noch Schale, sie ist alles mit einem Male». S hogyan lehet az egész egyszerre? Mert a belső életerőben rejlik az egész alaknak, annak az építő hódinak s annak a halászó golyának a természet minden tulajdonával és sajátjával, jöllehet kell külső kedvező körülmény, hogy kifejlődhessék.

Már most vegyük fel, hogy az ember valami állatfélelőből származik ! Meglepetésükre mondom : Uraim ! én azt megengedem, de egy nagy megszorítással. Ha az ember valami állatfélelőből származik : akkor az állatban megvolt mind az a képesség és tehetség, melynél fogva nemcsak testileg, de lelkileg emberré fejlődhetett, s ha ez megvolt abban az állítólagos állatban, akkor az nem volt állat ; az lehetett valami öntudatlan ember, fejlődő ember, egy típus, melynek nyoma veszett : de állat semmiesetre. Az lehetett olyanféle, mint amilyen az embrió az anyai méhben ; nem ember még, de lesz ! Hiszen megvolt benne az emberi, az emberi képességileg, az emberi szunnyadó állapotban ; az pedig nincs az állatban. Azért Darwin is azt mondotta, hogy a most élő majmok közül egyiktől sem származhatott az ember, mert *minden majom állat és nem ember.* — Mi csak állatot ismerünk és embert ; átjáró e két part közt nincs. Adjatok tehát egy ember-állatot ; nem állatot kérek, hanem egy embert, aki még nem kész, de készül ; nem állatot, de valamit, ami emberedik : s én azt fogom mondani : tőlem ebből fejlődhetett az ember. Csakhogy ilyen embernek sehol semmi nyoma. De ha létezett volna, mi volt volna ez az ősemlék, ez a «proanthropos»? Majom? Állat? Nem ; ez olyan lény volt volna, mely annyira távol állt a majomtól, amennyire távol áll most az ember a majomtól, mert hiszen abban a lényben megvolt volna az a lelki képesség, hogy kifejlődve megteremtse azt az óriás különbséget, mely van a majom és az ember közt most ; abban a lényben megvolt volna az a képesség, hogy csodálatos alkatú nyelveket létesít-

sen, államokat és műveltséget alkosson, mindazt a bőséget a gondolatoknak, a tudományoknak, költészet-, művészet- és vallásnak teremtsé; megvolt benne az a képesség, hogy oly gyengéd és mély érzelmre tegyen szert, hogy öntudatos tervszerűséget s világot átölelő energiát öntsön akaratába, ami egy állatban, egy majomban sincs! «Hogyan történhetett az, kérdezzük Henne am Rhyn kultúrtörténésszel, hogy fákon kúszó, szőrös, csúf majomból Belvederei Apollo lett, aki a Hamletet, Mozart Requiemjét, Kant kritikáját, Humbold Kozmoszát megteremtette, s a gőzerőt hasznosítani tudta, a foto- és telegrafiát kitalálta; mialatt ugyanazon faj és nemzetiség szőrös ivadékai még ma is fákon ugrándoznak, még tüzet csinálni, vagy egy dorongot hegyezni, de még csak nevetni se tudnak? Hogyan történhetett az? S ezzel a hogyannal nem apellálunk a közönség méltatlankodásához, hanem a tudomány hideg józanságához!

Annyi bizonyos: ha az ősemler az ősmajom testvére volt volna, akkor e két testvér fejlődése közt a különbség ég és föld; az egyik mérhetlenül elmaradt, a másik emberré fejlődve a haladás legmagasabb fokára emelkedett. De hogyan történhetett ez? Csak úgy, ha a két testvér oly különböző volt, hogy testvéreknek sehoggy sem mondható; csakúgy, ha az egyiknek agyvelejében a materialista nézet szerint a tömecsek egészen másképp voltak elhelyezve, mint a másikéban; annyira másképp, hogy a különbség valamennyi vonása, mely az őserdők majmai s a XIX. század nyugateurópai társadalma közt tántogó ürt nyit, képességileg már bennük le volt téve; mert külső befolyások, bármilyenek legyenek, semmit sem teremthetnek, annál kevésbbé agyvelőt, érzelmet, ösztönt, gondolatot; nem tehetnek mást, csak fejleszthetik a már létező képességet.

Uraim, ez a fő- és vezérgondolat — egy porfirfal, melyet szétszedni nem lehet; hogy az élet egy titokzatos, belső elv, egy nagyszerű képesség, egy nagy tény, melyet szétszedni s másnemű elemekre visszavezetni nem lehet, s hogy nem fejlődhetik ki belőle semmi más, mint ami már benne megvan. S akik akarták ezt a porfirfalat szétszedni s az élő alakokat, a halat, a madarat, a kengurut, az embert egymásból s valamennyit az élettelen elemekből, az anyagból kimagyarázni, mire mentek? Semmire!

Uraim, van a természetben nagyszerű egység; de vajjon van-e leszármazás, azt nem tudjuk; tölem lehet; de a jeles Virchowval azt kell mondanunk, hogy épenséggel semmit

sem bizonyítottak be. Fanatizmussal vadásztak özönvízi koponyákra, hossza-vége nem volt leírásaiknak; de végre is a fanatikuskok is ki voltak elégítve, ha e koponyák jellegét az ausztráliaiak vagy a Tűzfokon lakó emberek vagy a híres Batavus genuinus, az őstípus fejéhez hasonlónak állíthatták. Van az ausztráliai emberen hiány, van rajta valami állatias jelleg, de azért az se nem majom, se nem proanthropos, hanem valóságos ember. — Végre azon vették magukat észre, hogy az emberi válfajokról sem tudnak felvilágosítást adni, s még érdekesebb disputák keletkeznek: mi volt az első ember színe, fehér-e vagy fekete? Virchow ajánlja, hogy legjobb lesz az egyiket feketének, a másikat fehérnek gondolni; itt gondolom, heves konfliktus fog keletkezni; mert a hölgyek aligha fogják megengedni, hogy Éva fekete volt, s így Ádámot feketítik be. A naturalisták nem jó szemmel nézik, ha az első embert fehérnek mondjuk, nekik a fekete tetszik, s végre ez az eredeti gondolat, hogy egy hosszúfarkú macskanyától rövid és hosszúfarkú macskakölykök származnak, azzal vigasztalja meg őket, hogy mindegy, akár fehér, akár fekete volt az első emberpár, lehetnek fehér és fekete gyermekeik. S így tovább. Tehát Uraim! tudni ugyan semmit sem tudunk, s azért Virchow még röviddel ezelőtt óva intette a természettudósokat, hogy ne blamirozzák magukat, mert hiszen sehohol sincs a leszármazás kimutatva: de annál több van az elméletből — és sajnos, azt kell mondani: annál több van a fantáziából és a szemfényvesztésből.

Nézzék például, mily szemfényvesztő játékot űznek azok, akik tengeri iszapból előteremtik hosszú skálán végigmenő mechanikus tényezőkkel az embert. Nézzük, mily kegyetlenül józan gondolat: hogy olyan gyalró kis sejtfehérnyéből való apró kis pörccenés, melyen csakhogy parányi mozgás vehető észre, finom hártýácskába takarószik s néhány magocskát, köves szemcsét rejt méhébe; lássák, ez az összejt; ez a sejt nőtt, oszlott, variált; hiszen látjuk, hogy a fajok variálnak; a virágok kelyhei is majd foltosak, majd nem, száruk is majd szórósebb, majd simább, alkatuk is majd nyulánkabb, majd zömök, a szerint, amint hegyen nőnek, vagy kertben; s az állatokban is mennyi változat; hányféle tyúk kotkodácsol a magasban, az eszterhán pedig majd egy golyvás, majd egy búbos galamb begyeskedik, s van olyan is, mely ha felszáll, bukfenceket vet a levegőben. Tehát az a sejtecske is variált, dudorodott, nyújtózkodott, a fény, a meleg, a hideg, a nedvesség, a hideg, a villamosság

befolyása alatt lassan átváltozott, tökéletesedett, s így apró változatok által, melyek a külső körülmények kedvező befolyása alatt előnyösek voltak, lett az összejtéből citula, morula féreg, lándzsahal és a többi.

S mindez apró változatok által történt, s az apró változatok honnan? Annak a sima, gyöngye sejtecskének természetéből, mely azt kívánta, hogy külön váljék benne az élet összetett funkciója, s hogy összetetté váljék, ami benne egyszerű volt, de melyben megvolt már mindez, képességileg, ami kifejlődött belőle később.

Ki ne egyeznék bele az apró változatokba? Ki ne egyeznék bele abba a szemetszűrő igazságba, hogy az életrevaló változat megmarad a létért való küzdelemben, ami pedig nem életrevaló, az elpusztul? Hisz ezek triviális tények; no lám, s ez elég a darvinizmusban az élet nagy változatosságának kiépítésére. Így azután elképzelhetővé tettük a létet; lélek, szellem, isteni beavatkozás nem kell; mind skartba tétetik, lomtárba, melynek ajtajára ráírják korommal: miszticizmus; a járókelők pedig rímeket faragnak hozzá és kadenciákat: dualizmus, pietizmus, fetisizmus.

De uraim, bocsánat a kifejezésért, ez mind szemfényvesztés! Vajjon az iszaphból egy összejt vagy egy teve bújik elő: az mindegy. Gyermeknek számára a bibliát magyarázó képekben látni, hogy itt egy ló bújik ki a földből, ott egy kacsza repül föl a vízből, — amott egy mókus feje iparkodik kifelé a hantból s alája van írva a szentírás szava: »hozzanak elé a vizek csúszó-mászó állatokat» stb. S nagy gyerekek számára egyes elkapott természettudósok csinálnak képeket, de azokon nem az állatok, hanem az összejtek bújnak ki a vízből, s az iszaphból és alája írják: így lett az élet. Azonban ismétlem: ez mindegy; mert a földolog az, hogy a sejt él, s az anyag nem él. De a sejtről előbb hiszik el, hogy kibújt az iszaphból, mint a kész tevéről! Igen, azok hiszik el, kik nem gondolkoznak. Azután jön a fejlődés. A leszármazás hívei nem akarnak minket elijeszteni azzal, hogy a hullóból madár lett, egyszerre, egy ugrással, hanem azzal hitegetnek, hogy apró kis léptekkel történt ez; ha azt mondanák, hogy egy ugrással változott át a hulló madárrá, azt nem hiszik; pedig sokkal észszerűbb; de ha azt mondják, hogy lassú kis léptekkel jutott el a hullóalak a madár neméhez: azt elhiszik! S kik hiszik? Akik a látszaton, a felületen rengenek, akik a hihetlent egy adagban be nem vehetik, de szemcsékre osztva az egészet, szívesen eltürik. S nem szemfényvesztés-e

ez? Hiszen semmi sem változhatik át mássá és máskép, akár egyszerre, akár apránként, mint amint s ahogy azt annak az alaknak benső természete megengedi. Vajjon egyszerre történik a változás vagy apránként: az egészen mellékes és tekintetbe sem jöhet.

Ha egy pomológ gyümölcsöt nemesít, nem eszközölheti a javítást a gyümölcsben közvetlenül, hanem alkalmas talajba és éghajlatba helyezi a fát, kapálja, öntözi, túlságos melegtől s hidegtől óvja. Először alig fog észrevenni a növényen valami változást. De ha ezt a gondozást folytatja, idővel a gyümölcs, a vadonc fa almájától igen kedvezően üt el. Mi történt itt? A vadalmában rejlő nemesebb képesség a fizikai behatások alatt alkalmasan előlépett. Miért lépett elő? Elsősorban bizonyára nem azért, mert kapálták, öntözték, hanem azért lépett elő, mert megvolt benne az a titokzatos életalap, mely fejlődni s előlépni képes volt. Ez az életalap határozza meg, hogy mi történhetik, mi nem. Ha egy gazda — írja Haeckel — finom gyapjas juhnyáját akar tenyészteni, úgy vigyázattal és kitartással választja ki és párosítja azokat a juhokat és kosokat, melyeknek finom gyapjujuk van. Ily kiszemelő tenyésztés által finom gyapjas nyáját nyer! Ez természetes, és senki sem tagadja! De honnan az a finom gyapjú az első párnál? Azt nem a kiszemelés teremti, a kiszemelés csak fönn tartja.

Mit csinálnak a darvinisták? Külső tényezőkkel bibelődnek, melyet soha senki se tagadott; állítják, hogy a galambok, tyúkok, juhok, lovak, különféle változásokat tüntetnek föl magukon; hogy e változásokat kiszemelő tenyésztés által meg lehet óvni és tovább fejleszteni. Már most kérdem: van ember, ki ezt tagadja? Nem ezen fordul meg a kérdés, vajjon lépnek-e föl változások? hanem azon, hogy micsoda e változások alapja és kilengési tere? Úgye, a belső természet, mert minden bibircs belülről nő, s annyira nő, mennyire az a belső képesség megengedi. Minden tehát attól függ, vajjon az a belső alap, nyújtható-e egy fajból a másikba. A külső tényezők ezzel szemben tehetetlenek, s következőleg a változatot nem magyarázzák és csak fönn tartani, óvni bírják, azt is nagy nehezen, de teremteni képtelenek.

Ismétlem, a fő a belső természet, az alak életalapja. Ez életalapon kívül valamennyi faktor csak föltét. Hogy mit lehet valamiből fejleszteni, az lényegesen és föltétlenül először a fejlődő alak, legyen hüllő, pók, vagy számóca, belső képességétől függ; annyira fogjuk fejleszteni, amennyire ez megengedi.

S ha már ezt a fejlesztésről kell mondani, mit kell mondanunk új szervek alkotásáról? A mechanikus inger csak egy szemet tud létbe hívni, a tyúkszemet, de ezt nem veszi senki irigyletes szerv számba. Fogja-e a világosság reszketése a vak férgen a szemet <létrehozni>? Bármily izgalom s mechanikus inger sem képes valamit előállítani! A fő a belső erélyesség. Tudunk-e mi valamit arról, hogy egy epithél-sejtcsoport a világosságnak kitéve szemmé válhatik, vagy hogy egy más sejtcsoport hallási szervvé a légrezgések által? Tehát, uraim, hogy külső befolyások következtében támadjanak szervek, — ezek álmok! Vegyük hozzá az *élet belső tüneményeit* kivált az állatvilágban. Minden állatnak van sajátos természete: a bagolynak, a vércsének, a párducnak, a vakondnak; ha valami fejleszti a szervezetet: úgy ezt kizárólag azok az ösztönök, hajlamok, sajátságok teszik, melyek az állatot jobban jellemzik, mint tollainak színárnyalata, vagy prémjének csikjai. Honnan ez ösztönök: ezeknek van leginkább fejleszthető befolyásuk a szervezetre, mert ezek mintegy közvetlen nyilvánulásai a belső erélyességnek. Így például a nyúlnek gyors lábai, a madárnak szárnyai vannak, melyekkel a közeledő veszély elől menekülhet; de mit használna a madárnak repülő képessége, a verébnek a szárny s a nyúlnek a gyors láb, ha a belső természet ösztönei, ú. m. a félénkség, éberség, gyors menekülésre s elővigyázatra nem intenék? Ez a belső erélyesség, ez fejleszti a ragadozó macskának szemét, mikor éjjel öt zsákmánya után járattja, jobban mint a sötétség, melyhez szeme simulni s alkalmazkodni törekszik.

Szóval az élőben a talány kulcsa a legbensőbb elv, annak az állatnak vagy növénynek természete; ez határozza meg, hogy mennyire s meddig fejlődhessék valami; hogy pedig ez a fejlődés egyszerre történik ugrásban, vagy lassankint apró változatban, az semmit sem lendít a dolgon — legföljebb port hint a hiszékeny közönség szemébe!

Mi tehát a darvinizmussal szemben abban állapodunk meg, hogy az a változékonyság, melyet galambon, tyúkon, szegfűn, boglárkán észlelünk, azután meg az öröklés és kizemelés hatásai mind igazak részben, de új fajokat adni képtelenek, legalább mi erről semmit sem tudunk; az merő spekuláció; kis, korlátolt eredményeket elérni lehet, valóságos fajokat tenyésztetni nem lehet; láncot, skálát fölállítani pedig, mely az amébától az emberig terjedjen, gondolatban ugyan lehet, de azt a leszármazás valóságában kimutatni akarni,

nem egyéb mint «phantasie anglaise», tudományos rakétázás, mely erősen hamvadni kezd. A sejthártyácskába zárt plazmadarabkákból lehet a világot kifejleszteni, de csak akkor, ha ez a világ képességileg már benne van abban a sejtecskében : tehát ha benne van, akkor kifejleszti. No, és ki tette bele? Honnan került bele e csodálatos világ? Az életelvet léleknek hívjuk, ez a lélek fejleszti a sejtől az embriót, az embrióból az embert. Az anyag maga az elevenítő lélek nélkül nem él.

Ha abba a sejtbe bele van zárva csirájában az élet óriás folyama minden alakjával, ösztönével, érzelmével, energiájával, s az anyagi világ csak föltét rá, hogy kifejlődjék ez a gyönyörű állat- és növényország, vajjon ezen nagy ténynek, az életnek magyarázása meg van-e adva azzal, hogy azt mondjuk, az anyagból, a finom tengeriszapból hányódott össze? Mit mondtunk azzal mást, mint azt, hogy az anyagban van az élet? De hogy az élet micsoda, hogy honnan való, hogy nem-e isteni közvetítés kifolyása, mely a holt anyagot éltet, idomítja, azt ugyan el nem döntöttük. Ha az élet erélyességét, mely a növényekben is csodálatos egységesítő hatalom, de az állat- és embervilág ösztöneiben, hajlamaiban, Hamletjében és Requiemjében, platonizmusában és szerelmében mint feneketlen óceán árad és apad, ha mondom, az élet ezen fönséges erélyességét az anyagba fektetjük, ám tehetjük, de megmenekültünk-e az «élőnek» megmagyarázhatatlan titkától? Megértettük-e azt a belső, fejlesztő erőt, amely ha megvan, akkor a hetvenöt kilogrammos ember épűgy, mint a mázsákat nyomó elefánt, s a hatalmas tölgy épűgy, mint a kecses búzavirág, egységes, fölbonthatlan valami, érzékeny, ingerlékeny, alakuló, simulékony ; de ha nincs meg, akkor römlő-bömlő testi szervezet, fönntartási képesség nélkül, mely porrá lészen.

Azért, mélyen tisztelt uraim, az élet egy nagy tény ; szfinxe a tudománynak ! Dubois-Reymond, berlini tanár fölhívta a tudományos világot, hogy ismerje el dogmául, hogy a hét világrejtély közt, az egyik nagy rejtély : az élet, melynek magyarázatáról le kell mondani. Tény, melynek nincs magyarázata ! S igaza van ! Fizikai magyarázata nincs, csak isteni magyarázata van. A biblíának genezisében az Isten «legyen» szava is a tényt jelenti. Legyen növényvilág — és lett ! Hogyan lett? Hallják csak az Irás szavát : «Teremjen a föld zöldelő és maghozó fűvet és gyümölcsöző fát». Honnan tehát a zöldelő fű és a gyümölcsöző fa? Tán az Isten keze formázta külön-külön mindeniket? Az Istennek nincs

keze! Hanem a földbe rejté, mint Szent Ágoston mondja a «*seminales rationes*» az erélyt, az élet erélyét, hogy a «föld teremjen», mint az Írás expresse mondja! Honnan az állatvilág? Az állatvilág egy nagy tény; a tudomány azt szeretné, ha az összejtekből magyarázhatná ki az ő létét. Jól van; az Írás azt mondja: «Hozzanak elő a vizek csúszó-mászó élőlényeket és szárnyasokat» s ismét alább: «Hozzon elő a föld élő lényeket nemeik szerint». Tehát nem az Isten hozza elő készen a föld élőlényeit? nem; az egy gyerekes felfogás, melyre semmi szükség nincs, s melyről okvetlenül le kell mondanunk, ha azt a nagyszerű egységet és a fejlődésnek csodálatos törvényét, mely a természetben uralkodik, figyelmünkre méltatjuk. A szentírás teljes szabadságot ad bármely természet-magyarázatnak, s ne a szentírástól, hanem a józan ész kritikájától féljenek a természettudósok.

Ha pedig fölösleges és erőltetett iparkodás azt vitatni, hogy az Isten külön teremtette a csikót, külön a pontyot, külön a patkányt, külön a tevét, sőt ha maga a szentírás a fajok előállítását nem tulajdonítja közvetlenül az Istennek, hanem a víznek, a földnek, hát mondhatjuk-e, hogy az egyik faj a másikból lett? Uraim, mondhatjuk, de nem függetlenül az Alkotótól, ki a csirákat teremtette s azoknak fejlődését kipontozta, ki az anyagba rejtette az életerőt, mely nem az anyagból való, más szóval, a szentírás gyönyörű szavával, ki az anyagra rálehelte az élet leheletét.

Lehet az állat- és növényvilágot úgy eredeztetni, hogy kezdetben néhány csirasejtet gondoljunk magunknak, a teremtőtől alkotva; hogy mennyit, az persze mellékes. Ezek a sejtek képességgel bírtak különféle osztályokká és családokká fejlődni, az egyik a molluszkok összejtje volt; a másik az ízállatoké, a harmadik a gerinceseké, magukban hordozták a képességet különféle nemekké és fajokká fejlődni. Lehetséges az is, hogy az élet ezen csirasejtjei nem fejlődhetek ki egyszerre ugyanazon geológiai korszakban, hanem egymásután következő — mint mondani szokás — teremtésekben jutottak csak alkalmas fejlesztő körülmények közé, s így történt, hogy míg az egyik korszakban csodálatosan ijesztő sárkányok és krokodilfélék, repülő gyíkok népesítik a földet; addig egy más korszakban ezek eltűnnek s egészen más alakok jelennek meg a szintéren. Azonban — s ezt újra hangoztatom, — ha az embert is egy összejtből származtatnók: akkor is az az összejt nem állati, hanem emberi volna, amely magában hordja a képességet emberré lenni. Az emberinek

benn kellene rejlenie abban az összejtben is, benn kellene rejlenie azokban az átmeneti alakokban, melyeken keresztül fejlődik az ember; de állatból az embert származtatni, lehetetlenség, s még most is igazak Burmeister szavai: «Die Bestie möchte ich sehen, aus welcher der Mensch hervorgegangen ist».

Igy áll tehát az ember a természetben; lefelé az állatiaságba el vannak zárva útjai. Hiába kutatja eredésének, életének gyökereit az alacsonyabb állatvilágban: csak úgy nem bukkan rá, mint az, aki a nyíló rózsát, báját, titkát meg akarván tudni, a földbe ás, s miután gyökereinek végébe jutott, tovább ás, éjjel-nappal dolgozik; — hiába való törekvés: minél mélyebbre hat, annál messzebb esik a fölértéstől. A föld csak hordozója és táplálója a rózsának, de nem édesanyja: valamint a gót dómok is a földön állnak, de nem a föld, hanem a szabad teremtmény gondolat hívta őket létbe. Aki a rózsát megérteni akarja, az ne kutassa a földet, ne is maradjon gyökerénél: hanem kutasson ott, hol a rózsából legtöbb van: erejét, illatát, belső lényét feltűntető virágjában.

S aki a gót dómot megérteni akarja, az ne vájja falait, ne zúzza össze pilléreit és kővirágait; mert a gót dóm nem kő, homok és mész, hanem kőben, homokban s mészen kifejezett gondolat. Lélekből lett a gót dóm, s nem homokból.

Hasonlóképen, ha érteni akarod, hogy mi az ember, hiába elemzed az iszapot s az élet alsóbb rétegeit, hiába jársz utána a kengurunak és majomnak, nem fogod ott megtalálni a rejtély kulcsát. De többet mondok, ha keresed, hogy mi az ember, azt megtudod, nem a hiányos ausztrálainak koponyáján, sem az eszkimókon, sem a csukcs, araukáni vagy kirgíz család fiain; hanem hogy mi az ember, azt megtudod a legfejlettebb, a legtehetségesebb s a legemberibb emberen; mert hogy a napfény micsoda, azt ne keresd a Pilishegy Ördöglyuk-barlangjában, sem a vakondtúrárok homályában, hanem igen az Archipelagus szigeteinek aranyporral behintett levegőjében, s a Sinai hegység alkonyi párázatában. Ez a kutatás bebizonyítja majd neked, hogy az ember inkább lélek, mint anyag, más szóval, hogy az ember lényegesen *nem állat*.

Igy áll az ember, majdnem idegenen, a természetben; szavát nem értik; mert szavában eolhárfa-ként zeng a szellem, a halhatatlan, anyagot s időt túlélő lélek, s úgy veszi észre, hogy ő inkább idegen, mint testvér a növények s állatok családjában. Ő egy idegen, ki nemcsak feje, hanem koronája

az életnek ; ki uralomra született ; s ez a nagy idegen, lett ura a földnek gondolata s szabad akaratának energiája által. Feneketlen sánc védi létét, s áttörhetlen bástya óvja uralmának trónját : az értelmiség nem engedi elmosni a nagy különbséget — majdnem mondhatnám — ellenkezést, mely e szókban van : *anyag, élet — ember, állat*. Valamint az anyagtól nem villan elő az élet, úgy az állattól nem lép ki az ember ; lévén az élet is, s az ember is egy nagy tény, a pozitív isteni akarat ténye, melynek egy megoldása van csak : *az, hogy Istenből való*.

Ez irányba terelődik szemmeláthatólag a tudomány ; s gondolom, hogy ez alapokon valami tartósabbat fog létrehozni, mint az eddigi kapkodásokban. Az volt a baj, hogy mikor Darwin Károly az ötvenes években újra felvetette a leszármazás gondolatát, akkor a materializmus mindjárt megragadta ez elméletet, lefoglalta maga számára s formális örjöngésbe esett, hogy most már merő mechanikával, az anyagtól felépíti a világot. Az emberek, már t. i. a természet-tudósok, szószerint szegre akasztották eszüket, s nem vették észre, hogy ezzel az — úgy mondom, hogy — állatias leszármazással semmire sem mennek, s méltán mondta két évvel ezelőtt Seidl Rudolf, boroszlói egyetemi fizika-tanár : ezt a természetmagyarázatot «eine dreiste und plumpe Gedankenlosigkeit», vakmerő és otromba gondolatlanságnak.

De az ár után jön az apály, s akkor aztán kitetszett, hogy az az egyszerű, könnyen elképzelhető magyarázat, hogy mikép lesz egy állattól más állat apró változatok és a létért való küzdelem által, vakmerő gondolatlanság ; kitűnt, hogy az a mindent elintéző világosság semmi egyéb, mint a dolgokon végigsurranó fölületesség, s az emberek kijózanodva realisabb utakra térnek. Bizony, a materialista leszármazással egészen így történt ; mondhatjuk már a fönt idézett Seidl professzorral : «der Rausch des Siegesjubels ist verflogen» ; a győzelemittas fejek kijózanodnak, s az Ares-i ordítások lecsendesednek, s az eddig szerepelt örömnép két részre válik : az egyik nagyban fogadja, hogy ezentúl cseppet sem filozofál, s nem törődik akármiféle szisztémával ; neki mindegy, akár leszármazott az állat- és növényvilág akár nem, ő csak a konkrétet vizsgálja : a csápokat, porzókat, bibéket, leveleket ; azontúl, hogy minél nagyobb répát és kalerábét termeljen, minél illatosabb szamócat fejlesszen, s minél gyorsabb agarakat és paripákat neveljen ; de szisztémát nem csinál s fölösleges spekulációnak tartja. A másik rész

pedig nem hagy föl a leszármazás fönséges gondolatával, de mélyebbre vájja ; belátja, hogy merő apró változatokkal, örökléssel s a létért való küzdelemmel akarni megfejteni a világot, fölületes gyerekes játék ; hogy ezek a «nagy törvények» csak nagy mondások, melyek konganak az ürességtől, s következőleg nem is lehet velük felépíteni semmit. Hanem e helyett a belső életre s annak erőire és képességeire kell építenünk, hiszen az alak csak külső körvonalozása annak a mély, titokzatos bensőségnek ; a felületen rengő változatok és küzdelmek csak eredményei a belső életnek. Ez a tudomány helyzete a XIX. század alkonyán !

E rejtélyeken és sejtelmeken végignézve, fáradtan önmagába tér az ember s önmagába mélyedve olyasvalami esik meg vele, mint ami történt Leverriervel. A Neptun bolygónak híres felfedezője, a párizsi csillagvizsgáló torony igazgatója, Flammarión tanítója, az öreg Leverrier, mikor dicsősége magaslátán állott, egy keresztet s rajta a keresztre feszítettet helyezte távcsövei és gépei közé, s mikor elfáradt a végtelen pályák vizsgálatában, s a világ mérhetlensége ájulással fenyegette, akkor szemét a keresztre veté s kipihent, mert megtalálta a feleletet s a biztató szót, hogy mi az ember, a parányi ember a nagy-nagy természetben. Az «Isten képe» volt a kereszt néma felelete, «Dei genus estis», az Isten atyátok! Így vagyunk a természet kimeríthetlen életében bolyongó emberrel ; miután kifáradt az összejek vizsgálatában, s a citulák, morulák és gasztreák ezredéves lépcsőin reményvesztve jár fel s alá, önmagába térve, öntudatában meglesi a feleletet a kérdésre : tu quis es, ki vagy te?

Van ugyanis e nagy világrejtélyekben valami, ami oly világos előttünk, mint az, hogy most itt vagyunk ; s ez az, hogy mi ugyanazok vagyunk, akik gyermekjátékainkban ártatlan éveket, azután nagy reményeket, nagy küzdelmes valóságot éltünk s gyarló testünkben többé-kevésbé megviselve, az évek terhétől egy előre törekvő öntudatot hordozunk magunkban, mely *vállozatlanul tovább élni akar*. A híres kémikussal Davy-vel meglepetve vesszük észre, hogy minden pusztul : hegycsúcsok és sziklák kopnak, a föld lemállik s a gránitgerincek se bírnak ellentállni a pusztulásnak ; de valami nem tűnik el, nem mosódik el, valami, ami az időt előre és hátra méri, ami az éveket a végtelenbe nyújtja, valami én bennem — egy áttetsző, elpusztíthatatlan gránit-oszlopnak mondanám : az öntudat, a lélek.

Ennek az öntudatnak a mulandóságához semmi köze ;

beleéli magát az örökkévalóba, vágyai, ösztönei, sejtelmiei, legvilágosabb és legmélyebb gondolatai nem férnek 60—70 év keretébe. A lélek tudja, érzi, hogy egy független, szabad tevékenységnek hordozója ; érzi tehát, hogy egy független, igaz valóság, mely nem ismer halált ! Nem, nem ismerhet ! «Hiszen végezni, buta szó», mondja Goethe ; «nem végezhetünk, hiszen a vég, az semmi». A semmi pedig nincs. Egy atom, egy mozdulat sem férhet a semmibe ; hogyan férhetne akkor a semmibe a mi öntudatos egységünk, a mi átértett ugyanazonságunk, mikor önmagán hordozza évtizedeken át a változatlan megmaradás bizonyítékát !

Sőt, épen a természettudományok nagyszerű fejlődése szinte járhatóvá tette az utat, mely fölvezet a halhatatlanság napsugaras templomába. Egy örök törvényt leplezett le bámuló szemeink előtt, melynél fogva három sorban indul fölfelé mind tökéletesebb formákban *az élet fejlődése. Először fejlődik a kozmosz* ; a világok fejlődése tért nyit az életnek ; *azután fejlődik az élet* ; folyton tökéletesedő formákban lép föl benső, titokzatos erélye, míg végre kivirágzik koronájában, az emberben ; *azután fejlődik az ember* : a kultusz nagy és fönséges munkájában fölépíti trónját, kifejti erőit, esztét a csillagködök halavány régiójáig s az élet első cikkánásáig mélyesztí ; akaratának energiájával világokat ölel át ; de ő érzi, hogy ő nem a vég, ő nem a cél ; minél magasabbra és mélyebbre tör, annál inkább eltölti lelkét a sejtelem, az öntudat, hogy ő nem kész ; álomszerűen jelentkezik benne mélységes ösztöne az örökéletnek, mint a tavaszodó természetben az ébredés hatalma, s világos lesz előtte, hogy «végezni buta szó».

S a fejlődés ez elementáris, törtető hatalmának alapja : a halhatatlan lélek. Semmi sem létezik ok nélkül. Azért vágyódunk a halhatatlanság után, mert halhatatlanok vagyunk. A halhatatlanság bizonyossága a lélek öntudatában van. Nem is gondolhatnók, hogy halhatatlanok vagyunk. Csak aki halhatatlanságra képes : az sejti, hogy mi az ! Szentigaz : «Tu ne me chercherais pas, si tu ne m'avais pas trouvé», — nem keresnél engem, így szól a halhatatlanság, ha nem élnék már benned.

El tehát bennünk az örök életnek alanya, mert izzik, forrong, küzd bennünk a halhatatlanságnak majd derültebb, majd borongósabb tudata ! Kicsoda tehát az ember? Az ember Istentől való, halhatatlan lélekkel bíró, örök életet váró halandó, aki nyugtalan, míg szíve Istenben nyugalomra nem talált.

Samassa érsek beszédének filozófiája.

(1894)

A katolikusok érdeklődését szokatlan izgatottságba hozta dr. Samassa József egri érsek beszéde, melyet a főrendiház hármass bizottságának szept. hó 25-én tartott ülésében mondott. A beszédet a lapok is mint filozófiai kitünőséget emlegették, s némelyek tüzetes megbeszélés tárgyául tűzték ki vezércikkeikben. Egy érsek beszéde ily válságos időben a legvitálisabb érdekekről tartva, méltán fölhívja a közfigyelmet, s jöllehet csak bizottsági ülésről van szó, még sem gondolhattuk, hogy az a beszéd csak az előőrs portyázása volt, mely a nagy ágyú későbbi megszólalását jelzi, vagyis nem gondoltuk, hogy Samassa érsek csak odavetöleg és izlettőtől akart valamit mondani, amit később majd kipótol és kibővit, hanem azt hittük, hogy ő e részben teljes érvényű és a valláserkölcsi szempontot méltán képviselő enunciaciót akart tenni. Mivel pedig beszédjében elvi kijelentésekkel találkozunk, nem mellőzhetjük a jó ügy érdekében, annak megbeszélését.

Mi türes-tagadás benne, az érsek beszédjét a katolikusok meghökkenve fogadták; mintha idegen s nem katolikus hangon s nyelven szólott volna; egyes állításait nyíltan kifogásolták, s a tanítványok hibáztatták a tanítót, hogy oly elveket hirdet, melyek az egyházi tannal ellenkeznek. Kiváltkép azon akadtak fönn, hogy a vallásról egyre csak mint vallási érzelemről szól, ami a vallást mintegy az érzelem és az ösztön fejletlen és bizonytalan régiójába utasítani látszik; fönnakadnak azon, hogy a vallási érzelmet az erkölcsi érzelemtől nemcsak megkülönbözteti, hanem mint két önmagában álló alakot egymástól elválasztja s legalább elvben e kettőnek egymástól való függetlenségét elismeri; fönnakadtak azon, hogy a magas szónok szerint a komoly tudományú emberek vallási érzelem nélkül is erkölcsös életre képesek, amiből az következik, hogy van szigorú erkölcsös élet, tehát szigorú erkölcs is vallás nélkül; fönnakadtak azon, hogy a művelt embereket az erkölcsös élet szempontjából úgy állítja oda, mint akik a vallásra kevésbé szorulnak mint a műveletlenek; s fönnakadtak mindezen az első tekintetre azért, mert e nézetek a laibzszurnálok és a kávéházak filozófiáján tengődő közönség frazeológiájából valók, vagy legalább olyanok, hogy alaposabb ismeretekkel s tüzetes distinkciókkal nem rendel-

kező emberek szemében úgy hasonlítanak azokhoz, mint egy tojás a másikhoz.

Azonban, jóllehet az általános fönnakadás mindig a *sensus communis* kritériuma, az alaposság mégis azt kívánja, hogy az egyoldalúság vagy a félreértés lehetőségével szemben tisztázzuk a mondottakat, melyek ha félreértetnek, vagy ha igazi értelmük rossz és helytelen, árnyékot vetnek az egyházi tanító-hivatalra.

Tekintsük meg Samassa érsek érvelését s az érvelés közben kifejtett nézeteket.

Az érvelés a következő :

Samassa érsek nem fogadja el valláserkölcsei szempontból — más szempontok bevonásától tartózkodik — a törvényjavaslatot, mert a vallás «a nemzetek biztos fennmaradásának elengedhetlen föltétele»; már pedig «e törvényjavaslatok kevésbé fogják ápolni és nevelni a nép vallási érzelmeit»: tehát e törvényjavaslatokat, mint a nemzetek létföltételének földulóit el nem fogadhatja.

Samassa érsek ez érvelés majorját bizonyíttatja, t. i., hogy a vallás a nemzetek fennmaradásának elengedhetlen föltétele, és pedig azért, mert a népek nem erkölcsösök vallás nélkül; erkölcstelen népek pedig világos, hogy elpusztulnak. Itt esik meg azután az a különböztetés is, hogy egyes emberek lehetnek «szigorúan erkölcsösök» vallás nélkül is, de népek nem lehetnek. — Az érvelés minorját illetőleg, hogy «e törvényjavaslatok kevésbé fogják ápolni és nevelni a nép vallási érzelmeit», sőt, amint azt az október 3-i ülésben Schlauch bíboros tette, hogy a most tárgyalt ú. n. egyházpolitikai törvényjavaslatok a kereszténységet megtagadják, hogy a magyar állam ezredéves alapjait lerontják, hogy a kereszténységnek, amennyiben rajtuk áll, szétzüllését eszközik, — minderről Samassa érsek nem emlékezik, s így egyrészt azt a nagy kaput, melyen a frázis s a nagyképűsködő jóakarát, mely azt hirdeti, hogy e javaslatok semmiképp sem csökkentik a vallásosságot, bevonulni szoktak, nyitva hagyja, s másrészt a kitűzött valláserkölcsei szempontot igazán nagyon nagyon gyöngécskén világítja meg.

Mert a valláserkölcsei szempontnak az ereje, az acélrúgója épen ebben rejlik, hogy e törvényjavaslatok megtagadják és detronizálják és számúzik a kereszténységet. Hogy kevésbé «fogják ápolni és nevelni a nép vallási érzelmeit», az — bocsánat — túlságos euphemistice van mondva. Mikor ezt olvastam, eszembe jutott a magyar államvasutak

fővonalán, ahol a miniszterek és főforgalmi tiszték legtöbbet járnak, t. i. a budapest—bécsi vonatokon kiszögeezett figyelmeztetés, hogy a Garam- és Ipoly-hidon kihajolni veszéllyel jár; igazuk van; csak hogy az a veszély olyan, hogy mindenki, aki kihajol, az a halál fia; ott marad a feje, amint azt már 10—20-an tapasztalták, akik az intést olvasták is, de vagy tekintetbe nem vették, vagy nem értették. Mit is jelent az, hogy veszéllyel jár? Tegyük ki, hogy «aki kihajol, annak legurul a feje»; majd másképp nézik az emberek ezt a figyelmeztetést. Csak hogy mernék-e ezt kinyomatni az igazgatóságok? Úgy-e fölzúdulna ellenük a közvélemény? Így van az Samassa érsek beszédében is; a valláserkölcsi szempont nincs kiemelve; nincs megmondva, hogy a törvényjavaslat aposztatál a kereszténységtől, s azt senkinek elfogadni nem szabad; hanem, hogy kevésbbé fogják ápolni a vallási érzelmeket!

A mi véleményünk szerint itt két hatalmas érvet léptet föl a valláserkölcsi szempont; az egyik az, hogy a keresztény hittől, a dogmával ellenkezik az a szabadság, mely — hogy a többi ne említsem — a kereszténynek a zsidóságba való visszaesési kísérletét átlépésnek elismeri; ez a tétel a keresztény hit s az evangélium nyílt, alapvető parancsával és tanával homlokegyenest ellenkezik. A másik érv pedig az, hogy ha ezt az átlépést per se lehetne is érvényesen megtenni, a törvényjavaslatokkal szentesített felekezetiellenesség és pogányság behozatala földúlja a kereszténységet; azt pedig keresztény társadalmak meg nem engedhetik, hiszen ez az ő alapjuk, melyen állnak s élnek.

Ezen nagy és a kereszténységet gyökerében éltető igazságok helyett, Samassa érsek beszédében a «valláserkölcsi» momentum egy kis, silány forgácskája úszik a fölszínen, hogy a törvényjavaslatok «kevésbbé fogják ápolni a nép vallási érzelmeit»; ez a forgács nem is szálfá, ezzel döngetni ellenséges kapukat nem lehet; s mivel nem lehet, azért ilyesmit akarni, bizony beteges és gyászos benyomást tesz.

S ez a bibe. A beszéddel való elégtelenség inkább ebben bírja alapját. A beszéd, mely a valláserkölcsi szempontok arzenáljából ígérkezik kihozni fegyvereit, egy kettőtört rapirral lép föl az arénában. A beszéd gyöngé és sovány; leghatalmasabb érvei mellőzve, s ami mondatik, az a filozófia értelmetlen árvaságában s hagyományos bőjtös színében jelenített meg. Elvont filozófiálás, «egy elvont filozófia», — az pedig ugyancsak szánandó exisztencia, — jut benne

érvényre. S a művelt nyugatnak konkrét és nem elvont filozófiája, a keresztény valláserkölcsiség s a törvényjavaslatnak ehhez való viszonya sehol föl nem lép. Pedig a konkrét kereszténységgel, a keresztény társadalom szent meggyőződésével való gyalázatos és szomorú elbánás, a konkrét kereszténységnek, mely a mi anyánk és társadalmunk lelke, arcátlan megtagadása és «törvényes» elvetése, s ezzel eo ipso az általános valláserkölcsei süllyedés és elzüllesztés: ez adott volna háttér-t is, érveket is; ez adott volna lelket annak az árnyékok közt morfondáló, «elvont filozófiának».

Nem lévén pedig lelke, erőtlenül és színtelenül fejtegeti a «valláserkölcsei szempontot».

Caprivi nem így tett. Caprivi kiszínezte a valláserkölcsei szempontot. Megmondta, hogy a felekezeten törvények oda gravitálnak, hogy a kereszténység szétmálljék s elpusztuljon. «Kereszténység vagy atheizmus», ez a jelszó, ez az irány. Nem mind atheista, aki felekezeten törvényeket pártol, de igenis dolgozik azon irányban, melyet az atheizmus betetőz. Ez beszéd! Meg akarjátok tagadni a keresztény állam alapjait és elveit? A törvényjavaslatok megtagadják azokat; ha van lelketek: mondjátok azt ki, s öntsetek tiszta bort a közvélemény poharába. Mondjátok ki: mi nem becsüljük a kereszténységet; mi megtagadjuk ezredéves létünk alapjait, s miután ez alapok a keresztény társadalom hitével és meggyőződésével azonosak, e társadalom hitét, vallását is bitangjóságnak nézzük. Így van magyarul megmondva, hogy mi a törvényjavaslatok által kontemplált vallásszabadság. Meghajolni a zsidó, a pogány, vagy bármily nézet előtt deferenciából s elveszteni saját meggyőződésemet: ez vallásszabadság; befogadni a másét s kidobni a magamét: az vallásszabadság; minden nézetnek polgárjogot adni s ezáltal saját nézeteimben vizenyőssé, ítéletemben kétkedővé, lelkületemben szkeptikussá válni: ez vallásszabadság; vagyis másra való tekintetből, más iránt való figyelemből önmagamát szellemileg tönkretenni: ez szabadság! A szabadság bizonyára nem arra való, hogy az ember elpusztuljon; a valláserkölcsei léttel s annak föltételeivel szemben egyáltalában nincs szabadság, csak parancsoló szükségesség.

De mikor a zsidó, a török, az atheus azt nem fogadja el igazságnak, amit én annak tartok; tehát... Hát mi lesz tehát? Hogy én lemondjak az igazságról s annak védelméről? Vagy hogy tán annak annyi joga van mint nekem? Bármint csúrik-csavarják, nem hozhatnak ki belőle mást, mint azt,

hogy amennyit a szükség, a politikai, az együttélési tekintetek követelnek, annyit adunk a szabadságból s jogból annak a másnak ; de hogy annyit adjunk, hogy magunk elpusztuljunk, hogy a zsidó miatt a keresztény vesszen el, ez örület és abszurdum !

De mikor a zsidó rászorít, hogy a keresztény földadja kereszténységét s azáltal elveszen, mit tegyünk akkor?

Ezt meg kell mondani, s majd csinálunk rendet. Előbb-utóbb ezt úgyis megtudják az emberek, s általános meggyőződésre válik, hogy «servi facti sumus».

A valláserkölcsi szempont elég magas arra, hogy ily kilátásokat nyisson ; s ha e kilátások megnyílnak a félrevezetett s szofizmákkal ellátott emberek előtt, akkor meggyőződnek, hogy e törvényjavaslatokról nem azt kell mondani, hogy «kevésbé fogják ápolni és nevelni a nép vallási érzelmeit», hanem tönkreteszik a hitet s az egyházat, természetesen, amennyiben rajtuk áll.

Azonban a magas szónok e nyilatkozata efémer ; nem elveket, hanem tüneményeket, eseményeket emleget ; ami minket érdekel, az a beszéd azon része, melyben az erkölcsi és vallási érzelmről s a köztük fönnálló viszonyról van szó. Ez a viszony igazán megérdemli a szót, s meg kell világítanunk, hogy mi igaz, mi nem az érsek úr beszédében, annál is inkább, mert erőszben a katolikusok közt sincs meg az a nézet-tisztaság, mely túlzásoktól és eo ipso jogosult ellenzésektől is megóvná őket.

Itt több kérdés merül föl. Az első már locus communis-szá lett, majdnem azt mondanám triviális kérdéssé, s ez az : van-e erkölcs vallás nélkül?

Erre elsősorban is azt felelem : óvakodjunk a kérdésnek illetlen formulázásától. Ne kérdezzük, van-e erkölcs, hanem van-e erkölcsi törvény Isten nélkül? Az erkölcs, kivált a mai kifecamított és diluált fogalmak korában, valami oly határozatlan és elmosódott árnykép, hogy bármiféle tisztességet, jóindulatot, illedelmet, külsőséges etikett-szabályokat, műveltséget, rutínt, s ami még van ehhez hasonló szó és frázis és olcsó takaró, mondom, mindezt értik alatta. De hát ez-e az erkölcsi törvény? Bizonyára nem. Az erkölcsi törvény egy morális szükségesség, egy morális késztetés ; mint a szó mondja : kötelesség, vagyis lekötöttség, mely azt mondja nekem késztetően : neked ezt meg kell tenned. Nincs itt szó hajlandóságról, méltányosságról ; nincs itt szó arról az állapotról, mely a jónak, az észszerűnek, a tanácsosnak a

belátását követi az ember lelkében, melynél fogva azt mondja: «Igazán szó, ami szó, mégis csak jobb volna, s az illem és eszem is azt kívánja, ha ezt tenném; no, de hiába, nem lehet az ember fából; ez egyszer megreszkirozom». Ez nem a törvény fogalma. A törvény fogalma a szükségesség érzete: ezt meg ezt kell tenned, mert különben tönkre mégysz.

Ha a törvény fogalma csak ez volna: ezt meg kell tenned, mert eszed diktálja, ami Kantnak kategorikus imperativusa, ezt a gyér szükségességet könnyen kijátszhatnám, s úgy rendezhetném be életemet, hogy a legtöbb élvezetet a legkevesebb fájdalommal és veszéllyel párosítanám. Mert utóvégre is, nem azért él az ember, hogy a céltalan erénynek vértanúja vagy elzárkózott s üldözött havasi morgája legyen; hanem — az örök cél tagadása esetében — azért él, hogy élvezzen.

Nem tagadjuk mi, hogy ez a belátás: «Ezt eszed kívánja, tehát tedd meg», hogy ez nem indítja az ésszel élő s az észre hallgató embert; hanem tagadjuk, hogy törvény; tagadjuk, hogy ebből a forrásból fakad a szükségesség, a rákényszerítő kötelezettség érzete. Ez az érzet máshonnan ered; onnan ered, hogy: Tedd meg, mert különben célt nem érsz; megbüntet a legfőbb tekintély, amelynek akarata a törvény.

A törvény egy kötelező és késztető akarat. Az erkölcsi törvény az Istennek engem valamire rákényszerítő akarata. A dolgok rendje a törvény árnyképe, vér, izmok, erő nélkül. A dolgok rendje a fölszerelt test lélek nélkül. Látni a dolgok lényegében és egymáshoz viszonyában rendet; de a rend nem törvény; a rend csak kipontozása és kivonalazása annak, ami törvény lesz; ha t. i. egy legfelsőbb s legerősebb akarat ezt a rendet, mint saját akaratát felöleli s reám kényszeríti. Ez az erkölcsi törvény.

Aki ezt szem előtt tartja, az nem fog túlzásokba esni; az nem fogja tagadni, hogy az ész diktálja, hogy mit kell tenni; ezt nem szabad tagadni; de ez nem törvény; ebből csak lesz törvény, ha az ész még azt is hozzá percipálja, hogy ezt az észszerűséget reám diktálja az Úr.

Amit ezenkívül mondanak, hogy az ész belátása nem törvény, mert nincs szankciója; vagy hogy nem törvény, mert nem mozgatja az emberiséget s mindenki fittyet hányhat neki: ez mind csak következménye a mondottaknak. Természetes, hogy a rosszul konstruált, a lényeges részt nélkülöző gép nem mozog és nem mozgat.

S ezen nem változtat sem tudomány, sem «mélyebb

és komolyabb eszmélkedés». A legnagyobb tudósra nézve sem törvény ez az észbeli diktamen: tedd ezt, mert belátod. Én nem tagadom, «hogy a tanulás élvezete s a gondolkozás szokásai» közt élő tudós ezzel is beérheti, s megteszi azt, amit belát. Megteheti; de azért ez a tudós még nem erkölcsös ember, csak látszólag az, vagyis megteszi azt, amit más ember tesz, aki az erkölcsi törvényt felfogja; nem erkölcsös ember pedig azért, mert nem teszi, nem hajtja végre az erkölcsi törvényt mint olyat; nem ismeri föl a rendben a legfelsőbb akaratot, mely őt is igazgatja, nem ismeri föl a célt, mely felé igazgatja, nem ismeri föl a módot, hogy mikép hódoljon s igazítsa el magát Urához, Istenéhez. Ez a hiány pedig, amint tagadja az erkölcsit, épűgy erkölcs-telen; s ha egyik-másik kiaszott tudósban nem érleli meg szemlátomást gyümölcsét, az csak azért van, mert kiaszott az ember maga nemtelenebb szenvedélyeiben is. Hogy azután ez az irány hová vezet az «élet kevésységében», mely kivált azon emberekben pusztít, «kiknél a főrészt az értelem teszi», azt ugyancsak látjuk; megbűdösödnek a gögtől s az emberiség koloncaivá lesznek.

Ne zavarjon az meg senkit, hogy ezek az illetők tudósok; minden filozófia célja és koronája az ethika, s az ethikában megint a cél a fő; amely ethika a célt, ezt a kérdést: hová megyünk s minek élünk? meg nem fejtí, az nem érdemli meg az ethika nevet, s az eo ipso nem tudomány. Az újkor tudománya, tudjuk, hogy merre gravitál, az «ignoramus és ignorabimus» felé. Képes-e az ily tudomány az ethikának alapul szolgálni? Lehet-e ezen a skepszis által folyton mosott és elzűllő zsombékon az «erkölcsös» embernek magát megvonnia? Kipihenhet-e ott, megnyughatik-e ott azokon az «erkölcsi» perspektívákon, melyek onnan nyílnak? Aligha. A szentírás azonkívűl azt emlegeti, hogy «inexcusabilis» az ember, aki az Istent föl nem ismeri, s következűleg aki magát arra íteli, hogy egy fejetlen és céltalan ethikával vergűdjék. Külűnben ez a gondolat élvezetne minket az atheusok állat-rajzába, ahol azt kérdezük: vannak-e ily típusok vagy nincsenek? S azután magyarázzák, hogy elfogultság, egyoldalúság, nevelés, életkűzdelem, kiváltkép pedig a filozófiai műveltség hiánya, amely hiányban sokszor azok a materialista tudósok a nevetségig leledzenek, mint működnek közre ily szellemi alakulások létrehozásában.

Ezt a kérdést itt bátran mellűzűm; beérem annak konstataálásával, hogy a vallástalan morál mint elv, határo-

zottan erkölcstelen, s következőleg hogy semmikép sem mondható, hogy az «ilyen emberek szigorú erkölcsös életre képesek». A «szigorú erkölcs» alatt a tulajdonképeni erkölcsöt, s nem egyes etikett- és mértékletességi szabályokat értünk. A «szigorú erkölcs» alatt értjük az embernek örök céljához való rendezett viszonyát. Hogy valaki magát le nem issza, hogy nem csal, hogy méltányos és jó lelkű mások iránt, azt nem nevezhetjük «szigorú erkölcsnek». Épen úgy megengedem, hogy a vallásos ember, akiben a vallásosság nem változott életté és valósággá, aki többé-kevésbé az élet vagy a tehetőség mostohasága miatt a vallásosság külsőségén tengődik, vagy ha van is neki vallásos érzelme, de ezt az érzelmet nem művelte s nem nemesítette öntudatos és szenvedélyeit megtörő meggyőződésé, hogy az ilyen ember kevésbé tud uralkodni magán, mint az a higgadt tudós, s hogy kihágásokat követ el, melyeket amaz el nem követ; de azért az erkölcsiség elve él benne, ha nem is fejleszti ki; míg a másiknak, a tudósnak állapotáról azt kell mondanom, hogy elvileg erkölcstelen, ha nem is kihágó.

Az elv, az a fő. Az elv az életben, a gyakorlatban sokszor el lehet éktelenítve, sőt a theória lomtárába szorítva; ellenkezhetik vele az élet; de azért mégis csak elvekből kell kiindulnia az ítéletnek, mely az esetékest a lényegestől megkülönbözteti, a paradoxont illusztrálja, s a dolog érdeméről dönt.

Áttérhetek már a másik pontra, s ez a «vallási érzelem»-nek s az «erkölcsi érzelem»-nek folytonos hangoztatása, mely az embert kísértetbe hozza, hogy a vallást érzelemnek s az erkölcsöt is ugyanannak tartsa.

Erésben túlzásokkal találkozunk a katolikusok közt is, s ezért e pontnak tisztázását kíváltkép szükségesnek tartom. A hívek ugyanis simpliciter tagadják, hogy a vallás érzelem, s ez exkluzív álláspontból könnyen túlzásokba esnek. E túlzások onnan erednek, hogy a vallás ellenségei, kik a felvilágosultság fákyáival füstölik be s éktelenítik el a vallás fogalmát, kizárólagosan érzelemnek deklarálják azt, ahonnan a «Gefühlsdusel» s hasonló szép terminusok kirakodója csak egy lépésnyire van. A hívők ezzel szemben egyszerűen tagadják, hogy a vallás érzelem, s azt mondják, hogy a vallás az ész s az akarat aktusaiból fonódik. Az e kérdésben kifejlődő disputa nem szokott nagyon a dolgok mélyébe hatolni. A nagy ágyú e csatában az «érzelmes» párt részén mindig az az érv, hogy a valláshoz kedély kell, hogy a nők azért

vallásosak, mert érzelmesek, s a magas szónok is azt mondja, hogy közönséges embereknel a vallási érzelem hiánya többi közt a fantázia terméketlenségére mutat.

Hogy e kérdésben helyesen ítéljünk, különböztetnünk kell a vallás s a vallási érzelem közt. Aki ezt a kettőt szét nem tartja, az nem boldogul. A vallási érzelem, melyet németben «religiöse Anlage»-nak neveznek, s melyet mi vallásossággal azonosíthatunk, nem a vallás maga, hanem annak előzménye, a léleknek bizonyos ösztönféleje, mely az Isten felé igazítja és ösztönzi az embert. Az egyikben ez az odaigazítás erősebb, a másikban gyöngébb; azért az előbbit vallásosabb kedélynek mondjuk majd, az utóbbit kevésbbé vallásosnak. Az emberi természetnek tagadhatlanul van ily ösztönféleje. Tudom, hogy némely olvasót sérti talán ez a szó: vallási ösztön. De miért ne volna az értelmes léleknek, mely öntudatos fölismerésében és hódolatában a vallásnak tulajdonképeni kifejezést ad, természetes érzéke Ura, Teremtője iránt, mely az észet feléje igazítja s az akaratot hozzávonzza? Ha az állatokban van egy «vis aestimativa», mely az ész analogonja és kész eredményeket ad előzetes tapasztalat és kutatás nélkül, de egyszersmind mindennemű haladás kizárásával: miért ne lehetne az emberi lélekben egy kész vonzalom a szellemi ős-ök, az Isten felé, mely nem az okság elvének nyomán jött a lélekbe, hanem mely az eszmélődő lelket magát, reflexióit s okoskodásait megelőzve, a természet ösztönével az érzékfölöttire, az istenire vezérli? Ha ezt a kész, vagyis adott vonzalmat érzéknek hívtam, s azután mégis azt mondom róla, hogy az érzékfölöttire és istenire vonatkozik, azon senki meg ne ütközzék, mert ez esetben az érzék nálam csak annyi, mint a német «Anlage». A léleknek van ily hajlama az érzékfölöttinek, a szelleminek, az isteninek fölismerésére, amely hajlamnál fogva az oksági elv elvezeti őt az Istennek formális ismeretére, s ez ismeret nyomában ébred az akaratban a hódolat. Ime, látni való, hogy mi különbség van vallásosság, vallási érzelem és vallás közt. A vallásosság és vallási érzelem egy és ugyanaz, s mi azt a lélek hajlamának mondjuk a szelleminek, az isteninek fölismerésére; e hajlam az okság elvének világánál az Urat, kitől érezzük is, hogy függünk, a Felfoghatlant, ki mély tisztelettel tölt el, a Jót, kihez erkölcsi érzetünk, mely a jó és rossz közt szükségkép különböztet, vonzódik, — szóval az Istent megismerteti, amely ismerettel összeforr szívünknek odaadó hódolata. Ez az Isten-ismeret és szeretet, ez a vallás.

Azért igazuk van azoknak, kik azt mondják : a vallás az Isten megismerése és szeretete, mert szentigaz, hogy az észnek és az akaratnak ezen öntudatos, emberi aktusaiba kell fektetnünk a tulajdonképeni vallást ; de nincs igazuk, mikor a vallásosságot mint pszichológikus hajlamot, mint előkészítő, spontán vonzalmat tagadják vagy tekintetbe nem veszik. Ez a hajlam nagy és élénk lehet valakiben, s akkor ez egy vallásos ember lesz, jóllehet Isten-ismerete nem helyes, vagyis jóllehet téves a hite. Másban pedig ez a hajlam kevésbé élénk, s azért az Isten-ismerete mégis helyes és korrekt. Innen magyarázzuk például azokat a könnyen megtevesztő tünetményeket, hogy valaki nagyon vallásos, s mégis torz-fogalmi vannak az Istenről, például egy hónapokon át eszmélő és bőjtölő bonc ; innen az izlam hevét és fanatizmusát ; innen egy mekkai processziót, melynek lábai és patái alá fekszik a rajongó muzulmán. Ezek mind vallásos emberek. A lélek vallási hajlama és érzelme gazdag és hatalmas bennük, s bizzarr formákban jelentkezik. De ez a vallási hajlam nem hordozza magában az igazság kritériumát, sőt méltán mondhatjuk, hogy nagyon bizonytalan és könnyű szerrel megteveszthető e hajlamnak iránya, mint azt a történelem s a demografia bizonyítja.

Kételkedhetnék-e valaki arról, hogy Husz János és Luther Márton és Swedenborg vallásos emberek voltak-e? Ahhoz a kétség legkisebb nyoma sem fér. Épen így vallásosak voltak a manicheusok, circumcelliók, az albiaiak. De ép azért, mert a vallásosság esetleg a legtorzabb alakokban nyilvánul, azért kell a vallásnak, értem, annak a tisztult ismeretnek és szabályzott szeretetnek lehetőleg biztosított, ingatlan alapot adni. S ezt az Isten meg is adta a kinyilatkoztatásban s megadta kiváltkép Krisztusban s az általa alapított egyházi tekintélyben.

A tekintély, itt természetesen csalhatatlan tekintély ; ez lesz alapja, korlátja, biztositéka és öre a vallásnak. Korlátja kiváltkép a túltengő vallásossággal szemben is ; mert ez fenyegeti leginkább a vallás tiszta alakját. A szubjektívizmus végzi a destruktív munkát a vallásban. E nézetek magaslatáról már azt is láthatjuk, hogy a vallásosságnak, mint szubjektív bizonytalan és korlátlan hajlamnak a korrektívuma nem lehet más, mint valami objektív elem, s ez a tekintély.

A vallásosságnak ezen szétfejtése és megvilágítása arról is meggyőz minket, hogy a vallásszabadság nem haladási

étappe, hanem hanyatlás. Mert a vallásszabadság tényleg szabad tért nyit a vallásosság érvényesüléseinek ; kiemeli a vallásos hajlamot a józan korlátból ; prédául odadobja a keresztény tisztult Isten-ismeretet és szeretetet a féktelen szubjektívizmusnak ; másszóval eloldja a vad, kicsapongó szubjektív hajlamokat és érzelmeket a keresztény Isten-ismeret korlátfáitól. A vallásszabadság tényleg lemondás az objektívnek hitt kereszténységről s visszalökése az emberiségnek a zajgó és zajló érzelmek, ötletek és desperációk khaoszába. Ez pszichológiája a vallásosságnak s a vallásnak. Csak ez alapon állva, lehet a szőnyegen fekvő dolgokról különböztetve és okosan beszélni.

E különböztetésnek nyomaira a beszédben nem akadunk, s onnan az értelemzavar. Amit a vallásosság és a vallás megkülönböztetéséről mondtam, ugyanazt kell mondanai az «erkölcsi érzelem» s az erkölcs közti különbségről, mint már fönt érintettem. Ha a vallásosságot, vagyis a «vallási érzelmet» szembe állítjuk az «erkölcsi érzellemmel», akkor lehet, hogy «a vallási érzelem hiánya nem mutat szükségkép az erkölcsi érzelem hiányára minden egyes embernél» ; de ha a vallási érzelem alatt a vallást, s az erkölcsi érzelem alatt az erkölcsöt értjük : akkor semmikép sem mondhatjuk, hogy a vallás hiánya nem mutat szükségkép az erkölcs hiányára. Igenis mutat. Mert nem lehet szorosan vett erkölcs, — ha a célra való rendezettség szükségétől el is tekintünk, amit már föntebb előadtam, — saját elégtelenségünk, korlátoltságunk, tehetetlenségünk s magyarán mondva, bűnösségünk átérzése nélkül ; ez pedig az engesztelés vágyát ébreszti bennünk. A bűn s a vágy a bűn eltörlése után Hartmann szerint is mélységes alaphangja a vallásnak. Lelkünk erkölcsi oldala mindig sebzett, lelkiismeretünk mindig vádol ; s ez oldalról győzhetjük le a hitetlent legkönnyebben ; mert ha följajduló lelkiismeretébe tekint, ott fogja legvilágosabban fölismereni a parancsoló Úrnak s a büntető, mert sértett törvényhozónak létét és hatalmát, s ez ismeret az azt követő megadással annyi mint — vallás.

Ha valaki kevély és gőgös, ha önteltségében bünt és nyomort önmagán nem lát, akkor az ő «erkölcse» megállhat a vallás híjával is ; csakhogy az ily lelkiállapot nem erkölcsös, hanem erkölcstelen.

Ezek után láthatjuk, hogy mennyire szükséges e téren a szigorú fogalom-különböztetés, melyet a modern filozófok könnyű szerrel elmulasztanak, s ezáltal az embereket kép-

telenekké teszik, hogy a frázisból a gondolatokat, a vallás-szabadságból, zsidó-recepcióból, felekezetnélküliségből a tájékoztató irányeszmét kihámozzák.

Erősebb katholicizmust.

(1902)

Lamennais-ről azt írja egyik életrajzírója, hogy magányában s küzdelmeiben kifejlesztette jellemének merevségét és önállóságát. Valóban azt megtette; merev lett a törésig, a szakadásig, a hajlíthatatlanságig. De nem is a merevség, hanem a rossz elv miatt tört meg; ha jó elvek alapján áll s az erény sugallataira hallgat, akkor ma a jobb Franciaország egyik nagy fiának emlékét tiszteljük e névben.

Nem akarok a merevségnek apostola lenni, mert a merevség a formában mindig hiba és hiány, de a modern világ elmosódottságában mégis csak kell ezt a Lamennais-i vonást ajánlanom, mert semmire sincs annyira szükségünk, mint merevségre az elvekben, hűséges ragaszkodásra a hajthatatlan, keresztény igazsághoz, következetességre a hit s az erkölcs, az erény s a kötelesség elveinek megvalósításában.

Tisztában kell lennünk elveinkkel, melyeket elmélkedéseink magányában s az öröklámpa világossága mellett merevséggé, hűséggé, lelkesüléssé fejlesztettünk. Úgy nézzenek ránk az elvek, mint a szentek, mély tűzű, tulvilági, komoly tekintettel. Elvek kelleneek; be kell étetni azokat savval, könnyel, veritékkel; be kell égetni azokat tűzzel, pokolkővel, a ránk meredő romlásnak s kárhozatnak izzó zsarátnokával.

E nélkül a szellemi világ khaosz, a hit farizeizmus, a művészet szecesszió, a politika valóságos úri huncutság, s az ember egy üres figura.

E fonákságokkal van tele a világ.

Az elvtelen eklekticizmus pusztítását a modern tudományosság síratja. Mily feneketlen zűrzavar, mily fortyogó boszorkaüst ez a modern tudományos csapodárság! Valaki az ily fejeket mauzoleumoknak mondotta, melyekben élettelen fogalmak, szintelen fölfogások csontvázai s egy ködbe, füstbe vészó világnézet rothadása van fölhalmozva. Itt erőről, erő- és élettelen világnézetről szó sem lehet.

Az elvek gyöngesége a művészetet is bágyadtá s fáradttá tette. Erős gondolatok kelleneek erős alakításhoz. Ha

az idea s az ideál csak érzelem és képzelet, akkor nincs lendülete s tüze ; hogyan lelkesüljünk valamiért, aminek valóságában nem hiszünk? !

A klasszikus festészetben az ideál áll elől ; ideál, melyben hisznek, mint valóság, mely inspirál, s nem mint fantóm, mely kísért. Az eszmékbe s az eszményekbe vetett hit lelkesítette s termékenyítette a művészetet s támasztott neki nagy-lelkű mecénásokat. Most éhenkórászcodik, s művein a bágyadtság, a trivialitás s az unalom pózol. Ha ilyen az elvgyöngeség kihatása tudományra, művészetre, melyek végre is képek, fogalmak, absztrakciók, lenyomatok : mi lesz az elvgyöngeség jelentkezése a hitben, a vallásban, mely élet és valóság ; mi lesz szimptomája a papságban, az apostolságban, melyek már nem is élet, hanem lélek, szellem, lángolás?

Ezekből is hivatal, skéma, kenyérkereset válik. Csengő érc és pengő cimbalom ! Az emberek hisznek s nem törődnek vele, hogy mit, a papok hirdetik az evangéliumot s várnak lánglelkű püspököket : kifogynak a várakozásban türelemből s munkakedvből. A mélységes, szent kereszténység forrásai nyitvák, de a Bethszaida angyala hiányzik mellőlük, ki fölzavarja s gyógyhatásúvá tegye vizeiket.

E nehéz viszonyok közt ugyancsak ajánlatos, hogy «jellelünk merevségét és önállóságát az elveket illetőleg kifejlesszük» s az egész életet, annak összes energiáját fektessük bele hivatásunkba. «Komolyba venni az evangéliumot», ez legyen a jelszó. Mill Stuart találóan figyelmeztet, hogy az emberek most is hisznek, de nem komolyan, nem a megváltás reményével. Hiszik, hogy nehéz a gazdagnak mennybe jutni, s hogy könnyebben megy át a teve a tű fokán, mint a gazdag a mennyország kapuján, hiszik a nyolc boldogságot s a Hegyi beszéd lemondásait világról, birtokról, jogról ; de e hit nem zavarja meg s nem tereli el más irányba életüket. Ők mindezekről álmélkodván s beszélgetvén, odaszólnak a jobb szomszédnak : úgy-e jó ez a lazac? s a bal szomszédnak : nem tetszik még egy kis kaviár?

Enni tudnak, de élni, élni célok, elvek szerint nem tudnak.

A magyar ember bonomiája nagyon hajlik a megalkuvás, az elvfeladás, a szintelenség s az elmosódottság kényelmére, s a «dolce far niente»-elvét talán Nagy Lajos korában hozta emlékül a nápolyi lazzaróniktól ; de az idők fordulnak, s a bonomiát is sarokba szorítják, hogy ocsudjék s tette fanyalódjék.

Venni észre az elszántság jeleit ! A legnagyobb jel az,

hogy már férfiakat nevelnek ! Amit a Szent-Imre-egylet s az egyetemi internátus művel, s amin országszerte a kongregációkban s a Damjanich-utcai fiúinternátusban fáradnak, az már férfias és hatalmas napszám. Eddig a magyar egyház kedves-testvérekkel, árvácskákkal, leányakkal foglalkozott, — szép és fontos mű, — azoknak épített iskolákat, nevelőintézeteket, mert akart jó anyákat, kiknek fiai azután elromlanak a gonosz világban ; de most vége van a bonomiának s a moll-akkordoknak ; most már nemcsak jó leánykákat és mamákat, de elvhű férfiakat is akar.

Akik ezt kikezdték s ebben fáradoznak, azok férfiak, kik a kereszténységet maguk is komolyba veszik s másoktól is komolyba vétetni kívánják.

Érdekes tünet.

(1902)

A törtető elemeknek a katolikus egyház kebelében most az a harci kiáltása : «Bele az életbe». A reformerek semmit sem ajánlottak annyira mint ezt. Ehrharddal haragusznak a kínai falakra, melyeket a hatalom szeret emelni, hogy azoknak oltalma alatt zavartalan békében élje napjait ; féltének a felekezetiségnek veszedelmeitől, mely azon töri a fejét, hogy minden ablakot s ajtót becsukjon a gonosz világnak léghuzamai ellen ; rámutatnak a könnyen elnáthásodó, úri temperamentumokra, melyek idegesek lesznek, sőt gorombák is, mihelyt új irányzatról, újításról, reformról van szó ; s sürgetnek minket, hogy a művelt köröknek fölfogásához és sajátos gondolkozásához közelebb hozzuk mindazokat a kérdéseket, melyek egyháziak ugyan, de a körülöttük kifejtett mozgalmak s az érdeklődés folytán napi kérdésekké lettek. Tehát bele az életbe !

Annál jobban lep meg minket a Kraus Ferenc, freiburgi egyetemi tanártól származó s a reformkörökben tetszéssel fogadott megkülönböztetés a «vallásos s a politikus katolicizmus» közt. Mert előttünk az úgy veszi ki magát, mint a hadi sorba fölállított hadsereg előtt a fegyverletétel proklamálása, vagy mint a vizes pokróc a lelkesült vizionárius nyakában. Gyertek — mondják e hősök — gyertek, lépünk ki, küzdünk ; vigyük be a kereszténységet mindenhová ! Ne zárkozzunk el ; ne degradáljuk a világot megváltó kereszténységet falusi hamupipőkévé ; ne szorítsuk le a kultúrának

megteremtőjét a paganizmusba, a műveletlen együgyűségnek szellemi, vagyis inkább szellemtelen világába! Mutassuk ki hogy a kereszténység kultúrfaktor, s hogy annak szerepe és hivatása most is van, sőt most a világvajúdás korszakában, még inkább mint máskor; de . . . de — a politikába ne avatkozzunk! Le a centrummal! Éljen a vallásos katolicizmus!

Igy énekeltek nem sokkal ezelőtt Münchenben is a reformerek! S ez éneken mi erősen kiérezzük azt, amitől ők óvják a világot s az egyházat, kiérezzük a — náthát.

«Diese Herren sind verschnupft» mondotta valaki, s a mannheimi katolikus nagygyűlésen Braig, freiburgi filozófus, Kraus híres distinkcióját a vallásos s a politikus katolicizmus közt szintén egy elnáthásodott kedély megnyilatkozásának mondta. Kraus neheztelt a centrumra; ő spektátorkodott (Spectator név alatt írt) az egyházellenes «Münchener Allgemeine Zeitung»-ban; freiburgi érsek akart lenni, s a badeni kormány is tolta a szekerét, de a katolikus körök nem bíztak benne s megghiúsították kineveztetését; mindent összevéve Kraus neheztelt és ki nem békült az elszánt, harcias irányzattal. Ezt a nótát variálják azóta bizonyos emberek — átlag tanárok.

Mi lehet e furcsa, következetlen fölfogásnak alapja?

A személyi érdekektől eltekintve nem találhatom föl okát másban, mint abban a nézetben, hogy a vallás profanáltatik, ha azt a pártéletnek szenvedélyességébe belevonjuk, s hogy sokan, kik keresztények, de nem a hivatalosan keresztény pártnak tagjai, emiatt a hittől is s az egyháztól is elidegenednek, mert hiszen ők más állást foglalnak el s nem küzdenek azon lobogó alatt, melyre hivatalosan is, programmszerűleg is, a katolikus érdekek védelme van fölírva.

Ez a nagy hátrány — elismerjük — latba esik, s az akció megindításánál ugyancsak megfontolandó, vajjon időszerű-e és sikeres-e a nézetek nagy megoszlása mellett a nyílt, programmszerű kilépés, mely esetleg nem képes tömöríteni s egyesíteni a katolikusokat; de annyit bátran mondhatunk, hogy e hátrányból, melyet elkerülni egészen sohasem sikerül, elvet, mely a katolikus egyháznak s a kereszténységnek védelmét programmszerűleg valló pártalakulást ex principio s minden körülmények közt lehetetlennek mondja ki, sohasem formálhatnak. Nézeteltérés az akció, taktika, kilépés iránt mindig lesz; lehet-e ebből azt következtetni, hogy az akció, a taktika, a kilépés a szerteszéjjelhúzó elemek miatt tehát egyáltalában lehetetlen?

No, ez echt kathedrai bölcsesség! De ez a bölcsesség, amely theoretikus, oly kevésbé praktikus, s látjuk a történelemből, hogy nem ő van megbízva a világ irányításával.

Ilyen kérdésekben az élet s a helyzet szükségletei döntenek, s azok azt mutatják, hogy az akciót meg kell indítani, amikor rászorít az önfönntartás ösztöne s az elvek szeretete, még abban az esetben is, hogy lesznek, kik még akkor is a mérséklet bölcsességével a tűrésnek s nem a cselekvésnek útjaira mutatnak. Minden eszme érvényesülést kíván; de a nagy, világot átjáró s világtörténelmet intéző gondolatok nemcsak kívánnak, de ki is vasálnak maguknak érvényesülést, még pedig nemcsak a magánéletben, de a közéletben is. Tűrje-e a keresztény gondolat az ignoráltatást a politika terén s az állami életben? Erre feleljenek a reformtanárok! Tűrje-e a leszorítást akkor, mikor a keresztény nép kezeibe van letéve a kormányzat, s képviselte által ez a keresztény nép van hivatva intézkedni? Ő van hivatva békót verni vagy békót oldani, ő van hivatva a kereszténységnek szabadságot biztosítani vagy más kereszténységellenes elemeknek kezeibe játszani a hatalmat; ez a hivatása az alkotmány sarkalatos tétele, s ime a kathedrai bölcsesség az, hogy a nép e hivatást a vallás s az ösztön sugallatai szerint ne érvényesítse.

Ezen a bölcsiségen ott ül a halál sápadtsága s a tehetetlenség bágyadtsága, s népszerű sohasem lesz; mert a hívek sohasem fogják érteni, hogy miért ne védjék ők magukat hitükben s egyházukban, mikor oda, ahol lelkiismereti szabadságukat békókba verik, ők is bemehetnének s szolgaság helyett szabadságot proklamálhatnának?

Ha ezt franciák hirdetnék, nem venném zokon; de hogy németek vetemednek ily lemondó gondolatokra, azt nem értem; németek, akik a kultúrharcban ugyancsak tapasztalhatták, hogy a hatalom mindenkit megesz, aki magát megenni engedi. Mi lett volna a német katolikus egyházból, ha nincs centruma? Mit csinált volna a vaskancellár a katholicizmusból, ha nem áll eléje a centrum tornya s nem készíti őt a lelkiismereti szabadságnak elismerésére? Ezek a tények a közvetlen belátás világosságával s a tapasztalat biztosságával adják meg a reformer tanár urak teoriájára a feleletet.

Értem a modern életnek irányát, mely a vallást nem azonosítja a politikával s nem azonosítja azt a politikai pártokkal sem; azt nagyon jól teszi, s igaza van, hogy a centrum

nem a német katolikus egyház. Értem azt is, hogy a vallás ne kapcsoltsák össze nagyon a hatalmi tényezőkkel, mert a modern lelkület nem fogad el tanokat a hatalomtól sem a tudományban, sem a művészetben, sem a hitben. Értem azt is, hogy a méltányosság mások vallásos meggyőződése iránt a lelkiismereti szabadság tételeiben jegecesedett ki: de hogy a veszélyeztetett, a lelkiismereti szabadságot s az egyház szabadságát elvből nem szabad védeni az alkotmányos életnek pártalakulásaiban, azt nem értem; mert az élet egységesen összefüggő folyamat, s az elvek érvényesítése s a kötelesség szeretet kiterjed arra az egész, osztatlan életre; nincs abból egy porcika sem kivéve.

Elszántan s tapintatosan.

(1903)

Haladunk; a katolikus öntudat ébred; a tömörülés folyik; de azért távolról sem érzük be azzal, amit eddig elértünk. S ép azért, ahol hibát látunk, ott nem hallgatunk, különösen abban az esetben nem, ha az a hiba elmosódottságra s határozatlanságra vezet. A szellemi irányoknak halála az ellapulás, s elvesznek, mihelyt elmosódtak.

A magyar katholicizmusban még most is nagyon nagy az öntudatlanság; a keresztény életet még nagyban fenyegeti az ellapulás. Egységessége még laza, öntudatossága még nem mély, elszántsága még fejletlen, s valami tipikus határozottságot nem foghat rá még legliberálisabb rágalmazója sem. Ezzel szemben pedig állást foglalnak e megsóhajtott határozottságnak s egységességnek nyílt és titkos ellenségei, tornyosulnak úton-útfélen a fejlődés akadályai; nevezetesen pedig valóságos veszedelmet jelent reánk nézve az a magyar társadalomban elharapódzott fölfogás, hogy a kereszténységért való lelkesüléssel nem szabad a társadalmat széthasítani, s hogy akik a katolikus elveket iparkodnak az életbe átvinni, azok a társadalom tömörítését, melyre pedig ép e maroknyi nemzetnek oly égető szüksége van, lehetetlenítik.

Mi szemébe tudunk e kifogásnak nézni! De tud-e s bír-e mindenki közülünk? Mit nem szoktunk mi megtenni a harmóniáért, az édes békéért? Vannak, kik ezért duettbe fognak angyalt és ördögöt.

Bizonyára ily duettet produkált annak a bizonyos ka-

tholikus körnek vezetősége, mely egy hitehagyott urat, értsd, aki a katolikus vallásból kitért s még most is mint hitehagyott él, léptetett föl a katolikus körben, hogy közhasznú fölolvastatást tartson.

Nem tudom, hogy mit olvasott, de az bizonyos, hogy föllépése közkárú lehetett csak! A harmónia bizonyára szép dolog, s a társadalmi érintkezés azt okvetlenül megkívánja, de szabad-e a harmóniát a jó elvek, a jó érzés ríktó diszharmóniájának árán megmenteni akarni? Mondom, csak megmenteni akarni, mert hogy azt így megmenteni lehetetlen, sőt hogy így nemcsak harmóniát nem teremtünk, hanem inkább a jó érzést is sértjük a jókban, az közvetlenül világos. Egy hitehagyott ember a katolikus kör fölolvastatásztalánál szépen szólhat, még elismeréssel is adózhatik az egyházas törekvéseknek, de a körnek irányát s a vezetőségnek érzését határozottan kompromittálja. Hiszen az ilyen ember elárulta s megtagadta azt a nagy érdeket, melyet a katolikus kör szentnek hirdet, s mint ilyen a leggyatrább szószólójának bizonyul, mert szájjal ugyan dicsér, de tettel tagad; s a tett mindig nagyobb hatalom, mint a szó.

Ime a katolikus öntudat hiányosságának egy kiáltó szimptomája! Hiányzik bennünk a hitnek s a keresztény világnézetnek mélysége, mely egy életet tud lefoglalni s oly áramot tud megindítani, mely azután keresztül vágja magát mindenben, emberi tekinteteken, aggodalmakon, apprehenziókon s egyöntetűvé teszi az ember érzését s eljárását. Hiányzik bennük még az a radikálizmus, mely az elvet uralomra juttassa az élet összes vonatkozásaiban. Öntudatunk egy szóval még nagyon kásás, náthás; kilépésünk még tulságosan elővigyázó, szinte szepegő; az összbenyomás pedig az, hogy annyira körültekintők vagyunk, mintha tisztára túrt existenciák volnánk s kegyelemből élnénk!

S jóllehet ily elszánt s öntudatos eljárásnak vagyunk szószólói, azért mégsem félünk attól a vádtól, hogy megzavarjuk a békét s szétszakítjuk a társadalmat. Nem, attól nem félünk. A keresztény ember a legharmonikusabb típus. Önmagában kialakította a gondolat s az érzés egységét, s nem az erőszak, hanem az erény hatalmában bizik. Egyesíteni a társadalmat egy képtelen alapon természetesen nem akarhatja; azt akarni különben is bűn és hóbort volna. Egyesíteni a vallást a vallástalansággal felekezetlen alapon époly kevéssé lehet, mint ahogy nem lehet a nemzeteket egyesíteni a kozmopolitizmusnak s a nyelveket a volapük

filológiának alapján. Ellentétek fönnállanak s fönn fognak állani a világban ; világnézeteket, tendenciákat, áramokat végleg egyesíteni nem lehet ; de mindenki fölséges napszámot végez s a végleges harmóniát sietteti, aki a keresztény eszmék szerint él s azoknak megvalósításán dolgozik, nem erőszakkal, nem mások jogainak csorbításával, nem a felebaráti szeretetnek sértésével, hanem az Úr Jézus szellemének a társadalomban való meghonosításával.

S ezt oly hódítóan, oly kedvesen lehet megtenni, hogy az ellenség is méltányolja, és senki sem lát tulzást benne. Egész életünk s tevékenységünk a katolikus érzés alapján állhat, s a katolikus elvek szerint igazodhatunk mindenütt, anélkül, hogy az életnek gazdasági, tudományos, közigazgatási érdekeit a vallással azonosítanók s azzal lépten-nyomon előhozakodnánk. Ez kislelkű s a vallás komolyságát s az érzés valódiságát sértő s azzal meg nem férő eljárás. Érezzünk mélyen és igazán ; hasson át a vallásos meggyőződés, de értsük meg az élet sokoldalúságát s fogjuk föl az emberek gondolkozását, mely nagyon helyesen irtózik a szentnek a profánnal való összekeverésétől. E szempontból értem azt is, hogy kitűnő katolikus férfiak megütköztek azon s nem tartották helyesnek némely papnak azt az eljárását, hogy a szószékről hirdette ki, hogy a katolikus körben x. y. okleveles gazda és földbirtokos ma ilyen és ilyen fölölvasást fog tartani. Mondom, én ezt értem ; mert érzésem szerint az nem odavaló.

Három kelléke van az áldásos s kiható tevékenységnek : mélységes, átélt meggyőződés, kitartó s önzetlen munkásság és szerető tapintat. Erre is azt mondhatom : bonum ex triplici causa, malum ex quovis defectu. Aki ez irányban dolgozik, az gyűjt és szét nem szór, az épít és nem ront s az érzés és meggyőződés bensőségét harmóniába tudja hozni az élet sokoldalúságával !

Isteni erkölcsösség.

(1915)

Rendesen azt mondják, hogy vallásos erkölcsösség kell nekünk, s mi is azt hirdetjük, mikor azokkal állunk szemben, kik a vallástalan erkölcsöt prédikálják s lehetőségéről hordanak össze tücsköt-bogarát : de ki kell jelentenem, hogy a vallásos erkölcsösség alatt végre is *isteni erkölcsösséget*, vagyis

isteni szellemmel, isteni fölénnnyel, isteni akarattal átjárt erkölcsös-séget értünk, s egyszersmind azt is valljuk, hogy az erkölcsiség-nek Isten a lelke, s ha ez a lélek elhagyta, akkor az erkölcs meghalt; csakhogy e haláleset után nem erkölcsöt, hanem embert, nemzeteket s emberiségeket temetnek.

Erőtlen ember, életrevaló nemzet s boldoguló emberiség nem lehet, bármennyire haladjon is gazdaságban, iparban s kereskedelembe, ha nincs erőteljes, isteni erkölcsössége, s ép ezért mindkét irányban, a gazdaságban épúgy, mint az erkölcsiben, fejlesztenie kell erőit, halmoznia kell készleteit s növelnie kell értékeit.

A Népszövetség ez alapon áll: mindkét irányban dolgozik s mozditja elő a népnek érdekeit. Ezt a két érdeket sohasem választja el egymástól, mert nagyon jól tudja, hogy koldus, erőtlen, beteges, hektikás s alacsony fokon álló népben a lélek is satnya, az is erőtlen; s viszont a vallástalan s erkölcstelen népben, a gazdaság is meg a kultúra is csak álarc, mely mögött nincs lélek, mely alatt nincs szépség, sem béke, sem öröm. S valamint a Népszövetség szét nem választja e két érdeket elvben, úgy ébreszti folyton mindkettő iránt az érzéket a népben s meg akarja értetni a nemzet széles rétegeivel azt, hogy mik a haladás s boldogulás alapjai, s hol vannak azok a források, melyekből az erőt s a virágzást felloccsoló élő vizek fakadnak.

Azt szeretem magam is, ha e két irányzatot összefogva műveljük, ami azonban nem akadályoz abban, hogy a fősulyt mégis csak a lelkiségre, a vallásosságra s erkölcsiségre fektessék, s főleg manapság, mikor a vallásoktatás ellen harsonáznak a széllelbélelt, kávéházi hadak, a Népszövetség minden tagjának a lelkére kössem, hogy elsősorban a mély hitet, az erkölcsös vallásosságot s a vallásos erkölcsiséget tartsa kincsnek, s álljon oda fal gyanánt a fékevesztett elemek ellen, kik e kincseket szívéből kilopni akarják.

Kilopni — mondom, nem is elrabolni! Legalább, ami az erkölcsiséget illeti, azt nem akarják elrabolni; nem pedig azért, mert nem bírnák, hanem kilopni akarják az emberek szívéből azáltal, hogy félrevezetik őket, s sok «tudós» beszéddel megigézik, azaz hogy megtévesztik az embereket. Azt mondják ugyanis, hogy ők erkölcsiséget akarnak, melynek nem a vallás, tehát nem az Isten a gyökere; csakhogy, aki az erkölcsiséget el akarja vágni a vallás gyökeréről, jobban mondva, aki a vallást kitépi a szívből s csak az erkölcsöt akarja bennhagyni, az a vallással együtt az erkölcsiséget is eltüntette, vagyis kilopta belőle.

Értsük meg ezt jól !

Mi a tisztességet s a becsületet s az egész erkölcsiséget a vallás gyökeréből fakasztjuk. Ezt pedig azért, mert mélyen meg vagyunk győződve, hogy az egész erkölcsiség a levegőben lóg s elszárad s elpusztul, ha azt a vallás gyökeréről elszakítjuk. Isten az erkölcs forrása, Isten az eszménye, Isten az ereje s a szentesítése. Az az erkölcsi jó s a vele kapcsolatosan jelentkező kötelességérzet, mely ránk diktálja, hogy «tedd a jót s ne tedd a rosszat», mint fölényes s parancsoló hatalom jelentkezik előttünk ; mint hatalom, mely a maga jogát s jussát nem tőlünk, nem belátásunktól s még kevésbbé tetszésunktől vette, hanem máshonnan ! Ha kérdezed, hogy ugyan hát honnan, megtudod azt e hatalmasság megbízóleveléből, vagyis a jellegeiből, melyek ott ragyognak rajta. E jellegek *a jónak s a rossznak örökkévalósága, az isteni szépsége, fölsége az erénynek s a tökélynek, a hajthatatlan szükségessége az erkölcsi követelményeknek*, melyeknél fogva a jót tenni kell akkor is, ha áldozattal jár s hasznunkra nem válik ; tenni kell, ha törik, ha szakad ; s ha nem tesszük, akkor sem szabadultunk hatalma alól, hanem megérezzük ránk nehezedő kezét, megérezzük hatalmát mint lelkiismereti furdalást, mint bűnösségünk mardosó érzetét, mint méltóságunknak s igazi értékünk^(nek) alávaló elvetését. Nem dolgozik ez az erkölcsi nagyhatalom láncsal és mogyorófavesszővel, nem deressel, sem pribékkal, hanem — ha úgy akarod, dolgozik kötelekkel, de olyanokkal, melyek lelkeket kötnek, s ezeket kötelességeknek hívjuk. E kötelek s kötelességek csodálatosképen nem a rabságnak, hanem a szabadságnak tényezői, s a legelőkelőbb lélek- és szívnemességnek eszközei, föltéve, hogy szerintük igazodunk.

Minden emberben megvan a képesség ez isteni jellegek észrebevésére az erkölcsiségen ; lelkiismeretünk fölismeri az erkölcs szentségét, igazságát s fölényét, melyeknek hódolnunk kell ; lelkünkön úgy tükrözik az erkölcsiségnak Istentől eredő fénye, mint ahogy ragyog a tükrön a napsugár, s az ember önmagát tiszteli meg, ha az Istenség e visszfényét önmagában el nem homályosítja, s ha a lelkiismeret szavát oktan szóarádattal le nem torkolja, hanem ellenkezőleg bizonyosságot tesz róla életével.

Nincs erkölcs vallás nélkül ; ami annyit jelent, hogy nincs erkölcs Isten nélkül, s azután azt, hogy nincs kötelesség fölöttünk álló, parancsoló isteni akarat nélkül. A vallás a gyökér, s az erkölcs fakadás rajta ! Mi lesz a letört fakadásból, mi lesz a leszakított ágból ? Okvetlenül elhervad az, bárki tartsa azt

kezésben. Tarthatja a király, a miniszter ; tarthatja tudós professzor vagy filozóf, mindegy : elhervad. S öntözhetik azt a letört ágat tudománnyal s szóbeszéddel ; magyarázhatják azt hosszan, hogy az erkölcs nem a vallásból való ; mindettől a sok szótól az erkölcs is oly biztosan elhervad, mint ahogy elhervad a letört ág ; s hiába biztatják doktorok s tanárok s leginkább a kávéházi hadak, hogy ne hervadjon, hiszen majd segítik őt.

Az ágnak gyökér kell, s nem szó : s ugyancsak az erkölcsnek Isten s vallás kell, s nem szóbeszéd ; s aki azt nem hiszi, az majd megtapasztalja, még pedig keservesen. Hiába akarnak iskolát, melyből a vallás ki legyen zárva ; hiába akarnak tisztességet, mely ne az Istenen épüljön föl ; hiába diktálnak az emberekre kötelességeket, kötelező, felsőbb akarat nélkül ; az mind hiábavaló igyekvés. Mert ugyan mibe akasztják hát bele végre is az erkölcsöt s a kötelességeket, ha Istent tagadnak, vagy legalább is e részben tekintetbe venni nem akarják? Az ilyenek hasonlítanak oly oktondiakhoz, kik a levegőbe dobják föl a hurkot s azt várják, hogy majd csak beleakad ott valami kampóba. A kötelességnek más kampója, más sarkpontja nincs, mint az isteni akarat ; abba van bekapcsolódva minden törvény, minden tisztesség és minden kötelesség. Ha pedig valaki Istentől elvonatkozik, akkor kiakasztotta az erkölcsöt s a kötelességeket, s az egész erkölcsi rendből zúrzavar lesz ; a kötelességek kötelei cérnaszálakká, sőt pókhálósálakká válnak, s csak egy kötél marad : a hóhér kötele, melyet a világtörténelem nagy kötélverője sodor a kötelességeket félreismerő s az erkölcsiség alapjait lábuk alól kiguró népek számára.

Ezek igazságáról úgy kell meggyőződve lennünk, mint az egyszeregyről, s minden ellenkező beszédet «Zigány»-beszédnek, s minden felvilágosító «Fényes»-séget bolondításnak kell tartanunk, s époly nyugalommal vennünk, mint amily nyugalommal nézzük azokat a vándor komédiásokat, kik csepűt rágnak s tüzet okádnak ; hát csak tegyék, de ne kívánják, hogy mi is céhükbe álljunk bele. Aki vallás nélkül akar erkölcsöt, az parancsot akar fellebbvaló nélkül ; az jóra akar kötelezni s bűntől elvonni, mikor voltaképen a jó s a rossz közti különbséget nem tudja megokolni ; az végelemzésben isteni akarat helyett emberi akaratot emel trónra ; csak gondoskodjék azután arról is, hogy legyen, ki annak a trónra emelt lázadónak hódoljon s érte — ha kell — még meghalni is tudjon.

Ne hagyjuk hát elforgatni a fejünket, s mondjuk ezeknek

a modern «bölcseknek», amit a régi, igaz Bölcsesség könyve mond (4, 12): «A hazudozás szemfényvesztése meghomályosítja a jókat», vagyis a téves, csalárd, nagyképűsködő szóbeszéd elhomályosítja lelki szemeinket, s a sok «tudós locso-gástól» az ember azt sem tudja már, hogy mi rossz, mi jó, mi fekete, mi fehér, szóval nem tudja, hogy fiú-e vagy lány?! Annyira vannak a régi nagy értékeknek «új értékelésével», hogy mint egyik nagy emberük mondja: «Voltakép senki sem tudja, hogy mi jó s mi rossz». No ugyan ily sütetű emberek régen is voltak, s róluk írta Izaiás próféta: «Jaj nektek, kik a gonoszt jónak mondjátok s a jót gonosznak, a sötétséget világossággá tévén s a világosságot sötétséggé, az édeset keserűvé tévén s a keserűt édessé» (5. 20). S fentebb meg így kiált fel: «Jaj nektek, kik a gonoszszágot a hiúság köteleivel vonjátok, mint szekérkötéllal! . . .» A hiúság köteleivel dolgozik az, ki az erkölcsiséget a levegőbe akasztja; mert azzal ugyan nem emel föl s nem köt meg semmit s senkit. Sőt ellenkezőleg, gonoszságba s ledérségbe vonja bele a nemzedékeket, s elmondhatjuk róla, hogy szekérkötéllal fogja be az embert magát a bűn szekere elé, melynek bakján nem az Isten s nem is az ész ül, hanem egy álarcos kocsis, kinek lárvája a tudomány, míg ő maga a perverz ösztön s az elsötétült szenvedély. Hát e kocsisra nem bízhatja rá magát senki; még kevésbé bízhatják rá a keresztény népet, s annak szemefényét, az iskolás ifjúságot!

Legyen hát a keresztény népnek is esze s ne hagyja magát befogni a vallástalanság szekere elé; mert befogni nem embert szokás, hanem azt, amihez az Írás hasonlítja a magáról megfélekezett embert, mikor a zsoltárossal mondja: «az ember mikor tiszteletben van, azt figyelembe nem veszi, hanem olyan lesz, mint az okatlan állat» (48, 13).

Ez előléptetésből nem kívánunk, bárki kínálja is!

Mit ad nekünk a vallásos hit?

(1926)

Az orosz szovjet élet-halálharcot hirdet, nemcsak a cár hívei, hanem minden hit, vallás s mondjuk, Isten ellen, s gyűlöletének pokoli tüzét árasztja ki a legjobb emberek ellen is, kik Istent imádnak s térdet-fejet hajtanak a végtelen Fölség s az Isten Fia, az Úr Jézus előtt.

Nálunk is vannak, kik ez irányzattal kacérkodnak s kik,

ha nem is akarnák hárommillió ember fejét leütni azért, mert keresztet vetnek s imádkoznak, de mindenesetre szeretnék magának Istennek fejét venni s a hitet s vallást kipusztítani.

Az ember ki nem fejezheti eléggé utálatát s borzadalmát az elvakult s minden tisztos szabadságot s minden nemes érzést taposó garázdálkodás ellen. Igazán nem csodálnám, ha a tisztos keresztény emberek tömegharagja kigyulladna mint a villogó máglya a sötét éjszakában, nem ugyan azért, hogy tűzbe dobjuk őket, — akkor majdnem olyanok lennénk a türelmetlenséget véve mint ők — hanem hogy szétrebbsnt-sük a sötétség e porkolábjait, pribékjeit, s szétkergethessük őket, — mert lábuk győzi s főerejük az inuk.

Ha nem tévesztenének meg annyi embert ezek a véres-szájú s üresfejű emberek, elmulathatnánk azon a felületes s ostoba sok beszéden, amit e széllebbéelt fecsegők szélnek ereszenek, mert annyi hozzá-nem értés, annyi képtelenség és ostoba-ság puffog e beszédekben, hogy a felével is torkig volnánk vele ; de a nagy s szent érdek mégis készttet rá, hogy egy-két fénynyalábot pazaroljunk a tudatlanság s káromkodás ez éjszakájára.

Ezt pedig úgy akarom megtenni, hogy megfordítom a nyársat, melyet ők szegeznek nekünk s a hegyes végét irányítom domborodó gömbölyűségüknek.

Eddig azzal a nyárrsal úgy handabandáztak, hogy támadták a vallást s a hitet s káromkodtak az isteni Fölség ellen ; de én most azt a nyársat ellenük fordítom s kérdezem : Hát mitek van, s mit hoztok annak helyébe, amit el akartok vinni? A kereszténység remekelt az ember körül, hát mit tudtok ti? Hát ugyan mondják meg, hogy mit tudnak mind e helyett? Hogyan állítják a világba s a létbe s a végtelenbe az embert, s mivel koronázzák a hű s tiszta lelkiismeretet, s mily szent s érdemes lét felé igazítják az életet? Mert nem elég csak tagadni, hanem állítani is kell, s nem elég az örök eszményeket letenni, hanem azok helyébe más Fölséget kell állítani, és nem elég az oltárokat lerontani, hanem építeni is kellene helyükbe más valamit. Ugyan — instálom — például mit? Mészárszéket? Vásárcsarnokot? Mozit? Bolondházat? Építeni tán nehéz lesz mostanában, no meg sokba kerül ; hanem tán gurítani kell az oltár helyébe egy jókora söröshordót?

Hát szovjethívek s szocik s vörösök, mit adtok ti s mit állítotok annak helyébe, amit leromboltatok?

Mit? Tudományt? műveltséget? művészetet? jólétet? fürdőszobás lakást s felekonyhát? S ki ellenzi ezt közülünk,

s ki ne kívánná ezt szívből az utolsó napszámosnak is, hogy ez is legyen neki? Mi ugyan nem, s a vallás sem, s a tiszta, keresztény erkölcs s az Isten-szeretet sem!

De kérdezem, ami a világban eddig szép és jó volt — Szamuelli zsidó hős akasztófáin s a szovjet agyonvert három-millió áldozatán kívül — azt ki adta, ki verejtékezte s ki teremtette s adta örökbe a késői epigon unokáknak, kicsoda? A hívő kultúra-e, vagy a hitetlen? Égből e javak nem pottyantak, hanem itt készültek; hát ki készítette azokat? A szovjet vagy a keresztény kultúra?

Van-e nagyobb felületesség, mint ez a vásári kikiáltókra s a vásári pofozógépet körülálló legénykékre emlékeztető handabandázás, mint az a nagyképűség, mely Isten s vallás ellen tudományra hivatkozik, s tudományt s biztos tudást ígér hit és vallás ellen és helyett.

S ugyan melyik lesz az a tudomány, mely a vallást és az Istent s a végtelent sugaraival szétoszlatja? Minden igaz tudomány oly véges mint a rőf s oly mély, mint a szakajtó; mindegyiknek a lét s a végtelen mélységei előtt tisztelettel kell megállania s belátnia, hogy ott a mélységekben oly realitás van, melyhez minden világ s tudás csak olyan, mint a csepp a vederben.

A létnek s az életnek titkai minden bokor s virág; minden hernyó és katicabogár csak fodra a végtelen titokzatos-ságnak, s aki ezt átérzi, az tisztelettel s csodálattal telik el. A tisztelet ez elemében s levegőjében éled föl az igazi ember; az ilyen megérzi az élet nagy adottságát, melynél fogva ő azt nem teremtette, szülei sem teremtték, hanem csak átadták, s hogy ő a felelős érte, önmagáért s a lelkéért.

Ilyesmit mondott nekem az én derék esztergomi asztalos ismerősöm. Azt mondta, hogy nem annyira a könyvekből, hanem a szép természetből meríti ezt a nagy tudást, mely Isten felé visz; mert hogy ő, mikor udvarán a körtefa kivirágzik, ő ez alá tér s ott néz és bámul. Nézi s bámulja, mint tolakszik ki a zöld apró szárákból az a tündöklő patyolat-pártaerdő, s minél tovább nézi, annál teltebb a lelke, megtisztul a szíve is, s imádkozik.

Kinek van igaza: annak-e, ki a virágzó körtefa alatt így néz s eltelik Istennel s tisztasággal, vagy annak-e, aki piszok újságokat firkál vagy kalocsai jó gazdákat akaszt, s Istent s hitet s mélységet és tiszteletet tagad? Ah, ezek közt föld és ég a különbség; de már csak érezzük, hogy merre felé van a nemes emberség. No lám, ezt a hit s a vallás adja.

Mit ad ilyenfelét a szovjet, vagy a söröshordó-szónok?

Mi más levegőt ad, levegőt, melyben nincs tisztelettel emberélet, hivatás és örök célok iránt! Mily erkölcsi értékeket hint szét az ilyen szélhámos, s mily alapot s talajt teremt a lábunk alá s ugyan mily csillagos eget a fejünk fölé?

A hittagadás az embert úgy állítja bele a világba, mint ahogy a gátszakadás a fát az árba. Ez is, az is, gyökérvesztetté tesz fát és embert egyaránt! Ezzel szemben mit tett a kereszténység? Örök alapot teremtett az ember lábai alá, lelkét pedig, hitét s erkölcsét fölszívta napsugaraival a magasba. Ha ezzel szemben a világ más folyását nézem, hát gyökérvesztett fákat látok, melyek szerteséjjel hemperegnek a sár és vér vízözönében.

Tegye a szovjet szívére a kezét — azt a véres kezét, a kőkemény szívre tegye azt, ne a zshivajban vagy az utcán, hanem a virágzó körtefa alatt vagy egy csendes, holdvilágos éjben — s kérdezze magát: mi vagyok én s mik híveim? Van-e talaj a lábunk alatt s nem vagyunk-e teljesen gyökérvesztettek? Gyökérvesztettek nagy eszmények irányában, gyökérvesztettek az élet célja s az erkölcsi törvény irányában? S mit csinál az a bűdös vér a kezünkön? S nemesbűlés s lelki finomodás, hűség s tisztaság jár-e patáink — nem mondhatom lábunk — nyomában?

S elég-e ez? Ők nemcsak saját életük fáját tépték ki s dobták oda a vérözönbe, hanem a nemzet erdejét mozgósították! A nemzet erdeje az a sok eltévelyedett ember, aki hitt nekik s nem az Istennek — mily végzetes hóbort ez! Az mind kiszakadt a nagy tradíciók s a kereszténység földjéből, az mind elszakadt az Istentől s Krisztustól, s gyökérvesztett fa lett az indulatok, a kétségek s az elkeseredések özönvizében. Kérdem, érdemes volt-e ilyeneket merni s ily bűnököt Isten, az embertársak, a gyermekek s az emberiség ellen elkövetni?

Lehet-e ezek elgondolása s átérzése után kétség, hogy merre legyen az igazság? Lehet-e csak gondolni is arra, hogy mérjük össze a kereszténységet, mely európai kultúrát, erkölcsöt s istenességet, tisztaságot s áldozatkészséget hozott közénk, a csélcsap, dühöngő, felületes gondolkozású s kegyetlen ösztönű vörös hitetlenséggel!

Kit akartok — mondhatnók itt is — Krisztust vagy Barrabást? Sötétséget, tagadást, kétséget vagy a mélységek megérzését s tiszteletét? Mit akartok: fölületes ostoba tudálékosságot, mely az örök vermet sem látja, melynek nekirohan,

vagy a nagy kinyilatkoztatás lámpáját, mellyel a végtelennek lég-palotájában eligazodhattok s trónjához eljuthattok? Mit akartok : frázist, hübelebalázs-fortyadékot vagy ezredek öntudati szűrőjén megtisztult kristályvizeket? Mit akartok, merre iparkodtok? Föl vagy le? A többemberhez vagy az elállatiasodotthoz? S mondjuk ki világosan : ki imponál nektek jobban, Trockij-Broonstein vagy Krisztus? Válasszatok, de gondoljatok azokra, kik amikor egyszer már választottak, akkor butaságuknak s elvakultságuknak s alávalóságuknak világtörténelmi kudarcát állították a világba, mert Barrabás állatembert választották.

A magyar nép tán mégsem ez a fajta? !

Egyházi korszerűségek.

Afrikába . . .

(1889)

A westminsteri katedrális egy sírirta most a félvilág lelkesülésére mond áldást: «Tehetlenségemben már csak kívánságomat fejezhetem ki, hogy az ég legbősegebb áldása szálljon mindazokra, kik — legyenek bár angolok, amerikaiak vagy törökök — közreműködnek abban, hogy a rabszolgaság borzasztó átka a világból kivesszen». Idegenszerű, látszólag hideg sírirtat; ó, pedig mily nagy emberséges szívnek legforróbb sugallatát fejezi ki! A haldokló Livingstone naplójának ez utolsó soraiban az angol nép a nagy és hősiek utazónak végrendeletére ismert. E sorok jellemzik Livingstonet s e soroknak sírirtattá váló magasztalása dicséri az angol népet. Nem talált ünnepélyesebbet, fontosabbat, találóbbat, — s Livingstone-hoz méltóbbat!

Valóban mélynek kellett lenni a rabszolgaság nyomorából vett benyomásnak, hogy a halál legünnepélyesebb komolyságában neki adatott át a szó, hogy beszéljen ott is, hol minden hallgat; valóban nagynak kell lenni a gondolatnak, mely minden egyéb vívmány és hősiek érdem elhomályosításával méltónak találattatott arra, hogy Livingstone testamentomává legyen! Élesnek kellett lenni a rabszolgaság fájdalmai által keltett fájdalomnak, melyről az angol nép azt gondolta, hogy Livingstone örökre elnémuló ajkai e fájdalmat elnémulni nem engedik, s azért a sérthetlen s az emberi érzés védőszárnyai alatt örökre igérkező kriptá kövére bízták, hogy hirdesse a kő azt, miről Livingstone többet nem szólhatott! Fontosnak kellett ez érdeknek lenni, melyet Livingstone, a földet és tengert bejárt Livingstone, az annyi fölfödözés sikerével koszorúzott Livingstone nem akart felejteni soha, hanem imádkozva megáld mindenkit, ki ez érdek győzelemre-jutásához kezet nyújt.

A méléző kriptá sírirta most a művelt világot eltöltő rémületnek és az irgalomnak kiáltásává lőn, mióta azon sötétségből, mely Afrikán borong, népeket és fajokat irtó pusztulás

lángjai világítanak át hozzánk, s amit rémítő világosságuknál látunk, vérünket fagyasztja !

Elhagyatva, mint a gyalogút füve, melyet mindenki tapos, egymagán, mint a puszták pitypangja a süvítő orkánnal szemben, gyöngén, ellentállás nélkül, mint a pókháló szálai, melyekbe durva kéz nyúl : úgy él tömérdek nép a veszélyek, üldözések s embertelen bestialitások rengetegében, oly elhagyatottságban, hogy még szavát sem vehetni, mellyel elpanaszolja, hogy szenved. Áldozatos élet és a halálba való odaadás kellett hozzá, hogy megtudjuk kinjait. Végre megtudtuk. Vér kellett ahhoz, hogy megtudjuk ; mennyi vér kell majd, hogy megenyhítsük kinjait. Végre tehát annyi kin és annyi jaj utat tört magának még a puszták borzalmán, kielégítette a patriarchális átkot, mely Noé óta Khámot, az elvetemültség gyermekét üldözi, s nagy és nemesszívű férfiak halála és vére s másrészt a hazatértek könnyekbe fúló ékeszólása elénkbe állította azt a nyomort, melyről nem hittük, hogy lehetséges a földön, földézte a művelt Európa szemei előtt azt a rémképet, melyről inkább hinnők, hogy kísértet, ha nem látnók az új keresztes hadat hirdetők szemében a fátyolozott tüzet, melyet a szenvedő lelkesülés gyújt s melyet színelni lehetetlen.

1888 május ötödikén XIII. Leo pápa azon sürgős kéréssel fordult mindazokhoz, «kik hatalommal bírnak», hogy a rab-szolgakereskedést Afrikában megszüntessék. A pápa szavától ihletve fölállt egy második Amiens-i Péter, Lavigerie bíbornok, kinek erőteljes ékesszólása a lelkesülés és a könyörület hangulatos melegével tölti el a Princess Halle, Sainte Gudule, S. Sulpice, Al Gesü falait ; London, Brüsszel, Párizs, Róma, Nápoly álmélkodó közönségét eltölti azon nagy szerencsétlenségnek sejtelmével, mely alá milliók görnyednek, lelkébe festi azon képeket, melyek rémületes voltáról azt írja Livingstone, hogy fölriasztják álmából a férfiút és eltöltik az elkeseredésig fokozott szánsalommal, csendes örültséghez hasonló merengésbe mélyeszti azt, ki ez iszonyú kínokat valamikor látta s keresi módját, mint segítsen rajtuk.

Az ekvatoriális missziók püspöke, a karthagói érsek, Lavigerie a szegény négek szabadítója készül lenni ; lelkesülése felöleli egész Afrikát. Hogy ez óriási földadat súlya alatt össze ne roskadjon, feszíti lelkét a nyomor, melyet látott. Ne zárjuk el érdeklődésünket e vállalkozó szellem terveitől ; az emberiség dicsősége az, hogy ily gondolatokat hajt korhadásnak indult törzse.

A föladat nagy, — de a nyomor nagyobb ! Afrika területe 540.000 négyszög mértföld, vagy 30,000.000 négyszögméter. Lakosságát természetesen nem lehet megszámlálni, csak átlagos becslésekben többé-kevésbé meghatározni. A misszionáriusok, utazók, kutatók, kereskedők lassankint megbízhatóbb adatokat szolgáltatottak, melyekből levonhatni, hogy Afrikának több mint 200 millió lakosa van ; erről most már senki sem kételkedik. A népesség a déli részen a leggyérebb, a belső ekvatoriális területeken pedig a legsűrűbb, — itt suhog a rabszolgaság véres ostroma.

Ez a belső Afrika bennszülött pogány vagy mohamedán főnököket, fejedelmeket, despotákat, szultánokat ural. Az «országok», melyek lakossága néhol 12 millióra rúg s máshol meg néhány ezerre szorítkozik, nem bírnak jellemző egyedséggel és jelentőséggel, azért nem szükség velük külön foglalkozni. Átlag két nagy tömegre osztják e népséget. Szaharától délre terülnek a Szudán-államok, melyek Afrika egész szélességét elfoglalják, nyugaton Szenegambiával határosak, keleten Abessziniával ; keleti végük az egyiptomi Szudán, melyet ez évtizedben adtak föl az angolok és egyiptomiak, s melyek déli csücskében Emin basa tartja magát, ha ugyan nem valók elestének hírmeséi. Délre a Szudán államok Afrika népeinek másik főcsoportjával határosak, mely Középbél-Afrikát lakja. E két főcsoport közt az ekvátor képezi nagyjából a határvonalat.

A tágabb értelemben vett Szudán $4\frac{1}{2}$ millió kilométerre terjed, s lakosságát 80 millióra becsülik ; Középbél-Afrika pedig, melynek határa északon a Szudán és Abesszinia, nyugaton, délen és keleten a Kongó állam, az európai birtokok s a boér köztársaságok, több mint 5 millió kilométert ölel fel s lakossága 50 millióra rúg. E 130—140 millió ember fájdalma, nyögése hallatszik át a sivatagon s a tenger moráján ; s Európa nem akar elfajulni annyira, hogy egy irgalmas tekintet ne vessen ez óriási területek pusztulására s annyi emberélet végveszedelmére. A rabszolgaság-ellenes mozgalom figyelmét főleg néhány különösen veszélyeztetett területre fordítja. E mellett nem szabad felejtenuünk, hogy a két főcsoporton kívül is a rabszolgaság mindenfelé garázdálkodik, hogy a Kongó állam is 3 millió kilométernyi területén 30 millió lakossal, valamint a német keletafrikai kereskedelmi társaság területe, mely 1 millió kilométert s egy millió lakost számlál, ugyancsak szomorú szintere a rabszolgahajszáknak, a rabszolgavásároknak és karavánoknak.

Szudán és Középbél-Afrika e néptömegei túlnyomóan négerék különféle törzsök- és vegyületekben, kelet felé mindinkább az arab elem elegyedik a népségbe, míg végre határozott túlsúlyra vergődik. Ez az arab-néger egyveleg adja a szorosabb értelemben vett Szudánt, vagyis az egyiptomi Szudánt, mely Núbia, Darfur, Kordofán, Kartum, Szennár stb. tartományokat foglal magában. Az angolok és egyiptomiak föladták Núbiát és a Szudánt; az európai keresztény civilizáción ezáltal véres sebeket vert az izlám. Mindezen föl adott területek, vagyis a szorosabb értelemben vett Szudán 2,000.000 négyszögkilométerre terjednek, 10—12 millió lakossal, míg a még fönálló Egyiptom valamivel több mint egymillió kilométernyi, 7 millió lakossal.

Vallásra nézve a tágabb értelemben vett Szudán lakossága többnyire pogány, de a mohamedánok máris az összlakosság 30%-át teszik. Számuk az utolsó tizedekben folyton nő. Ha az európai kereszténység keresztes hadjáratával, missziójával, telepítéseivel, esetleg annexiójával sokat késedelmeskedik, akkor a 80 millió szudáni, amennyiben az emberhajsza ki nem irtja, az izlám martalékává válik. A rabszolgaságba eladott négerék úgyis átlag mohamedán országokban élnek. Megtéríteni pedig valakit a mohamedánizmusból a kereszténységre, az mindig nehezebb, mint a pogányok térítése. Nevezünk meg még néhány «birodalmat» a Szudánban, melynek Tombo, Mosszi, Asanti, Dahome, Jeuba, Messzina, Adamana, Jokoto, Kanem, Bornu, Baghirmi, Wadai és a Mahdi uralma az egyiptomi Szudánban.

Térjünk most át Középbél-Afrikára. Több mint 5,000.000 négyszögkilométerre terjed az egyenlítő alatt, 50 millió lakossal. Északról szegélyezik a Galla területek, Szomáli, Szuahéli és a Szudán, délről a hottentottok és busmanok, nyugatról sok különféle néger törzs. Az arabok gyéren vannak, s az izlám sincs oly mérvekben mint a Szudán népei közt, de folyton halad és hódít, úgy hogy az európai mozgalom a rabszolgaság ellen tulajdonképen két óriási érdeket érint és emel, melyek elválaszthatlanok: az egyik a rabszolgahajsza, a másik az izlám előnyomulása a civilizáció rovására.

A kereszténység mérközése a mohamedizmussal: ez tulajdonkép neve az európai ideális mozgalomnak, de melynek reálissá is kell válnia; kell, ha vérnek árán is! Ez a mély-séges két áram, mely Európában és Ázsiában már kiküzdötte harcait s a kereszt győzelmes fölmagasztaltatását vonta maga után, Afrikában találkozik, ki nem kerülheti egymást, össze

kell csapnia ! S melyik fog győzni? Amelyiknek fegyvere nemesebb, keményebb, erősebb a halálnál. Fortis ut mors dilectio ! Az egyiknek fegyverét a fanatizmus s a szívtelenség szolgáltatja, a másikat győzelemre az áldozat és a szeretet segíti. Lehet-e kétség az iránt, hogy tán nem győzünk? Ó, az lehetetlen ! Ha szeretni nem bíránk, rémüljünk ! Ha lágyulni nem bíránk, csikorogjunk ! Tekintsünk azon millió sebre, melyből a szerencsétlen néger népek vére patakszik, vessünk egy pillantást oda, honnan rémület és kín lett osztályrésze a «testvérnek»; tekintsünk azon szívtelen borzalmas hatalomra, mely mint éjféli vampir szívja vérének millióknak, — s ezt Krisztus után a XIX. században ! Azon óriási területek, melyek a középbél-afrikai, az egyenlítői és a kongói missziók körébe esnek, a mohamedizmus vasgyűrűjébe foglalták, mely vérüket s velejüket préseli, mint sötétvörös fényű drágakövek nemtelen ércben. Részben az izlám uralma győtri e népeket, ahová pedig még el nem hatott, ott szívtelenségének azon véres ostorát suhogtatja, melynek suhogása végre valahára fölriasztani készül Európa rémületét, értem a rabszolgahajszát és — kereskedést.

Az izlám tanai szerint az emberiség két válfajból áll ; a hívők fajából (a mohamedánok), kik uralomra és boldogságra vannak predestinálva, s az átkozottak fajából, kiknek iszonyú reprobációjuk a szolgaság és szenvedés. Ez átkozottak közt utolsó helyen állnak a négerék ; ezek azok, kikről XIII. Leo erőteljesen mondja «nata jugo jumenta». A muzulmán előtt oly természetesnek látszik a rabszolgaság, amilyen égbekiáltónak látszik előttünk. A mozlim a négerben átmeneti alakot lát ember és állat közt, kinek nincs hozzá hasonló természete s lelke, akivel tehát tetszése szerint bánhat, fölhasználhatja bármire, munkára és baromi élvezetre, gazdagodására vagy mulattatására. S a mozlim ebből nem enged ; el van vakítva, szentnek tartja a feketének nyomorítását. A példa rá nem hat ; sajnálja az európai emberségét ! Jellemző, hogy rendszeren kevéssel miután európai hatalmak mozlim területeken lábukat megvetették, lázadás támad az európaiak ellen. Így történt Egyiptomban 1882-ben, midőn Arabi basa a francia befolyás ellen föltámad a jelszó alatt : «Egyiptomot az egyiptomiaknak !» Így történt Szúdánban Arabi eleste után ; 1882-ben a Mahdi kelt föl. Az angolok megjelenését a Vörös-tenger partjain nyomban követte az európaiak ellen föllobbant gyűlölet s tömeges csatlakozás a Mahdihoz ; s mult évben is, alig hogy a németek megje-

lentek a keletafrikai partvidékeken, lázadásba tört ki a lakosság. Ha e lázadások okát kutatjuk, megtaláljuk azt az európaiak intézkedéseiben a rabszolgaság megszüntetésére. Van a fehér ellen s a keresztény ellen a gyűlöletnek szinte természetes forrása is; de az az érezhető, plauzibilis gyújtóok a gyűlölet föllobbanására a rabszolgaság ellenzése. A rabszolgaság sok mozlim és mesztiz törzsnek elveszi keresetét s kiszáritja hihetetlen nemi kicsapongásainak pocsolyáját, s amely fékvesztett kegyetlenséggel űzi vágyainak emberprédáját, oly kigyult szenvedéllyel támad arra, ki a friss emberhúst körmei közül kiragadja. Azonban a rabszolgaság e baromi kegyetlensége és ördögi gazsága sohasem növekedett még annyira, mint most, midőn milliókra menő lakosság pusztul évenként a legembertelenebb kény és kegyetlenség áldozataként és a sivatag egyretovább teríti vörösbarnás homokleplet, betakarni vele az ébredő szorgalom és kultúra áldásait.

Összeszorul az ember szíve, ha olvassa, hogy nincs nap, melyen a Tanganjika-tó mellett egy-egy rabszolgakaraván el ne haladna. Ő, sötét menetei a megtestesült szerencsétlenségnek! Mennyi kín és fájdalom, mennyi iszony és elvetemedettség vonul el a tavak partjai mellett föl-föl a puszták homokjába! Vannak-e utaik? Vannak-e mérföldjelzőik? Elhullott emberek, fehérülő csontvázak jelzik átkos nyomaikat. Vannak-e kútjaik, vannak-e forrásaik? Csontok sövényezik az üdítő csermelyt; lám a szegény feketékben, kik eddig elmásztak és kúsztak, nem volt már annyi erő, hogy életet merithettek. Ily utakon, ily források mellett haladhat-e más, mint a szörnyszülött, mint a bűn? Ez utak vezetnek a főnsíkokról, a Kongóról, a Nigerről föl Marokkóba, föl Szúdán- és Egyiptomba vagy kelet felé, Zanzibárba; elhullott négerék csontvázai és rothadó testei s a távolba eltöpörődő kísérteties karavánok — íme a mozlim kultúra nyomai.

Marokkóból, Tuaroga vidékeiről való arabok vagy mesztizek fülig fegyverben vonulnak le Tumbuktunak és a Niger partjaira, az egyiptomi Szúdán- és Zanzibárból pedig a «Nagy tavak» vidékeire — embervadászatra. A vadászatot egyesek is, de főleg szervezett rablóbandák űzik. Az egyesek elbújnak az ősvények mellett a bozótba vagy búzavetésekbe, s rabolnak asszonyt vagy gyermeket, ki arra egymagán halad. A Nagy tavak körül ez állapotok annyira fajultak, hogy mint a misszionáriusok írják, «minden asszony és gyerek, ki csak 10 percnyire is távozik a faluból, nem tudhatja, visszajön-e?» Mennyi-

vel kegyetlenebb és borzalmasabb a rablóbandák garázdálkodása! Portyázásaikra úgy szerelik föl magukat, mintha háborúba mennének. Éjjel megtámadják a védtelen falukat, üszköt dobnak a szalmakunyhókba s a följeszett lakosság, mely védelemre is alig gondol, a halál vagy a rabszolgaság prédája lesz. Aki merre bír fut, menekül az erdőkbe, átkutatatlan bozótba, kiszáradt folyók medreibe, a völgyek ölnyi magas fűvébe. Ott liheg, ott lappang, hacsak nem űzi ki onnan is a láng pattogó, sistergő ostora. A többit üldözik, az öregeket és a védekező férfiakat leölik, az asszonyokat és gyerekeket összefogdossák.

Ez összefogdosott, agyonrémített tömeget, az élő szerencsétlenség ez ijedező gomolyát a rabszolgavásárra hurcolják. Kezdődik a legborzasztóbb életsors siralmainak láncolata. Az ókor Ázsiája zsarnokainak virágzó korában, midőn egynek kénye uralkodott «a Folyóvíz árkától Egyiptom patakáig» (Izai. 27, 12), annyi szívtelenséggel sohasem hurcolta prédáját, mint a rabszolgavadászok Krisztus után a XIX. században, «mikor pedig a mi üdvözítő Istenünk kegyessége és embersége megjelent» (Tit. 3, 4). A rabszolgák gyalog mennek. Az erős férfiakat, kiknek eszébe juthatna a menekvés, egymáshoz kötik lábuknál-kezüknél fogva, úgy hogy a menés magában véve is hatalmas gyötrellem; nyakukba eresztik a kangát, formális villát vagy átlukasztják füleiket s azokon át szinórt húznak, mely 8—10 embert összefűz. Egész nap előretörtetnek; este megállnak nyugalomra! Néhány marék főtlen kölest vetnek eléjük hajcsárjaik, sárga bűdös vízzel oltják többnyire szomjukat. Másnap tovább mennek. S hány másnap virrad föl rájuk, rabszolgaságuk hány napja? Messze-messze Marokkó pusztai városaiban, a Szahara oázain, a Szúdán helységeiben vannak a vásárterek vagy a Nagy tavak körül a keleti partok felé. Hónapokig tart az út s pusztákon vezet át, talpukat égeti a pusztá homokja, s az ekvatori nap fűgélyese sugarai elcsigázzák a szomjazó népet. Hajcsárjaik többnyire a Tuareges törzs vad arabjai, kiknek szívük oly kemény, mint lándzsáik hegye. Iszonyú szert sugall türelmetlenségüknek a tömeg lankadása. Az asszonyok s a vének közt találkoznak az elsők, kik megállanak s tovább nem mehetnek, — hajcsárjaik hátulról hozzájuk lépnek, s hogy a tömeget elérítsék, egyet lendítve, doronggal leütik; a nyomorult néger fölkiált, lerogy és vonaglik.

A csorda ismét megindul. A rémület még a legutolsónak is erőt adott. Valahányszor valamelyik megáll, ismétlődik a

borzalmas jelenet. Ily végtelenül szerencsétlen lét, mely borzalmaiból ki nem fogy, még egy általánosabb megtizedelésben ölti magára egészen ördögi jellegét, a reprobáció valószínű átkát. A hajcsárok néhány nap alatt kipróbálták, hogy prédájuk mire képes s mire nem. Egy tekintetre fölismerik, hogy kik hullnak el közülök a pusztai útban. Hogy tehát a nyomorúságos tápszert is megtakarítsák, sorba mennek s a gyengéket dorongaikkal leütik. Hulláik temetetlenül maradnak s társaik ott veszik azt a kevés ételt magukhoz, — ott alusznak, ott pihennek!

Ó! de mily álom, mily elkínzott nyugalom! Hol a siralmasabb sors kísért, lehet-e fojtó, szívtelen karjaiban pihenni? Hol a megtettesült átok sötétül kiszenvedett testvéreik földult vonásaiban s kísértetként beleavul a révedzők emlékezetébe, hol rájuk meredt ez iszonyú áldozatok elhaló tekintete, hol látják e kebleknek, melyekbe tenger kín szorult, végső pihegését, hol fülükbe suttog azon ajkak végszava, melyek szintén a szeretet csókjára nyíltak, ha máshol nem, legalább anyjuk ölében, s látni, hogy az Isten e teremtetéseinek mi lett részük — lehet-e ott pihenni? Nem, ott csak kétségbeesni lehet. Iszonyú elfajulása az emberi gondolatnak és érzelmeknek, mely a rabszolgahajcsárokból öltött hihetetlen valószínűséget, hogy epénél keserűbb fájdalomba és a védtelen elhagyatottság kétségbeesésébe fojtja a föld e szánalomra méltó teremtetéseit.

«Higgyétek el», mondta Lavigerie Nápolyban, «ha a tenger hallgatna s moraja elhalna, áthallanátok az afrikai négerek pokoli kínjainak nyögését.»

Az ifjú négerek, kiket a rabszolgaság poklából a keresztény szeretet kiszabadított, hosszú időn át föl szoktak riadni álmukból s ijesztően ordítanak. A szegények azon rémületes véres jelenetekről álmodnak, s az álom ködképe is oly irtózat, hogy remegve fölugranak.

A bátor, rettenthetlen Livingstone utolsó naplójában ezeket írja: «Midőn számot adtam a keletafrikai emberkereskedésről, készakarva messze elmaradtam a valóságtól, nehogy túlzásról vádoljanak. De hogy szabadon szóljak, ebben túlozni nem lehet. A jelenetek, melyek szemeim előtt lejátszódtak, az események, melyek a rabszolgakereskedésben közönségesek, annyi irtózáttal töltönek el, hogy hiába törekszem azokat emlékezetemből kiszorítani. Hiába, sikertelen fáradozásom. Idővel a legszomorúbb emlékek is elmosódtak, de az irtózat e jelenetei, melyeket szemléltem, újra meg újra fel-

tűnnek képzeletemben, éjjel sokszor iszonyodva s elrémülten fölugrom ágyamban».

Halljuk Stanley-t, a jelenkor legnagyobb s legmerészebb utazóját, ki Livingstone-t Afrika belsejében kereste és megtalálta, ki példátlan fölfödözési útjában a Kongó folyását meghatározta és a Kongó-államot megalkotta. Ecsetelései nem a «nyomorultak» regényét, hanem valóságos történetét adják. Ragadjunk ki a sok közül egyet. Midőn Stanley 1883. a Kongó egyik mellékfolyójának, Aruvimineк torkolatát elhagyta, azt vette észre, hogy a bennszülöttek félve s gyanakodva húzódnak el tőle. Csakhamar megtudta viselkedésük okát; mindenfelé gyászos pusztulás sötétlett, fölperzselt lakok, ledöntött pálmák, üszkös banánok, elpusztított szántóföldek szerteszéjjel, s a romok közt vigasztalan emberek tévelyegtek. Az egyik elbeszélte, hogy éjjel váratlanul ordító fegyveres csapatok rohantak rájuk, fölgyújtották a falut s az égő házakból menekülő népet kaszabolták. A férfiak $\frac{1}{3}$ -a sem menekült meg, az asszonyok legnagyobb részét elhurcolták. A rablók fehérbe voltak öltöztetve s úgy néztek ki, mint Stanley emberei, — arab rabszolgavadászok voltak keletről, Nyangvéből. Stanley utólérte őket, hatszázan voltak, jól fegyverkezve; 2300 foglyot hurcoltak, ifjakat, gyerekeket, asszonyokat. Stanley-ben elhűlt a vér, midőn a gyermekek nagy, esdeklő szemeit, az anyák beesett arcát, az ifjak vörző nyakát látta. E 2300 fogolyért és 2000 elefántagyaráért Irlandnál nagyobb területet pusztítottak el és 117 falut égettek föl. Stanley azt is megtudta, hogy már öt ily karaván vonult erre, melyek szintén annyi rabszolgát hurcoltak. Azután kiszámítja, hogy egymilliót számláló lakosságból 5000 rabszolgának Nyangvébe való cipeltetése 33.000 emberéletbe kerül.

Az emberi nyelv valóban kifogy rémületet jelző szavai-ból, de a kép még nincs egészen leleplezve. Thomson, angol geológ ezeket írja: «A szegény teremtések szájalomra indító látványt nyújtotta. Ugy mozogtak, mint pergamenttel bevont csontvázak, minden csontjuk látható volt. Borzasztó utat tettek s kétharmaduk éhség- és betegségben hullt el».

Még csak Nachtigalt citálom: «Bagirmi királya rabszolgákban is követeli adóját. Hogy az emberhúst kézhez kerítsék, védtelen falukat rohannak meg. A gyakori rabszolgahajszáktól kényszerítve, a bennszülöttek falvaik mellett, fákon építik kunyhóikat, ott laknak s juhaikat, kecskéiket, kutyaikat is ott rejtegetik. Kötélhágcsók az ő lépcsőik. Meg-esik, hogy a rabszolgahajcsárok ily favárat néha be nem vehet-

nek, akkor úgy lödözik le az embereket az ágakról, mint a madarakat szokás, vagy fölgyuíjtják a faalkotmányt. Iszonyú rémjelenetek játszódnak le az úton ; ha valaki képtelen tovább menni, hidegvérűen leütik óvó például !»

Ezen pokoli átoknak, ezen valóságos reprobációnak naponkint 4000 emberélet esik áldozatul, s ezt a XIX. században Krisztus után ! Misszionáriusok és utazók, angolok és németek, katolikusok és protestánsok, kik e kint s e gyalázatot látták, nem vittek magukkal szentebb érzelmet, mint segíteni a kimondhatlan nyomoron, nem rejtenek lelkükben mélyebb benyomást, mint mely az elátkozott s vérigalázott embernek, «a mi testvérünknek» szenvedő képét idézi föl még álmukban is, szentséges bosszút és megtorlást sürgetvén annyi végkeservbe fuló életért és halálért. Lavigerie, az ősz bibornok pedig, ki az új keresztes hadat hirdeti, nem győzi ismétetni, hogy soha a rabszolgaság oly ördögi elvetemültséggel nem ijesztett s nem pusztított, mint most Afrika belsejében. Gyorsan segíteni s elfordítani az ostort, melyet a római al Gesú-ban a hevülő szónok «flagello orribile, immenso, sanguinoso»-nak nevezett, útját állni azon vérebi dühnek, melyet ugyancsak ő az emberi nem «infamia»-jának mondott ! De gyorsan, mert késő lesz ! Középfrikában «van már öt oly nagy terület, mint Olaszország, melyben kiirtatott már az ember, letapostatott már a kalász, rombadőlt a kunyhó». Ott évenkint egymillió négernek nehezült nyakába a szolgaság véres jáрма ; ott borult rá az az éj, melynek bús fátyola örökre eltakarta szabadságát, s a fölkelő nap ezer halálnál keservesebb s kegyetlenebb életnek kezdé megvilágítani lassan gördülő perceit. S ami ott történik, ugyanaz nyomoritja Szúdánt s a mérhetlen területeket a Vörös-tenger partjaitól az Atlanti óceánig. Száz év óta az izlám hódít e vidékeken, száz év óta tombol sötét vakbuzgósága. Csordái úgy pusztítják Afrikát, mint a népvándorlaskor a barbárok Európát. A pusztulás számokban szembeötlőbb.

Bartle-Frère 1872-ben egy millióra teszi az évenkint megsemmisített emberi teremtmények számát, manapság pedig ez a szám gyászos növekvést mutat. Afrika bensejében Lavigerie misszionáriusai szerint évenkint 400.000 rabszolga kerül a vásárra. Cameron, jeles utazó szerint 500.000. Idézem szavait : «Ázt a kérdést kell fölvetnünk a civilizált világ előtt, szabad-e egy rabszolgakereskedést túrnunk, mely Afrikát évenkint 500.000 embertől fosztja meg? Szabad-e túrnunk e hajszák folytatását? Az az ember, ki «nem»-et mon-

dani vonakodnék, elveszti jogát még nevére is». (Cameron, *Comment j'ai traversé l'Afrique*, Paris, Hachette. p. 531.)

De értsük meg jól: 500.000 rabszolga kerül a vásárra, de mennyit ölnek meg! Hol maradnak azok, kiket a dulakodásban, vagy mint hasznavehetetlen vadat legyilkolnak? Hol maradnak azok, kiket a pusztai út kinja felemészt, kiket az éhség és a kegyetlenség mar ki a világból? Egy élő rabszolgára négy, mások szerint 5—10 kiszenvedett embert kell számítani! Cameron megerősíti a becslést. Említést tesz egy rabszolgavadászról, ki 50 asszonyt akart eladni s e célból földult 10 falut: «Hogy az 50 asszonyt hatalmába kerítse, 10 falut pusztított el, melyek mindegyike 100—200 lakost számlált, mindössze tehát körülbelül 1500 lelket. Néhány megmenekült, de nagyobb részük, — majdnem mind — elveszett, részint a lángokban, részint családjaik védelmében, részint éhenhaltak a pusztában, ha ugyan a vadállatok nem siettek kinjaiknak véget vetni.» (Cameron p. 384).

Ha a pusztulás ezen arányait az átkozott emberhajhászok valamennyi területére alkalmazzuk, akkor évenként kétmillió négernek részben halálát, részben rabságát kell siratnunk, 50 év múlva egész Afrika ki lesz irtva, kell benne keresni az «ember magvát». «Nem csodálkozom e következtetésen, mondja Lavigerie; misszionáriusaim tudósításaiban olvasom, hogy nincs nap, melyen a Tanganjika tó mellett rabszolgakaraván nem vonulna el. Tíz év előtt, midőn a misszionáriusok Mangéma határáig nyomultak elő, ez volt egyike a legnépesebb provinciáknak, egész terjedelmében a kultúra szolgálatában állt s falvakban bővelkedett. Most a Tipo-Tipo embervadászai oly nagy részét, mint Franciaország egy harmadát terméketlen pusztasággá változtatták, melyben a régi lakosokra csak szerteszéjjel heverő csontvázak emlékeztetnek.»

Az amerikai rabszolgakereskedés sehogy sem közelíti meg az embertelen pusztítás modern mérveit; akadályozta az nyereségekésében a tenger, a hosszú út; de különösen a kegyetlenség és állatiasság mérveire nézve nem lehet a kettőt összehasonlítani. Előbb a férfira irányult a hajsza, most inkább a nőre és gyermekre. A férfit leütik, rabszíjra a nőt és gyermeket fűzik. Ezeket hurcolják a puszták izzó homokján át s prédájuk gyengeségében és tehetetlenségében hatványozzák a rabszolgaság borzalmas fájdalmait. Ezek el nem szoknak, ezek alkalmasok határtalan kicsapongásaikra. A bestiális tisztátlanság, mely a soknejűségben rothasztja az embert, s

elállatosítja szívét, a mozlimektől átragadt a bennszülött fejedelmekre. Vannak hatalmas főnökök, kiknek, mint Uganda fejedelmének 1200 ágyasa van. Ime az ember állattá lett ; — s mivel állattá lett, kéjeit pokoli kínok árán veszi meg ! Átkozott hanyatlása és elfajulása az emberi öntudatnak ! Rothadás és enyészet, mely a birvágó és a féktelen nemi ösztön izzó, irtó nyomában senyveszti az embert ! Concupiscentia carnis, concupiscentia oculorum ! Hány mérföldre, mily örvénybe vetitek vissza a kultúra s a kereszténység heroizmusát, mely vére árán hódítgatja azt, ami az emberben az esés óta bűn és nyomorúság ! Lehet-e rátok gondolnunk anélkül, hogy ne csikorogjon lelkünk, s el ne átkozzuk azokat, kik az embert barommá tették «nata jugo jumenta».

De láncoljuk csak e két bestiához a harmadikat ! A «concupiscentia carnis, concupiscentia oculorum» végzetes hatalmához vegyük a harmadikat, melynek neve «superbia vitae». Ez ott ül néhány akadémiának székében !

Aki e sorokat átolvasta, tudja meg, hogy vannak örülésig elvakult «tudósok», kik az izlámot a kereszténységgel kedvező párhuzamba állítják — az alávalók ! «Higgyétek el, ha a tenger hallgatna s moraja elhalna, áthallanátok az afrikai négerék pokoli kínjainak nyögését» ; s e nyögésben mit suttognának azokról, kik nyomoruk s kétségbeesésük egyedüli vigaszát, mentő angyalát, annak a félreismeret keresztnek szerelmét oly fanatizmussal állítják párhuzamba, melynek gyökerén tenger kínjuk eredt ; — mit suttoghatnának mást, mint, hogy : Alávalók ! Ó mennyivel méltóbb az emberi névre és örök dicsőségre az az ismeretlen misszionárius, aki csak egybe is, egyetlenegy négerbe is beleoltja a hit vigaszát és az örök reményt !

«Reményilem, hogy Európa népei hiven követik történetük hagyományait és csatlakozni fognak a civilizáció keresztes hadához. Meg fognak emlékezni régi dicsőségükről, s kérdés — vagy talán csak álom, de engedjék meg, hogy így álmodjam, — nem akart-e az Úr a végéhez siető XIX. századra nagy feladatot bízni ? Sokféle pártviszály és zavar szakít szét minket ! Ebben az Európában testvérek tépik egymást ! Nem akarja-e tán az Isten az egymást irtó testvéreket a szeretet és irgalom szellemében egyesíteni a szabadítás nagy művére ? » Így szólt Lüttichben Korum, a trieri püspök 1888 dec. 16-án.

A gondolat igazán oly merész, hogy nem annyira «kérdés» mint «álom» ; de a szeretet és irgalom szelleme, ha nem

is képes egységes életet lehelni a rothadó Európába, mégis hathatósan villanyozza népeit nemzet-, vallás-, pártkülönbség nélkül. A társadalom képviseli az ideális irányt, a kormányok a praktikus érdekeket; a keresztény szeretet és az emberi érzés tért foglal a társadalmi körökben; az eltiprott négernépek szenvedései kiváltják az európai társadalom könyörületes lelkesedését, s lelkesedésében ez a társadalom nem haszonért, hanem csakis az eszméért pénzt és vért ajánl föl; a kormányok pedig gyarmatpolitikájuk, nemzeti kereskedőtársulataik révén kényszerülnek rokonszenvezni a mozgalommal.

Különben az ideális és a praktikus irányzat rendesen kezek fognak az emberiség nagy vállalataiban. Az amerikai rabszolgakereskedés megszüntetésében is mindkét érdek szerepelt. Angliának s az amerikai uniónak elszánt föllépését a mult század rabszolgakereskedése ellen nemcsak emberi részvét, hanem fontos anyagi érdek is sürgette. A jövőben is e mozgalomnak hathatós és tartós talaja azon országokban lesz, melyeknek anyagi érdekeit érinti. Valamennyi állam, mely a Kongó-aktát aláírta, érdekei által vonatik be a hathatós és tartós mozgalomba. Gyarmatosítási érdek nélkül Németország sem vágott volna bele a keletafrikai kérdésekbe, legfőljebb néhány hajót küldött volna becsületből a tengeri zár alkalmazására, mely természetesen nem tarthat sok éven át; azután kialudt volna a jóakarát. De azért mi sem zárkozhatunk el e nagy, ideális célokért való lelkesedés elől, mely a társadalom életrevalóságának következménye s kultúrájának hathatós előmozdítója. Valóságos kötelesség, mely az emberi névből veszi eredetét s az öntudat nemesbülésével hódító kényszerré fejlődik.

Lássuk már, hogy mi történt e téren eddig, s mily iniciatívákkal és föladatokkal éledt föl újra a mult évben a rabszolgakereskedést irtó mozgalom.

Az amerikai rabszolgakereskedést megtörte az angol, francia, amerikai hajók vaslancolata, mely a Csendes Óceánon a humanitás és irgalom jogait győzelemre segítette. A humanitás és irgalom e kötelmének öntudata nyilvánult 1815-ben a bécsi kongresszuson, ugyancsak a veronain is 1822-ben; itt a hatalmak kötelezték magukat a rabszolgakereskedés kiirtására. Azóta sem szünetelt e mozgalom, sőt lassankint meghódította a társadalom érzelmeit és lelkesülését, s azáltal a kormányokra a közvélemény hatalmával üdvös nyomást és késztetést gyakorolt. Első helyen áll Anglia. Az angol

közvéleményre száll millió rabszolga áldása, «benedictio perituri»; nemcsak Nagybritániában mozdított meg minden követ, de összeköttetéseinek világraszóló szervezetében mindenütt nyomósította és sürgette a rabszolgaság megszüntetését. Így történt, hogy a hatvanas években az angol közvélemény Egyiptomot szorította a rabszolgaság ellen való föllépésre. A khedive 1869-ben Sir Samuel Baker angol tisztest bízta meg az expedícióval Szúdánba, hogy Gondokorótól délre hódítson és a rabszolgakereskedést megszüntesse. Gondokoró mélyen lent fekszik a fehér Nilus partján az 5. északi szélességi fok alatt.

1874-ben Gordon angol ezredest küldték Szúdánba; Gordon pasa nem jött csak hódítani, hanem rendet akart teremteni a szervezetlen Szúdánban, s főgondja volt a déli részekben a rabszolgakereskedők ellen őrskéket állítani. Közbeneső egy évi távollét után 1877-ben főkormányzó lett a felső Niluson. Gordon alatt Emin basa (Dr. Schnitzer) körorvos volt az egyenlítői tartományokban. Schnitzer sziléziai zsidó volt eredetileg, anyja megkeresztelkedett, vajjon fia is követte őt hitvallásában, bizonytalan. 1878. Emin «bej» címet nyert és mudir hivatalt Ladóban. Ladó Gondokoróhoz közel a Nilus balpartján fekszik.

Tudjuk, hogy a lakosság nem szívelte Gordon rendezett kormányát s az azzal járó terheket. Különösen felbőszült a rabszolgakereskedés beszüntetése miatt is, mi anyagi kárával járt. Az általános elkeseredés 1880-ban az egész Szudánt fölkelésre ragadta és a fanatizált tömegeket Mohamed Achmed Mahdi pártjára kergette. A fölkelést nem vették sokba; az első expedíciót, mely csak 300 katonából állt, utolsó szálig fölkoncolták Mahdi emberei, és Hichs angol ezredes 8000 emberét is ugyanazon sors érte 1883-ban. Ekkor csatlakozott a mozgalomhoz Ozman Digma, kit tévesen franciának tartottak; nagy tekintélyénél fogva csakhamar kezéhez ragadta a mozgalom kormányát s tartja mai napig. 1883 decemberében az egyiptomi kormány még egy kísérletet tett; segédhadat küldött Szuakinba Baker generális vezetése alatt. El-Tej kútjánál azonban e sereget gyászos vereség érte; az ármádia egyharmada halva maradt a mezőn. Szuakin városát angol tengeri katonák szállották meg. Az angol kormány most Egyiptomnak azt tanácsolta, hogy vonuljon ki Szúdánból s Gordont bízták meg a visszavonulás eszközzésével, de Gordont az ellenség Khartumba zárta, és e város ostrománál 1885 jan. 26-án gyilkos vetett véget e nemeslelkű angol életének.

Kartum eleste után még két alkormányzó erőlködött fenntartani hatalmát Szúdán legdélibb részében ; az angol Lupton bej Bahr-el Ghazalban, a 10. szélességi fok alatt, nyugatra a Nilustól és Emin basa Ladóban. Először Lupton bejt fogták el a mahdisták, s most is rabszolgaságban él náluk. Emin basa tovább tartja magát egyrészt azért, mert 2000 katonája van, másrészt mert távol van a Mahdi táborától. Miután Bahr-el-Ghazal elesett, Emin basa kényszerült seregét mindjobban összpontosítani, tehát az állomásokat földadni, és folyton dél felé vonul. Egyiptomtól egészen el van zárva, délfelől a Kongó-állam területeihez, délnyugatra a nyugatafrikai birtokokhoz törekszik magának utat nyitni. 1885 áprilisban Ladót is földadta és Muggi-, Laboré-, Dufelén át Vadelaiiba vonult.

Lavigerie bíbornok ki nem fogy Emin basa érdemeinek magasztalásából. Emin hatalma egy óriási területet óv meg a rabszolgaság-ellenes nemes vállalat részére ; innen az érdekeldés, melyben Emin basa személye mindenfelől részesül.

Ha a Kongó folyását a térképen fölfelé követjük, messze Afrika belsejében egy pontozott folyamhoz érünk, melynek neve Aruvimi ; e folyó azon tájakról jön, melyek Emin basát uralkák. A nagyérdemű Stanley e folyón szándékozik Emin basának segítséget hozni. 1887 július 2-án kelt útra 520 emberrel. Biztos híreket róla csak 1887 július 12-ig bírnunk, azóta hallgat róla a krónika.* Aruvimi állomáson Barttelot őrnagy elsáncolt táborba szállt 130 emberrel, s egy évre rá 1888 június 10-én Stanley után akart vonulni és Vadelaiibe Eminhez érni, de kevéssel elindulása után meggyilkoltatott. Emin basa hírt vett Stanley vonulásáról s bizonyára mindent elkövetett, hogy csatlakozhassék.

Emin basa erélye tehát roppant nagy területeket óv meg a rabszolgakereskedés átkától. Ugyanazt tette és teszi Stanley. Lavigerie még egy harmadik hőst említ, Joubert volt pápai zuav-kapitányt, ki majdnem kilenc év óta minden nélkülözéssel és veszedelemmel dacol, hogy egy kis fekete sereget szervezzen, s odaadása s hősies bátorsága által védi a nagy

* Stanley expedíciójának sikeréről még mindig bizonytalan hírek szállonganak. A «Kuryr Warsz.»-nak Janikovszki Lipót lengyel utazó december 22-i kelettel ezeket írta a Boma folyó partjáról : «Tegnap értem ide egy angol hadihajóval, hogy az ünnepeket e folyón töltsem. Ma érkezett sürgönyökből megtudtam, hogy Stanley szerencsésen visszaérkezett Aruvimihe, vele van Emin basa is. Az expedíció célja tehát eléretett».

körben szerteszéjjel lakó törzseket. Ily férfiakra van most szükség.

1885 februárjában nyugati és déli Európa államai Berlinben aláírták a Kongó-aktát és fölosztották egymás közt Afrikát: Francia- és Németország, Anglia, Belgium, Portugál és Olaszország ünnepélyesen proklamálták jogaikat Afrikára, s e jogokkal átvettek kötelességeket is, melyek közt legfontosabb, hogy a fennhatóságuk alá tartozó területek a bennszülöttek kiirtása által pusztasággá ne változzanak. E kötelesség hű teljesítését leginkább saját érdekük kívánja. De ha az érdek szava más tekintetek által elnyomatva süket fülekre találna, kényszeríteni kell őket a közvélemény morális presziója által, hogy legalább az irgalom és könyörület kiáltását meghallják. Az irgalom és könyörület kiáltása végre mult évben elhangzott; elhangzott azon őrfokról, melyről a pápa nézi az emberiség szellemi érdekeit. XIII. Leo pápa 1888 máj. 5-én mindazokhoz, «kiknek hatalmuk van», azon sürgős és töprengő kéréssel fordult, hogy az afrikai rabszolgakereskedés borzalmait megszüntetni, e csapás átkát száműzni s a mély sebeket, melyek egy egész népfaj velejéig mélyesztik a halált, enyhíteni siessenek. Azóta a rabszolgaság kérdése, mely eddig is mindig aktuális volt, új jelentős életre villanyoztatott, s Lavigerie bíbornokhoz «lőn az Úr igéje a pusztában, és jöve» Európa minden tartományába, hirdetvén az áldozat új módját a bűnök bocsánatjára. A pápa november végén még egy memorandumot menesztett külön a hatalmakhoz, melyben ünnepélyes felszólítást intéz hozzájuk, hogy a fekete keresztes hadat szent egyesülésben az európai kultúra örök áldására szervezzék. Indítványozza evégből, hogy kongresszusra gyűljenek, hol a terv kivitelének módjait megbeszéljék.

Az első hivatalos jelentés e kongresszusról Angliából származik. Az angol kormány fölhívta Belgiumot, hogy gyűjtse kongresszusba a hatalmakat Lavigerie terveinek megbeszélésére. Azóta a kongresszus eszméje folyton halaványodik, s úgy látják, hogy a hatalmak a kongresszusról tudni nem akarnak.

A tervezett kongresszuson kívül Anglia- és Németországnak vannak más tervei is, melyeket valósítani törekszenek. Alakult Németországban egy keletafrikai kereskedő és gyarmatos társaság, mely a zanzibari partokon néhány száz kilométernyi területet vett át a szultántól majdnem független adminisztrációra. Ugyanezen vidékeken terjednek az angol keletafrikai társaság ültetvényei. 1888 szept. 29-én Salisbury memorandumot nyújtott át Berlinben, mely a német és an-

gol érdekek közösségét Zanzibarban elismeri és azon meggyőződésnek ad kifejezést, hogy csak kölcsönös bizalom alapjára vetett összműködésüknek fog sikerülni Afrikában a keresztény civilizációnak utat nyitni. Ugyanekkor a német kormány is memorandumot adott át Londonban, mely ellenzi a katonai expedíciót Afrika belsejébe és csak a tengeri zár alkalmazását indítványozza, melynek föladata legyen a rabszolga-kivitelt és a fegyver- és lőpor-bevitelt teljesen megakadályozni. Ez a tengeri zár dec. 4-én kihirdettetett. A tengeri zárból most már kis háború lett: az arabok föllázták a partok s a belvidék lakosságát a keletafrikai német társaság ellen, s Németország, mely kezdetben csakis a rabszolgakereskedés elnyomásának cégére alatt állította föl a tengeri zárt, most már gyarmati érdekeinek megvédésével is foglalkozik. Senki sem tudja, hogy a veszedelmes tünetek mivé fejlődnek.

Egyrészt bizonyos, hogy a legújabb rabszolga-ellenes mozgalom iniciatívája a pápát és Lavigieriet illeti; Németország is e benyomás alatt intézte a parti zárt; másrészt azonban bizonyos az is, hogy a parti zárral a hatalmak nem feleltek meg Lavigerie terveinek a rabszolgakereskedés elnyomására, s félni kell, hogy a lázadás el ne mérgesitse a belföld lakosságát. A modern afrikai rabszolgakereskedés jellemző vonása, hogy átka és nyomasztó súlya nem a tengeren túl való kivitelben, hanem Afrika bensejében folytatott üzérkedésben fekszik! Ezt a partok elzárása nem fogja megakadályozni; ehhez a belföldre irányuló akcióra van szükség.

Ezt hangoztatja Lavigerie bíbornok, ezt akarja a kormányok segítsége nélkül is társadalmi úton megvalósítani. Erőszakos kézzel kell megtörni Afrika bensejében az embervadászatot. A hithirdetők nem boldogulnak, a meggyőződés hatalma vajmi kis léptekkel nyomul előre a szenvedő népek közt, a gyorsan előrerontó dúlás minden jót megszüntet. Épűgy nem vezet célhoz a rabszolgák kiváltása. Voltak, kik nagy-lelkű pénzáldozatok által akarták a sebeket enyhíteni. Az európai civilizáció bizonyos korában a nagylelkűség e neme csodákat művelt. Két szerzet fáradt a foglyok fölszabadításán. A trinitáriusok és a «rabváltás rendje» nagyszerű érdemeket vívtak ki. Egy egyetlen kolostor, a burgosi, Spanyolországban a XII. századtól a XVI-ig 124.000 rabszolgának oldotta meg rabszóját. A XVI. századig a trinitáriusok és a «rabváltás» lovagjai több mint 1,400.000 rabszolgát szabadítottak ki. Hatezer frankra becsülik egy rabszolgának váltásdíját; ha ez igaz, akkor e rendek a keresztény Európában 8

milliárdnál többet gyűjtöttek a leggyengédebb irgalom szolgálatában.

De a szabadítás e módja most teljesen téves fogás volna ; mert az emberirtás egyik rúgója épen a bírvány, s szíves örömet üznék tovább mesterségüket, ha tudnák, hogy az irgalom összekuporgatja garasait — számukra, s hogy szívtelen-ségüknek biztos kilátása van meggazdagodásra. Nem ez kell, hanem erőszak : fegyveres erőre van szükség. Aminthogy nem boldogultak az amerikai rabszolgakereskedéssel, míg a hadihajók a gazságnak véget nem vetettek ; épügy Afrika bensejében csak az erőszak nyomában fog fölvirulni a hajszában bizalmatlanná lett népek békéje. De az afrikai rabszolga-kereskedés megszüntetésére hadihajók nem elegendők, s — ami most jön, ez jellemzi Lavigerie tervét : hanem Gordon mintájára gátakat kell emelni magában Afrikában azon utak mentében, hol a karavánok haladni szoktak. Alakítani kell helyel-közzel állomásokat, melyek ügyes, önfeláldozó férfiak vezetésére bizassanak, Emin, Stanley, Joubert példájára. Ezek saját szakállukra mind megannyi «birodalmat» alkothatnak s <védelemre> és megtorlásra képes négerseregeket szerveznek. Azonkívül néhány könnyű fegyverzetű, gyorsan mozgó csapatot kell fölszerelni. E «hadseregeknek» és «írámló csapatoknak» pedig nem az volna föladata, hogy formális háborút indítsanak, hanem inkább, hogy a magvát képezzék a négerek szervezkedésének ; a négereket kell képesíteni, hogy maguk tömörüljenek, ellentállást kifejtsenek.

A terv sokkal eredetibb, elszántabb, hogysem az emberi vélekedés mint a bomló kéve szerteszéjjel szét ne ernyedjen. Az érdem azé lesz, ki a kísértésben megáll s a nehézségek árjában el nem bukik ! Azért apellál a bíbornok az egész művelt Európához.

A nehézségek valóban nagyok ! Lavigerie a Tanganjika tó vidékén űzött kereskedés megszüntetésére 500 derék katonát kíván, másfelé százat emleget. A helyi körülmények aszerint amint, itt kevés, ott többel beérik ; Stanley az Aruvimi folyón 600 fegyveres rabszolgavadással találkozott egy csapatban, ezzel szemben 100 ember bizonyára kevés. E számok csak egyes vidékekre s nem az egész területre vonatkoznak. Ha a kikötőkben lerakott fegyver- és lőpormennyiségből, mely a mult években a belföldre vándorolt, következtetést akarunk vonni az arab erőre, akkor megértjük, mily gyerekes azok fogalma, kik az egész rabszolgaságot 100 fegyveressel akarják a világból száműzni ! Lavigerie több fegyveres csapatot akarna

fölszereltetni ; Bismarck herceghez írt levelében (1888 aug. 24) a Tanganjika tó keleti partjaira 500 fegyverest mond elegendőnek. A Tanganjika-tó keleti partjai tudvalevőleg a Kongó-akta szerint Németországnak jutottak osztályrészül. Ugyanakkor azonban a belgák közt más fegyveres csapatot toboroz, mely a Tanganjika-tó nyugati partjain manővrorozna.

De utóvégre is nem szükség a fölszerelendő csapatok létszámát előtérbe állítani ; a földolog nem a sokaság, hanem az, hogy Afrikán keresztül oly állomások láncolata húzódjék át, mely a rabszolgaság útjait mindenfelé elvágja. Elsősorban tehát ez állomások alakítása, fölszerelése és épentartása, — szó van itt, természetesen, nem egy hónapról, nem is egy évről, hanem oly időközről, mely alatt a letelepedő négerek elég erős «államokat» képeznének, — aztán az egyes állomások összeköttetésének föntartása afrikai távolságok és afrikai akadályok közt ; ime, ez a föladat nehézsége, melynek leküzdésére Lavigerie Európa áldozatadományait gyűjti pénzben s vérben !

Tagadhatatlan, hogy e vállalatnak nehézségei — nem épen arra nézve, vajjon összehoz-e annyi pénzt, amennyi erre szükséges, mint inkább az állomások lehetőségét illetőleg, — még most is megosztják a hozzáértők véleményeit. Különb is, nincs ez ügyben senki másnak szava, csak azoknak, kik személyes tapasztalatból ismerik a körülményeket. «Hogy lehet, mondja a «Mouv. geogr.», kétszáz mértföldre távol minden támponttól a Tanganjika-tó partjaira fegyveres csapatokat küldeni, hogy Manjema-, Uha-, Ugomában hadakozzanak a rabszolgavadászokkal? Hogy lehet e csapatokat élelmezni, esetleges szükségükben új szerekkel ellátni? A kultúra lassan hódít. A Kongó-állam is feladatául tűzte ki magának a rabszolgakereskedés megszüntetését és a Kongó-hajózás legvégső pontjának megszállása, a vizesés-állomás újból való megnyitása utat nyit eddig majdnem ismeretlen vidékekbe, melyeket eddig csak két fehér látogatott, s ezek is csak Nyangué-ig jutottak. Hogy a vizesés állomásig nyomulhasson a Kongó-állam, egymásután fölállította Vivi, Issanghila, Manyanga, Lukungo, Leopoldville, Kwamuth, Bolobo, Aequator és Bangala állomásait ; mindenütt megszüntette a rabszolgakereskedést, ott van már Afrika szívében, a vizesésállomáson, mely mindkét tengerparttól egyforma messze van. Lépésben mehetünk csak előre.» Így a Kongó-kormány !

De a bibornok épen azt hangoztatja, hogy e késedelmező

előnyomulásban, az állomások e lassú fölállításában van a baj. Senkisem akarja 200 mértföldre a pusztaságba beleállítani összekötő kapcsok és utak nélkül a rabszolgaság-ellenes expedíciót, hanem a közlekedés áldozatkészsége révén siettetni azt, mit a kormányok önző, számító lassúsága csigaléptekkel készül megcselekedni; fölállítani azokat az állomásokat, melyek gátat képeznek, — tovább fejleszteni e láncolatot, mely ahol eddig fönnáll, a rabszolgaság átkát már is száműzte, — szervezni a fegyveres erőt, mint ahogy a Kongó-állomás ismét 1000 emberrel szaporította seregét, összekötni a Kongó állomásait a keleti állomásokkal, melyeket az angolok alakítanak a Nyassa-tótól nyugatra Livingstona-, Bandave- és Karongában, aminthogy ugyancsak az angolok úttal kötik össze a Nyassa és Tanganjika tavakat, apró őrségeket állítván föl Muando, Kirlugi, Fuambo és Niunkortóban.

Siettetni tehát e praktikus előnyomulást, tovább építeni azokon az alapokon, melyek erőseknek bizonyultak. De ne késedelmezni! Ahol naponkint 5000 emberéletről van szó, ott ne csak hidegen számítani, hanem lelkesen áldozni! Ötezer áldozatra mutatva, naponkint ajkunkra vehetjük Szent Vincének nagy hatással mondott szavait: «Uraim, hölgyeim! ha önök könnyörülnek, ezek élni fognak, ha nem könnyörülnek, holnapig meghalnak!»

A hősi tetteknek, az erényeknek, az erkölcsi kihatásoknak édesanyja a társadalom, nem az állam. A szellemi élet a tudásban s az erényben, s a népek erkölcsi ereje nem azon hideg, élettelen fogalmon pezsdül föl, melyet «államnak» hívunk, s melyet régen nem ismertek, pedig ugyancsak erőteljes nemzeti szellemben, a tudomány és művészet eredetiségében s az egész vonalon termelve s művelődve éltek. Ügyefogyott s inaszakadt fölfogás volna az, mely a társadalmat az állammal azonosítaná s nem ismerne föl benne külön erőt, külön életet, külön nagyra való képességet. Erkölcsi erejét veszített, kimerült, a gyámság hámjába fogott népeknél a társadalom semmi, az állam minden, a társadalom tehetetlen, magán segíteni nem képes s egy szellemtelen fogalmat imád — államnak mondja, melynek föntségében ügyes, nagyravágyó egynéhány él és uralkodik.

Ha az államok nem tesznek, tegyen a társadalom! A keresztény népek sokkal többre képesek, mint az államok. A két legnagyobb hatalom: «az odaadás és önfeláldozás» a társadalom sajátja. Ki hirdeti az evangéliumot? Ki téríti a vada-

kat? Ki terjeszti a kultúrát? Ki teszi mindazt, mit a hit-hirdetés áldása magában foglal? Bizonyára nem az állam, hanem a keresztény társadalom. S ha lelkesülésében a miszsiók óriási terhet vállaira vette, s nem zúgolódva, hanem önként viszi, nem volna-e képes egy-magán «államok» nélkül a rabszolgakereskedést megszüntetni? ! Áldozatokra mindig hevülni képes ; pénzét, véréit nem kiméli ; mi állhat ellen neki?

A mi keresztény, magyar társadalmunkban is a rabváltás nem idegen fogalom. Hazánk résztvett a «testvérek» megváltásában ; voltak virágzó trinitárius rendházai. Saját fiai gyötrelmében, kik a török rabságban nyögtek, kiknek kiváltásáért pénzt nem kimélt, tanult irgalmasnak és könyörületesnek lenni. Gyarmatok nélkül, kereskedelmi kilátások nélkül, csakis irgalomból és szeretetből résztvevően tekintett oda, hol az emberiség egyik legnagyobb szenvedése sötétlik.

«Van-e tehát okunk kétségbeesni jelen társadalmunkon és századunkon? Nem vagyunk-e mi is keresztények és katolikusok mint atyáink? Nincs-e ugyanazon hitünk? Nem ad-e Krisztus nekünk is az övékéhez hasonló nagy lelket? Mi, akiknek pénzük van hangversenyekre, mulatságok- és táncvigalmakra, nem fogunk-e találni néhány garast elnyomott, szenvedő négertestvéreinkre? Az egyháznak lesz pénze, bőven ajánlják azt föl mindenfelől, hogy a Kongó polgárosítóit, a misszionáriusokat segélyezhesse. Némelyek pénzt adnak az emberiség és a szabadság nevében, mások a hit és a keresztény szeretet nevében. Mindezen források összefolynak és Afrikára árasztják azt, ami szükséges a kard gyámolítására, mely oltalmaz és utat tör s a kereszt segélyezésére, mely áldoz.»

«Keresztények, keresztelt népek ! vonakodjunk-e könyöradományainkat a szabadság, az evangélium, a hit oltárára letenni? Gyermekeitek nevében könyörüljete a néger gyermekeknek ! Nejeitek nevében, kiket itt tisztelet s keresztény méltóság környez, könyörüljete azon vértanúkon, kiket férjeiktől s csecsemőiktől elragadnak. Emlekezzetek meg, hogy keresztények vagytok, s hogy ép azért mindazoknak, kik szenvednek, joguk van figyelmetek- és segítségtekre !»

«Elfelejtethetik-e a keresztény népek, hogy a kereszt alatt nagyranőttek, hogy Krisztus vére harmatával meghintve virágoztak, hogy történetük legdicsőbb lapjain a keresztény odaadás hősiessége ragyog? Ha csak érdekeiket hajhásznák, ha csakis aranyat és élvezetet keresnének, s ha még most is,

midőn szemükbe szúr s lelkükbe sír egész Afrika borzalma, érzéketlenek merésznének lenni : akkor megvalósul rajtuk, mit a madridi parlament egyik szónoka mondott — sirjukra véshetnék e szavakat : «Itt fekszik a nemzet, mely az aranyat és az élvezetet elébe tette az igazságnak és a becsületnek, s az Isten szent s büntető akarata szerint az aranyat nem találta és a becsületet az igazsággal együtt elvesztette».

Magyarország nem gyarmatosít s a Kongó-aktát nem írta alá, de az emberi részvét és a keresztény szeretet jogai-
(nál) és kötelmeinél fogva nem zárkozhatik el Afrika elől. Lehetetlen, hogy ránk illjék a trieri püspök imént citált beszédének utolsó passzusa.

Félre az egyoldalúsággal !

(1901)

A katolikus nagygyűlés valóban egyetértő lelkeknek szeretet-ünnepe volt. Egyetlen egy sértő disszonancia sem zavarta meg az összhangot, s aki résztvett a kongresszuson, annak örült a lelke, s ha nem volt közülünk való, épülhetett a nagy gondolatoknak hódító hatalmán s az egyetértés erején.

S az épülésre itt minálunk még nagy szükség van, s ha a kongresszus e hiányon csak némileg is segít, valóságos kulturális s nemzeti missziót teljesít. Nem ver éket a szétállók közé, hanem ellenkezőleg kiegyenlíteni igyekszik az ellentéteket ; nem heccel, hanem békít ; nem élesíti ki a felekezeti különállást, hanem az igazi, politikai türelmességre segít rá.

Bármily különösnek s idegenszerűnek látszik is a felekezeti szemponton álló kongresszusnak ilyenén elbírálása s némelyek szemében meg épen a komikumig túlzottnak, a közvélemény mégis méltányolni fogja ebbeli meggyőződésünket, ha fölfogásunknak indító okait figyelmeire méltatja.

A kongresszusoknak kulturális misszióját mi abban találjuk, hogy a nagy gondolatoknak fényével belevilágít a lelkükbe, ragyogóbban s verőfényesebben, mint a Vigadó dísztermének villamos lámpái, s belevilágít oly körökbe, oly távol eső fölfogásoknak régióiba is, melyekhez férközni alig vagy úgyszólván sehogysem lehet.

A keresztény gondolatok mindig nagyok, hatalmasak, igazán úri gondolatok. Kulturális erejükből nem veszítettek ; népek nevelésében kipróbálta azokat a történelem s lelkek

nyugtatásában számtalan hányatott s általuk megnyugtatót öntudat. Mi állhatná tehát útjukat? : kritika, jobb értesülés, skepszis, ellenszenv? Mi tehetné alkalmatlanná a modern fölfogást s a szellemi élet irányait arra, hogy ne rokonszenvezzenek velük? Sok mindenféle befolyásnak kell betudnunk a népszerű s divatos érzületet, de ebben a kérdésben bátran mondhatjuk, hogy nem az elvek s nem is elvi kiindulások okozzák a meghasonlást — bátran mondhatjuk, hogy a művelt világ nagy részének nem az elvek ellen van vagy volna kifogása, hanem a baj az, hogy a keresztény, fölséges gondolatokat, azoknak sugárzó, bájos arculatát az ellenszenvezők legnagyobb része még nem látta ; eddig ők mindig a travesztált szövegét olvasták a hősies kereszténységnek, s ismeretük ez epikus nagyságról gyerekkorukból való, mely mélyebb benyomást a felülkerekedett, aktuális eszmék uralma alatt nem tehet rájuk.

Nem az elvek okozzák azt a sokféle berzenkedést, nem azok izgatják a modern embert ; hanem az a sok hamis és helytelen színezés, melybe a modern félrevezetett gondolat behelyezi a keresztény világnézetet. Ha rosszul színezünk, élvezhetlenné, sőt kiállhatlanná s utálatossá tettük a legmelegebb s leghősiesebb fölfogást. Annyi a példa erre, hogy vaktában ülhatunk a szépirodalmi s a napi sajtó termékei közé, egy-két percnyi böngészés után rögtön rámutathatunk a szubjektív indulatoknak s nézeteknek színező tendenciáira. A lapok, a pártok ebben utaznak. Eltekintünk azoktól, hol az irányzatosság a tollat valóságos mázoló ecsetté változtatta ; vannak finom tollrajzok, melyeknek stílusa halálosan sebez, vagy legalább is oly szenvedélyesen és sértőleg kezeltetik, mint ahogy az előkelő, római dámák kezelték azokat a rövid pengéjű szurkálókat, melyektől a testben és lélekben sokkal finomabb, görög és szir rabnók féltek. E stilus vérez, többet mondok, mérgez !

S ugyan mit ne lehetne egyoldalúan, tehát hamisan, helytelenül bemutatni? Mit nem csavartak el már? S mit nem lehetne akár úgy is csavarni, hogy kicsavarják a nyakát?

Aminek sok oldala van, annak minden egyoldalú bemutatása akkor válik tévéllyé, ha azt általánosítjuk s az egészszel azonosítjuk.

A kereszténység is, Krisztus is, az igazság is sokoldalú ; van passzív, van aktív, van rideg, van enyhe, van szelíd, van kemény, békés és harcias, természetes és természetfölötti, földi és égi, világi és túlvilági oldala. S valamint imádandó

alapítója e különböző vonásokat egyéniségének fölségében harmoniává váltotta ki s végigélte nem romlására, hanem megdicsőítésére az ideálnak : úgy lehet minden egyes vonást külön személyesíteni s a túlzásnak visszataszító torz alakjába öltöztetni. Ki fogja a torzképet szeretni ? Ki tűrné el a szőnyeg fonák oldalát, ha nem a másik felén nyilvánuló vonal- és színharmónia miatt? !

Ha tehát a legfölségesebb ideál is torzképpé válik, mihelyt egyoldalúan mutatkozik be ; ha a kereszténységre Nietzsche iszonyú vádjai hullnak, s az egyház a klerikalizmus gyűlöletességébe öltözik, mihelyt egyoldalúan, helytelen szempontból tekintjük : ugyan mi volna kívánatosabb mint épen az, hogy sokoldalúan ismertessük eszményeinket s a kifogásoknak méltányos elbírálása által fényt löveljünk a hiányos ismeretnek homályába. Engedjük meg azt, amit kifogásolni méltán lehet ; engedjük meg, hogy valamint mindennek, ami a földön él és mozog, pathológiája van : úgy lehetnek a legragyogóbb eszméknek is esthomályos színekpei ; lehetnek a keresztény gondolatoknak is hamis vetületei ; lehetnek a hitnek s a jámborságnak is beteges irányzatai ; lehetnek a klérusnak is nem krisztusi törekvései, melyeket akár Szent Pál mondásával is jellemezhetünk : «mindnyájan a magukét keresik», akár modern nyelven klerikalizmusnak hívhatunk.

S ha ez mind lehetséges, s ha ezt mind okszerűleg fölfogni s magyarázni is lehet : mi segíthetne rajtunk inkább, mint az eszmék sokoldalú bemutatása s mások nézeteinek s fölfogásának méltatása. Az őszinte jóindulat, az igazságszomj s a méltányosság diadalra juttatja az igazságot ; imponál méltóságos viselkedésével s megnyeri mások hajlamait, kik kezdetben elméletileg, később a gyakorlatban is beismerni lesznek hajlandók, hogy az elfogultságnak bennük is része van.

Az igazságnak e térfoglalását s a méltányos gondolatcserének e gyakorlatát nevezem én kulturális és nemzeti haladásnak, melyen az ezidei katolikus nagygyűlés is nagyot lendített.

XIII. Leo 1878—1903.

(1903)

Betelt a 25 év ! Péter éveit megélte Leo, s oly jubileumot ült, amilyent előtte csak kettőt látott a világtörténelem. Huszonötéves pápai jubileum ! Negyedszázadig viselni a legmagasztosabb méltóságot e földön, huszonöt évet tölteni azon

a trónon, melyre az emberi élet végső korába lépő egyének szoktak emelkedni! Ez magában véve már oly rendkívüli jelenség, mely XIII. Leo nevét ragyogó betűkkel fogja kiemelni a történelemben s Szent Péterrel s IX. Piuszal egy sorba fogja helyezni.

Örömtől lengetve lobogott február 20-án az arany-fehér zászló a Vatikán jomloksztán. A béke fejedelmének, a szeretet hirnökének ünnepét hirdeti. Mert, ki gondját viseli az árva fűszálnak is, különös gondviselésével, friss szellemmel, ép testben megtartotta nekünk ily sokáig azt, kit e földön mindenekfölött Atyánknak nevezünk, ki nekünk az élet ígét, az üdvösség kenyerét osztja. Ragyogóbban mint 25 év előtt e napon tündöklött Leo homlokán pénteken a hármaskorona, mely őt, mint az egész egyház főpapját, mint legfőbb tanítót s mint első földi tekintélyt megilleti. Ő az igazság, a szentség országának s a legnagyobb földi birodalomnak: az egész föld kerekiségére kiterjedt világegyháznak fejedelme.

A katolikus egyház az utóbbi két pápának hat évtizedre terjedő uralma alatt századok haladását tette meg. IX. Pius több mint kétszáz új püspökséget alapított a pogány nemzetek között. XIII. Leo még rövidebb idő alatt szintén kétszázat meghaladó új egyházmegyét alakított, részint az újonnan megtért vad népek között, részint az ősrégi, de századok óta romokban heverő püspökségek helyén.

XIII. Leo alatt a katolikusok a tudomány, társadalmi élet és a politika terén oly hatalommá szervezkedtek, mellyel a kormányoknak számolnia kell. Maga Bismarck, a pápaság legnagyobb ellensége, Leo alatt annak méltánylójává lett. «A katolikusok álláspontjáról tekintve tagadhatlan, — mondá, — hogy a pápaság világraszóló egyetemes intézmény, s ennél fogva német intézmény is!»

XIII. Leo fáradozásainak köszönhető a rabszolgaságnak megszüntetése a francia, belga, angol gyarmatállamokban. S miként Szent Pál apostol mondá magáról: Jeruzsálemtől Illíriáig az egész világot betöltöttem az evangéliummal, úgy XIII. Leo mondhatja: napkelettől napnyugatig az egész földkerekségét betöltöttem az evangéliumból merített tanításommal. Ügyszólván minden társadalmi osztályt, csaknem minden nemzetet fölkeresett körleveleivel. Nemcsak a püspöki karhoz és a papsághoz intézett ismételt körleveleket, hanem örökbecsű tanítást adott a tudós világnak, az államférfiaknak az állami rendről, a polgári osztálynak a keresztény polgárok legfőbb kötelességeiről, az ifjúságnak az ifjúkor erényeiről, a

munkásoknak a munkáskérdés helyes megoldásáról. Ehhez járulnak az egyes nemzeteknek külön szentelt apostoli levelek.

A szakadár egyházak visszatérítését szintén életcélul tűzte ki XIII. Leo pápa. S most, midőn a térbeli távolságok már megszűnnek, s a világi hatalom alábbhagy lelkiismereti kényszerével, — e kettő hozta létre a szakadásokat — szép sikereket is aratott ebbeli törekvése.

S e rengeteg, öt világrészre kiterjedő munkásság közepette megőrizte szellemének élénkségét, termékenységét, mindvégig nemcsak irányadólag, hanem tetteleg működik. Orvosai váltig tartóztatják a sok audienciától, de azért ő még most is naponta 4—5 órát fogad zárandoklatokat, egyházi, világi nagyokat. Órákig tartó értekezleteken elnököl, hosszú beszédeket mond. S nem szabad elfelejteni, hogy a lezajlott 25 esztendő minden napja újabb áldozat volt, mert a kereszténység atyja fogoly! Egy palota és kertjének szűk határai közé van zárva, s e lealázó helyzetnek összes kellemetlenségeit viseli.

Mindezt össze kell mérni, ha XIII. Leo nagyságáról, negyedszázados papságának eredményeiről legalább átlagos képet akarunk nyerni.

XIII. Leo, a jubiláris pápa látására az öt világrész katolikusainak százezrei zárandokoltak az örök városba. Látására sirva fakadtak, áldását térdre hullva fogadták, s e napot életük legszebb napjának tekintik és tekintették. Nem földi érzelem, nem múló lelkesedés, hanem a legerősebb kapocs: a vallásos érzület fűz minket a pápához. Azért örvendjen minden igaz katolikus a világ e ritka jubileumán.

Adja a Mindenható, hogy XIII. Leo pápa még megélje a béke napját, a római kérdés szerencsés megoldását: hogy még egyszer szabadon lássuk a nagy pápát. Engedje a jó Isten, hogy XIII. Leo leghőbb vágya teljesüljön, hogy egyike a nagyobb elvált nemzeteknek visszatérjen az anyaszentegyház kebelébe. Ezt kívánjuk XIII. Leo pápának — jubileumára!

A Damjanich-utcai akácfa.

(1902)

Az apostoli szeretet olyan mint az akácfa: szívós, erős, kemény; életereje mesés, igényeiben puritán; megterem mindenütt; ha kívágják törzsét, minden gyökérszála új törzset fakaszt; bolondja a napsugárnak, ábrándos és gyö-

nyörittás, mikor virágzik, lombja csupa libegő szárny, mintha repülni akarna ; virágja duzzadó fürtökben omlik ágaira ; gyűlöli a homályt, úgy, hogy maga is csak vékonyka árnyékot vet ; gyümölcse méz ; megállítja a szakadó partot, a terjeszkedő pusztát, a futó homokot, s amellet oly igénytelen, oly szerény — hiszen akácfa.

Hát ahol annyi az akácfa — Simor primás szerint a magyar ember fája, — miért nincs ott, az akácfa környékén, az emberek lelkében is, minél több abból a szívós, küzdelmes, törtető szellemből? Ha az akácfa szereti a magyar ember, miért nem hasonlít hozzá? Homok, kavics, agyag, szakadó part, pusztá, sivatag bőven van életében, hol van hozzá az azt lekötő lélek? Hol van a lélek, mely igénytelenül és lelkesen, lelkesen az ábrándozásig, a világgal való nemtörődomségig szolgáljon eszmét, szomjazzon napfényt? Hol van a lélek, mely buzgó tevékenységének gyökérszétével kösse meg a társadalom szakadó partjait s a szétzúllásnak futó homokját?!

Bizony ez az akác minálunk még gyéren hajt. Még nem buzdulunk eléggé. A gondolatok még nem hullnak ránk, mint izzó paraszak ; lelkesülésünk még nem tűzvész, hanem csak tűzijáték. A létért való küzdelem, bár tapos már, de még nem fojtogat olyannyira, hogy az életösztön az élet-halál harcot vívja ; még nem szegezte mellünkre a fegyvert úgy, hogy ránk rivaljon, mondván : munkát vagy életet ! A nyomorúság még nem oly szorongató, s az élet szeretetének reakciója még nem oly szorongató, hogy a baj ellen fordítsa a pihenő energiát s teremtsen szerveket, melyek az új életszükségleteknek megfelelően biztosítsák a jobb jövőt.

De ha nem is lángol a szellem köztünk úgy, mint ahogy kellene, annyi tény, hogy már megmozdult, már gyulladásba esett ; a rügyek bimbóznak ; az apostoli szellem lassan-lassan alakít új szerveket, melyek az első szeretetnek tapintatával és érzékenységgel nyúlnak bele az életbe s nyíphet s lelket szívárogtatnak beléje.

Budapesten történik ez elsősorban ; ezeken a harmadkori kavics- és homokrétegeken, ahol az akác szépen megterem, s ahol az apostoli szellem is talál dolgot bőven ; ahol szétnéz munkás kezek, meleg szívek és erős szervek után.

S mikor így szétnéz, megakad az ifjúságon, s az ifjúság védelme szúr szemet neki. Fölgyürkőzik tehát s *patronage-okat* teremt ; kiakasztja a vidéken a vasúti állomásokra hirdetéseit, Budapesten *menhelyeket* teremt s kiáll maga is a központi s a nyugati pályaudvarra, hogy nézzen körül s találjon vala-

kit, akit segítsen ; az iparos-ifjúság védelmére *tanonc-otthonokat* állít ; az egyetemi ifjúságnak *internátust* épít, s a középiskolák ifjúsága számára megteremti a *Mária-kongregációkat*.

Ezzel a mentőmunkával megélünk, de nélküle elveszünk ! Azért ezt nem húsz kéznek, hanem ezernek s ismét ezernek kellene megfognia !

No, hiszen fogják ; ha nem is ezren, nem is százan, mégis sokan s olyanok, kik közül mindegyik sokat ér.

Szeretném a világba kürtölni, hogy hallja meg mindenki, akinek szíve s még inkább akinek szíve és pénze van, hogy a budapesti *középiskolák ifjúságának, az ifjúság buzgalmának és vallásosságának van már egy központja Budapesten, a Damjanich-utcának 50. számú házában.*

Homokos földön gyönyörű akácfa ; magas, mint egy háromemeletes ház ; terebélyes ; fűrtökben omlanak a fának virágai ; minden ága virágos, s méhek rajzanak körülötte. S képek nélkül szólva : a kongregációk a pesti oldalon, itt a Damjanich-utcában emeltek maguknak szentélyt ; ide csődül a sok kis és nagy diák. Az ifjúságvédelemnek e központjában laknak lelkes, ifjú papok, lelkesek az önfeladásig, kik ezt a nagy művet a legnagyobb odaadással szolgálják, s kezeik alatt sok ifjú lélek készül hősnek, itt a hősről nevezett utcában. Nem hinné senki, hogy hová, mennyire ágazik el innét a befolyások és kihatások gyökérzete ; annak csak az Isten a megmondhatója.

Az ifjúságvédelemnek ez otthonában van egy *internátus* is, melynek szellemét akkor jellemeztük tüzetesen, ha azt mondjuk, hogy a Szent Szűz itt a háziasszony, a családanya. Ez otthonban a szeretet van otthon, s a szellem még nem dolgozik sablonokkal ; a lelkes katechéták még nem mesteremberek, mert eddig még az alakítás inspirációjából élnek, mely kaptát nem tűr. Külön kezelik és nevelik az egyeseket, s a meleg áhítat s a kezdet gyengédsége intézi és ihleti működésüket. Akinek az isteni magból kell valami a fia vagy gyámoltja számára, az ne feledkezzék meg a Damjanich-utcának 50. számáról. Azonkívül ez a ház a pesti katechétáknak is «szent háza» ; ide gyűlnek konferenciákra ; e ház a jó papi szellemnek Budapesten egyik tengelye s a fiatal papok önérzetének s buzgóságának tűzhelye. Csupa fontos tényező ; erő és áldás áramlik belőlük a sivatagos világba.

De e ház még homokon áll ; nagy adósság van rajta. Ha ez a vállalkozás dugába dőlne s ez a ház összedülne, úgy tekintésék, mintha ifjúságunkra szakadnának romjai s maguk alá

temetnék reményeinket. Annak nem szabad megtörténnie. Fölsimerte az intézmény áldásos voltát a királyi család; zászlóanyjuk Mária Valéria hercegnő volt; fölsimerte a kormány, s a nagy adósság törlesztésére sorsjátékot engedélyezett, melynek védnökségét József Ágost főherceg fogadta el; fölsimerte öminenciája a hercegprimás, ki 24.000 koronát ajánlott föl e célra. E lelkesítő példák nyomában most már a katolikus közönségen a sor, pártolja a közönség is e páratlanul jó és szent ügyet. A sorsjegyeket a posta s az elárusítók közvetítik; csapjon föl e mozgalomban mindenki közülünk póstásnak s elárusítónak; hadd legyen már Pesten is az írók, tanítónők, hordárok, kalauzok «otthona» mellett a nagyreményű katolikus ifjúságnak is «otthona». Azok az urak és úrnők, kik Don Bosco műveit pártfogolják Turinban s Patagóniában, pártolják kérem az Úr Jézus műveit Pesten, mely ha nem is Patagónia, de lelki tekintetben legalább is Paflagónia.

Zászlónk.

(1902)

Magyar ifjúság! Egy szavam van hozzád; szent, mint az evangélium s elevenítő, mint az örök remény: Neked élned, virágoznod, boldogulnod kell; elhervadnod, elpusztulnod nem szabad. — Igen, élned kell! — Mikor a tavasz bimbót fakaszt, a nyárfa olajától illatos a levegő; mikor a májusi nap életet, színt, tüzet szór szét, s a fakó földön kigyulladnak a virágok, mint az esti homályban a vörös, violás, kékesfényű csillagok: mindnyájunkat elragad a vágy, az élet vágya, s balzsamos lég, harmatos fű, csörgedező patak mind azt hajtogatja: élni, élni vágyom!

S ugyan ki ne akarna élni, mikor minden éled s életet lehel? Mikor minden úszik napsugárban, s jókedvben s a tavasz szeretetétől nemcsak a szív duzzad, hanem a cserje bimbója s a patak vize is?!

Életet szomjazok hát magamnak s neked is, aranyos ifjúság, életet, mely halált nem lát! Tavaszt akarok hozni rád, melyben lelked kivirágozzék, világosságot, színt, tüzet akarok szórni rád, hogy szép világod legyen, világod, hol ragyogó eszmék izznak, hol tiszta, meleg érzelmek fakadnak, hol nemes, küszködő nagy gondolatok, vágyak törtetnek. Életet, a boldog és hatalmas élet elemeit, a hitet, a tiszta erkölcsöt, az erényt akarom lehozni rád a magasból, ha kell,

Szent Pálnak harmadik egéből ! Az ég esőjénél, az éj harmatánál termékenyebb áldást akarok leimádkozni rád, hogy mező, erdő, szőlő gazdagságánál gazdagabb életed legyen, s Magyarország bűvös virányai közt te légy az a virány, melyen az Isten szeme megakadjon.

Erőssé, gazdaggá, boldoggá akarlak tenni. Akarhatok-e többet? Ördög, világ, test, szenvedély, képzelet sem ígérhet mást ; nem ígérhet többet.

Avagy ígérni ? Ó igen, ígérnek ! Igéretben nem szűkölködnek e kétes hatalmasságok. De te tudod, hogy természetükhöz tartozik, szavukat meg nem tartani s a te kötelességed ifjú lélek, az üres szót megvetni !

S lehetséges volna-e, hogy nekik higgy, s hozzánk ne szegődjél?

Hát nem látod, hogy e sáros lábú, alantjáró hatalmak mely ösztöneidhez fordulnak? E sáron, e szennyen, ez alacsony járáson megláthatod, hogy nem a magasból jöttek s nem a magasba hívnak ! Szájuk leheletén megérzed, hogy nem életet lehelnek, hanem hogy bűn és halál van abba belekeverve. Ez a lehelet hímes mocsarak fölött elhaladva, magába szedte az aranyárga, mérges virágok finom, bódító illatát ; kriptákból szállt föl, hol hullákat és kincseket takar az enyészet, s mikor összeverődött, melegen, rekkenően, bódítóan megszállja lelkedet, hogy ábrándképekkel telítsen, sorvasszon és sirba döntsön.

Félre a halállal, de félre a bűn igézetével is ! Újra mondom : Neked élned kell !

Tekints a címlapra ! A szellemi világnak is vannak magaslatai, melyek úgy ragyognak, mint az Alpeselek örök csillogású kúpjai ; vannak balzsamos, zamatos virányai, melyekben úgy gyülemlik föl az élet, mint fenyvesekben az illat : ezek a kiváló, a nagy emberek, s a legnagyobbak közt megint azok, kik az élet s a boldogság tekintetében megütötték a mértéket : a szentek.

Költők, művészek, az erény szemléltetői, lánglelkek, királyok, vértanúk, próféták — mindenekfölött magasan, mint erdők fölött kóválygó sasok — a szentek azok, kik felől leng az élet lehelete ; s megérzik e leheleten, hogy csupa erő és szellem. Példájuktól, mint titkos, szellemi érintéstől megnyílnak szemeink, s új világot látunk, fölpezsdül szívrünk, emelkedik lelkünk, s tiszta légkör vesz körül. A belőlük kiáradó tiszta, biztató fény derültté teszi a világot, a vidéket, a várost, a falut, a szülői házat, fölragyog az ifjú tiszta lelkén,

tükrözik arcán, fölcsillan szaván, s e lehelet erejében gyönggyé, mondjuk, gyöngyéletté válik a kötelességteljesítés csendes napszáma. Valamennyi olyan ; a mienk is ilyen : a magyar keresztény érzésnek s hősiességnek szentje, az ideális máriás erkölcsnek Zászlósa, az erőteljes, tiszta, derült, romlatlan életnek vezető csillaga : Szent Imre !

Ez a szent a mi szentünk ! Kincs, milyet Isten ad, magához méltót és semmivel sem pótolhatót ! Ő tűzte őt oda annak a nemzetnek élére, melynek tatár, török s tengernyi ellenség dacára ezeréves életet juttatott s újra számíthatatlan évszázadokat ígér, ha a szentek gyökerén, a szentek hitéből s erkölcséből él.

Ez a szent a mi csillagunk ! Sötétben tünedeznek föl a csillagok. Van sötétség elég körülöttünk ; csillagtalan éj, a vallástalanságnak éje, ijesztő, vigasztalan éj, az erkölcsi fogalmak leáldozásának éje környez ! Legyen világosság, felselő ifjúság, a te lelkedben ! Szent Imre a nagy, nemzetközi kereszténységnek, a katolikus anyaszentegyháznak egészen csillag ; de a te lelkedben, a te magyar mennyboltodon e csillagból nap lesz, s világosságot s életet áraszt feléd !

Ez a szent a mi zászlósnk ! Az a zászló az ő kezében olyan, mint a százados törzsnek minden év tavaszán újra kirügyező, eleven, zöld ága ; régi századok szívárványos dicsősége s elnyomorodott korszakoknak ködös némasága borult reá ! De az ág el nem korhadt ; Istenbe s a nemzet jövőjébe vetett vértanúi hitünk lengeti ez ágat, a mi erőnk s reményünk ez eleven ágát, a Szűz Máriás zászlót !

Ez a mi zászlónk !

S e zászló alatt annyi ifjú szív, annyi pihegő kebel, annyi lelkes lélek él és mozog most is. Mi lesz hát belőlünk ? Elhervadjunk ? Elrothadjunk ? Elkorcsosodjunk ?

Szentünk int, csillagunk kel, zászlónk leng . . . ha megszakadunk, akkor is megyünk, indulunk, törtetünk ; rabok többé, az éj, a sír, az enyészet rabjai nem leszünk ! Hit és eszmény, tiszta élet és boldogság kell nekünk !

— Meglesz . . . gyerünk !

Tíz év multán.

(1912)

Régen volt az, mikor tárcát írtam az újságba arról a bizonyos Damjanich-utcai akácjáról, mely beleereszti gyökereit a városligeti homokba s kiterjeszti az ágait nemcsak a főváros-végre, hanem sok-sok utcájára, s valahogyan egész Magyar-

országára. Az a bizonyos akácfa tele volt az én szememben fehér, fürtös virággal télen-nyáron, s annyi volt a méze, hogy jutott belőle mindnyájunknak, elsősorban sok-sok ifjúnak, szülőnek, sok-sok iskolának s otthonnak, és maradt belőle elég még az ég angyalainak is.

Ez az akácfa a Regnum-Marianum-intézet, hol derék, buzgó papok szövetségtek, hogy a fővárosi élet futóhomokján virágos kertet, virágzó, keresztény életet teremtenek, s megteremtik azt azáltal, hogy a keresztény ifjúság lelkét erényessé s virágzóvá teszik. Azóta úgy tetszik nekem, hogy az akácfa egyik vaskos ágából hatalmas zászlórúd lett, s azon leng s lobog a mi «Zászlónk». Akácfa, azaz rothadatlan fa a rúdja; akácfavirágból van a koszorúja, virágból, melytől illatos lesz egész Magyarország; s gyümölcs is van rajta; ez a gyümölcs erény, erő, erkölcs, a lelkiség méze; méz, mely elsősorban Istennek van ugyan szánva, de élvezi azt szülő, otthon és iskola, végelemzésben az egyház s az egész haza.

Hál' Istennek, hogy már tíz év óta leng a zászló s lelkesíti a főváros s az ország ifjúságát; de még nagyobb hála neki, hogy nem leng hiába, hanem hogy sok ezer ifjú áll alatta!

Hál' Istennek, hogy akácfavirágnál fehérebb s tündöklőbb, mert 100.000 lelkes ifjú tekintete tükrözik rajta, — hál' Istennek, hogy e zászló nyomában az élet s az erő forrásaihoz jutottak, az angyalok kenyeréhez s az isteni szeretet mézéhez!

Szerkesztő úr kiszámítja majd, hogy e tíz éven át hány ezer ifjú kezén fordulhattak meg a «Zászlónk» füzetei; de meg vagyok győződve, hogy ha ki is számítja az olvasók számát, tudom, ki nem számíthatja s számokkal ki nem fejezheti a lelki, az erkölcsi kihatását a Damjanich-utcai zászlónak. Annak csak az Isten a megmondhatója, s így van az jól!

De ha Isten a megmondhatója, hát ember volt a megcselekvője, természetesen Isten kegyelméből! Ez a munka töméntelen fáradságba s verejtékbe került; lelkesülések izzottak s hamvadtak el benne; nagylelkű munkások szívük melegét lehelték beleje; verejtékükkal permetezték, s mikor nem dolgoztak, akkor imádkoztak, s azt kérték, hogy a pünkösdi tűz heve izzítsa át az ifjúság szívét. Így dolgoztak s imádkoztak azért, hogy új Regnum Mariánumot s egy ifjúságában ki-virágzó fővárost teremtsenek.

Mi mindent akartak már mások e fővárosból csinálni? Akarták, hogy a «fő- és székváros» egyszersmind «világváros», azután meg «fürdőváros», majd ismét «virágváros» legyen; sőt volt, aki az Egressy-út mentén egy 15 holdas területen strucc-

telepet akart berendezni, s ígérte, hogy öt év alatt ott annyi struccot tenyészt, hogy Budapestet strucc-városnak fogják hívni. S mit érünk el mindezekkel a szép, cifra elnevezésekkel? Ha lenne is Budapestből «világváros» s «virágváros», nem érne-e többet, ha virágos utcák, terek s ablakok helyett virágos lelkű ifjúsága volna? S ha híres «fürdővárossá» válnék is Budapest s gyógyvizeihez egy világ rokkantjai zárandokolnának is el, — de mennyivel jobb lenne, ha a fővárosban kevesebb piszkos lelkű ember volna, s ha az, aki piszkos, ismét megtisztulna? ! S mit nyernénk el végre azzal, hogy a szép Budapest «strucc-várossá» válnék? hát legföljebb azt, hogy az utolsó nőkalapon is strucc-toll lengedezne ; de mennyivel nagyobb szükségünk van arra, hogy akár strucc-toll, akár más toll leng a kalapon s a kalpagon, a kalap s a kalpag kurucfejú s tisztaszívű embereket takarjon.

Hogy mi minden lesz még ebből a Budapestből, nem tudom ; a legfontosabb reánk nézve mégis csak az, hogy fehérlelkű ifjúsága legyen, mely megértse, hogy mit hirdet a Damjanich-utcai zászló, a mi «Zászlónk», s mely a zászló nyomában küzd s győz.

A pápa a világtörténelem és a hit világosságában.

Szentséges Atyánk 50 éves papi jubileumára.

(1908)

Úgy-e, a budai királyi vár termeinek megtekintésére nem indulhatunk el éjjel faggyúgyertyával kezünkben ; a Magas-Tátra völgyeiben sem bolyongunk kialvó zsarátnokot lengetve, hanem megvárjuk a fölséges napot, hogy az mutassa be nekünk az emberi művészet s az isteni teremtettség hatalom remeklését. Nohát most nekünk is nagy fényre s nagy világosságra van szükségünk, azaz : szükségünk van nagy gondolatokra s széles látókörű felfogásra, mikor X. Pius pápa személyében a Krisztus által emelt világtörténelmi «sziklát» ünnepelni s a benne érvényesülő krisztusi tekintélyt tisztelni, méltósága előtt meghódolni s neki a tisztelet, szeretet s hűség adóját följánlani akarjuk. Ezt a nagy fényt s nagy világosságot pedig nekünk a hit s a világtörténelem nyújtja.

Ime az ókor népei a Középtenger medencéje körül egy nagy történelmi hivatás szolgálatában állnak : dolgoznak Róma nagyságán. Valamint a fáraók guláinak gránitkockáit szolganépek görgetik : úgy dolgoznak Róma jövő nagysá-

gán népek és nemzetek, hogy előkészítsék s megteremtsék a római világhatalmat, de csak azért, hogy ennek a világhatalomnak talaja viszont az evangéliumnak szántófeldje, ereje pedig az evangélium elterjedésének öntudatlan szolgája legyen. Isten nagy céljait mozdította elő a hellén-római művelődés. Művészete kifejllett ; faragni, építeni megtanult ; épített is szentélyeket s templomokat, hogy azután a kereszténység foglalhassa el azokat s falaikba építse bele oltárait. A régi bölcsesség mécsét az ősi Kelettől vette át Görögország, s ő ezt mint Athenének szent tüzét élesztette tovább az oltárokon ; de csak azért, hogy azután a kereszténység táplálja azt tisztább olajjal. A római erő s erőszak a kard élével szántotta föl a határbarázdákat, melyek az országokat elkülönítették egymástól, s egyetlen imperiumba egyesítette a nemzeteket ; de csak azért, hogy a Capitolium és a Palatinus fölé más trónt, más curulis széket állítson a Gondviselés: Szent Péter székét, s más hatalmat ültessen rá, a pástort s nem a diktátort ; hatalmat, mely életet nem olt, hanem ad. Földrajzi helyzete Rómát a világ központjává avatta ; porondját népek taposták ; társadalmi élete a nemzetek érzéseinek akkumulátora lett ; de csak azért, hogy központja legyen óriási területeknek, központ, mely körül a lelkek miriádjai gravitálnak, s mely biztosíthassa a világ egyensúlyát s megóvhassa a szellemi élet végtelen körzeteit a megszakadástól s a bomlástól. E hellén-római világban s annak központjában gyökerezedett meg a hit ; e légkörben fejtett ki mintaképpé tan, istentisztelet, fegyelem tekintetében Róma, a «keresztény testvérület feje s elnöknője». Így lett a vaskezű római világkormányzat székhelye az evangélium terjesztésének gondviselésszerű központja. Így lett a légiók sasainak fészke — a szentek hazája. S ha kérdezed, hogy mi volt e fejlődés célja, e csodálatos átalakulás nyitja s ez új világot teremtő erők forrása, minden kérdésre csak egy feleletem van, s ez az, mely némán kiált a világba a Szentpéter-templom párkányszalagáról: «Te Péter, azaz szikla vagy, s e kőszálon építem föl anyaszentegyházamat». Világtörténelem, fejlődés, hellén kultúra s római hatalom, mindez csak a trón lépcsője, fönt az emelvényen pedig Péter széke áll ; népek, nemzetek, harcok s győzelmek, szenvedések, elváltozások, mindez csak a keret, s e világtörténeti keretben áll a krisztusi intézmény, a pápaság !

De még ezen világtörténelmi keretnél is hathatósabban emeli ki a pápaság fölségét az anyaszentegyháznak nagysága, szépsége s termékenysége ; mert ami élet s erő van az Anyaszentegyházban, az mind Péter «sziklájából» fakad.

Itt már nem írni, hanem énekelni van kedvem ; pedig nem költő, hanem látó vagyok. Látom az Isten tiszteletreméltó anyaszentegyházát, látom s gyönyörködöm benne. Történelmén árnyak is borongnak, de szépségét el nem homályosítják. Ha mégis sínyli egyben-másban, emberi betétjeiben, a világ harcait s küzdelmeit, lényegében s egészében mégis csak Krisztus remekműve s öröme. Krisztus háza és otthona, telve a Megváltó szellemével s emlékeivel. Benne él ő még ma is titokzatosan. Nincs a világon sehol oly eleven érzék színek, hangok, vonalak iránt, amilyen van az egyházban Krisztus s evangéliuma, szelleme s érzelmei iránt. Olaja nem fogy, kenyerét folyton törik s nyujtják. Az egyház által van verve az Úr sebeitől, s szentjeiben magát a világ összes bajaira s vágyaira orvosul odaadja.

Ház is, kert is ez a csodálatos «szent egyház» ; Isten jár benne s a Szentlélek fuvalma, s kiváltja s szétviszi a lélek, a bensőség, az irgalom, s az ima illatát. Mikor a legenda szerint Ádám haldokolt, kérte fiát, Szethet, hogy hozzon neki gyógyírt, gyümölcsöt az élet fájából ; Szeth elment, de a kerub be nem eresztette az édenkertbe, azonban rimázkodására végre is néhány levelet szakított le az élet fájáról s azokat küldte el. Ádámot megvigasztalta a levelek illata, s bár meghalt, de mosoly volt ajkán. Számunkra nincs paradicsom a földön, hanem csak porond és temető ; szomorúfűz lengeti a sírok földjén ágait, s nem virít a hantok közt az örök élet fája ; de miként az életfának ősi ereje valahogy szétosztva, apró adagokban mint gyógygyerő el van raktározva a természet füveiben, zsályában, szirontákban, azonkép a jövő élet ereje el van raktározva az anyaszentegyház titokzatos flórájában, s amiként a füvek illata eltölti a levegőt, azonkép az egyház kertjének elevenítő illata megcsapja lelkét az alázatos hívónek. Be jó, hogy itt vagyunk, mondja aggódó s vágyódó lelkünk, be jó, hogy e kert falait a világ árja szét nem hordja ; s ha nem is ülhetünk a halhatatlanság fájának árnyékában, be jó mégis, hogy legalább illatát érezzük s a halálban is mosolyogni tudunk. E mosolyért, ez illatért, e kertért, a fölséges anyaszentegyházért hálával tartozunk Istennek, de a «sziklának» is, mely a kertet hordozza Isten kegyelméből. A pápaság ereje ez a «szikla», s a szikla korszorúja : maga az élő anyaszentegyház !

S ha még többet kívánok, ha történelemmel, anyaszentegyházal be nem érem s mástól sürgetek nagy fogalmat s mély gondolatot szentséges Atyánkról, ráakadok arra is ; mert történelemnél, anyaszentegyháznál hívebben, élesebben s ragyo-

góbban tükrözi vissza a pápa méltóságának képét magának az Úr Jézusnak lelke. Jézus szerette az egyházat ; gondjainak tárgya, küzdelmeinek s szenvedésnek féltett célja volt az ; szerette s lelkében hordozta képét s szükségleteit. Tudta, hogy hitre, hozzá való ragaszkodásra lesz az egyháznak szüksége, s e hitet s hűséget biztosítani akarta számára ; s ime e nagy érdekek óvására első találkozáskor is már Simonra veti tekintét s mintegy megkönnyebbülten mondja : «Te sziklának fogsz neveztetni», hogy azután ezen a sziklán fölépíthesse egyházát, s a pokol kapui ne győzhessenek rajta. Tudta, hogy az egyház fölött is elvonul a kétség éje s a tévtanok vihara, s ugyancsak kívánta, hogy az éj az evangélium mécset ki ne oltsa s a vihar a tetőt s a falat szét ne szedje ; mit tesz tehát éj, kétség s hitelenség ellen? «Én pedig imádkoztam érted, hogy meg ne fogyatkozzék a te hited, s te viszont erősítsd meg testvéreidet». Péter s az ő utódai Krisztusnak szemefénye s gondjainak s imájának első és főtárgya. Péternek ajánlja híveit s őt s utódjait bizza meg vele, hogy legeltessék nyáját, ha szeretik őt. Így lett a pápáé a legfőbb pásztor hatalma, így övé a tanítói tekintély, mely köt s oldoz lelkeket. Krisztus bízott rá minket s neki adta a mennyország kulcsait ; kételyeinkkel, aggodalmainkkal hozzá utasított, hogy szavára elcsendesüljön lelkünk vihar, s megnyugodjunk ítéletében !

E sugárkéve Krisztus lelkéből tör ki, s a világ s a kétség éjfélein át rávetődik a «sziklára» s tiszteletre, szeretetre tanít a Megváltónak e féltett intézménye, a pápaság s annak jelenlegi képviselője, X. Pius pápa iránt. Most, midőn ez a «szikla», ez a pápa, lelkünk atyja, tartja első szentmiséjének 50-ik évfordulóját, Krisztus iránti odaadásának üli emlékünnepe, most e fény nekünk evangélium, tehát hit és buzdítás ; s e belátásra büszkék vagyunk s ünnepünket méltán élesztjük vele, mert ez mind igazság és élet.

A Katholikus Népszövetség érdekében.

(1908)

Az Országos Katholikus Szövetség egyházmegyei képviselőlete, mely oly kitűnően válik be egyházunk szociális, kulturális missziójának érvényesítésében, legutóbbi gyűlésében abban állapodott meg, hogy a Katholikus Népszövetséget az egyházmegye területén húsvét utáni III. vasárnapon szervezi községenként. E fontos és dicséretes törekvés annyira

szívemen fekszik, hogy külön föl akarom hívni a nt. lelkész-kedő papság figyelmét ez akcióra, s ajánlom s kérem, hogy ahol csak lehetséges, alakítsák meg a Katholikus Népszövetséget.

A Katholikus Népszövetség nagy, szociális akció. Abból a gondolatból indul ki, hogy a népmentés nagy munkájában s a társadalom keresztény szellemének biztosítására immár a legvitálisabb erkölcsi s anyagi erőket kell a küzdőterre hívni, s a hitbeli meggyőződést, a kulturális mozgalmat s gazdasági érdekeket szervezve kell beleállítani a szellemek s a világnézetek, a szenvedélyek és szenvedések harcába. Ha valamikor, úgy bizonyára most *kell mindent megmozgatni*, s az egész népenergiát a veszélyeztetett hitbeli, kulturális s gazdasági boldogulás szolgálatába lefogni.

A Katholikus Népszövetség mindhárom irányban akar dolgozni.

a) Alapjául a hitet s a meggyőződés legmélyebb közösségét, a hitbeli egységet veszi. Mi mindenben *világnézetünk szerint gondolkozunk s cselekszünk; a mi világnézetünk pedig a mi hitünk*. Mi mindenbe először *is lelket akarunk*, azt nézzük elsőrendű erőforrásnak, miután tudjuk, hogy ez ad értéket az életnek, s belőle fakad az erkölcsi erő munkára épűgy, mint szenvedésre. Ezt elhanyagolnunk nem szabad s ignorálnunk szélesebb érdekvonalak megvonásáért nem lehet. Mikor tehát szervezni akarunk népet életre s boldogulásra, de munkára s összetartásra is, akkor ezt a szervezetet hittel, lélekkel kell telítenünk, tehát hitbeli, katolikus alapokra fektetnünk.

Annál szükségesebb ez, mert végre is mi szervezkedni akarunk a másik, ugyancsak erősen s fanatizmussal szervezkedő hatalom ellen, *mely tagad hitet, gúnyol vallást, de vesztére s a mi nagy előnyünkre ignorálja ezzel a hitből s lélekből fakadó erkölcsi erőket is*; úgy tesz, mintha az élet, tehát a társadalmi kérdés is *tisztán anyagi, gazdasági probléma* volna, s gazdasággal azonosít kultúrát s életet. Ezzel tehát tagadja, becsmérli s bizonyára el is sorvasztja azt a belső világot, mely hitből való s lelkünket boldogítja. Kár volna, ha mi, kik e lázas szervezést látjuk s azt hibáztatjuk, — kik egyoldalúságát cáfoljuk s gyűlölködésétől mindenkit óvni iparkodunk, a népszervezést az egyedüli helyes alapon, a vallásos meggyőződés s erkölcs alapján meg nem indítanók; ha ki nem domborítanók élesen, hogy kultúra s élet elsősorban lélek, hit s erkölcsi erő, melyet *a hitellenség mérgez és öl*, s melyet viszont nekünk óvnunk s emelnünk kell, hogy e biztosított erőforrásokból

merítsünk a védelemhez, meg a sikeres előnyomuláshoz is lelket és kitartást. Használjuk hát föl kedves fiaim s testvéreim helyzetünknek óriás előnyét s szabadítsuk föl a legnagyobb erőt a híveknek megmozgatására, *mely mozgalom senkit sem gázol el, hanem egyházat, hazát, népet véd és emel.*

b) De a hitbéli alap még nem épület. Az élet nemcsak hit, hanem hitből való cselekvés és küzdelem és szenvedés, s reméljük, győzelem. A Katholikus Népszövetség *az élet nagy érdekeinek szolgálatába akar beleállni* az egész vonalon, — szervezet akar lenni, mely *erőérzést* s öntudatot nevel, hogy azt a helyes kultúrirányzatban mozgósítsa s vele a jobb életet s társadalmat kialakítani segítse. Hiten, erkölcsön, szóval az élet lelkén kívül a keresztény világnézet a népelet más nagy terein akar most érvényesülni s a nép vágyait s érdekeit kielégíteni. E vágyakat észre nem venni szinte lehetetlenség. Megmozdul a néplélek az elmaradottakban s világosság után vágyik, növeli a gyárban, a műhelyben, a szántóföldön az anyag erőivel küzdőkben az éhséget a kultúra erkölcsi, szellemi javai iránt; igazi népintézményeket akar látni az államban, a társadalomban; államot, megyét, várost, falut, jóléti intézményeket, iskolát, társadalmat a fejlettebb néplélek képeire s hasonlatosságára kívánja átformálni! Mennyire szükséges, hogy legyen szervezet, mely a keresztény testvériség és összetartás szellemétől áthatva megmozgatni tudna szükség esetén tömegeket, — szervezet, mely a közös nagy életérdekek melegével tudná összefogni az embereket, — szervezet, mely 20—50—100 emberből álló csoportokban mindmegannyi gyúponiban, tudna tömöríteni lelkesülést, érdeklődést és visszahatást. Új idegdúcok kellenek a nagy testnek, kellenek a közös érzésnek; ily gyúpontokban halmozódik föl s gyűl ki a lélek, az öntudat ereje.

c) Továbbá a mai közállapot s a kulturális haladás az *anyagi érdekek fölkarolását* teszi szükségessé. A szociáldemokrácia ép azáltal ad tápot az élet küzdelmeiben álló elemeknek, hogy az elégületlenek millióinak *a boldogulás perspektíváit nyitja meg* — természetesen szemfényvesztéssel. A Katholikus Népszövetség ezzel szemben a *nép anyagi érdekeit époly lelkesen, de helyesen is föl akarja karolni*, s ami az anyagi érdekek szolgálatában legszükségesebb, az egyes városokban s falukban a sikerek kiküzdésére a testvéri összetartásnak, az egymásmegértésnek érzetét nevelni. Mit érünk el, ha szövetkezünk, de össze nem tartunk? Semmit, sőt csúffá tesszük az ügyet. S viszont mennyit érünk el, ha azok a helyi csoportok, az a

20—50—200 ember egymásközt s vezetőikkel öntudatosan s céltudatosan dolgoznak, ha egymást segítik s nehézségek közt is kitartanak. Vidékszerűen, a helységek s körülmények szerint, a népszövetségnek mindenütt más és más tartalma lehet az anyagi érdekeket véve; mindenütt azt teszi, azt mozgatja, azt szolgálja, amit a gazdasági fölszabadulás fölpanaszol s a boldogulás remél és sürget.

E szempontokra állva mindnyájan nagyban méltányolni fogjuk a Katholikus Népszövetség eszméjét, s remélem, hogy a lelkészkedő papság, amint velem érez, úgy meg is mozgat mindent, hogy a Népszövetséget minden valamirevaló helyen megalakítja.

Az állatbiztosításról.

(1913)

Fejlettebb vallásos életet s erkölcsi haladást is csak gazdasági tényezőkkel kapcsolatban s az egész élet szintájának emelkedésével lehet elérnünk: ha ugyanis ez utóbbiak nincsenek jól biztosítva, ha a gond és aggodalom gyötri a kedélyt, azt okvetlenül megszenvedi az egész ember teste, lelke s erkölcsi egyensúlya egyaránt. Azért az lett már régóta a jel-szavunk: «vallásos élet, erkölcsi nevelés s gazdasági segítség csak vállvetve fogják a népjólétet előmozdítani», s e meggyőződésből indult ki egyszersmind az a nagy társadalmi s gazdasági mozgalom, mely gazdakörökbe, szövetkezetekbe, gazdasági egyesületekbe tömörítette a földmívelő népet, mely erős gazdasági alapot akart vetni a népjólétnek, hogy így a nép ellentállási ereje is növekedjék a bajokban, s bizó, bátor öntudat könnyítse neki elviselni az élet terhét. Éreztük, hogy valamiféle jólét kell a tisztességes élethez, s hogy azok az emberek, kiknek nincs mit veszteniök, könnyebben adnak túl a lélek nemes érzésein is.

De a jólét maga nem teszi, hanem biztosítanunk is kell azt a jólétet; s a szövetkezésnek egyik életbevágó célja épen ez lesz, hogy elsősorban a gazdasági haladást és jólétet fenyegető legnagyobb bajok és veszteségek ellen biztosítsa a népet.

Már most a gazdaközönségnek legnagyobb értékeit nem a termés, hanem az állatállomány képviseli. A legjobb termés idején is a kisgazdák termésének értéke legfeljebb 500 millió korona, míg ellenben az állatállományuk majdnem háromszor annyit, vagyis közel 1400 millió koronát ér. Amilyen nagy azonban ez az érték, oly sok az ellensége is; mert a

termést is fenyegeti ugyan tűz, víz, jég, ellenben az állatjait tűzön, vizen, jégen kívül mindenféle fene és üszök és fájás és hurut, légy és veszett eb is fenyegeti ; azonkívül csonttörések, sebzések, mérgezések tördelik s hozzák a bajt szinte járványszerűen a gazda fejére.

S milyen siralmas egy állapot is az, ha az a kiskazda elveszti lovát vagy ökrét, s ha annak a szegény zsellérnek elpusztul a tehénkéje ! Azzal a lóval, ökörrrel szántott, takarodott, fuvarozott, az a tehénke meg tejjel táplálta gyermekét, s ha borjat adott, megtömte a lapos bugyellárisát, ha nem is százasokkal, hát legalább egykoronásokkal. Megvan ugyan a ház, az le nem égett, s ott ragyog a biztosítási bárca az eresz alatt ; de azért a szegénység réme az udvar mélyéből az istálló mellől sötétlik.

A kiskazdának nem is a ház a gazdasága, hanem az istálló ; a ház csak fogyaszt s nem hoz a konyhára, de az istálló az hoz ; ott van — magyarul szólva — a gazda jószágga. Mintha más jószágga nem is volna ; a kisembernek a marha a jószágga. Úgy is érzi, hogy ez az ő gazdasága, azért szereti s gondozza s ragaszkodik hozzá, s ragaszkodik annyira, hogy néha a maga gyermeke baját sem veszi föl annyira, mint azt, ha a jószág beteg. Dehát érthető is, mikor az a jószág neki vagyon, erő, reménység s gazdasági istáp. Együtt járnak, együtt dolgoznak, együtt áznak-fáznak, s bizony az a jószág a munka terhének is nagyobb részét viseli, s hozzá még jól is ad tejet, pénzt, húst s aztán még csikót, borjút is, hogy valamikép ki ne fogyjon a gazda az áldásból. Azonban nemcsak akkor van baj a kiskazda házában, ha a marha elhull, hanem akkor is, ha beteg, ha száj- és körömfájás s még ennél is nagyobb baj, valami vész pusztít ; mert ha a jószágot gyötri valami ilyesmi baj, mennyi károsodást, lőtástfutást, gondot, kiadást jelent ez !

S van-e hát a kiskazdának ennyi sok baj s veszedelem ellen valami védelme vagy biztosítéka ? Azt kell mondanunk, hogy mindezideig bizony alig van ; mert csodálatos bár, de úgy van, hogy a kiskazda biztosít tűzkár, újabban már jégkár ellen is ; a termését, azt a kisebb értéket iparkodik megvédeni a károsodás ellen, de az állatállomány ma még a legtöbb községben minden védelem nélkül áll, mert a fenti nagy értékekkel és esélyekkel szemben védelemnek nem mondható azon körülbelül 30 millió értékekről szóló állatbiztosítás, melyet a Magyar Kölcsönös Állatbiztosító Társaság az egész országban lebonyolít. Mialatt Franciaországban több mint

8000 községi állatbiztosító szövetkezet áll fenn 500.000-nél több taggal, s Bajorországban, mely területre nézve $\frac{1}{6}$ része Magyarországnak, 1800 községi állatbiztosító szövetkezetben 190.000 állattartó gazda talál védelmet az állatait érhető károsodás ellen.

Ezt a védelmet meg kell teremteniök maguk számára a magyar kisgazdáknak, s meg kell teremteniök azt minél előbb, miután a mai magas árak mellett a kisgazdát már egy állatának elpusztulása is érzékenyen sujtja, s ugyancsak meg kell teremteniök olcsón s kevés kezelési költséggel, amit csak úgy lehet elérni, ha községi szövetkezet útján valósítják meg jószáguk védelmét.

Ne várjunk kötelező állami állatbiztosítást! Amit az állam kézbe vesz, az a kezelési költségek alatt megroppan. Mi fizetnők természetesen ezt az állami állatbiztosítást is, de úgy hogy a millióknak nagyobb részét nem az állatokat ért károk megtérítésére, hanem a kezelésre fordítanak, telt istállók helyett telt hivatalokat kapnánk; pedig ebből a befektetésből van elég. De minek is volna az, mikor a szövetkezet a maga erejével emelteti fel a kárt szenvedett kisgazdát? Ahol a szövetkezet ugyanis megalakul, ott helybeli, a viszonyokat ismerő emberek összeírják s felbecsülik a szövetkezet tagjainak biztosítható szarvasmarháit, s minden tag a pénztárba állatai értéke után 1 százalékot, tehát minden 100 K érték után 1 korona biztosítási díjat fizet. A kártérítési összeg pedig a biztosított érték 80 százaléka, vagyis minden 100 K érték után 80 K.

De nemcsak a kártérítéshez van joga a szövetkezet tagjának, hanem ezenfelül állatai megbetegedése esetén még az állatorvos díját s a gyógyszer árát is a szövetkezet pénztára fizeti. Ezzel egyszersmind megszűnik az állatok betegségeinek eltitkolása s ezzel kapcsolatban a betegség tovaterjedése is; sőt az az előnye is van a szövetkezetnek, hogy kölcsönösségen alapulván az állatbiztosítás s az egyik szomszéd állatának károsodása érintvén a másik szomszédot is, kölcsönös ellenőrzés alatt áll az is, hogy ki hogyan bánik az állattal, jól gondozza-e, nem erőlteti-e túl, s ekkép a visszaélések is minden tekintetben ki vannak zárva.

A további eljárásra ki nem terjeszkedem; itt csak a gondolatot magát akartam megvilágítani s a t. papság s a tanítóság figyelmébe ajánlani. Oly mozgalomról van itt szó, mely legkevesebbe kerül s legnagyobb haszonnal jár. De még inkább fölébred majd a nép érdeklődése, ha megértetjük

vele, hogy az állat a biztosítás dacára elhullhat ugyan, de a beléje fektetett vagyona a gazdának el nem veszhet soha.

Világosítsuk fel népünket a községi állatbiztosító szövetkezetek üdvös voltáról; buzdítsuk e szövetkezetek megalakítására, s oly jót tettünk vele, mely mélyen érinti a népjólétet s ennek révén kulturális s erkölcsi érdekeinket is. Az állatbiztosító szövetkezetek nagy fontosságát s áldásos kihatásait a Népszövetség keretében is fejtegethetjük; agitációja teheti népszerűvé ez eszmét.

A trónörökös halála.

(1914.)

Mindnyájan egy rémes, gyilkos merénylet benyomása alatt szenvedünk, melynek áldozata lett Ferenc Ferdinánd trónörökös és felesége, Hohenberg Zsófia hercegnő, Szerajevóban, f. é. június 28-án. Ez a csapás nagy fájdalommal nehezedik milliók elméjére és szívére, s kivált belőlünk gondolatokat, melyek a gyászos eseményt okozó nemzeti gyűlölködésről s a bűn rettenetes következményeiről ébrednek föl elménkben; ugyanakkor azonban megemlékezünk első kötelességünkről, mely a kiszenvedtek lelkét ajánlja szerető s gondos figyelmünkbe. Minél mélységesebb Ausztria-Magyarország gyásza, minél jobban fájlaljuk a nagyrahivatott trónörökös s hűségesen odaadó nejének elmúlását, minél nagyobb aggodalommal szemléljük a tetemük körül csapdosó szenvedélyek kegyetlenségét: annál igazibb keresztény részvéttel akarunk imádkozni lelkük üdvéért. Napsugárból, a nép tüntetésének izgalmaiból, ünneplésből s dicsőségből ragadta ki őket a halál, váratlanul jött s hívta őket Isten elé: kövesse hát őket a keresztény nép imája, engesztelje értük Istent Krisztus áldozata, legyen a fájó érzésből imádság, melyről az Irás biztosít, hogy «szent s üdvösséges gondolat a halottakért imádkozni, hogy bűneiktől feloldoztassanak» (II. Mak. 12. 46).

Ez a vallásos buzgalom lesz a királyhűség s a néphódolat megindító megnyilvánulása, mely örök nyugalommal biztosít az elhunytaknak s megvigasztalja fájdalomtól lesújtott agg királyunk szívét is.

XV. Benedek megválasztásakor.

(1914)

Krisztusban Kedves Híveim! Mialatt Európa népei élet-halálra harcot vívnak s félvilágok izzó szenvedélyei ütköznek egymással: addig a római katolikus anyaszentegyház bíborosai imára gyülekeztek s a béke szent ügyét szolgálva XV. Benedekben fejet adtak és atyát az elárvult anyaszentegyháznak.

Tisztelettel s hódolattal fogadjuk azt, kit az isteni gondviselés az egyház fejévé s lelkünk főpásztorává rendelt, — hagyományos hűséggel akarunk hozzá ragaszkodni, s amenynyire tőlünk telik, szavát megfogadva s szándékait érvényesítve, hivatásának nagy munkájából hevülő buzgalommal akarjuk részünket kivenni. Legyen ő atyánk s bizonyuljunk mi fiainak!

A tisztelet s hódolat adója nálunk nem sarc, hanem önkéntes adomány, sőt lelkünk szükséglete. Azért ilyen, mert a mi hitünkben a pápához a legfőbb tanítói tekintély kegyelme fűződik, mely szikla-alapot teremt hitünknek s biztos irányt ad gondolkodásunknak a nézetek, tanok s vélekedések ütköző hullámai közt. Ha valamikor, hát most tör ki szívünkől a fohász: «Uram, ments meg, mert elveszünk»; s úgy érezzük, hogy kétezzredéves e fohászra a felelet: «Mit félték kicsinyhitűek?»; s érezzük azt is, hogy ez a szózat nemcsak biztatás, hanem hogy azt kétezzredéves tett követi, az Isten tette, Krisztus intézkedése, aki Péteren, vagyis kőszálon építette föl anyaszentegyházát s ez anyaszentegyházban Szent Péter utódaira, a római pápákra bízott minket s tekintélyükhöz utasított.

Igy állunk most is XV. Benedek pápával szemben, kiből Szent Péter utódját, az anyaszentegyház legfőbb tanítóját s lelkünk pásztorát tiszteljük s kit úgy fogadunk s úgy követünk, mint akit Isten adott s küldött nekünk!

E nagy hitnek megfelel bizalmunk is, mellyel hozzá s intézkedéseihez ragaszkodunk. Isten azért adta a családnak az atyát, hogy táplálója s nevelője legyen, — azért adta a nyájnak a pásztort, hogy terelje s védelmezze a nyáját, s ugyancsak azért adott Szentatyát az egyháznak s főpásztort a tanácstalan, lelki nyájnak, hogy jót, nagy jót tegyen vele, hogy bőségben, biztonságban s bátorságban éljen. Mi tudjuk, hogy hit s erkölcs dolgában ilyen bőséges, biztonságos s bátor-

ságos életünk lesz, ha őt követjük ! Azért nem sokat kérdezzük, hogy honnan jött s mi a neve ; nem is kutatjuk sokat eddigi pályafutását s sikereit vagy érdemeit. Úgy teszünk mint a gyermek, aki nem kérdezi édesanyja nevét s családfáját, hanem szereti őt, mert tudja, hogy anyja. Mi is tudjuk, hogy XV. Benedek pápa a mi szentséges atyánk, s e tudat hozzá köt a szeretet kötelékeivel.

De még valamit ! A gyermeknek bizonyára mi sem természetesebb mint azt kérni, hogy áldja meg az Isten atyámat. Hát kérjük mi is ezt, hogy áldja meg az Isten szentatyánkat ! Hiszen Benedictus-nak, áldott embernek hívják. Hát kérjük, hogy áldott ember legyen, s hogy számunkra áldás legyen ! Dolgozzék az Isten nagy áldásán, a békességen, úgy a világ mint a lelkek békéjén ! Hozza közelebb hozzánk az Istennek, közelebb Krisztusnak áldását ; mert minél jobban érezzük, hogy sátáni hatalmak rostálnak meg minket, annál inkább van szükségünk arra az áldott segítőre, kiről az Úr mondta, hogy «imádkoztam érted, hogy meg ne fogyatkozzék hited, s te viszont erősítsd meg ingatag testvéreidet». Krisztus ez áldásában részesülünk Szent Péter utódjainak, a római pápáknak révén. Ez áldást hozza ránk XV. Benedek pápa is.

Igy lesz aztán ez a Benedek pápa, az Isten áldottja, ki az Úr nevében jön, ki hitünket s bizalmunkat fokozni jön, ki nagy áldást mondani jön, s kiről aztán majd mindnyájan elmondhatjuk, hogy valóban Benedictus, vagyis áldott, ki az Úr nevében jön.

A Vöröskereszt ajánlása.

(1914)

Krisztusban Szeretett Híveim ! Kettős szeretet lángol e szomorú s mégis lelkes időben szíveinkben ; az egyik az, mely a harcterekről, hol a haza fiai küzdenek s vérzenek, az égbe néz s forró imában mutatja be szíve érzéseit, aggodalmát s könyörgését az Úrnak ; — a másik szeretet az, mely a harctérről hazatérő sebesültjeinket fogadja az irgalmas szamaritánnak s a hazaszerető magyarnak kettős könyörületével.

Nem lehet, k. h., eléggé dicsérnem áldozatkészségteket s irgalmas szíveteknek azt a nemes indulatát, mellyel följajnálatok azt, amitek van, s különösen, hogy a Vöröskeresztyeleti mozgalmat pártoljátok, a sebesülteket — aki hogy

bírja — lakásra is fölfogadjátok, a sebesültek részére ágy-neműt, tollvánkosokat, párnákat adtok, szóval, hogy megosztjátok hajlékokat s kenyereket is velük, akik máris vérüket ontották s éltüket is föláldozni készek voltak. Kérlek, k. h., hogy tartsatok ki e nemes, krisztusi érületben s e nagylelkű áldozatkészségben. Becsületére válik ez magatoknak s az egyháznak épűgy, mint a hazának. Ha már el nem kerülhetjük a háborút, legalább mérsékeljük borzalmait. Ez volt a Vöröskereszt-egylet megalakulásának az indító gondolata. S hál' Istennek, hogy az egylet érvényt szerzett e nemes fölfogásnak két irányban; először azért, hogy a harc bizonyos kegyetlen módjait megszüntette, azután azért, hogy a sebesültek védelmét s gondozását már a harctéren is lehetőleg biztosítja s ápolásukat a társadalom összes erőinek igénybevételével fölkarolja.

Az ilyen háborús világban átengedjük a Vöröskereszt-egyletnek iskoláinkat is, s mindenki tehetségéhez képest hozzájárul, hogy a községeinkbe szállított betegek hiányt ne szenvedjenek. Nem mulaszthatom el e helyen is fölemlíteni, hogy mily áldozatkészek voltak községeink; így pl. egy községben 48 óra alatt 150 tollpárnát hordtak össze s azokat a Vöröskereszt-egylet rendelkezésére bocsátották; egy ősi kúria asszonyai 2 nap alatt 150 párnahuzatot varrtak meg. Mindannyiát az a gondolat lelkesítette, hogy a visszatérő, hazánkért vérző sebesültjeink az oly régen nélkülözött édes otthon emlékeként legalább egy-egy párnát kaphassanak — egyelőre — gondtelt s megkínzott fejük alá pihenő helyükre. Isten áldja s tartsa az ilyen áldott, munkáskezü nőket, a lelkes vezetőket, akik fáradhatatlan buzgalommal járkák sorra a házakat s adakozásra szólítják fel azok lakóit. Áldja meg a jólelkű adakozókat, kik inkább a pusztta földön pihennének, csakhogy adományukkal könnyítsenek a szenvedő hadfiak kinjain.

Nem kételkedem, hogy e részben a lelkipásztorokat és híveket egy közös szent érzés járja át. A hívek szívesen veszik a buzdító szót, a lelkipásztorok pedig ki nem fogynak a szorgos szeretetből, fölvilágosítanak s lelkesítenek, figyelmeztetnek s vigasztalnak; meglátogatják a sebesülteket s imádkoznak velük. Méltán remélhetjük, hogy ezt a közös jó törekvést igazán megsegíti az Isten, s áldás lesz rajta.

Azonban, kedves hiveim, ez csak az egyik megnyilvánulása a keresztény szeretetnek, melynél, azt mondom, lelkünknek csak a fele van elfoglalva, s bármily szeretettel

végezzük is ezt a munkát, teljesen meg nem nyugodhatunk benne ; nem nyugodhatunk meg pedig azért, mert a lelkünk másik fele messze távol jár ; azt az aggodalom viszi, merre a csaták állnak. Az arrafelé jár, hol a puszkagolyók süvöltenek, hol a gránátok búgnak s a srappellek robbannak. Az látja a magyar zászlókat a füstben lobogni, látja azokat néha meginogni, mikor túlerővel állnak szemközt. Ilyenkor azután szerető s aggódó lelkünk föltekint az égre s a halál pusztító hatalmaival szemben kitör belőlünk ösztönszerűen az ima : «Ments meg, Uram, minket, mert elveszünk». Imádságunk kíséri fiainkat, férjeinket, édes apáinkat s testvéreinket a harcok veszedelmei közt ; máskép nem kísérhetjük őket, hát így kísérjük. Elszorult szívvel kérdezzük : ugyan, merre járhat most ; — mi van vele, — ép, egészséges-e még, vagy tán megsebesült? Ki tudja, él-e még? Ime, k. h., fájdalmas anyaság, fájdalmas hitvesség, fájdalmas gyermekség, fájdalmas testvériség most a mi osztályrészünk, s olyan az életünk, mintha az egész hét csupa péntekből, még pedig fájdalmas péntekből állna. De nem szabad elcsüggednünk ; hiszen ők sem csüggednek, akiket szeretünk ! Sőt többet mondok, nemcsak nem szabad csüggednünk, hanem ellenkezőleg, meg kell feszítenünk lelkünk összes erőit, s ha valamikor, hát most kell megostromolnunk az eget, megengesztelnünk az Istent, most kell kérnünk s közbenjárunk testvéreinkért.

Nagy szükségeiben az anyaszentegyház szünet nélkül imádkozik. Imádkozik lélekért s lelkesülésért, imádkozik türelemért s kitartásért, imádkozik a fegyverek diadaláért s az igazságos ügy győzelméért. Imádkozunk hát mi is, imádkozunk hősieken, imádkozunk buzgón, mint akik «kiöntik szívüket az Úr előtt». E célból elrendelem, hogy okt. 4-én, az Olvasós-Boldogasszony vasárnapján, a király öfelsége nevenapján, szentségimádást tartsunk.

Ez áhitatunkban először is engeszteljük meg az isteni Felséget azért a sok hitetlenségért s erkölcstelenségért, melynek büntetéseül ránk zúdítja most a háború keserveit. Fohász-kodjunk fel az öreg Tóbiással, ki így imádkozott : «Igaz vagy, Uram, és minden ítéletid igazak, és minden utad irgalom és igazság és ítélet. És most, Uram, emlékezzél meg rólam és ne állj bosszút bűneimért és ne emlékezzél meg az én vétkeimről vagy atyáiméról. Mivelhogy nem engedelmeskedtünk a te parancsaidnak, azért adattunk ragadmányra, fogságra és halálra, csúfságra és gyalázatra, — nem cselekedtünk paran-

csaid szerint és nem jártunk igazán előtted! Most tehát, Uram, akaratom szerint cselekedjél velem» (Tob. 3, 2—6). Miután azonban tudjuk, hogy az Isten nem akarja a bűnös halálát, hanem hogy megtérjen és éljen, azért az engesztelés s a hódolat érzelmeinek bemutatása után bizalommal fordulunk megint az Úrhoz s kérünk segítséget. «Segíts ki minket a szorongásból — kiáltjuk a zsoltárossal — mert hiábavaló az ember segedelve» (Zsolt. 59, 13) s ismét: «Hallgasd meg, Isten, az én könyörgésemet; figyelmezz imádságomra! A föld határaitól kiáltok hozzád, mivel szorongattatik szívem. Te föl-emelsz engem s vezérelsz engem; mert reményemmé lettél s erősség tornyává az ellenség ellen!» (Zsolt. 60, 1—4). «Hallgasd meg, Isten, az én imádságomat, mikor könyörgök; az ellenség félelmétől mentsd meg lelkemet» (63, 1).

Igy akarunk imádkozni alázatos és megtörődött szívvel; így akarjuk megostromolni az Isten irgalmát s könyörületét s azután bízni s reménykedni akarunk, mert az alázatos szívet Isten nem veti meg, s tudjuk, hogy aki benne bízik, az meg nem csalatkozik. Úgy legyen!

I. Ferenc József halálakor.

(1916)

Gyászfátyol borult Szent István koronájára, s mély fájdalom tölti el az ezer sebből vérző nemzet szívét, mert meghalt a király!

A világháború vérzivatarában aludt ki csendesen szeretett királyunk élete. Meghalt, aki mindnyájunkért élt, s azoknak a százazreknek mártírhálála, kik megint érte, a koronás királyért haltak s hálnak meg, nem bírta megnyújtani csak egy nappal is életét. Meghalt, mielőtt homlokára fűzhették volna a véres csaták küzdő népeinek diadalmas borostyánját. Így tehát lelke elment a lelkek útján, — teste pedig itt maradt köztünk, halványan, megtörtén, gyertyafényes ravatalon, hogy harcoktól körülzúgva, mint az európai béke fejedelmét kísérik el, — legalább lélekben — az örök béke pihenőjére!

Az örökkévalóság kapuinál állva senkit sem kell dicsérni, hanem mindenkiért — még a szentért is — alázattal imádkozni. Mi is így érzünk s teszünk, de azért emlékét szabad fölidéznünk.

Élete a nagy világtörténelemnek egy küzdelmes darabja

volt. Sokáig, majdnem félszázadig hordozta Szent István koronáját, s e hosszú, nehéz idők alatt országait s őt magát sok baj, sok veszteség és nagy csapás érte. Harcterekre sodorta őt ki többször a történeti fejlődés, s mialatt válságok közé került birodalma, addig sok-sok fájdalom és megrendítő esély zúdult reá ; mindazonáltal ő mindig megtalálta a bajokból kivezető utat s mérséklettel s bölcseséggel nemcsak a politikai helyzet urának, hanem erényes s fölényes embernek s kereszténynek bizonyult. Így mult el ott Ausztriában a császárság hetven, s itt Magyarországon a királyság közel ötven éve s ez évtizedeken át ő vezetett minket, — átvezetett tűzön-vízen, ezer szenvedésen, s ha veszített is sokat, de népeinek bizalmát s szeretetét, azt megővta s biztosította magának mindvégig.

Királyunk volt, alkotmányunk helyreállítója, a magyar nemzet megértője, szabadságaink s jogaink legfőbb biztosítéka!

S nemcsak királyunk, hanem példaképünk is volt a vallássosság, egyháziasság, a kötelességtudás, a munka s rendületlen kitartás terén !

Az Úr Isten nagy megpróbáltatásoknak vetette alája. Elvesztette megszilárdult trónjának örökösét, fiát és reményét. Oldala mellől a gyilkos tör elragadta Erzsébet királynét, s így nemcsak mint király, hanem mint ember is az élet kálváriáját járta. Hál' Istennek, hogy azt úgy járta, hogy hitét el nem vesztette s Isten végzésén megnyugodva vitte tovább a sebzett szív fájdalmának s a népek gondjának terhét.

Életében mindvégig a türelem s a megadás példáját adta, s bármi érte, Istenben keresett vigaszt s lelki nemességének s jóságának hervadatlan érzéseiből fonta magának ő maga a hívó, keresztény ember koszorúját.

S ezt a mi jó királyunkat most hívta el az Úr : most hagyott el minket magunkra a világháború zajában. Sokáig késik a béke ; de mintha neki azt az Úr Isten előbb akarta volna megadni. Elaggott teste nem bírta tovább az életet, nem bírta tovább a munkát, — a vándor, ki 86 év óta van úton, nem bírta tovább az utat s pihenőre tért, mielőtt mi s hadaink megpihenhetnénk ; ő az örök béke kapuján kopogtatott, hogy beeresszék s hogy onnan majd megküldje nekünk is galambszárnyakon a béke olajágát.

Akit tehát az Isten úgy elhívott, azt vissza ne hívjuk, s akinek a világháború bevégezte előtt is már koszorút nyujtott, azt ne háborgassuk, hanem zárjuk imáinkba lelkét s megilletődött lélekkel áldozzunk emlékének. Istent kérő s

engesztelő szeretetünk kísérje őt, s ily lélekkel menjünk a gyászmisére, melyet az egyházmegye minden plébánia-templomában bécsi temetésének napján ezennel bemutatni rendelék. A székesegyházban a gyásztistentisztelet dec. 4-én 10 órakor lesz. Konduljanak meg három napon át este az Úrangyala előtt félóráig a harangok. Tűzzük ki tornyainkra s iskoláinkra a gyászlobogót. A temetés napján a tanítás az iskolákban szüneteljen. Hívják meg a t. lelkészek a gyásztistentiszteletre a hatóságokat s vezessék oda az iskolás ifjúságot, s imádkozzunk szeretett királyunk lelki nyugalmaért, hogy ő, ki nem vezethetett be minket az európai béke ígért-földjére, minél előbb eltaláljon az Isten szívébe s nyerje el ott az örök élet koronáját! Végül az istentisztelet után tartanak az iskolák s tanintézetek gyászünnepélyt, melyen a tanító vagy egyik tanár örökítse meg az elhunyt dicső emlékezetét s vesse azt a tanuló ifjúságnak fogékony szívébe.

Nyugodjék békében!

Az egyházmegye papságához.

(1919)

Úgy a mai idők komolysága, mint az utóbbi napok egyik sajnálatos esete arra ösztönöznek, hogy a t. papsághoz intézzem buzdító s bátorító szavamat s rámutassak egyremásra, ami eligazítsa a papságot az új viszonyokban való célszerű elhelyezkedés, nemkülönben a társadalom érdekeinek s a lelkek üdvének időszerű felkarolása iránt.

Mindenekelőtt jussunk tisztába aziránt, hogy mily magatartást kövessünk az uralkodó új eszmékkel s áramlatokkal szemben, — nevezetesen, hogy ellenségeseknek tekintsük-e azokat, vagy talán csak indulatosoknak, mint melyekben ezidőszert a forradalom szenvedélye s a küzdő társadalmi rétegeknek tüze ég? Az ilyen időkben jó s rossz, igazság és túlzás együtt kavarg egy üstben, s lehetetlenség azt mondani, hogy abban minden jó, de épen oly kevésbé lehet azt mondani, hogy minden rossz. Hogy is volna pl. rossz a több-igazságnak s nagyobb társadalmi s gazdasági egyenlőségnek térfoglalása? S föl akarja-e valaki közülünk tartóztatni a szükségesnek bizonyuló szocializálódást? Vajjon a farizeusokkal akarnánk-e tartani — mondták már régen s hirdetik ma is buzgó egyházi férfiak — s nem a vámosokkal, — a jóllakottakkal-e, s nem az éhesekkel, a gazdagokkal-e s nem a szegényekkel?!

Vannak nagy katasztrófái a kultúrának, mikor rendszert változtat élet és termelés. Ilyenben élünk mi most. Itt új konstrukcióról van szó s új elhelyezkedésről, új gazdasági rendről s a munka új rendszeréről. Elváltozik ilyenkor a kultúra arculata az iskolában, s hasonlóképen a világ arculata a népek s a társadalmak viszonyaiban. Az ilyen elváltozást rengeteg sok letörés és zűrzavar, erőszak és fegyelmezetlenség kíséri; de hát új világokat is csak szikrázó kalapácsütésekkel lehet formálni, s kesztyűs kezű simogatásokkal társadalmi rétegek eltolódását nem eszközölhetjük. Ez a dolog rendje, s nincs mit csodálni rajta. — Helytelen volna azonban az egész forradalmat a pokol felbuggyanásának tartani, vagy e nagy gazdasági elváltozásban csak átmeneti reakciót s doktrinér fanatikusok küzdelmét látni. Hagyjuk ezt; ne lássunk agyrémeket, hanem törekvéseket, melyek szélesebb társadalmi rétegeknek több szabadságot, magasabb fokon álló háztartást és jobb sorsot akarnak biztosítani.

Ez ellen ugyancsak nincs s nem is lehet kifogásunk! Nem lehet már azért sem, mert hiszen épen mi elégedetlenskedtünk az evangélium szempontjából a világ folyásával, s épen mi küzdöttünk az ellen a pseudo-keresztény kultúra ellen, mely a társadalmi életet, a termelést, a politikát a legrosszabb szenvedélyek prédájául dobta oda s mely maga is telve volt bűnnel s igazságtalansággal s ugyancsak távol az evangélium szellemétől.

Vajjon azonosíthatta-e magát az Úr Jézus szolgája valamikor a letört vezető társadalommal, melyet kereszténynek hívtak ugyan, de hitetlen volt a lelke s piszkos az erkölce? A tízparancsolat helyett a szabadosság, az erőszak, a paráznaság intézte a vezető társadalomnak s a példáján elinduló alantasoknak életét. Istenhit s emberszeretet helyett materializmus, pantheizmus, kapitalizmus, nacionalizmus s atheizmus uralkodott felettünk. — Vajjon sirassuk-e a militarizmus s a korrupt parlamentarizmus letörését, s hogy nem pazarolhatjuk milliárdjainkat ágyúkra, hadihajókra, zászlókra s az áldozatok hekatombáira? ! Örüljünk, hogy ez mind letört — Istenem, bár letört volna igazán végleg!

A multért tehát nem lelkesülhetünk s nem vállalhatjuk, hogy az utolsó századok kultúrája keresztény lett volna. Nem volt az, sőt a társadalom nagy aposztáziában fordult el egyre jobban minden kereszténységtől. De ez aposztázia dacára, sőt miatta még jobban, még rendületlenebbül hiszünk a kereszténység igazságában, nevezetesen hisszük azt, hogy

ősi, isteni ereje a legkényesebb helyzetekben is eltalálja a helyes irányt s érvényesülni fog az emberiség javára.

Alkalmazva e felfogást a mostani állapotokra, mikor új világnak körvonalai bontakoznak ki előttünk, azt kell mondanom s arra kell felkérnem mindnyájatokat, kedves fiaim s testvéreim, hogy álljunk bele keresztény öntudatunk bátor s bizó erejével az új világ munkájába s halljuk meg a khaozson át hozzánk törő kiáltását, hogy «jőjjetek át s segítsetek rajtunk». Ezt a kiáltást hallotta hajdanában Pál apostol lelke, és hajlott rá és elment és segített.

Segítsünk hát mi is, s ugyan miben?

Tekintve a világ fejlődését s az abban élénk gördülő isteni gondolatokat, mi nem lehetünk ellene a szocializálásnak, amennyiben az a termelési föltételeknek s a társadalmi műveltség igényeinek megfelel. Mi nem lehetünk ellene az alsóbb társadalmi rétegek fölfejlődésének, s nem volnánk lelkipásztorok, ha épen a krisztusi gondolatokból nem vennők észre a világ jogát arra az új s jobb berendezkedésre. — Ami már tényleg érett s kifejlett a szocializálásra, az szocializálódni fog nélkülünk is; de rendkívül nagy hiba s megnevértés volna részünkről és szégyene a kereszténységnek, ha ez mind a népek lelkipásztorai nélkül, sőt ellenkezésükkel menne végbe! Azért hát kerüljük még a látszatát is annak, mintha az észszerű szocializálás kereszténység-ellenes törekvés vagy művelet volna; sőt lássunk épen abban több kereszténységet, hogy a népnek jobb életföltételei legyenek, melyek aztán műveltebb s nemesebb erkölcsöket hordozhassanak.

Ne kezeljük ez érdeket az egyház eddigi politikai s gazdasági hatalmának szempontjából, — hiszen hogy valami jó-e vagy rossz, az nem egyes történelmi osztályoknak s intézményeknek előnyeinek vagy hátrányain, hanem a fejlődés szükségletein fordul.

Tartsuk meg a forradalmi rendeleteket, míg azok hitünket s erkölcsi törvényeinket nem sértik, tartsuk meg azokat készségesen, hadd lássák, hogy jót akarunk s nem a «magunkét keressük». Tartsuk meg a rendeleteket még akkor is, ha szokásaink s szabadságunk bizonyos korlátozásával járnak; a kedélyek megnyugvása után, reméljük, teljes vallásszabadságnak örvendezhetünk.

Hassunk a népre fölvilágosítólag, s ne legyen szakadás nép és lelkipásztora közt, s közzöljük, ha valamikor, hát épen most azt, aminek közlésére van küldetésünk: a hitet, a bizalmat, a megnyugvást, a lelki enyhülést, a kötelességtudást,

a munkakedvet s a szeretetet. Mindenekfölött ez utóbbit, a szeretetet. Itt a nagyhét, Krisztus Urunk halálba menő szeretetének nagypéntekével s üdvözítő s győzelmes szeretetének húsvétnapjával. Élesszük föl magunkban s híveinkben a hitet, hogy Krisztus «halálra adatott bűneinkért s föl-támadott megigazulásunkért» (Rom. 4, 25). Ő vette magára bűneinket, hogy fölszabadítson e rettenetes teher alól, s megszentelte szenvedéseinket. Itt fakad hát a gyógyító forrás, melyből erőt s életet meritünk s itt csitul el a lélek üdvének izzó vágya, a vágy az engesztelés, a tisztulás s a megváltás után. Járuljunk magunk s vezessük be híveinket a szeretet s kegyelem e világába ; ez erők nélkül meg nem lehetünk a múltban s nem lehetünk meg a jövőben, bármilyen világ-elváltozás essék is meg körülöttünk, mert szentigaz, hogy «Krisztus Jézus ugyanaz tegnap és ma és mindörökké» (Zsid. 13, 8).

1922 adventje.

Krisztusban Kedves Fiaim ! Legyen advent nálunk s bennünk, s jöjjön hozzánk közelebb az Úr ! Legyen az advent mindenekelőtt nekünk lelkipásztoroknak a kegyelem ideje, s érezzük meg, hogy közel van az Úr. Érezzük ezt meg saját lelki életünkben mint szeretetet s buzgalmat, s azután lelkipásztori munkáinkban mint segítséget és vigaszt. Legyenek, Kedves Fiaim, mélyen meggyőződve hivatásukról s isteni küldetésükről a lelkek nevelésére és megmentésére, s higgyék azt élő hittel, hogy az apostoli férfiúnak, bár az egyesek lelki világa sok mindenfélétől függ, mégis csak lehet s kell is híveihez hozzáférközni tudnia.

«Misereor super turbam», ez legyen csalódásaik s bosszankodásaik fölött álló érzelmük. Tekintsenek részvétellel az Istentől s az egyháztól elidegenedett emberekre. A durvaság, a züllés, az elkeseredettség s elégedetlenség eltompítja a nemesebb érzéseket. Gondolják meg, mily viszonyokban, mily gondok s munkateher alatt élnek azok, s mily kevés lelki táplálékot, kevés jóindulatot s szeretetet kapnak. Gondolják meg, hogy mily nevelésük volt e szegény neveletleneknek, s mily kevés fölemelőben részesülnek a környezettől. A legtöbb ember inkább szerencsétlen mint bűnös. Ezt azért mondom, hogy fölányesek legyünk ; mert csak így lehetünk pásztorok és vezetők.

A második, amit ajánlok, hogy bizzunk küldetésünk hatalmában ! Bármily környezetben legyünk, mindenütt

lehetőségek a közeledések, szolgálatkészségek s érdeklődések, melyektől a legdurvábbak sem zárkozhatnak el. A jóindulatú papnak világító lelke van, s azt megéri a vadember is. Nagyon ajánlom e részben, hogy szeressük a gyermekeket s gondozzuk azokat mindenképen; hiszen tudjuk, hogy a gyermekek szeretete révén a legkeményebb szocialista szülőt is megnyerjük. Látogassuk betegeinket s karoljuk fel a Horthy-akcióban a nép érdekeit. Érdeklődjünk a magyar falu lelki elmaradottsága s mindazon kísérletek iránt, melyekkel a tunyaságot, a közönyt, a bambaságot s az egyetlen izgató s bűnös hatalmat, a korcsmát háttérbe szoríthatnók. Ismerek valakit közülünk, aki mindenféle ünnepélyt rendez, iskolában, ifjúsági egyletben, katolikus körben; van nála a faluban betlehemes, farsangi, nagybőjti, évszázó, aratási, szüreti ünnep, s az emberek érdeklődnek ez előadások iránt, beszélgetnek róluk, s így észrevétlenül a korcsmán kívül más gócpontja is van életüknek.

S mit mondjak a missziókról, az Istennek e közénk való leereszkedéseiről? ! Az ünnepélyek közé sorolom a fölvilágosító előadásokat is pl. a tüdővészről, az alkoholizmusról stb.-ről, főleg ha azokat vetített képekkel kísérhetjük.

Nagyon ajánlom a t. papságnak azokat a gyűjtéseket is, melyeket nem a templomban végeznek, amilyen pl. a tuberkulózis ellen küzdő egyletnek, az úgynevezett dispensaire-nek, azután az anya- és csecsemővédelemnek gyűjtése. A székesfehérvári ilyenén egyletek az egész megyére hoznak áldást; de most a végpusztulás fenyegeti őket. Kérem a t. papságot, vegye páttfogásába az irgalom ez intézményeit. Figyelmeztesse, mikor a gyűjtés megnyílik, a tehetőseket, hogy nagy irgalmat gyakorolnak, ha erre adnak.

Dolgozzanak így Kedves Fiaim ! Szeressenek s ne panaszkodjanak, s ha mégis néha keseregni akarnának, olvassák el Szent Pál II. Kor. 4, 9 s következő verseit. Isten velük !

Dante.

(1922)

Hatszáz év előtt záródott le a ravennai temetőben a legnagyobb olasz költőnek, Dante Alighierinek sírja, ki számkivetve hazájából, sok éven át városról-városra, várból-várba bolyongva, végre itt tért nyugalomra. Hazája Flórenc városa volt, s e haza igazán mostoha módjára viseltetett épen

egyik legnagyobb fia, Dante iránt. Azóta azonban nagyot fordult a világ, s most már nemcsak hazája, hanem az egész művelt emberiség búcsút jár a sírhoz, hogy lerója ott tisztelének, csodálatának s hálájának adóját.

Dante több művet írt; de legnagyobb, sőt halhatlanító műve az úgynevezett «Divina Commedia», melyet «isteni színjátéknak» mondhatnánk magyarul. Ez a nagy műve tette őt világhírűvé, ez örökíti meg emlékét, míg a világ áll s ember él a földön.

Dantet e nagy költeményének megírására, mely három részből s részenként 34—33—33 énekből áll, saját küzdelmes élete, élő keresztény hite s lángoló hazafiassága sugalmazta. Önmagán tapasztalta meg, hogy mi az otthon s a hontalanság, s főleg, hogy mi az Isten-távol s mi az Isten-közelség. Megtapasztalta magán is — bár nem mondhatni, hogy talán nagyon bűnös életet élt volna, — hogy mi a bűn, s mi a szív békéje, hogy mi a rend s a nyugalom áldása szemben a testvérharccal s a pártviszályal, mely az akkori Itáliát dúlta. Dante látta, hogy az emberiség könnyen letér az erény s a törvény útjáról, s akkor aztán nemcsak a mámornak, hanem az azt követő szenvedésnek is rabja s martaléka lesz. Látta, hogy az akkori kis és nagy hatalmasságok egymást gyötörték s ölték, s hogy az emberek sötétben bolyongnak, mert levették szemeiket az égről, s mikor függetlenek s szabadok akartak lenni s kivonták magukat a vezető nagy tekintélyeknek, az egyháznak s a törvényes világi hatóságnak keze alól, vesztükbe rohantak.

Dante ezeken a bajokon úgy akart segíteni, hogy beleállt a polgári életbe, vívta a politikai harcokat, észre akarta téríteni s összetartásra nevelni a polgárságot; járt követségben hazája javára s szolgálatában; de mindez kevés sikerrel járt, sőt reá nézve a legnagyobb balsikerrel, a számkivetéssel végződött. Akkor gondolt Dante merészet és nagyot — s hál' Istennek, hogy ezt eltalálta, — azt gondolta: segíték hát máskép a világon; gyujtok az embereknek világosságot, szemeik elé állítom az emberi élet értelmét, új, művészi keretben mutatom be az Isten gondolatait s szándékait; ezzel a művemmel majd csak nagyobb szolgálatára leszek az emberiségnek! Ezt gondolta s megtette, s ez az ő nagy tette s műve, a Divina Commedia.

E művében, annak első részében csodálatos alakító remekléssel föltárja olvasói előtt a poklot s bemutatja a bűnök mindenféle faját, hogy azokat megutálják s megbánják. Az

első 34 ének neve az «Inferno», a pokol. Azután a tisztulás hegyére vezet föl s a lelki elváltozásoknak s finomodásoknak oly mesteri képét tárja elénk, hogy az olvasó maga tényleg tisztul s lelke emelkedik, — ez a «Purgatorio». Végül a «Paradiso»-ban, a harmadik részben, a dicsőült lelkek világába, az isteni fölség s szépség sugárzatába vezet el. Itt már nem Virgil a vezető, aki az emberi értelmet s a világi bölcseséget képviseli, hanem Beatrice, az isteni kegyelem s erő, a szépség s boldogság nemtője.

Bővebben e költemény tartalmáról nem beszélhetek, de kiemelem azt a szellemet, mely e költeményt alkotta s abban a mai napig bent él. Ahogyan Dante e költeménnyel hazájának s az egész emberiségnek hasznára akart lenni, tehát abban valami nagyot alkotni : úgy tényleg beleállította e műbe költői fantáziájának egész alakító erejét ; Dante belelehelte ez énekekbe egyéniségének minden bűbáját s hatalmát, főleg pedig vallásos hitét s hazaszeretetét. A Divina Commediában a katolikus hit s hazafias érzés őserije lobog. Ahogyan ez a hit a könyvekben tételekbe van foglalva, úgy dobban itt elénk a lángeszű hívó meglátásaiban, s visszhangzik, cseng és bong a lelkesült dalnok énekeiben. Poklon, tisztítófűzőn s a mennyország ívein s kövein át villámlik tekintete ; az isteni kinyilatkoztatás magaslataira emelkedik, s a hit nemhogy feszélyezné, hanem ellenkezőleg, szárnyakat ad neki. Ő, a szárnyaló gondolkozó oly alázatos hívó, aki kéri Istent, hogy vigye még magasabbra, nyissa meg előtte, amit hinnie kell, mert e hitben napvilágot, meleget s erőt kap. Dante hisz a háromszemélyű isteni Fölségben, hisz a megváltásban s a kegyelemben, melytől cselekedeteink érdemszerzők lesznek, hisz a bűnben s a pokolban, hisz a bűnt törlesztő s a kegyelmet fokozó szentségekben, hisz a tisztulásban s az örök életben. A pokol mélységeiből a tisztulás fokain föl a dicsőség s boldogság mindent koronázó s mindent felejtő magaslataiba ér föl Dante remekműve s mint élő kövekből s csengő oszlopokból s boltívekből álló dóm emelkedik föl szemeink előtt, melyben az ember ámul, csodálkozik, imádkozik s lelkesül. Neki a hit nem kertek alatt folyó patakocska, melyben kis keszeghalacs-kák fickándoznak, hanem neki a hit tenger, ahol bálnák is elférnek, hadihajók hullámhegyeket is kavarhatnak, ha kedvük tartja. Neki a hit nem kalitka, melynek rácsai közt a gimpli is érzi, hogy hiába van szárnya, hanem levegőég, végtelen távlatok tiszta kéksége, hol a sas is szárnyalhat s végükre mégsem ér.

Igy a Divina Commedia a mi hitben gyöngé nemzedékünknek azzal a tanulással szolgálhat, hogy ne féltse eszét s ne gondolja, mintha a hit korlát volna, mely a lélek érvényesülését akadályozza ; dehogya is korlát, dehogya is akadály ; sőt ellenkezőleg, új távlatokat nyit, melyek előtt a legnagyobb lángész is térden áll s meghajtja fejét.

A Divina Commediában lobogó másik szenvedély a hazaszeretet. Danténak fáj, hogy Itália száz város s száz kis és nagy kényúr hatalma alatt nyög s polgárháborúkban vérzik el. Ő szabad hazát akar. De nemcsak ezt akarja, hanem azt is, hogy hazája más népekkel s országokkal egy nagy joghatóság alatt álljon, s a keresztény nemzetek egy családot alkossanak, mely a római császár jogara alatt békében éljen s fejlődjék. Mert Dante szerint Isten két napot teremtett a kereszténység egére s két kardot rendelt a földre ; ez a két nap a római pápa s a római császár ; a két kard pedig az egyházi s az állami legfőbb joghatóság.

Elteltekintve most a középkori politikai felfogástól, mely Nagy Károly császár óta a keresztény népeket mind a római császárság joghatósága alatt szerette volna látni, mégis csak ki kell emelnünk e felfogásában rejtőző azt az irányzatot, mely a népeket s nemzeteket valamiképen egybe akarta fűzni s a békét s a nyugalmat köztük biztosítani. Manapság is ezen törik fejüket a nemzetek kiváló képviselői, népszövetséget szeretnének teremteni. Népszövetséget, melyben nem armány és hatalmaskodás, nem a gyöngék elnyomása s csak az erősnek érvényesülése legyen napirenden, hanem melyben érvényesüljön mindegyik, s egyik se nyomja el a másikat.

Ez Dante hazafisága s nemzetközisége. Ő szerette hazáját, de tisztelte mindegyiknek jogát. Nem a «sacro egoismo» volt jelszava, mint néhány későbbi olaszé : ő más poéta volt, mint d'Annunzio ; az ő lantján más énekek csendültek meg, melyek az egész emberiséget emelni s mindenkinek jogát saját hazájában tisztelni s védeni akarták.

A mai Magyarország, mely száz sebből vérzik s teljes idegenségben, szinte kitagadva áll a nemzetek közt, tisztelettel tekint föl a «sacro poema», a szent ének dalnokára. Ez kell neki, amit ő énekelt : nagy hit Istenben s nagy szeretet népe, koronája s alkotmánya iránt. Cseng ez a szent ének már hat-száz év óta, s nincs hatalom, mely azt elnémítsa ; cseng pedig azért, mert az örök igazság s jószág reszketteti meg a lant húrjait. S nem halljuk-e, hogy mily visszhangot kelt bennünk is? Hallgatózzunk ! Nekem úgy látszik, hogy azt, hogy hiszek

egy Istenben, hiszek egy hazában, hiszek egy isteni örök igazságban, hiszek Magyarország feltámadásában.

Igen, ez a rövid, de mindent mondó ének a «sacro poema» magyar visszhangja!

A tisztelet levegőjében.

(1924)

Ritka élmény a profán világban tömegeket látni a tisztelet s hódolat megszállása alatt. Ilyenkor felszabadul s előkerül az, ami legszebb, legértékesebb bennük, s hátraszorul a blazirt, az unott, a hétköznapi ember. A legutolsóban is megnyilvánulónak lesz, hogy a durvább léleknek is orientációja van az eszményiség felé s hogy köze van a felséghez s rokonságban van az Istennel.

A tisztelet ez érzéstől lesz tiszteletreméltó az ember, sőt még a tömeg is; megfordítva pedig, aki tisztelni nem tud, az nem ember. Akinek lelke van, az megérzi a világ s a lét mélységeit, az észreveszi saját életének misztikumát, az elé odalép a felség, mint égbenyúló hegy, s megragadja s elragadja. Ilyenkor az ember mást sem tehet, mint hogy néz, lát, csodál, hódol; s e lendület jót tesz neki, mert ez az ő hamisítatlan s romlatlan természete. Boldog ember, ki a lét mélységeit s a felséget észrevenni s illetemeit megtapasztalni tudja! Az máris a tisztelet levegőjében s magaslatain él.

A karácsony az Isten leereszkedésének misztériumát adja, s azért a levegője tisztelettel van telítve. A leereszkedő Istent térdénállva kell fogadnunk. Csak aki térdén áll, az áll azon a magaslaton, melyről az Isten végtelen szeretetén valamiképen áttekinthet.

De előbb még valami mást, ami a tisztelet kultuszának előjátéka lehet.

November 18-án ültük a tiszteletnek, az emelkedett érzésnek s az ünneplő kedélynek egyik ünnepét.

A lipótvárosi Szent István-bazilikában voltunk a hercegprimás aranymiséjén, aki az «ifjúság zsoltárát» akarta megint elmondani, mint ahogy elmondta régen s bemutatni áldozatát, mint ahogy bemutatta azt ötven év előtt. Az újmisésből azonban azóta Simeon lett, ki megnehezedett karokkal, s ajkán az élet hattyúdalával mutatta be most, ötven év múlva szent áldozatát. Fényes gyülekezet töltötte be a templomot, fel a lobogó gyertyalángoktól villogó márványoltárig s le az utolsó zugig.

Ott volt a kormányzó őfömlétsága, ki a nagy érzések s a szentelt tradíciók tiszteletében elől jár ; ott volt a kormány, a nemzetgyűlés, a főváros, az intézetek képviselte. Alabárdos koronaőrök pipacsvörös sora szegélyezte az utat, mely a tömegben végig a kaputól az oltárhoz vezetett. Ezen vonult fel a bíboros. Vele ömlöttek a szentélybe a fények, az aranyruhák, a lila mantillák színei. Fények jártak ott mindenütt ; a falakról lejöttek a márványok színfoltjai, a homállyal vívódó aranyozás fényei ; alulról pedig a püspöki mantellelták lilasága mint finom párázat emelkedett fel s elvegyült a tömjénfüst bodraival s rájuk lehelte az őszi kökörcsin lila sápadtságát. E misztikus fény- és színegyvelegben mint fények erdejében kezdődött a liturgia. Vele szemben mindenkinek egy dolga van : a silentium ; a tisztelet anyanyelve lévén a csend. A csend nemcsak a tiszteletnek, hanem a csodálkozásnak, az intuíciónak s a boldogságnak is anyanyelve. Azok mind hallgatnak. Róluk igaz a goethei szó : Sie sprach nicht und er verstand alles ! A szférák nyelve is a csend ; a hegy-csúcsoké s a tengermélységeké is az.

Azután megindult az Isten-tisztelet. A bizánci császári palota udvarnépéről a katolikus egyházra maradt fényes ruhákban, selyemben s aranyban, méltóságos járások-kelesek, pontosan meghatározott mozgások s térdhajtások közt folytatódott le a római s görög császárok s minden császárok s királyok Urának s Istenének tisztelete. Stilszerűen felhangzott a rossz akusztikába lefojtott gyönyörű zene. Úgy látszott, mintha a legcsengőbb szopránon is hangfogó lett volna a nagy tisztelettől, s mintha a csengő s zengő karok elfogódottságukkal jelezni akarták volna, hogy az Isten-tiszteletnél mindig több az, amit ki nem mondunk, s amit a föld és ég összes hangjaival s zenei viharjaival kimondani lehetne.

Ilyen volt a tisztelet hangulata a bazilikában november 18-án. S most már bátran térek vissza az 1900 éves multba, az első szent karácsony éjtszakájába. Ott nincs fény és arany és pompa, se alabárd, se pipacos színű dolmány, se virág, se arany ; de tisztelet kerubinjai állnak a jászol körül, az imádó Isten-anya, Szűz Mária s Szent József s a világ tiszteletének s hódolatának képviselője : az éjféle csend ! Ott ünnepel az a nagy, az egész világra kiterjeszkedő «silentium», melyről az Írás mondja : «az ő színe előtt hallgasson az egész föld» (Hab. 2, 20). Később a nyájak körül felhangzik a Gloria, s azután megint hallgatásba merül a táj. Mindenütt imádó s imádkozó csend honol ; szívek pihegése, gyer-

mek- s anyamosolyok váltakozása s édes könnyek pergése folyik benne.

Tisztelet fogja el lelkünket az Isten megtestesült Igéjével, az üdvözítő jóakarattal s szeretettel szemben, melyet az ember csak néz, néz s elfogy a nézésben ; felérteni azt nem lehet, de tisztelni s azáltal magunk számára lefogni mélységesen lehet. Tiszteljük az isteni gyermeket s minden embert, kiknek ő testvére lett ; tiszteljük a betlehemi csecsemőt s benne s érte minden csecsemőt, kiknek társuk lett ; tiszteljük az Isten-anyát s minden anyát, kiknek sorsában résztvenni méltóztatott, s végre tiszteljük a megszületett Megváltót s önmagunkat, önlelkünket, amelyért eljött.

Be jól esik az Isten nagy gondolatainak s irgalmas szeretetének hegyi levegőjével, a tisztelettel, teleszívni magunkat a világ s az élet macskazugaiban !

Egyházi élet.

Boldog új évet a magyar theológiának !

(1889)

Ha sokat mozgatjuk, végre csak megindul ; így vigasztalódunk mi a bölcsezet behozatalának problémája fölött. Addig meg bajlódunk a szerényen rejtőző dogmatikával. Kívánunk neki boldogabb új évet s eldaloljuk az ősrégi magyar éneket :

•Legyen neki bundácskája
Piros pici csizmácskája ;
Fázik az ő lábácskája. •

Énekelte ezt már a «Magyar Sion», nyomósította a «Religio». Itt-ott némely szemináriumban hozzá is láttak, hogy elmondhassák, hogy tettek valamit, s azt a valamit megtisztelték egy dicsőséges címmel : «Szent Tamás filozófiája»; de azért az a dogmatika még mindig bundácska és csizmácska nélkül futkos a Duna és Tisza virányain ; s a zimankós télben, a részvétlenség telében bekukucskál a magyar szemináriumok ablakain, s keres magának valamire való emberséges helyet.

Míg azt meg nem kapja, addig nem marad más hátra, mint hirdetni és konstatálni, hogy így nem boldogul, s hogy meg kell neki adni, ami őt megilleti.

A theoretikus érvelés, mely a filozófia behozatalát sürgeti, sokszor elhangzott — sikertelenül. Azonban hogy miért hangzik folyton sikertelenül, annak oka nem az ügy absztruz volta — hanem a nemtörődés ! Mert ha csak a theória — úgy mondják, hogy — szürke föntségéből derengne a belátás távoli villámlása : az ügy végzetét okoznók, s «pech»-nek mondanók, hogy nem lehet markolhatóbb kifejezést adni követelése jogosultságának ; de mikor ezt a theoretikus érvelést, ezt az akadémikus disszertációt «de consolatione et necessitate philosophiae» annyi empirikus tény nyomósítja : nem lehet mást gondolnunk, mint azt, hogy ez az empiria még nem hatolt el s nem vétetett kellő méltatásba illetékes helyeken !

Mit tegyünk tehát? Ismételgessük, az érvelést, míg célt érünk!

Ismételgessük elsősorban, hogy mindenütt, ahol egy jóra való tanár csak némileg is fölébresztette a theológia öntudatos studiumát s a gimnáziumi magolás pályáiból ki-kiemelte az ifjú theológusok gondolatát: ezek a theológusok maguk kívánják legjobban s legsürgetőbben a filozófia tanítását. Egyik-másik hozat bölcséleti tankönyvet, kér utasítást; amit ha az ember méltán dicsér is, mégis csak ott kísért a dicséret és utasítás háttérében az a gondolat: öcsém, megúnod te ezt; támogatás, rendszeres előadás nélkül abba fogod hagyni!

A közkívánság eme ténye legvilágosabban bizonyítja a bölcsélet szükségességét; bizonyítja azt, hogy oly világos ez a szükségesség, hogy aki csak belefog a theológiába, rögtön érzi, mi kellene neki. Az ösztön természetességével, az evidencia közvetlenségével, a folytonos fennakadás bosszankodásával azt hajtogatja: Mi ebben semmi becsületeset nem tanulhatunk; sorsunk a kontárkodás!

Bocsánat a nyílt szóért, de ha meg nem értjük egymást, hiába beszélünk!

A tanulók részéről a dolog világos — annyira, hogy azt is mondhatnám: rendezzünk egy plebiscit-et, vagy modern nyelven szólva, «ankét»-et, s meglátjuk, hogy mi a közkívánság!

Azonban nemcsak az ifjú buzdulás, melyre könnyen vetődik a megfontolatlanság árnyéka, szól a filozófia szükségessége mellett; hanem egy más, megint empirikus tény, melyet a világban működő papságban szemlélhetni.

Mihelyt dogmatikus vagy általában tudományos kérdésről van valahol szó, mindjárt azzal állnak elő, hogy ebben csak nagyon nehézkesen mozoghatnak; «mi nem tanultunk filozófiát», «mi az észből és természettudományokból vett nehézségeket úgyesen nem parirozhatjuk». Tisztelet a szerénységnek, de nincs tagadás benne. Értsük meg egymást; ezt nem szemrehányáskép említem; csak azt mondom, hogy tény! Nem lehet egy természettudományos nehézségre azt felelni, hogy szép, szép, de azért az is igaz, hogy «én is oda való vagyok, ahol az a csillag ragyog». Az ily parirozáshoz még egy kis kvaterka is kell, hogy adjon erőt neki, s barátságos koccintással másfelé fordítsa a szóbeszéd rúdját.

Praktikus, adminisztratív ügyekben, a köznapi életben nagyon szívesen megengedjük azt, amit sokan közmondássá

szeretnének tenni, hogy többet ér egy rőf kolbász, mint sok filozófia ; de azon az egész téren, melyen az emberi tudás épít, akár közvetve, akár közvetlenül, döntő szerepe van a filozófiának !

Egy tudomány sem lehet meg filozófia nélkül ; nélküle nem lehetnek meg a természettudományok ; s ha ezek nem, vajjon boldogul-e nélküle a theológia? Az ellenkező állítás szomorú világításba helyezi a tudományról való fogalmat. Minden tudomány egy-egy remekmű, melyen századok dolgoznak ; az anyagot nem szolgáltatja a bölcelet ; a bölcelet csak a szerkesztés általános reguláit adja ; nem emelgeti a téglákat, nem faragja a köveket, de azt aki emelgeti s faragja azokat, lépten-nyomon ellenőrzi, a behelyezésnél utasítja, zsinórmértékkel, mérő-ónnal, szögmérővel kutatja, nem tértek-e el az empirikus munkások az elvektől, helyesen kötik-e össze a tényeket fogalmakká és törvényekké?

A bölcelet, azonkívül hogy minden tudománynak kezébe adja a mértéket és regulát, — fölépíti nekik még az állványokat, melyeken belül dolgozhassanak. A bölcelet nyújtja a spekulációt ; spekuláció nélkül nincs hipotézis ; s enélkül nincs tudományos előhaladás. Tehát az elveket, — az irányt, a formát minden tudományban a bölcelet adja s az ellenőrzi is ! *Scientia est universalium* — de ezt csak a filozófia által érjük el, mert előmenetelünket a gondolkozás elemei : a fogalom, ítélet, következtetés ; valamint azok további kifejtése meghatározással, bizonyítással és rendszerré, teszük lehetségessé, melyek míg egyrészt a korlátot s a próbakövet képezik, másrészt ép arra képesítenek, hogy a különöst az általános alá foglalhassuk s hogy a sokfélét és az esetlegest az egység és a törvény által legyőzhessük ; így emelkedünk «ad universalis, de quibus est scientia».

Azonban ez már nem empiria ; pedig én ez esetben csak tényekkel akartam illusztrálni a filozófia szükségességét. Térjünk tehát ezekre !

Tény az, hogy már a természettudósok közt is kezdik érezni a filozófia hiányát. Még az olyan megrögzött darvinista is, milyen Haeckel, azt veti szemére a legújabb természet-tudománynak, hogy «egyoldalú, korlátolt, eszme és gondolat nélküli empirizmus» fajult, «mióta a természetkutatás vezérelveit egészen elhanyagolja és azt a büszke címet «tudományos növény- és állattan» jogtalanul bitorolja».

A tényt, hogy a filozófia hitelvesztett lett, s hogy a tudományok elszakadtak tőle, az értelmi haladás kudarcai

és kárvallásai jelezték. E természetellenes divortium-nak, mint mindennek a nap alatt, megvoltak okai, s ez okok közt első helyre a filozófia elfajulását, bizonyos túltengését, jogtalan elhatalmazását állíthatjuk. De ha jogos is volt a reakció, annak is mértéket kellett volna tartani. A filozófia ellen támadt reakciónak meg kellett volna gondolni, hogy ha a spekuláció oktan terjengését visszaveti is, de a logikát és methodológiát sohasem nélkülözheti; ha pedig ezeket elhanyagolja: kárt vall. S e kár eltagadhatlanul beütött!

Hogy egy oly szemfényvesztő, «quid pro quo»-val léptenyomon manipuláló természetmagyarázat, milyen a darvinizmus, lehetséges volt s most is tartja magát: az csak a logika és methodológia teljes hiányát bizonyítja. Későbbi korok kritikusai a darvinizmus uralkodó állásából fognak következtetni a XIX. század logikájának fagypontjára.

S ebből az apathiából ragadt a theológiára is. A mult század alkonyának vizenyőssége, mely a theológiából kihagyta a bölcseletet, úgy látszik a modern szemináriumok és egyetemek öröklő jellegévé szilárdult. Jó volna már visszaesni a még régibb jellegbe. Keressük fel a vizenyősség korszakát megelőző magyar egyház tradícióit; érvényesítsük ezeket a papi nevelés mezején mind a szellemet, mind a tudományt illetőleg! Akkor aztán ismét kellene tanulnunk logikát; mert a régiek ugyancsak tanultak. Hogy van az tehát, hogy az egyház, mely egyre hangoztatja a régi iskolák, az ész iskoláztatása dicséretét, semmi érdemlegest nem tesz a régi rendszer meghonosítására — legalább ott, ahol teheti, — szemináriumaiban?

Talán, hogy anélkül is vannak jeles tudósai? Ha ezek a jeles tudósok bölcsészetet nem tanultak: úgy azt kell mondanunk, hogy a propedeutikus műveltség hiányában ösztönszerűleg tartották fel magukat a normális úton. Ha pedig később sem lettek pártolói a bölcseleti tanulmányoknak: úgy ez csak azt bizonyítja, hogy mindenki a nevelés befolyása alatt áll, s hogy amit a latin költő mondott: «recens testa servabit odorem» s amit a német úgy fordított «was Hänschen nicht gelernt, wird Hans auch nicht wissen», mindenütt megvalósul. Különc gondolatok, furcsa egyoldalúságok, következtetlen nézetek ellen a tudomány nem övszer; a nagynevű Keppler, aki a bolygók pályáinak törvényeit megállapította, az asztrológiát is művelte, a földet élő állatnak kontemplálta; miért ne lássanak más tudósok is valamit, ami nincs!

Még furcsább világításba helyezi a filozófia behozatalának késedelmezését az a körülmény, hogy midőn a Szent István-Társulat intéző körei annyira érzik a középiskolák felcseperedett nemzedékében a filozófiai űrt, hogy a régi skolasztika irányában s elvei szerint kidolgozott tankönyv létesítésén fáradszák: addig a szemináriumokban a filozófiai űr még nem keltegeti az erőteljesebb indulatokat, legalább is a híres «vacui horror»-t. Tény tehát, hogy érezni a logika és methodológia hiányát széles ez országban. Nos, és a szemináriumokban nem érezni? Vagy talán nincs költség rá? Hát akkor hol van?

Öminenciája a hercegprimás ez idén a szemináriumi tanrendet illetőleg azt határozta, hogy az ószövetség az első évben, az újszövetség a másodikban, a morális a harmadikban, a pastorális a negyedik évben legyen fix tantárgy; a dogmatikára, a jogra és egyháztörténetre pedig két-két év összevonassék. Az évek ezen részleges elválasztása bizonyára csak kezdete a reformnak, mely nem maradhat üszögében, hanem fejlesztést kíván. Maradjunk meg a négy év keretében, mert öt év több költséggel jár, ami természetesen nincs. A tanrenden áttekintve első pillanatra feltűnik a nagylelkű időpazarlás, melynél fogva az ó- és újszövetség studiuma két egész évvel van dotálva. Ez sok a jóból! A délutánokat elnyeli az exegézis diktálása; sok kaparás és mellrontás után az eredmény néhány kiszakított szentírási résznek parafrázisa. Mire való ott két év a szentíráásra, hol a kritikának alig van szerepe? Jeles tanárok nyíltan kimondják, hogy ők a két szövetséget egy év alatt képesek lennének előadni.

Ezen fölösleges idővesztegetés helyett tehát inkább így kellene a tantárgyakat beosztani:

Első évben: propedeutika, ó- és újszövetség.

Második évben: dogmatika, egyháztörténelem.

Harmadik évben: dogmatika, moralis.

Negyedik évben: egyházjog, pastorális.

Ez a tanrend könnyű szerrel nagyot lendítene a klerus műveltségén, tudományán, szellemén. Kezébe adná a fegyvert, melyre most szükség van, s mely nélkül nem boldogul. Most midőn a hitetlenség miazmáival van teli a levegő, midőn mindenki, aki sacco-nadrágban jár, a materializmus lehetetlenségein¹ okoskodik s azzal áll elő a vacsora közben, hogy „az állatnak is van esze, mert az is tanul, például — apportírozni; most midőn a porciunkula-ebédnél a poculum caritatis táján már azt hallani, hogy «minden ami van, tér-

ben és időben van; már pedig az Isten térben és időben nincs: tehát Isten nincs»; most midőn a 14 éves gimnazista oly nehézséget hoz az unio hypostatica ellen, hogy a tanár nem tud mozdulni, ami a fiatal közönségre észrevehetően kellemetlenül hat: most — s ilyen példákat saját tapasztalataiból bárki is hozhatna — szükség van filozófiára!

Minden késedelmezés e téren kárunkkal jár!

Katholikus tudományos kongresszus.

(1900)

A nemzetközi katolikus tudományos kongresszus nagy-szerűen folyt le Münchenben. Az Isar-parti Athén ez alkalommal a katolikus tudósok számára megnyitotta akadémiai és művészeti célokra szánt csarnokait, s a királyi udvar, a kormány, az egyetem s a társadalom osztatlan érdeklődésben s a tapasztaltak után föltétlen elismerésben részesítette a kongresszust.

Ez a kongresszus nagy jel az európai szellemi élet látóhatárán, s valamint a nemzetek békéjét biztosítani törekvő interparlamentáris kongresszus az erkölcsi ideálok hatalmával akarja kiküszöbölni az állati háborút: úgy a nemzetközi katolikus tudományos kongresszus ránk akarja deríteni a szellemek békéjét, hogy félredobva a fölületes fölvilágosultságnak amily olcsó, époly gyűlöletes nézeteit, hit és tudomány között ne ellenkezést, hanem összhangot keressünk.

De minek tartanak a katolikus tudósok külön nemzetközi kongresszusokat — kérdezik sokan megütközéssel; — hát létezik-e vagy egyáltalában képzelhető-e különálló katolikus tudomány? Hisz a tudomány a valóságnak rendszeres fölismerése, s ez a fölismerés sem nem katolikus, sem nem protestáns, sem nem hitetlen, sem nem hívó; minek akkor külön katolikus tudományos kongresszust rendezni? Azonkívül a tudomány az igazság fölkutatására alkalmas és helyes utat, műnyelven szólva, methodust keres s a föltalált methodust alkalmazásba veszi; már pedig a helyes methodust a dolgok természete s az emberi észnek azokhoz való viszonya határozza meg; az pedig megint sem nem katolikus, sem nem protestáns, s furcsa ötletszámba jönne, ha valaki a fizikának katolikus vagy protestáns methodusáról beszélne. Ha tehát az igazság s a hozzá vezető út sem nem katolikus, sem nem protestáns, hanem egy s ugyanaz minden értelemre

s minden kutatásra nézve a földön, minek akkor — ismétlem — a nemzetközi katolikus tudományos kongresszus? Nem látnak-e majd sokan e törekvésekben is csak hatalmi aspirációkat és tüntetéseket, melyek nem a tudomány érdekében, hanem a hitterjesztésnek s az egyház hatalmi állásának érdekében folynak?

Gondolom, hogy a kérdés világosan van fölvetve, s meg vagyok győződve, hogy sokan első hallásra teljesen magukévá teszik a méltányosnak látszó kifogást, s ha tőlük függött volna, lefújják s becsukják a müncheni Kainztermeket, melyeket most volt úgy, hogy ezer ember is látogatott.

Amily világos a kérdés, oly világos lesz rá a felelet.

A tudomány valóban sem nem katolikus, sem nem protestáns, hanem a természetes valóságnak fölismerése, az pedig egy és osztatlan; de valamint nincs sem katolikus, sem protestáns tudomány: úgy nincs német, nincs angol tudomány sem, s mégis német és angol tudományról beszél az egész világ. Nem a tudomány angol, nem a tudomány német, hanem a tudósok angolok és németek, s a tudomány az angol tudósok révén az angol nemzetre s a német tudósok révén a német nemzetre veti a dicsőség fénysugarait. Az egy és osztatlan tudomány a német és angol nemzetnek fiaiban e nemzeteknek nagy érdekeit szolgálja; ajánlja az illető nemzeteknek kiváló képességeit, komoly munkakedvét, a közszellem ideálisabb irányát. Valamint tehát beszélnek német és angol tudományról: úgy beszélhetünk katolikus tudományról is. Ezek a müncheni tudósok katolikusok. Lapparent, Duchesne, Hertling, Grauert, Denifle, Schanz, Grisar, Hardy európai színvonalon állanak. A «Münchener Allgemeine Zeitung» szerint «valamennyi beszédet el lehetett volna mondani bármely nemzetközi tudományos kongresszuson, s a müncheni katolikus kongresszusnak sok tagját örömmel üdvözölte volna bármely akadémia»; de ők most különváltak ez alkalomra s az egy és osztatlan tudomány presztizsével bizonyosságot tettek arról, hogy európai tudomány s keresztény hit nem ellenkezik. S e tanubizonyosságra a felvilágosultságnak nagy szüksége van, mert folyton félrebeszél s ellenkezést emleget hit és tudomány közt; lásson hát már egyszer eleven katolikus tudósokat is, még pedig nem is egyet-kettőt, hanem egész kongresszust, s ha dicséri a németet a tudományért, mely nem német: dicsérje a kereszténységet a tudományért, mely nem katolikus, de katolikus hívő tudósok féltett kincse.

Azonban nemcsak e fölismerés elősegítésére jó a katolikus tudományos kongresszus, hanem jó szolgálatot tesz még más, legalább is hasonló fontosságú kérdésben.

A modern tudománynak nagy föladatai vannak magában az egyházban s a katolikus népben, s amennyiben a tudomány ezeken a speciális föladatakon dolgozik, annyiban katolikus tudománynak mondható. Így például a tudomány s a hit közti viszonyról sok kérdés forog szőnyegen, melyeket helyes irányban megfejtani, az irányzatos elferdítéseket kijavítani, az elfogult nézeteket tisztázni a katolikus tudománynak föladata. Azután mindnyájan elismerjük, hogy a tudomány nagy kincse s méltó büszkesége az emberi szellemnek, ezért a tudomány iránt való érdeklődést s annak nagyrabecsülését a katolikus népben is kell nevelnünk, a félreértésből vagy egyoldalú buzgóságból származó bizalmatlanságot meg kell szüntetnünk; föl kell a katolikus népet is világosítani, hogy mikor a hitet ajánljuk, az észet nem törpítjük, sőt ellenkezőleg, hogy a hit természetfölötti igazságaival egyesítenünk kell a természet realizmusát, mert az igaz haladást mindkettőnek egyesítésében találhatjuk csak föl.

Ezen fölfogásnak térfoglalása a haladásnak, a tudománynak érdeke, s ezt az érdeket szolgálják a katolikus tudósok kongresszusai. Ha ugyanis ezek az urak felekezetlen, nemzetközi kongresszusokon szólalnak föl, akkor a katolikus nép őket észre nem veszi; de mikor bevallott katolikusok prononszált katolikus kongresszuson tartják meg tudományos értekezéseiket, feléjük fordul a katolikus nép figyelme, s ők e nép kebelében nyitnak utat a tudományos fölvilágosultságnak; segítik beszivárogni a tudományt a «legsötétebb katolicizmusba»; terjesztik a tudomány szeretetét s nagyrabecsülését s dolgoznak azon a liberálisoktól annyira hangoztatott követelményen, hogy az egyházon belül kell a tudomány állását biztosítani s revindikálni jogait.

Igy tekintve a dolgot, nem a tudományt osztjuk katolikusra és protestánsra; hanem a tudomány kihatására és hasznosítására való szempont szerint beszélhetünk katolikus és hitetlen tudományról s védhetjük meg a katolikus tudományos kongresszusok jogosultságát. A tudomány egy és felekezetlen, de a tudomány hatalmával lehet az emberi életben visszaélni, vagy lehet azt jóra is fordítani. A katolikus tudósok a müncheni kongresszus után is mindnyájan az egy s osztatlan tudománynak hívei; fizikájuk, geológiájuk, zoológiájuk, ha igaz, való tudomány, egy és ugyanaz a zsidók,

hitetlenek és pogányok fizikájával, geológiájával, zoológiájával; ezt hirdette bevezető beszédében Grauert, müncheni egyetemi tanár, ezt hangsúlyozta a kongresszus végén P. Grisar, a jeles jezsuita. Azért beszéltek annyi tisztelettel s elismeréssel más irányzatú kollegáik munkásságáról, methodusáról és sikereiről, bár filozófikus következtetéseiken erős kritikát gyakoroltak. Azért törtek pálcát bizonyos katolikus irányzatú tudomány fölött, mely tulzásokból ki nem fogy s bizalmatlanságot ébreszt. Igaz, hogy ez erős kritikát nem a gyűlölet, hanem a szeretet sugallta; a kongresszus tudományos gondolkozására ez az indító ok nemcsak nem borít árnyat, hanem még emeli értékét az, hogy hitben való közösségük dacára nem röstelték megróni a nem tudományos s nem methodikus irányzatokat.

A müncheni katolikus tudományos kongresszust ezek után semmiféle szempontból sem érheti gáncs, a részről pedig minden elismerésre méltó, hogy a katolikusokkal a tudományt megszeretteti s a fölületes fölvilágosultságnak pedig szemeit megnyitja, hogy lássa, amit eddig nem látott: tudományt, mely a hittel nem ellenkezik s tudósokat, kik világos fejek, de nem «fölvilágosultak».

Keresztény karitás.

(1900)

A Leányvédő-Egyletnek patronázs-elnöknője felszólított tavaly, hogy ezt a nemes művet ajánló és az egész karitásznak fölélesztésére irányuló konferenciákat tartsak. Megtartottuk tavaly magánkörben. De a patronázs, az csak egy virága a keresztény karitásznak, csak egy, bár nagyon édes gyümölcse annak a fának, amelyből az emberiség legnemesebb élete serken, amely fa alá a legtisztább, legideálisabb lelkek pihenni szállnak, hogy onnan megint erőt merítsenek a tevékenységre. Következőleg a patronázs csak egy ág az erdőben, csak egy hullám az óceánban, csak egy enyhet hozó felhő az emberiség nyomorúságának izzó egén. De az embernek valamennyi baja a karitás szívébe nyilallik és felébreszti annak a vágyát, annak a szenvedélyét, hogy ezt túrni nem lehet, hogy segítsük az embert, aki a mi testvérünk. A társadalom ugyanis annál tökéletesebb, minél kevésbbé elszigetelt a nyomorúság, az ember annál ideálisabb, minél inkább fölvaltja az egyes nyomorát a közösség szeretete, az egyesnek baját a közösség ereje. Ennél-

fogva a karitászt, ez az ideális leánya az evangéliumnak, nem tűrheti azt, hogy elszigetelt legyen, hanem, látván az emberi társadalomban itt is, ott is megrezdülni az emberi szíveket, itt is, ott is fájdalommal telni el az emberi lelkeket, gondolkodik azon, hogyan lehetne azt a sok eret, a jótékonyosság erét hatalmas folyamba egyesíteni, abból a sok apró szeretetlángból az emberiséget megújító, az önzésnek erét fölolvasztó jótékony tűzvészt támasztani, hogy valóban az ember megmelegedjék, és minél több nyomorúsága enyhüljön.

Legyenek meggyőződve, tisztelt hölgyeim és uraim! az emberiségnek új ideálja, mely az evangéliumban teljes, de el van fátyolozva: az ember; a szociális életnek új csillaga, melyet valamiféle felhő elborított, de amely kigyulladt, nem csillaggá, hanem izzó nappá: az ember! Minél jobban érzik át az emberek, hogy emberek, hogy gyalázat, ha egyik ember szenved mások önzése miatt, minél jobban érzi át az emberiség az ő méltóságát, minél jobban átérti az ember, hogy iszony, hogy valaki vérével áldozzon mások kényének és élvezetének, annál jobban fölszittatik tűzlánggal az emberiség szívében az ember méltóságának öntudata tiszta, szerető és segítő karitásszá. Azért látjuk, hogy az emberi társadalomnak ezen föl-szabadító napszámába áll bele a mindenféle jótékonyosság: katolikus és protestáns, törvényhatósági és községi, humanista és szabadelvű. Mindez segíteni akar, és mélyen tisztelt közönség, vajjon rádobjunk-e ezekre követ? A szeretet testvérrel nem hajigálódzik, a szeretet minden követ kenyérré szeretne változtatni; de az fáj nekünk, hogy ezek itt megszegyenítenek bennünket; fáj nekünk az, hogy az evangélium és annak eszméi mintegy nyomorúságosabban, szegényesebben jelentek meg a világ boldogításának színterén; és hogy mások ütik el attól a pálmától, melyre ő született, mások veszik el azt a koszorút, melyet már bölcsőjében fejére tettek, és csak azért vesztíti el, mert nem érti saját hivatását.

Hogy lehetséges az, hogy az emberiség az evangélium szeretetétől, a krisztusi szeretettől valahogy elfordult és merően emberi, profán érzésnek szűrke, köznapi ruhájába öltözött, hogy az isteni szeretet stóláját, a természetfelettség stóláját levetette, az örök reménység babérját elvesztette és a profán érzésnek és merő humanizmusnak közönséges gondolatvilágába beleáll és szekularizálta nemcsak a gondolatot, nemcsak a házasságot, a tudományt, de szekularizálta még a szeretetet is?

Ó Istenem! Ez egy nagy veszteség; ezt, mélyen tisztelt

hölgyeim és uraim, túrnunk nem lehet ! Nem buzogna bennünk az evangéliumnak vére és szelleme, hogyha mások elvehetnék tőlünk a pálmát. Már ha filozófiával kérkedik a német tudomány, ha természettudománnyal dicsekszik Albion, már ha a humanizmus a reneszánszban új világot akart teremteni, de a karításban, ó Istenem, a karításban, mikor a karítás azonosította magát a szerető és szenvedő Isten-ember kereszténységével, még a karításban is ez ragadja el tőlünk a pálmát? ! Valóban egy elkorcsosult nemzedék volnánk, mely ráolvasná magára Szent Pál óvó és intő szavait : «Ne korcsosuljunk el az Isten Fiának gondolataitól !»

Mélyen tisztelt hölgyeim és uraim ! Nem, nem. Itt a régi diluviumnak kavics- és homokpartjain, Magyarországon, a kereszténység — sajnos — egy fűzfa lett, gyenge fává lett, és a társadalomnak sok mindenféle rétege, részint számításból, hogy a humanizmus nemzetközi lobogója alatt több jót tehet, részint a hideg szíveknek sajtáságos gravitációjából, mely a hit helyett inkább az embert követeli, a felekezetlen humanizmus szeretetének szolgálatába szegődött. De legyenek róla meggyőződve, hogy Eötvös báró szava mindig szentigaz : «Keresünk újságokat, keresünk humanizmust, szocializmust, keresünk új világot, és elfelejtettük megvalósítani az evangéliumot». Nincs nekünk szükségünk szocializmusra, humanizmusra. Az Isten-ember gondolatára és érzületére van szükségünk !

Panaszkodnak, hogy a régi világ avult, gondolatai szárny-szegettek, szenvedélye kialudt vulkán. Mélyen tisztelt hölgyeim és uraim ! ez nem igaz. Mi még nem tanultuk meg a kereszténységet életté változtatni.

Szeressük az Istent, szeressük az embert, szeressük igazán, természetfeletti szeretettel, fogadjuk be azt a karitást, mely a kis Jézus jászolánál állott őrt, fogadjuk szívünkbe azt a karitást, mely a haldokló Isten-ember fejét fogta fel a Golgotán, fogadjuk azt a szeretetet, mely vérző, de áldást hozó lépésekkel indult el a Golgotáról lelkeket boldogítani ; és ahol ez a fáradhatatlan lelkület megszállt, ott a szeretetnek hőseit állította a világba. Egy Szent Vince, egy Szent Erzsébet, ezek a testet öltött kereszténységek, ezek az eleven apologái az evangéliumnak, ezeket állítsuk oda, és a felekezetlen, merően emberi humanizmus eszményei szétfoszlanak, eltűnnek, miként a csillagok, ha a nap előjö.

Nekünk következőleg arra van szükségünk, hogy a keresztény karításznak sokféle műveit, melyek mindenféle szétszórva

találhatók, egyesítsük. Mert hiszen ezek olyan testvérek, kik egymást nem ismerik; nem haragusznak egymásra, de nem beszélnek egymással. Ezeket elő kell hozni és az evangéliumnak nemes, Isten-gyermeki öntudatát kell belelehelni.

Németországban megvan már négy év óta a »Charitas-Verband«, melynek van központja, mely a katolikus Németországnak sokféle karitatív jótékonyági intézetét mind meleg életárammal látja el, mely Freiburgban tudakozási központot állított fel azok számára, kik valamit életbeléptetni akarnak, amely központ adatokat gyűjt, hogy a keresztény karitás nem holt ér, hanem eleven járású tenger, mely épen oly mély, oly termékeny, mint régen. Nekünk is, mélyen tisztelt hölgyeim és uraim, ezt kell tennünk. A kereszténység nem született paganizmusra — ami falusiasságot jelent; nem arra való a kereszténység, hogy meghúzza magát, hanem hogy homlokán az örök érvényesülésnek csillaga ragyogjon, melyet semmiféle gyászfátyollal elborítani nem szabad. Ki kell mutatni, hogy ha valami, úgy épen a kereszténység képes a jótékonyág terén tenni, áldozni és létrehozni.

Azonban ez, mélyen tisztelt hölgyeim és uraim, ez csak az egyik cél, és én bátor vagyok kijelenteni: csak a mellékes cél. Ha mi itt karitatív estélyeket tartunk, nekem a főcélom nem az, hogy minél több jót tegyünk, szervezzünk, létesítsünk, hanem az a főcélom, hogy itt igazi keresztény szeretettel, ideális keresztény gondolkozással és érzéssel töltekezzünk mimagunk.

Mélyen tisztelt hölgyeim és uraim! ne méltóztassanak ezt a gondolatot kicsinyelni. Mert hiába, a földolog, sőt az eleven gyökere minden kihatásnak az egyéni érzés. S mindenesetre lesznek a kereszténységnek ragyogó virágai és édes gyümölcsei, ha megvan a kereszténységnek mély érzése, ha megvan bennünk a kereszténység eleven élete.

Próbálkoztak már itt Pesten is mindenféle ethikai társulatokkal, egyletekkel, nem mentek velük semmire. Az egyik képviselője ezen ethikai művelődésiránynak volt Irányi Dániel Mélyen tisztelt hölgyeim és uraim, én azt mondom, hogy ez az irány lelkeket, világot mozgatni képtelen. Alakítsunk *mi* ilyen művelődési együletet! Ez a mi gyülekezetünk, amelyre továbbra is kérem a mélyen tisztelt közönség türelmét, legyen egy collegium morale; használjuk fel azt a legnagyobb erőt, a szeretetnek embert képző, plasztikai hatalmát, hogy kifejlessze bennünk az embert az Isten gondolatai szerint. Legyen ez a mi gyülekezetünk népszerű egyeteme, egyetemi előadása a szent

kereszténységnek, hogy mindazok, kik itt összejönnek, attól a nemes vágytól teljenek el, hogy ők valóban akarják megérteni azt a Krisztust és szentséges Szívéből szívni azt a szeretetet, kölcsönözni azt a szent lángot, mely először boldogítja az embert, hogy aztán jót tegyen a testvérrel.

Mélyen tisztelt hölgyeim és uraim! Nem az a fődolog, hogy minél több jót tegyünk, hanem hogy mennél jobbak legyünk! Nem az a fődolog, hogy mi a krajcárainkat, forintjainkat, vagy százezreket adjunk, hanem hogy meleg életet, boldogságot, erényt, halhatatlan örökkévalóságot teremtsünk önmagunkban. Ez a collegium morale, ez kell Budapestnek és minden modern városnak.

A művészek arról panaszkodnak, hogy kevés Magyarországon a művészi, az esztétikai érzés, hogy az iskolák gépházak, melyek ablakait be kellene ütni, hogy a művészet meleg levegője érjen bele. Mindenütt embert keresnek, embert akarnak teremteni. Elgyengül, elvész, ellanyhul az ember. Embert! Embert keres a filozófia, és Diogenessel lámpással keres Athén vásáros piacán. Embert keres a művészet, új embert akar a művészet megteremteni, műveltebb életet. Tudjuk, hogy ez a legnépszerűbb és legnemesebb kihatása a magyar közéletnek. Embert keres a történelem. Mi egyéb az egész reneszánsz, mint keresése az embernek? Embert keres már régóta a teológia. Embert keres az Isten maga, s azért teremtette saját képére és hasonlatosságára az embert.

De, mélyen tisztelt hölgyeim és uraim, hiába! Ne menjünk az állott vizekhez; már a próféta mondja, ne menjünk az álló ciszternákhoz, keressük az embert a karitásban. Ha képes a tudomány szárnyalásra indítani, ha képes a művészet nemesebb érzéssel eltölteni: ami a legistenibb, legnemesebb, az a szeretet. Ebben van morális, teológia, anthropológia, filozófia, pszichológia, ebben van szocializmus; ott keressük az embert!

Az kell a magyar társadalomnak, hogy a teológiát, a theologikus szeretetet vigyük bele. Kitűnően mondja egy angol történetíró, midőn a IV. és V. századbéli nyugati és keleti római birodalom erkölcsi állapotának különbségét és ennek okát kutatja, midőn így szól: «A keleti birodalomban a IV. és V. században a nagy keleti egyházatyák nyomában oly tiszta, utólérhetetlen volt az erkölcsiség, mint soha előtte, vagy azután, mert az életbe belevezették a teológiát». Theológia kell az életnek!

Miután pedig nem akarunk teológiát, amely disputál,

amely filozófál, akarjunk theológiát, amely érez és él. Ez a karitás. Azt mondja Jézus : «Új parancsot adok nektek, hogy szeressétek egymást». Ezen új parancsról az evangéliumban Szent János azt mondja : «Az ő parancsa örök élet», vagyis aki a szeretetből él, aki ezen nemes, tiszta érzést önmagába át tudja ültetni, aki tudja ezen nemes érzés világába egész életét beleilleszteni, az valóban örök életet él már itt e földön az Isten igéjében.

Ne bízunk, kérem, a tudományban ; a tudomány nem arra való, hogy az emberiséget hordozza. Ne bízunk a művészetben. Nagyszerű a Múcsarnok mult száma, mely ezt mondja : «Walter Crane akart velünk beszélni a vonal nyelvén, de ezt a nyelvet mi nem igen értjük». Keszler József a Lipótvárosi Kaszinóban ennek a Walter Cranenak művét, a művészet diadalát e szavakkal mutatta be : «Tisztelt uraim és hölgyeim, bemutatok önöknek chef d'oeuvre-t, melyet Dürer és Montegnard inspirált». Hát ezeket ki inspirálta? A görögök szép testet akartak fejleszteni, az olaszok legszebb testei más inspirációból folynak, a szép lélek inspirációjából. A művészet szép testet akar, mi akarunk szép lelket. Amit a humanizmus ad, mi azt nem akarjuk agyonütni, nem akarjuk ledönteni a mosékat, csak keresztet akarunk a tetejébe tűzni ; a görög művészet formai szépségét nem akarjuk száműzni, hanem Fiesole ecsetére akarjuk bízni. Mi mindazt, ami szépet, jót, nemeset a világ előteremt, nem akarjuk eltávolítani, megszüntetni, hanem belé akarjuk lehelni azt a lelket, melyet Krisztus hozott hozzánk és amely megérdemli, hogy éljen köztünk.

Mélyen tisztelt hölgyeim és uraim ! Az ember egyszer él, legyen neki örök életvágya, járjon ebben a gondolatban : «Hogyan élhetek én örökké?» S ha ezen gondolattal jár-ke, keresi a titkát, kulcsát, nem találja meg sehol, csak egy helyen : az Istennél, az isteni hitben, az isteni szeretetben.

Fogadjuk ezt az inspirációját a szent karitásznak, tanuljuk meg ezen estélyeken, hogyan elevenítsük föl ezeket a gondolatokat : Hogyan kell szeretni az Istent, hogyan szeressük felebarátunkat Istenért, hogyan kell a keresztény érzést, a keresztény szívet a földiből az Úr Jézus szíve szerint kiemelni? Ez az igazi karitás, ez a karitás célja ! Ó, akkor meglesz az, hogy az a szellem, mely először bennünk fog élni és aztán minél többeket hódítani, egy új közösséget lesz képes a világban teremteni. Ez a közösség a testvérek közössége.

Hogyha a német szocialisták, kik a legképzettebbek, a kereszténységről beszélnek, mindig rámutatnak a testvérek

gyülekezetére és azt mondják : «Ezek ti vagytok ! Ti, a társadalom sokféle rétegeiben». Ti vagytok a testvérek gyülekezetei? Nem vagytok azok. Annyiban nem vagyunk azok, amennyiben kisebb bennünk a szeretet. Ha meglesz az Úr Jézusnak, az Isten-embernek nagy szeretete, de a maga valójában, akkor kiépül köztünk a testvérek régi keresztény gyülekezete. Mert, úgy-e, minden irányban az emberi szellem egy-egy közösséget alkot. A test és vér, úgy-e, alkot közösséget : családot és nemzetet. Azok, kikben egyféle vér pezseg, kik következőleg egy közös véren közös érzelmeket ápolnak, azok közösséget képeznek. Ez a közösség a család, a nemzet. A család köre kicsi, igazán a történetben olyan kicsi, mint a madárfészek. Egy novemberi köd, egy éjszaki téli szél elég, hogy e fészket szétszedje, a család megszűnik. A családokat más közösség köti össze, ez a nemzet. A nemzetben a közös érzés alkot egészet, a hagyományok és lelkesülésünk közössége sokból egyet alkot. De a nemzetek élete is röffel van kimérve az isteni Gondviseléstől. Hagyjuk ezen alacsony közösséget ! Van más közösség. A szellem, a tudomány más közösséget alkot. Ez nem ismer Kárpátokat, Lajtát, Rajnát, Alpesekeket, Pireneusokat, La Manche-szatornát, hanem úgy jár, mint felhő az égen : nem nézi, hogy ez Ausztria, itt meg Magyarország van. Ennek sugara, mint a napé, egyaránt süti Párizs boulevardjait és a Kárpátok irtványait ; a tudomány nem ismer nemzetet, előtte nincs magyar, nincs német, sem angol. A tudomány nemzeteket közösíti, szellemi közösségbe foglalja. De alacsony ez a közösség is. Hagyjuk ! Az emberi léleknek, elmének van még egy új iránya, mélységesebb, tágasabb. Mi az? Az az, mely nemcsak a földet nézi, hanem nézi az Istent, nemcsak a hazát nézi és az emberi szellemet, hanem nézi az örökkévalóságot és az örök szellemet. Ez a szeretet szelleme, ez a szeretet közössége. Ezen közösségbe kell nekünk az emberi társadalmakat belevezetnünk, abba a közösségbe, ahol az Isten van otthon, ahol az emberi lelkek nem gyűlölik egymást, hanem egymás iránt jóindulattal, szeretettel vannak, ahol nem a földön terjednek el, hanem mindig az égre néznek. Ez a szent karitás eszménye, ideálja.

Mélyen tisztelt hölgyeim és uraim, fogadják ezen gondolatokat bevezetésül a jövőre ; legyenek meggyőződve, hogy nekünk okvetetlenül lábra kell állítani, saját nemes öntudatunk érdekében, a kereszténység méltóságának érdekében a keresztény karitászt. Kereszténynek kell lennie, karitásznak kell lennie, és jóllehet, ismétlem, nem dobunk követ senkire, de kérjük, hogy Isten ezen gyönyörű eszméje a mi közreműkö-

désünk által érvényesüljön. De másodszer azt mondom : nem jót tenni elsősorban, hanem jók lenni. Akarunk itt, a szent szeretetnek ezen gyönyörű hajlékában egy népszerű egyetemet, egyetemi katedrát állítani, egy kollégium morálét alkotni, hogy mi magunk elteljünk tizenhárompróbás kereszténységgel, és ha ezzel elteltünk mi, akkor ölünkbe hull az érett és édes gyümölcs, lelkünkéből, szívünkéből ki fog áradozni a szeretet ; ez a szeretet szent közösséget, az első testvérek közösségét fogja megteremteni, és ezen életben a szeretet bennünk boldogság lesz, kihatásában másokra boldogítás. Így a keresztény karitás homlokára rá fogjuk tenni azt a borostyánt, melyet egy félrevezetett és hozzá nem értő korszellem szentségtelen keze onnan leszakított. S midőn így másoknak, testvérünknek fogunk szolgálni, a legnagyobb szolgálatot tesszük magunknak : szent örömmel, édes vigasztalással töltjük el szívünket.

Liliomos leányok.

(1901)

Mi egy zárda-ünnepély a nagy világ szemében? Mi a leányok Mária-társulatának, az úgynevezett kongregációnak megalakítása, a pénzért, létért, hatalomért küzdő világ fölötti porondján, mely vesz s elad liliomokat is !?

S e csendes, szép ünnep mégis megérdemli, hogy foglal kozzunk vele, mert a modern világ egyik legnagyobb gondolatát, az ifjúság eszményi nevelését keretezi s fontos magaslalon látom benn azokat a törekvéseket, melyek a leányból asszonyt, azt is a javából, a fiúból embert, a szó igaz, való értelmében férfiút akarnak nevelni, s a nemzet reményének zöld ágát az aranyos ifjúság nevelésében virágos, terebélyes fává akarják kiterjeszteni. E földat körül sűrög-forog a szellemi világ ; tudomány, művészet, gyakorlat ajánlgatják módszereiket ; e földatért hevül az Isten- s a fajszeret ; megoldásában versenyeznek egyház és állam ; s ugyancsak itt, a nevelés terén settenkednek a néppusztítás hiénái s a csata-terek karvalyai, hogy zsákmányt ragadhassanak az eleven hűsből.

Ahol annyi érdek, irányzatosság és gyűlölet kap hajba egymással, ott a jó sem hiányozhatik ; s bár érvényesült volna már régen ez előtt, hogy ne hagytuk volna elhatalmasodni az iskola és nevelés terén a szintelen irányzatokat. De ha mulasztottunk is sokat, most mintha megmozdulna bennünk a lélek,

s mintha ki akarnók fejteni azt az őserőt, melyet Isten a pünkösdi Lélekkel és tűzzel az egyház kezére bízott, hogy teremtsen embert Isten képére és hasonlatosságára.

Kongregáció — ezt a szót halljuk egyre, s folyton sürűben hangoztatni! Mi az? Fehér hóvirág, mely a közöny jégkérge alól fölüti fejét, s tavaszról álmodik, a nemzet tavaszáról; szeplőtelen szirmaival hófehér lelkeket ígér; ígér szebb jövőt egy lelkében romlatlan, belső világában meg nem mérgezett nemzedék megteremtése által. Kongregáció — ez annyit tesz, hogy emeljük föl az ifjúságot s oltuk beléje a legszentebbnek gyakorlati szeretetét s tiszteletét a Szent Szűz kiváló tisztelete által. Váltuk ki e vonzó, meleg, édesanyai eszményt hűséges, ragaszkodó, gyermeki szeretetté. Telítsük azokat az ifjú lelkeket fénnel és tűzzel, mely nem vakít s nem emészt, hanem fölvilágosít és tisztít, hogy mikor a világ a leglátványos szírhangon szól hozzájuk s csábító üzelmekben remekel: akkor ragadjuk meg ez érzékeny szíveket mi s hevítsük s lelkesítsük; hiszen ha botlani gyarlóságuk, lelkesülni természetük!

A leányok kongregációja ép az emberiségnek azt a jobbik s szebbik felét állítja az oltárhoz, melynek szíve érzékenyebb a jó, nemes és fönséges iránt, s mely ép azért az emberiség erkölcsiségének hordozója és őrangyala. Ha az ifjúnak erkölcsösnek, akkor a leánynak angyalinak kell lennie; ha az ifjúnak tisztának, akkor a leánynak tündöklőnek s ragyogónak kell lennie; szíve az erkölcsi világ flórájában liliom is, rózsza is; de, hogy az legyen, a mimoza érzékenységgel is kell bírnia. A Szűzanya e fiatal cselédjeit kell tehát minél közelebb az oltárhoz állítanunk, hogy amit itt szívnek magukba, azt a család szentélyébe leheljék bele s a társadalomban az erkölcsöt illemmé, a törvényt szokássá, az eszményt kellemmé változtassák. Így lesznek igazi úrnői a társadalomnak, kik a törvényt, melyet férfi alkot és paragrafusokba szorít, eleven életben váltják ki; így lesznek a háznak s az egyháznak oszlopai s egyszersmind díszei, s a bölcsnek tetszése szerint a szentírásnak oly erős asszonyai, kiknek értéke indiai gyöngynél nagyobb.

Ezt a nagy fát mozgatják a kongregációk! Bár találkozásnak méltánylással és pártfogással nevelőknél s szülőknél egyaránt!

Sok a panasz az erkölcstelenség s a romlás fölött, de kevés a bizalom s még kevesebb az ügybuzgalom a romlás ellensúlyozására. S honnan is venné magát az ellentállás ener-

giája, mikor a modern pedagógia az erkölcsi komolyság helyett derült s dévaj örömmel kínálkozik; mikor a kultúrélet megernyeszti a fegyelem s az önmegtagadás szellemét s színházaiban is a művészet leple alatt a kerítő szerepét játssza. Szennyesen, iszaposan folyik közéletben s társadalomban az élvezetnek s a féken eresztett szenvedélynek árja; francia és német írók majmolásában magyarok is cukros adagokban szolgáltatják a vallástalanságnak s erkölcselenségnek maszlagos termékeit, s tárcacikkokban s csiklandozó színijátékokban váltják aprópénzre a nagy s veszedelmes tévelyeket.

Ki fog e partot szaggató árba sarkantyút, ki fog a pesszimista fölfogásnak e jégzajlásába jégtörőt építeni?

S hol nem szorulnak eszményi, tiszta szellemre s küzdelmes, harcias lelkületre az ifjúság nevelésében?

Mutassuk tehát meg kongregációnkban, hogy hogyan épül az a sarkantyú a világ árába, s hogyan fejlék a küzdelmes, harcias szellem az élvhajhászó, támolygó világ körében. S ha már valamire mentünk, akkor azután egyesülünk, lépünk érintkezésbe egymással, hogy a kongregáció az ifjúság öntudatára tömegével, fehér zászlós soraival is hasson, s bemutassa magát az erkölcsi győzelmek gárdájának, annak a csatasornak, melynek élén a kígyó fejét taposó Szűz áll, s nyomában liliomos leányok s erkölcsös ifjak járnak!

Kinek pártján áll Krisztus?

(1903)

Dosztojevszkij, az oroszok hatalmas tehetségű nemzeti írója egy képpel kezdi Krisztusról írt munkáját; legyen szabad ez alkalommal nekem is előadásomat egy képpel kezdeni.

A karácsony szent éjében, az éjfél mély sötétségében az Isten a betlehemi jászolhoz rendelte a világ hatalmasságait, hogy a világ Megváltója kiválassza közülük segítőtársait. Testet öltöttek tehát sorba, s eljöttek. Lejött a Capitóliumról az erő imperiális alakja, száraz arccal, fagyos ajkkal, homlokán borostyán-koszorúval, a tetterő redőjével ajkai körül; eljött s bekialtott a barlangba: «Io triumphe!» Azután belépett s így szólt: «Segítségemet ajánlom föl neked, népek szabadítója! Ha úr akarsz lenni, hallgass reám, én értek hozzá; nézd, enyém a világ. Azt ajánlom tehát neked, állj az erőszak pártjára, s légy cészár! Aki erős, az győz! A tömeg,

az szolgálhad, mely urat keres, könyörülj rajta s ülj nyakára. Vess zabolyát szájára s békót kezére ; de a zabolya arany legyen, s a békó bársonnyal bélelt legyen, s meglátod, hogy újjong feléd s szerencséjének tartja, hogy hódolhat neked. Hatalom kell, hatalom s erő kell, ó Emmanuel, nem pedig szabadság. A szabadság kín ; a tömegnek nem való : nem tud vele mit csinálni s boldogtalan lesz ; vedd el szabadságát, s add vissza nyugalját, akkor tettél jót vele. Prófétáid s angyalaid azt énekelték, hogy béke lesz ; no, ha békét akarsz, ne adj szabadságot, mert a szabadságban tengernyi harc, de béke maroknyi nincs. Dixi.»

A gyermek hallgatott s a hatalom visszavonult ; fölült a Capitóliumra s folytatta mesterségét.

Egy új alak jelent meg a színen, Athénból jött az Akropolisból ; palliummal nyakában, felhős homlokkal, tétovázó tekintettel, a filozófia ! Megállt a jászol előtt s mondá : «Üdvözlég, akit vártunk ! Ha rám hallgatsz, győzni fogsz ! Cézár ne légy ! Cézár bárki lehet. Te tudod, mert a jövődöt látod ; dulakodó pretoriánok, izauri harcosok, germán barbárok jutnak föl Róma trónjára. Ahhoz szerencse kell s erőszak. Mi az ? Ahhoz te ugyan hozzá nem nyúlsz. Nemcsak te, mi is megvetjük az erőszakoskodó hatalmat. Róma ugyan uralkodik rajtunk, de azért mi a parvenüt megvetjük, mert koldus. Kenyere ugyan van, de szelleme nincs. Mit ér az imperátori arc ? Lárva az ; nincs esze, üres a feje. Mit ér az «Io triumphel» ? Lárma az, nem gondolat ! Nézd, mily szegény tényleg ! Ha melegedni akar, hozzánk jön ; Gráciából kölcsönöz magának prometheusi tüzet ; innen veszi a szépség ihletét. Ha tehát úr akarsz lenni, fűzd a hatalomhoz a csillogó észnek bűbáját, kábítsd el a tömegeket a föltalálások csodáival. Gyujtsd föl az érzés napját, hadd ragyogjon. Ne karddal, ésszel győzz ! Ne vassal, művészi kézzel alakíts ! Hisz embert s nem barmot vezetsz ; embert a te képedre s hasonlatosságodra. Dixi.»

A gyermek nem szólt, s a tudomány visszavonult.

Valami édes csengés tölti be most a világot, mintha ezüst harangokkal harangoznák be az első karácsonyi éjfél a szunnyadó világon, s Aquae Albulae s Bajae villáiból s Cyprus és Cyrene ligeteiből a barlanghoz szállt a szépség nemtője, a művészet ; az élet rózsáival arcán, a lélek isteni szikráival szemeiben, a hajnal szépségével s kellemével homlokán ; megállt s körülnézett : «Ó, lelkek királya, te itt ? Engedd meg, hogy fölemeljem hímes uszályomat e szeméten !

Úgy látom, hogy bárdolatlan jászolodnak, barlangod nyirkos falának nincs még tapasztalata a vész, a kalapács, a radírtű csodás hatalmáról. Hervadatlan szépséget varázsolj magad köré; művészettel teremts új világot! A hatalomhoz s a csillogó észhez fűzd a művészet varázshatalmát; a föltalálók csodáihoz kapcsold a vonalak s hangok észbontó harmóniáját. A goromba nyers erőre borítsd a színeknek hamvas, bársonyos tónusait; a hatalom száraz arcán reszkettesd meg a szépség aranyos, kékes reflexeit; a kényszer mély, zordon basszusait váltsd föl a kellemnek ezüst hangjával; a kutató élet szürkeségét hintsd meg az örömnök ragyogó napsugaraival, s érted lángol a nép. Dixi.»

S a művészet is elment, s utána kullogott a munka, föl-szedte vasszerszárait s elment Európába.

S végül is itt maradt az éj, a színtelen éj, a barlang, a magány, a csend, a néma csillagok, a tilinkózó pásztorok, a szegénység. Jézus, a gyermek maga köré tekintett s mondá: «Csakhogy elmentek! Sem hatalom, sem tudomány, sem munka, sem művészet nem elég nekem! Egy imperátorral, kevés tudóssal, néhány művésszel be nem érem! Emberek, én tudom, mi kell nektek! Gyertek utánam, én elvezetlek. Mindnyájatokat kiemellek, hatalmat, tudást, szépséget mindnyájatoknak adok! Imperátorokká, látókká, remeklőkké teszek mindnyájatokat; kövessetek s bízzatok!»

S a gyermek tényleg megalapította a maga országát, s nem támaszkodott a föntjelzett hatalmakra!

A hatalomhoz nem szegődhetett; mert a hatalom kellenül szolgálja a jobbot, s *önző és rideg*. Minden imperátor a maga hatalmát védi s mások szolgasága által nagy. Az «Io triumphe» sok százezer ember sóhajából s halálhörgéséből verődik össze. A *hatalom kegyellen*; lába lapos, izmai duzzadnak, mert kényszerrel s erőszakkal dolgozik; szolgálakat nevel s testvéreket nem ismer. Nagy tömegeket mozgat, de egyedet nem ismer; egyetlenegy egyedet imád, önmagát!

A *hatalom termékellen*. A haladást nem a hatalom, hanem a gondolat s a gondolat nyomában járó elváltozások eszközlik; a gondolat pedig nincs bíborhoz kötve, sőt nagyon kevés nagy gondolatról mondhatni, hogy «porphyrogenetos». Hány gondolat született trónon? A legtöbbnek a bölcsője az igénytelenség, s az örök gondolatnak még nem volt bölcsője sem, hanem csak jászola! Nem csoda, annak csend, magány, elmélyedés, bensőség s meleg kell; ott fönn pedig hideg és lárma van.

S melyik hatalomhoz szegődhetett volna Krisztus? A rómaihoz, vagy a barbárhoz? Egy sem állhat meg. A világ elváltozik, s egyetlenegy állapotot sem lehet szentesíteni. De a hatalom nem akarja az elváltozást, az küzd a törtető élet ellen. A társadalom eleven élet; tenger, mely önerejéből dagad. Ép azért a társadalom az élet logikájával fejlődik s szétroppantja a történeti alakulásoknak burkát. Azért van küzdelem a hatalom s a társadalom közt, a haladás s a fönnállók közt. A hatalom konzervatív s jogokkal leláncol; képes képtelenségeket megörökíteni s eltűnő borzasztóságokat. Mi van borzalom a földön, ami már valamikor jog nem lett volna? A rabszolgaság jog volt; a jobbágyság jog volt; az inkvizíció is jog volt; az éhezők munkások társadalmi helyzete is jog volt. «Hogy egy társadalomban millió lények valóságos kloáka-életet éljenek, mint a patkányok, fénytől és melegtől távol, s hulladékból élősködve; ha pedig néha napján valami láz gyötri a tömegeket és fényes bulvárajainkra kiönti őket a csatorna, mint holmi emberi foszlányokat, s úgy kell őket elsöpörni, vissza a kloákákba» — ez is jog volt; nem hogy volt, de most is az! No, értem már; Krisztus Cézár nem lehetett! Nem lehetett! Trónon nem ülhetett; a hatalom jogarát kézbe nem foghatta. Nem lett római, sem görög; mert nem lett imperiális, sem republikánus; nem lett klasszikus, sem középkori; nem lett Spartacus, sem Napoleon; nem lett Dózsa György, sem NagyKároly; nem tett fejére sem koronát, sem frigiái sikkát! Félre az útból hatalmi szörnyetegek! «Vade retro satanas!» Nem kell neki az élettelen hatalom országa!

De talán a tudomány kell neki?

Légy tudós? «Wissen ist Macht». Az fény és hatalom! Vedd a palliumot s lépj föl! Állíts új iskolát s fejtsd meg a világot! Legyen világosság! Mondd ki újra e szót. Mondd ki, mert éj van. Van ugyan sok ragyogó csillag s üstökös az égen. Van Plato és Zeno, van Kant és Hegel, van Spinoza és Lotze, van Heraklitos és Nietzsche; vannak; de ezek csak csillagok; kelts föl az égbe egy napot: Légy te a nap!

Jézus nem szegődhetett a tudományhoz, mert a tudomány a világot s a létet meg nem fejtheti s megnyugvást nem adhat. Kell a világba világosság, kell fény és harmónia; hogyné kellene! De a béke s az öröm nem a tudományból való. Az ész csak *egy darabja* a nagy világnak, az agy csak egy maroknyi föld a mindenségben, valami s nem minden; csupa vég és korlát. Már pedig minket végtelenség vesz körül, az veti ránk árnyékait; eleven metafizika néz ránk árgus-

szemekkel, nem is pislant s sohse alszik. Ég, ég vesz körül s csillagok járnak körülöttünk az égen !

Amint Flammarion, a költőcsillagász mondta : «*Nous sommes dans le vestibule de l'infini*». A tudás körülöttünk óriás falakat épített ; előttünk, mögöttünk, fölöttünk az emberi ész remekművei kápráztatnak. De ez még mind csak a végtelennek előcsarnoka, és soha sem lesz más ; le vestibule de l'infini !

Azért nem ült Jézus katedrára s nem akasztotta nyakába a palliumot. Minek? Üljön fönt s eregessen csillagot az égre, vagy fényes szentjános-bogárkákat az éjbe? Azoktól az éj lesz !

Más fényt kellett gyujtani ! A szikrát sem az agyból kellett kicsalni ; inspirációkat nem az éjtől kellett kérni. Máshonnan !

S a harmadik hatalmat is visszautasította. Azt mondták neki : Légy művész és munkás, mert a munka a haladás lendítő kereke ; a munka a Jákob létrája, melyen a patkányok mélységeiből az emberhez méltó lét magaslataira tör az ember. Tagadhatatlan, úgy van ; a munka szabadítja föl az embert a természet nyúge alól, s diadalai az embernek diadalai a természet fölött. A kéz a legtekélyesebb eszköz. Hogy a nagy ujj szembeállítható a többi négy ujjammal, ez a civilizáció kulcsa. Az ember nemesi címere — a kéz. Minél nagyobb a diadal élvező tömeg, annál emberibb létnek örvendhet a társadalom. A tökélyesbülő munka emancipálja a társadalomnak alsóbb rétegeit, az csúsztatja lassanként a társadalom súlypontját a munkás rétegekbe. A tökélyesbülő munka révén érzik a munkások, hogy övék a világ, ők csinálják meg a jobb világot ; azért részt is kívánnak a kapnak is jogból, jóból, s a társadalom egyre egyenletesebb s állapota tűrhetőbb lesz.

De Jézus, bár ács volt, a munka apotheózisát nem énekelte. Igaz, hisz a munka énekét s dicsőítését sohasem éneklék azok, kik a munka igáját húzzák, hanem akik a munka gyümölcseit élvezik. Hol hallották a júliusi déli nap hevében énekelni az aratókat, hogy «*ó be jó az aratónak?*» Hol hallottak dalt, de még csak édes szót a vashámorokban? Inkább a kényszer, mint a béke tükrözik az arcokon ! A munka munka s nem élvezet ! Hagyjuk a frázist !

Jézus a világ boldogságát s az egyén értékét nem a munkába fektette. Nem pedig azért, mert a munka csak *egy darab élet*, csak küzködés a természettel, *de az életnek mélységeit*

le nem fogja s az élet problémáit meg nem fejtli. Akár biciklin, akár gyalog járunk, vándorok vagyunk. Akár barlangban, akár komfortos házakban lakunk, végleges otthonra nem akadunk. Akár faggyúgyertya, akár villamoslámpa mellett búvárkodunk, szívünk nyugalma meg nem találjuk. Hálásan fogadjuk a haladó munka áldásait, de érezzük, hogy öntudatlankban, lelkivilágunkban sokkal előbbre nem jutunk! Pedig nekünk ez kell!

Jézus tehát nem lett cézár, sem tudós, sem művész, sem munkás. Programja sem a hatalom, sem a tudomány, sem a munka révén nem ígér boldogságot az emberiségnek. Mi lett tehát ez a Jézus? Megmondom: *ember*, ki az Isten országát hordozza magában, mert meg van győződve, hogy az Isten szeret minket. *Ember*, ki a kételyt s a nyugtalanságot legyőzte, s minden küzdelem s bajnak dacára azt mondja az Istennek: Atyám! *Ember*, ki a gondviselésben bízik s hiszi, hogy nélküle hajunk egy szála sem esik a földre. *Ember*, ki tudja, hogy semmit sem használ az embernek, ha az egész világot megnyeri, lelkének pedig kárát vallja. *Ember*, ki a halál sötét portáját az élet kapujának tartja, s tudja, hogy a lét alpesi szakadécai után jön a szépség, a derű, a fényreflexeknek Itáliája. *Ember*, ki tudja, hogy örökké ő él.

Ezt az Isten-országának, ezt vallásnak hívjuk. A vallás nem politika, nem tudomány, nem művészet, hanem «*justitia, pax et gaudium in Spiritu Sancto, erény, béke, öröm a Szentlélekben.*» Ez fenékhulláma az életnek, ezen evezünk! Értsük meg szívünket, s emeljük fel bizvást szemeinket lelkünk mesteréhez s ideáljához, ahhoz a páratlan emberhez, kiben az Ige testté lön; ő a mi Urunk, Jézus Krisztus!

Ez a legeszményibb s legnépszerűbb hatalom, mely népeket éltet s nemzeteket nevel. Nemzetek, melyek jövőt várnak, legkiválóbb férfiai által a vallásos bensőség eszményét, Krisztust s a benne való hitet foglalják le. Dosztojevskij írja, hogy jövőt ígér a szláv népeknek Krisztus miatt, ki az ő szívükben ragyogó eszme s meleg hit, mialatt a nyugat lankad, s az elvényülés redőit szántja fiziognómiájába a krisztusi ideál halványodása. Az elnémetesedett angol Chamberlain a germán népek bensőségéből s szubjektív elmélyedéséből reméli a Krisztus-imádás fölelevenedését s azért bízik, hogy a kultúrának azontúl is hordozói lesznek.

S mi lesz velünk, mélyen tisztelt hölgyeim és uraim? Mi lesz a magyar nép jövőjével? Alsóbb rétegeink öntudatlan vallásosságban élnek; intelligenciánk elől pedig az indifferen-

tizmus fátyolozza el a Krisztus-képet ! Le a fátyollal ! Legyen eszme-leleplezés ! Legyen ünnep ! Gyulladjon ki a szeretet s a lelkesülés lángja a magyar nemzetben is az Úr iránt ! Félre az eretnek, a kételkedő, a kislelkű gondolatokkal ; tartsuk fönn, óvjuk meg a szent kereszténység hagyományos Krisztus-képet ! Izraelita testvéreim is tekintsenek föl végre-
valahára ez isteni képre ! Nem arc ez, mint a Mózes arca, mely le volt fátyolozva ! Ne nyúljanak vissza Gideonra és Sámsonra, ne Jezajásra vagy Jeremiásra ; minek mennek vissza azokra, kik mindnyájan a «jövendőség atyját» várták. Itt a jobb jövendő atyja, eszménye, reménye ; tekintsünk föl rá mindnyájan, hogy fölismerjük benne «az Isten egyszülöttjét, telve malasztal és kegyelemmel !»

Erőnk forrásai.

(1903)

A hervadó fának hiába hányjuk föl hervadását. Ha korhadtt is már s baltákkal megyünk neki, azzal sem segítünk rajta. Teremtsünk bele inkább életet ; töltsük föl gyökereit termőtalajjal ; öntsünk rá világosságot és meleget ; erő, élet-erő kell neki, s nem pedig üres szó és feleselő gáncs !

Igy vagyunk a mi társadalmi életünknek hervadt és sok tekintetben bátran azt is mondhatjuk, hogy korhadtt fájával ! Ha szidjuk, ha szemére hányjuk hervadását, attól ki nem zöldül ; ha baltákkal megyünk neki, attól föl nem virul ; nem szó, nem gáncs, hanem a tett a haldokló életnek megváltója ; nem ájuldozó panasz, hanem elszánt cselekvés menti meg a haláltól társadalmi életünket. Belsőseges vallásosságra, nemes idealizmusra, tiszta erkölcsosségre, jellemességre, becsületességre van társadalmunknak szüksége. Az örömtelen hajszát, a politikai széthúzást, az elvi szétkülönbözést, a keserű kenyérgondot, a kegyetlen konkurrenciát el nem bírja ! Adjatok neki lendületet, teremtetek neki tiszta, szép életet ; juttassatok neki örömet s könnyebbülést ; derítsetek rája fényt ; oszlassatok el a lelkekről, a szívekről azt az élettelen, lemondó, erőtlen fásultságot ; szóval teremtetek embernek való életet — életet s nem gyötrődést, s akkor siralmas társadalmi életünk hervadt fájának ismét lesz tavasza !

S miért ne kecsegtethetnők magunkat az újjászületésnek e reményével ? Erőben nincs hiány ! Mennyi tudás, jóság, mennyi energia és életöröm áll rendelkezésünkre ! Az erkölcsi

erőnek, a bensőséges életnek hány forrásával rendelkezünk! A vallásos élet, a művészet, a személyes érintkezés hányféle vigasszal könnyít életünk terhén! Csak tárjuk fel e forrásokat s merítsünk belőlök!

Erre való elsősorban a templom s a vallásos élet! Legyen a templom a lélek megújulásának s az erkölcsi élet újjászületésének forrása. S legyen a templom szent hely, hol nem üres szalmacséplés folyik, hanem ahol az evangélium magasztosságának megfelel mindaz, amit hallunk s látunk. Nagy igényeket támaszt a modern ember a vallásosság iránt is; a templomban épülni, megvigasztalódni, föllendülni, föllelkесedni kíván; ünnepet akar ülni, valahányszor a szentelt küszöböt átlépi s megnyugvást és vigaszt jön meríteni a vallásos elmélyedés forrásaiból!

Fakadnak-e templomainkban e források, s értünk-e hozzá, hogy Mózesként sziklákból is éltető vizeket fakasszunk?

Sok a panasz a papságban a világiakra s a világiak közt a papságra, nehéz sok lekipásztornak szíve nyájára, s a nyáj fájdalmasan béget sok helyen elhagyatottságában. A politikai szenvedélyek sok helyen végleg szétszedik s szétmarcangolják a már nagyon is megfogyatkozott összetartást hívek és pásztor, hívek és hívek közt. A források nem fakadnak; a templom nem szent hely; mindenütt a pártember, az osztályérdekű ember kísért, s az Isten emberét ritkán találni! Tartsuk meg a társadalom számára a vallásos és erkölcsi életnek e szentelt forrásait; emelkedjünk a templomban az evangélium magaslataira, s árásszunk onnan az öröm s a béke vigaszát, az elcsigázott, a szétszedett szívekbe! Az evangéliumot nem Jeremiás írta, s az evangéliumnak vezető hangja nem a panasz, hanem az élet vágya és ereje!

A társadalmi élet újjászületésének második, hatalmas tényezője a sajtó! Jaj neki, ha az életet a pártpolitikának szenvedélyeivel azonosítja, s ha nem terjeszt mást, mint gyűlölködést és harcot! Aki manapság újságot olvas, az kevés vigaszt és kevés örömet olvas ki belőle; ellenkezőleg a csüggedés, a kétely, a lemondás, az elkeseredés kísértetei szállnak feléje. Valami elernyesztő, poshadt levegő árama csapja meg az olvasó lelkét, mely még az egészségre is rosszul hat, s az embert idegessé teszi. Úgy érezzük magunkat a mai sajtó levegőjében, mint egy szobában, melyben sok rothadt dolog van fölhalmazva, s melyet nem szellőztetnek. Ha a rossz levegő árt az egészségnak, nem kevésbé árt az ember idegeinek a poshadt szellemi légkör. Aki egészséges

akar lenni, mind a kettőt egyaránt kerüli; s megérjük még azt az időt, midőn az elernyedtt idegzetű emberiségnek recipéjére azt írja rá maga az orvostudomány: az erkölcs-mételező, szenzációkat kergető sajtót kerüljétek!

A sajtó messze esedik nagy feladataitól; nehéz volna eldönteni, vajjon nem szolgálja-e inkább a tévelyt, mint az igazságot; egyet azonban méltán kifogásolhatunk rajta; s ez az, hogy nem egyesít, hanem szétválaszt, nem tömörít, hanem egymás ellen uszítja az emberiséget. Hajszákat szolgál s a gyűlölséget szítja. Aki a lapok szempontjából s a sajtó szemüvegén át nézi a nemzetet, az nem lát egy testet, nem lát testvéreket, hanem inkább viharzó emberáradatot, melyet a szenvedély tüzel, s mely a karácsonyt s a húsvétot leszámítva egymást üti-veri, üldözi, szidja. Hozzájárul a sajtónak ez az emberirtó hatása, hogy az önálló gondolkozást gyöngíti, s a nagy egyéniségek kifejlődése elé akadályokat gördít. A papír-özön pusztítja az emberiséget; rémesebben és szomorúbban még, mint a régi vízözön. A hitközönynek és az érzékliségnek mérgét hinti szét, s terjeszti ezáltal a finom meg a durva erkölcstelenség uralmát.

Gondoljuk, hogy eljön az idő, mikor az egészséges érzékű ember természetes undorral fordul majd el a mételyes sajtónak kigőzölgesétől, s a társadalom vállvetve iparkodik megóvni a védelemre szoruló ifjú nemzedéket s a gyámoltalanabb társadalmi rétegeket a romlott emberek irodalmi mérgétől. Mert szentigaz annak a jeles írónak állítása, aki írja: «A romlott embereknek légköre elernyeszt, s minél egészségesebb valaki, annál jobban érzi ki ezt a mételyt és mérget!» Miért ne kecsegtetnők magunkat azzal a reménnyel, hogy a jó-érzés, dacára a megtévesztő benyomásoknak, különbséget fog tudni tenni az idegrontó s az igazán élvezetes irodalom közt, mint ahogy tud különböztetni a jó és a rossz levegő közt.

Ha erőnk e két forrása ismét tisztán fakad, akkor kitavasodik társadalmi életünkben.

Eszményi művészet.

(1904)

Mélyen tisztelt hallgatóság! Az eszmékre is tél jár néha, és az ember csak azt sajnálja, hogy ezen gyászos végzet alól a legfölségebb dolgok sincsenek kivéve. Mert hitet, hazát, egyházat, nemzeti érzést yiránt elér néha a hervadás,

máskor meg a télnek csontvázas lába tiporja azokat. Azok a napok, amelyek hajdan izzóak voltak, ma csillagokká halványultak, azok a pusztában meredő torony- és templomromok, nagy eszmék emlékei, ma csak mint tájképek jellemző vonásai tűnnek fel előttünk, de már nincs bennök élet, nincs bennök irányító szellem. Az ilyenféle pusztaság szemléletére támadnak néha új eszmék és próféták. Támadnak lánglelkű, de erőszakos szellemek. Régente Izaiás, Jeremiás, Dániel, ma Wagner Richárd, Tolsztoj, Herbert Spencer. Az egyik a lángész fáklájával lép fel a történetben, mint Izaiás, a másik a fájdalom viharával, mint Jeremiás, a harmadik az édes remény kedvességével, mint Dániel. Ma az egyik próféta az észnek hideg, de ragyogó erejével, a másik a fanatizmusnak izzó, de perzselő hevével, a harmadik és negyedik a megnyugvásnak biztató békéjével lép elő. A két első (Wagner és Tolsztoj) nagy tévedéseik mellett is teremő férfiak, a megnyugvás evangéliumának hirdetői, a másik kettő, mint Herbert Spencer és Friedrich Nietzsche erőszakos szellemek. Az első hideg angol, kegyetlen, következetes lény. Ezek azt mondhatják, mélyen tisztelt hallgatóság: «Le az eszményekkel, le azokkal, amelyekben titeket fölneveltek ; ignoráljátok, reformáljátok !»

«Egy új világot hirdetünk nektek ; le az égről a régi csillagokkal ! Meg akarjuk reformálni az emberi észet, újjáalakítjuk az emberi szívet, csinálunk új világot, de nektek tabula rasa-t kell csinálni lelkeitekből, érzéseitekből.»

Mennyire megdöbben engem, mélyen tisztelt hallgatóság, e végzetes tatárjárás ! Kérdezhetjük most már : Hát mit csinálunk ? Elforduljunk-e mindattól, ami előttünk eddig nagy és szent volt, mint valami tűnő délibábtól ; emancipáljuk-e magunkat mindattól, mi eddig szárnyakat adott lelünknek a csillagos égig ?

Azt mondja Herbert Spencer : «Hiába ! Én próféta vagyok, sőtét vagyok, nektek vagyok sötét. Én kegyetlen vagyok, nektek vagyok kegyetlen. Én szeretem a zongorát, a zenét ; láthattad, nagy fájdalomban egyetlen vigaszom volt ez, és ennek akkordjai mellett haltam meg».

De a harmónia karján ott látok egy gyászbaborult alakot, ki az ? Az ész, mert Herbert Spencer, dacára nagy filozófus voltának, kiszúrta szemét az észnek, mikor azt mondja : «Nem ismerhetsz Istent, nem ismerhetsz lelket, halhatatlanságot, szabadságot, elsorvad egész lényed».

Örök élet ? Mi az ? Krisztus és a csillagos égbolt, amit a

szent kereszténység teremtett, fejünk fölé, elborul, szét-foszlik.

Az új filozófia eljött és megfordította a világ rendjét.

Az élet jelenségeit magyarázza, de nem törődik az élet végökával. Mire való a kő? Fürd! A fa? Gyaluld! Itt a fonál; csinálj magadnak kenderből ruhát! Itt a mag; vesd el és lesz kenyered!

Élj, ne kérdezz sokat «miért?» Úgyis elmúlik minden! Miközben így tűnődöm azon, hogy mindez igaz nem lehet, egy más alak jelenik meg a színen, egy bacchansnő, thirzusbottal, szőlőlevél-koszorúval. És nevet, kacag és táncol, a nyelve is zenél. Nietzsche dallamos halhatatlan zenéje elhalad az örvények fölött, mint egy vízi pók. Igazság, eszmény, örökkévalóság? Ha, ha, ha! Tudod, mi az igazi erő és szépség? «Der Wille zur Macht, Glaube an die Macht.» Ne prédikáld az embereknek, hogy törekedjenek valamivé lenni, kitor magától is belőlük az erő, a lélek. A ronda nép nyelje a port és tűrje el, hogy meghajlott hátán cészárok vonuljanak végig. Ó, kegyetlen filozófia! Mit nekem Carmen Biset operája, mit nekem a te dallamos nyelved, mikor a szíved cézári, iszonyú, kegyetlen hatalom!

Tudják, miért üresek a templomok? Imponderabiliák telítik a levegőt, kegyetlen imperátori szavak igézete. Röntgen-skatód-sugárzással veszi magát az intelligenciába az eszmék pusztulása és hervadása, anélkül hogy észrevennők. Herbert Spencer agnózisnak mondja, Friedrich Nietzsche skepszisnek nevezi. Milton «Elveszett Paradicsomában» a pokol kapujában két alak ül, a halál és bűn rongyos alakjai. A modern világ nem diadalkapuján, hanem színpadának lebecsült függönyén két embléma sötétlik; agnózis és skepszis. Ez világtörténelmünk problémája is; a leghatalmasabb irodalmi művek is ezen nagy gondolatok északi, hideg, jeges lehelletétől dermedeznek. Jób szelleme a szemétdombon is erről filozofál. Dante «Divina Commediájában», Goethe «Faust»-jában és Madách «Ember tragédiájá»-ban e fölött töprengenek.

Kinek pártján állok én, kérdezhetnék önök? Tán eltalálhatják, hogy én ezen irodalmi művek közül melyikben látom az eszmény problémáját a legfölségesebben megoldva; abban, amelyikben a legtöbb a zene és a ritmus, ahol a géniusz mintegy szemléltetőleg építi föl az ő eszményeit. Dante «Divina Commediá»-jában van egy vers, melyben az emberi életet rajzolja abban a korban, amikor még nincs egészen elhervasztva az ifjúság, de a csüggesztő öregség még távol

van, ahol a harminc és negyven év közötti ember a skepszis és agnózis kísértése közé kerül. Mikor utunk delelőben van, hol találja magát az ember? Benn, egy sötét, bozótos erdőben, a vallási, politikai és szociális kérdések bozótjában. Jön a hiéna, párduc és leopárd — mi lesz velünk, e bozótban elveszünk; a mocsárban megfúlunk, harcra nem állhatunk. De a költő azt mondja: «Emberek, akarjátok az eszményeket, törekedjete ideálokra».

Nézzétek a poklot, hol a pokol? Nézzétek ezt az eszmények nélküli sötét, önző, kegyetlen, kétségbeejtő, érzékes életet; itt a pokol, a ti házaitekban. Nézzétek az emberi szív sötét-ségét, nincs benne a hit szabadsága, a remény édessége és az odaadás világa. Nézzétek, mi lesz veletek, ha az önzés csinál belőletek vadállatokat. Érezzétek ezen útalatos érzéki-ségnek miazmás levegőjét. Ahol nincsenek eszmények, ott a pokol. Mit csináljunk, Herbert Spencer és Friedrich Nietzsche filozófiájával, e nagyképű, rideg tudománnyal? Jön a «Divina Commedia» kilencedik éneke és Vergilius a megtestesült ész, viszi a költőt a kételkedők poklába.

Mikor Dante látja a kételkedő szellemeket, így szól Vergilius, az ő kalauza: «Hagyd el, oda se nézz! Ha odanézel, megmeredsz, belebonyolódol». Az ember ezeknek a sötét, de erőszakos értelmeknek gondolatszegény örvényeibe ne merüljön bele. Elveszti a bizalmat az eszmékben és hitet az igazságban, erőt az igazságért és eszményekért élni.

Ha az ember ezt az eszményiséget elveszti, tönkrement, koldus és roncs lesz. Higgyétek el tehát, ne kételkedjetek soha, hogy mit csinál majd a tudomány veletek? Ha azt meritek mondani: «Tudomány ide vagy oda, én érzem, hogy szabad vagyok!» — ne féljete a tudósoktól, éljete át cáfolatát minden tudománynak...

Ez az igazi argumentum ad hominem. Kant kritikáját szívesen olvasom, Nietzsche «Zarathustra»-ját mikor olvasom, úgy vagyok vele, mintha a dobsinai jégbarlangba lépnek. Bámulva nézem ezt a jeges világot, de mikor kijövök és látom a harmatos kankalint és bölíntgató harangvirágot, mely életet, örömet csillog felém, mikor érzem az éltető aranyos napsugarat, önkénytelenül felkiáltok: «Maradjatok magatoknak, kik a világot jégbe fagyasztjátok!»

De meglehet, hogy ezen gondolatok, melyeket az ember eszébe vesz, tán mégsem oly erősek, hogy keresztülvágják a nehézségek sziklafalát. Van nekem egy más utam is az örök eszmények felé, ez a művészet útja. A régi világ mithosza

beszél egy vak Oedipusról, akit klasszikus szépségű leánya, Antigone vezetett.

Amit a vak nem látott meg, Antigone érzékeivel érezte és megnyugodott. Van az ész világán kívül egy más, gazdagabb, színpompásabb világ, — ahol az emberi szellem mintha otthon volna ; ez tud teremteni, alakítani, — ahol az emberben csendesen pihenő harmóniák dalokká válnak, — ahol az ember színekből, vonalakból, hangokból épít magának egy bájos világot. Mennyire kell szeretni a művészetet !

A művészet az embernek öntudatra-ébredése : ahol művészet nincs, ott még nincs emberiség. Ez ott kezdődik, ahol az emberi tíz újj, ez a legtökéletesebb szerszám alakít valamit. A művészet oly szükséges, mint a levegő a tudónek, a fény a szemnek ; enélkül emberek sem lehetnének. A művészet egy új, tisztább megtestesülés ; enélkül barbár, vad lesz az emberi tekintet, vad, barbár lesz az emberi arc.

A művészet által alakul ki a nemes arcél, az intelligens tekintet és a szabályos termet. A művészet pedig leghatalmasabb a vallás eszményeinek szolgálatában. Nem hiába mondja Kunovszky német műkritikus : «Menjetek a római Sistina-kápolnába, ha vallási érzelmeitek megfogyatkoztak, Michelangelo titáni szelleme föl fogja ébresztetni a ti sorvadó vallási érzésteket».

A művészet élete Görögországban kezdődik, Görögország igazi története ott kezdődik, ahol művészete. Ugyebár, önök nem hiszik el, hogy ne kellene levegő az életre, nem hiszik el senkinek e világon, hogy e gyönyörű életnek nem nap a forrása. Ne fogadják el tehát azt sem, hogy az embernek nem kellenek eszmények. A kultúrvilág elsorvadna eszmények nélkül. Ha nincsenek eszmények, nincs lelkesedés. A mi eszményeink már nem a régi Graecia eszményei, nem az ember és emberi, hanem sokkal több annál: szellem-lélek és Isten. Most mint Ruskin mondja : «Az ember a kultúra központja, az ember központja pedig a lélek. Az emberi szépség akkor lelkesít, ha égi szépségtől van megnemesítve (numine afflatus!)»

Az alkotó művész ujjaiában csak az eszmény nyomában támad a finom, ideges fluidum. Csak ennek hatása alatt ébred a bámulatos teremtő finomság a raffaeli ecset vonásai-ban, van bámulatos igéző erő Michelangelo vésőjének acélos pengéjében. Aki nem akar lemondani a művészetről, ne mondjon le az eszményekről.

Isten, lélek, szabadság, erény, dicsőség, áldozatkészség, ez telíti meg a művészet levegőjét. E nélkül mint Gerhard

Hauptmann mondja: «Mi harangot öntünk, de nem szól a harang!» Ebben a sűrű párázatos levegőben nem bírja ki-váltani azt a mélységes érzelmet, mely a lelken át bizsereg. Úgy vagyunk vele, mint Ibsen Nórájának gyermekei, midőn kiáltanak: «Anyánk, mutasd meg nekünk a napot!»

Mi gondolkodunk, verejtékezőnk, de szárnyaink nincsenek. Nekünk egy végtelen távlat kell, perspektívák, melyek poklon, tisztítóhelyen át egy paradicsomba vezéreljék tekintetünket. Ahol ez a távlat nincs meg, ott a művészet képtelen teremteni, és csak szomorú vázak kerülnek ki a ciklopszi erőlködésből, mondja Tolsztoj — mikor nincs szellem és lélek, és mégis teremteni kellene! Ibsen, Gerhard Hauptmann, Sudermann és Zola költészete ugyan miben különbözik egy Homer, Dante, Vörösmarty, vagy Arany János költészetétől? Ezeknek szózata harangszavak, amazoké sötét emberek kalapácsütései. A harangszó az ő rithmikus fönségével ki-váltja az emberi szívből a legszebb dalt, azok a kalapács-ütések pedig verejtékeztetnek, de harmóniát nem ismernek. Karácsony éjjelén, ha hallok a harangszót, nem gondolok én akkor a kötélre, kenderáztatóra vagy a poros kendentörőkre, akik a kötélre-valót előállították; az én lelkem akkor emelkedni, szárnyalni akar, s nem a földön csúszni.

Az a költészet és művészet föladata, hogy fölemeljen a porból a szabadság, az eszményi szép élvezetére. De ezek az új modern szellem írói és költői — ezek a patkó- és szegkovácsok — nem az égboltot varázsolják fölénk, hanem a szurtos műhelyek boltozatát. Ezek a pszichológiai detektívek ellesik az emberek nyomasztó gondjait, hogy elrémissenek vele, ezek a társadalmi medikusok, akik csak bacillusokat üldöznek s a szalónokban úgy mint a lebújokban csak penészt szimatolnak, új ideált, új világot készülnék alkotni; s mi kerül ki belőle? Monna Vanna, köpönyegében. S mi az új nőiség? Levetni a köpönyeget magát. Ibsen fiai nem hiába kiáltják: «Mutasd meg nekünk a napot, anyánk!» Penész, kloáka, alávalóság — hisz nem ez a világ! Nem ez a világ világossága!

Mi töletek nem kritikát akarunk; hanem költészetet, erényt. Nem adtok? Bizonyára, mert nektek sincsenek nagy eszményeitek. Shakespeare eszményisége még a durva Fallstaffot is szeretetreméltó alakká tudja változtatni. Az eszményítésnek ez a nagy hatalma nincs meg bennetek, modern költők, szegény szegkovácsok! Nyűgbe vagytok szorítva! Fölségesen tudtok kópiázni. De ez nem a költészet föladata.

Gerhardt Hauptmann zseniális író, de nincs perspektívája, nagy szociális kérdéseket feszeget megfelelő intuición, szellemi erő nélkül. Olyan, mint egy vízbe esett cserebogár, melyet nemsokára elnyelni készül a harcsa! Ha az ész kívánja az eszményt, az erkölcsi élet is megköveteli a maga eszményét. Erkölcsi élet! Ó filozófia, szégyeld magadat! Elevenedre tapintok!

Képzelfető-e erkölcsi élet determinizmusban, ahol a szabadságról mit sem tudnak; ahol a szabadsággal együtt minden képesség meg van tagadva az embertől? Ne higgyenek, mélyen tisztelt hallgatóim, e hamis prófétáknak. Nekünk erkölcs kell. Erkölcsöt pedig eszményiség nélkül hirdetni: képtelenség. Sokan haragudtak az imádandó Krisztusra, hogy a szép Olympust, a görögök eszményi világát elsöpörte a földről s a többi között Gauthier Théofil így kesereg: «Ó régi szép világ, hol vannak a te isteneid? Ó, az a Krisztus szemfedőt borított a világra, halotti lepelbe burkolta azt!» Ó, Gauthier Théofil, nem így áll a dolog. Krisztus, úgy van, elsöpörte az Olympust, de felléptette helyébe az erkölcs és az erény eszményiségét, a költészet égi csiráival termékenyítette meg az emberiséget; megrengette ezt a korhadt világot, hogy az Olympus összedőlt bele. A világ színpadára hozta a szabad ember eszményét, aki belenyúl az imperializmus vaskerekei közé, aki az Isten testvérének érzi magát. Nekünk kultúra is kell, de az erény és erkölcsi ideálok erejével megtisztult kultúra. Ahol ilyen krisztusi ideálok nincsenek, ott lehet képzelni szerény méretű alkotásokat, gyarló erőfeszítéseket, de a lelkeket átforgató hatalmas életnek és alkotásoknak semmi nyoma. Aki tagadja a fonséges ideálokat, rothadt világot lát csak maga körül. Nekünk nem kell a pokol, Oedipus vaksága.

Ha bárki akarja is ezt az éjtszakát a lelkükre borítani, ha önöket a materializmus mocsaraiba akarják vezetni, ne engedjék; fogják meg a szép Antigonének, a művészet leányának gyöngéden vezető kezét, a fonséges Beatrice varázsolja lelkük elé az eszményiség csillagos egét: ezen az úton megtalálják a holnapi epifánia-ünnep csillagának fényét is, amely elvezeti önöket az oltárhoz, ahol az életet mesteriesen, művésziiesen élni megtanulják, ahol önök egy poklon keresztül a művészet paradicsomába érhetnek.

A három géniusz.

(1905)

A száraz filozófia veritas-t, bonitas-t, pulchritudo-t emleget, mialatt körülötte a világ fényben ragyog s örömben élvezetbe vágjuk. Az erős és teljes lét a transzcendentális fogalmakba zárt valóságot életben váltja ki s a fogalmak sémáit érzéssel tölti ki ; ami csak igaz volt, abból boldogító látás, kontempláció lesz, ami csak jó volt, abból öröm válik, s a szépség élvezetben virágozik ki. Kontemplációja az igaznak, öröm a jó fölött s a szépség élvezete, ez az a három géniusz, mely minden lelket, de nevezetesen az ifjúság lelki világát van hivatva lefoglalni s azt a szó igaz értelmében ifjúvá, vagyis erőteljessé s virágzóvá tenni. Nincs az az élvezég, nincs az az eudaimonológia, mely többet kívánhatna s mely szebb s illatosabb kivirágzást ígérhetne az élni vágyó s élvezni szomjas léleknek, mint ez a lendületes trió : igazság, jószág, szépség, vagy életre fordítva : kontempláció, öröm, élvezet.

De hogy e gyönyörű típusokat hamisítványaiktól megkülönböztessük, rá kell mutatnunk lényegükre: az ismeretben reális eszmei tartalmat, az örömben törvényt, objektív normát, a szépségben az igaznak s jónak erejét kell fellelnünk ; csak ha eszmei tartalom, objektív törvény s erő telíti, ha az inspirálja a három géniuszt, akkor várhatunk boldogulást s remélhetünk föléledést tőlük.

Gondolkozásunkat eszmék töltsék ki ; azok ragyogjanak benne ; ez az ideális állásfoglalás első kelléke.

Ismeretünknek kell kiemelnie a világban rejlő ideális elemeket, melyekre lépten-nyomon akadunk. A világ telítve van ideális elemekkel : típusokkal, eszmékkal, célokkal ; ideális elem a törvény, a mérték, az arány ; ideális elem a lélek, az Isten. Ez ideális elveket az érzék nem látja, azokat csak az ész ismeri föl. Értelmünk sajátos energia, mely fölébreszti az anyagban szunnyadó gondolatot. Energia a szem, melyben az éterrezgés a színek pompáját ébreszti ; energia a fül, melyben néma levegőhullámokból ének, zene válik : hasonlóképen az életnek sajátos energiája az ész, melyben a nagy valóság ideális elvei ébrednek föl s alakulnak ismeretté. Ez ideális elvek nélkül nincs ismeret, nincs igazság, s az ész egy kopogtató-készülék : logikája nincs, csak érthetetlen, mert nem objektív, pszichológiája. De ahol a tagadásban már

ennyire érték, ott nincs is többé mit tagadni; a sötétség teljes! Világosság csak ott van, hol ismeret van; ismeret csak ott van, hol ideális elveket, eszmei tartalmat közelíthet meg a lélek. Ahol szavakról van csak szó, ahol a «filozófia» s minden «tudomány» nominalizmussá fajul, ott az ideális tartalommal együtt eltagadtak ismeretet, tudást is, s világosság helyett ködöt, gnózis helyett agnóizist rögzítenek.

Tehát az ismeret lelke az ideális tartalom; enélkül a világosság helyén köd borong, s e ködnek lakói, ha még oly hírnevesek is, mindig sötét szellemek.

Örömeink is a javából valók legyenek.

Örömeinknek ideális elve a jóság, a törvény. Ha azt mondom, örüdeni, élvezni akarok, ezzel csakis az objektív törvény alapjára s nem a szubjektív vagy pláne érzéki élvezetek zsombékjaira állok. Nem érzéseim csiklandozását állítottam föl az erkölcsi világnak mormájául; — milyen norma lehetne ez az idegrezgés, mely ma ilyen, holnap olyan? — hanem magamba akarom fölvenni azt az ideális tartalmat, melyet a törvény harmóniából, erőből, lendületből, energiából magában rejt. A törvény révén közelítem meg az ideális javakat; a törvény révén fejtem ki magamban a szép, nemes s gazdag élet energiáit; a törvény útján jutok el a legmélyebb élvezeteknek közösségébe. Nekem az erkölcs egy ideális világ, melyet nem én teremtek; melynek szálait, mondjuk inkább köteleit (kötelességeit), nem én sodrom; ez erkölcsi világnak teremtő s alakító elve nem az «én», hanem ezt az «én»-t beállítom az erkölcsi, ideális világba s nemcsak javainak élvezésére, hanem felső befolyásainak, mindmegannyi segélyeknek, befogadására készen állok. Értelmem s akaratom egy felsőbb, ideális világ régiói felé fordul.

Ez alapon emelkedik föl lelki szemeim előtt, akár csak az Alpesek láncolata egy forró júliusi vasárnapon, az erkölcsi törvény impozáns fölségben; ünnepel rajta az eszmék méltósága s vállain pihen a legfőbb akarat impériuma. Akik ezt látják s ezt érzik, azoknak tiszta örömeit az erkölcs iránti tisztelet éleszti; mellettük jár a hűség, mint megfoghatatlan öröm, s az áldozat, mint elpusztíthatatlan öröm. Ezek azok, kik tudnak morzsákon élni s mégis örövendezni, s tudnak a kardért, a küzdelemért mindent becserelni; mert «wer nicht von Brosamen und Almosen leben und für ein Schwert alles entbehren weiss, ist nicht geschickt zum Dienst der Wahrheit» (Hartmann). De morzsákon élni s kardért rangot, jóllétet föláldozni csak azok képesek, kik előtt a törvény

mint szent, sérthetetlen s ugyanakkor bajon s küzdelmen át boldogító akarat mint érvényesülő, legfőbb akarat lebeg.

Az élvezetbe pedig, melyet a szépség támaszt, elvül az ideális jót állítom. «Kraft will ich in die Schönheit, nicht geistlosen Kult des Ewig-weiblichen», mondotta találóan egy német kritikus. Képzeletünknek nem szabad modern műteremmé válnia, melynek legmagasabb eszményei a női «akt»-ok ; látjuk, hogy ezen a lejtőn csúszik le a modern festészet mind mélyebben a hárem kultuszába, s ezzel egy beteges, egyoldalú, lehetetlen irányba, mely inkább szenvelgés, mint alkotás. Azt az esztelen, tomboló élvezetszomjat sem választom életem irányítójául, melynek tüze a láznak heve, s mely azt gondolja, hogy a Leibniz-féle elvet: «in omnibus est symmetria, harmonia et quaedam geometria», épen a lét legkomplikáltabb s legkényesebb kiadásában, a pszichében, lehet ignorálni. Eszmei tartalmat, törvényt és erőt sehol és semmiben sem szabad, sehol semmiben sem lehet ignorálni. Aki ezeket ignorálja, vagy a criticizmus által elsötétíti, az rossz szolgálatot tesz az életnek, mert aláassa az erőteljes létnek s fejlődésnek gyökereit, s azután maga is elpusztul skepszisével, kritikájával együtt, mint ahogy elhervad az elődsdi növény, ha a tölgy elpusztul.

Korunkat sokan dicsérik, sokan meg gáncsolják ; abban azonban mindannyian megegyeznek, hogy szegények vagyunk jellemben s jellemekben. Hogyan segítsünk e szegényletes szegénységen? Scipio a nagy férfiak szobrai alatt élesztette föl erényeit ; nálunk a szobor már nem teszi, mert éjt borít szobrokra s a történelem nagy emlékeire az agnózis és skepszis ; nekünk előbb a napra, az ideális elveket fölismerő s elismerő világnézetre van szükségünk ; mihelyt az fölragyog lelkünkben, akkor a szobrokat is megértjük, s a szobrok által jelzett nagy elveket s nemes életet magunk is átéljük.

Az élet korszakában.

(1905)

Elment fölöttünk a nyár, virágai elszáradtak, kalászos tenger helyén száraz tarló ijeszt. Szótlan lett a határ, s ami szó van benne, nem édes az, hanem érdes ; fülemile nem csatog a virágos berekben, csak szarkák karattyolnak a nyárfákon s az akácoshán ; a pacsirta nem szántja a halavány kékséget, s helyette énekel, azaz hogy cirpel a szöcske s

serceg a sarjában, mintha ollókat sercegetne egy láthatatlan s fáradhatlan köszörűs. Disztelen lett a mező ; az aranykalászkok mögül nem kacsint felénk a búzavirág égbék szeme ; kopasz lett az ünneplő pipacs, izzó pártáját elvesztette s apró mákszemeiből nem kérünk a ropogós kalácsra. A napsugárnak is letört tüzes éle ; későbben kel, korábban nyugszik le ; munkájának java részét elvégezte ; attól hull már az akác sárguló levele, attól cukrosodik a szőlő, édesedik az alma s barnult meg a munkabíró parasztnak arca, nyaka és keze.

De ha el is változott a határ, ha fordult is nagyot a föld, ha fészereit kiadta a nap, s színbe, zamatba, illatba, lángos lisztbe, fűszeres táperőbe fektette : a mi hevünk, szívünk heve le nem hűlt, a mi napsugaraink ki nem aludtak, a mi virágaink el nem hervadtak, a mi énekeink el nem hangzotak ; nálunk egyre tavasz s nyár van egyben. Mi az élet tavaszában, az erőszerezés, a jellemképzés nyarában állunk ; mi az élet legfontosabb korszakát éljük s az iskolaév kezdetével e fontos korszaknak új váltójához értünk.

No ha így van, akkor hát kész a program : aki tavaszban áll, annak lelke friss legyen és harmatos, aki az erőszerezés, az átalakulás nyarát éli, annak szíve teljék el a nagy hivatásnak érzetével, az álljon a munkába s fogja meg két kézre az ugyancsak fontos föladatot, hogy ember váljék belőle s még pedig a javából.

E program alapján köszöntlek téged, «Zászlónk»-nak ifjú hada ; sejtelmes lélekkel nézlek, nézlek és tisztellek ! Ne vedd hizelgésnek vallomásomat, hisz én többet látok mint te ; szemeim előtt vonulnak el nagy hivatásod, lelkesülésed, harcaid, vágyaid, reményeid, kísértéseid, veszedelmeid ; a veszedelmek mögött ott sötétlenek örvényeid, ott ijesztenek hajótöréseid, s e szemlélet, ez öröm s e kín lelkemben egy forró vággyá olvad össze : bár élnéd át ifjúságod hosszú tavaszát s az erőszerezés sok ezer napszámú nyarát úgy, ahogy azt hited s kötelességérzeted parancsolja, ahogy azt gyermeki szereteted s ifjú reményeid sugallják ! Bár élnéd át mint életednek legfontosabb s igazán nagy korszakát.

Van kétféle nagy korszak.

Az egyik nagy önmagában, a kifejtett erők hatalmában az érvényesülő tehetségek szívárványos glóriájában ; a másik nagy, mert a jövő nagyiségének s boldogságnak rakja le alapjait ; mindkettő nagy egyaránt, mert nagy kötelességeket teljesít.

Az ifjúság életét ez utóbbi értelemben mondom nagy korszaknak.

Nagy, mert nagy kötelességeket teljesít ; nagy, mert a jövő, erőteljes, nemes férfiület alapjait rakja le.

Ennél nagyobb művet nem ismerek. Nagyobb ez, mint Rafael vagy Michelangelo műve, amennyivel a lélek több mint a vászon s a kő, s amennyivel az erény több mint a vonal s a szín. Nagyobb mű mint Kolumbus vállalkozása, ki csak tengeren túl keresett új világot, mely végre is megint kő, sár meg por volt ; mialatt mi a boldogság szigetei felé evezünk, melyekről az örök élet virányainak szasszafrasz illata leng felénk. Nagyobb mű, mint a népfőlszabadítók harca, mely az alkotmányos, tehát külsőséges, jogi élet kereteiért folyik ; mialatt mi harcot vívunk, mely lelkeket szabadítson, érzést nemesítsen s az öntudatos én-t az egész mindenség fölé emelje értékben s lelki erőben.

Ily mű ugyancsak nagy alkotás ; értékében versenyen kívül áll ; kihatásaiban örök. Fogj hozzá tehát rafaeli ecsettel, michelangelói vésővel, kolumbuszi merészséggel s a népszabadítónak áldozatos bátorságával. Vagy ha túlnagyhangzású neked ez a beszéd, megmondom egyszerűbben : fogj hozzá ihlettel s maradj meg benne kitartással. Ihlessen az Isten, s erősítsen a törhetetlen kötelességérzet.

Az ihletből van elég ! Szemeim előtt lebeg Rafaelnek egy ideális alakja e fölrással : «Numine afflatus», Istennel telt. No hát ilyenek vagyunk mindnyájan, ha szívünk tisztaságát óvjuk s ha hitünkkel s ideális célzatainkkal nemcsak töltekezünk, hanem összeolvadunk. Lelkek vagyunk, kiket Isten telít és emel.

Az ihlet nyomában a kötelességérzet sem marad el.

Kívált, ha nem állunk elszigetelve, hanem válllvetve vívjuk az erény harcait. Olvadjunk egybe mindnyájan a nemtelenség s a léhaság elleni küzdelemben. Ha egybeolvadunk, legyőzhetlenek leszünk. A küzdelem egysége nagy és szoros kapocs ; szorosabb minden programnál, erősebb minden pártsterű közösségnél ; ez teremti meg a lelki egységet, ez biztosítja a sikert.

Legyen tehát ez iskolaév a nagy kötelességteljesítés éve ! Dolgozzunk benne serényen szebb, biztatóbb jövődönk alapjain !

A szerető Terézia.

(1915)

Az Isten Szent Terézben egy fölséges lelkivilágot s gazdag, mély érzésű életet alakított ki, de azt nemcsak kialakította, hanem azt a kereszténység elé ki is tárta, hogy abba elmélyedjünk, azt tanulmányozzuk — no, meg élvezzük ! E csodavilággal foglalkoznak misztikusok és aszkéták, a lelkiélet térdenálló mesterei s hitetlen pszichológok, Rodriguez épűgy, mint Ribot vagy Leuba vagy Marcel Herbert. Nem is csoda, hogy a csodát nézik s hogy kutatják, s azután egyre hajtogatják a csodálkozás s a bámulat nyelvén, hogy «páratlan», «eredeti», «őserős», hogy «mély és színes és gazdag és meleg». S igazuk van, mert ily lélek ugyancsak ritkaság, s ily élet, ennyi bensőséggel és tűzzel s ennyi energiával s gyakorlati érzékkel második, hasonló kiadást nem látott. Változatosság s gazdagság tárul szemeink elé Szent Teréz lelki világában, akár a mélybe nézzünk, hol az öntudat alatti természet titkaiból szövődik a léleknek az a finomsága, mely az Istennel való érintkezésre annyira alkalmas ; akár a magasba nézzünk, hol az egyéni alakítás eredetiségén s tökéletességén akad meg tekintetünk ; akár a praktikus életet vegyük szemügyre, hol az energia kegyelmei dolgok intézésében, rendházak alapításában, emberekkel való érintkezésben érvényesülnek : mindenütt a lelkivilág nagy stílje lép előnk, mely pazarul vesz igénybe mindent s még sem fogy ki semmiből.

Hál' Istennek, hogy Szent Teréz maga írta le életét. Ilyen életet más úgy sem írhat le ; csak az írhatja le hozzávetőlegesen, aki azt átélte a maga monumentális nagyságában. Annál is inkább, mert ez élet monumentális nagysága nem a külső művekben, — mi a külső mű az élet tartalmával szemben? — hanem ott, az élet igazi színterén, a lélekben, az öntudatban van kítárva és kifejtve. Ami Teréziában végbement, az nem világtörténelem, hanem világfölnyes s minden történelemnél nagyobb, mert istenült lelkiségnek folyamata. Az az élettartalom változatosságra s értékre nagyobb, mint az, mely az egész akkori Spanyolország magán- és közéletét kitöltötte ; ami Teréz lelkét látomásokban s intuiciókban emeli, az többet ért, mint amit a salamankai s toledói egyetemek doktorai kigondolhattak, s több boldogság és hevülés volt benne, mint Andaluzia összes szerelmes menyasszonyainak lelkében : épen azért az ily életnek csak az lehetett a megírója, aki volt a választott megtapasztalója : ő maga.

Már most, hogyan jellemezhetném úgy legáltalában Teréziának lelkileti irányzatát s annak a sajátos eredeti lelki-ségnek alapvonását? Gondolom úgy, ha mondom, hogy Teréziának valami páratlanul finom érzékenysége volt az istenivel szemben ; annak következtében megvolt benne az a *lélek-szövet*, melynélfogva az Isten behatásait fölfogta, s az a *belső, lélek-fajbéli rátermelés*, hogy a szoros kapcsolat közte s az Isten közt egységgé, önkívüliséggé, azonosulássá fokozódjék, az Apostol szava szerint: «Élek én, már nem én, hanem Krisztus él énbennem».

Ez a finom lélekszövés, ez a fajbeliség kezdetben az öntudat alatti mélységekben rejtett s nem lett nyilvánvalóvá. Csak később emelkedett s lépett a lélek, a jóakarát öntudatába. Miután sokáig közönséges s inkább száraz s küszködő életet élt, bizonyos behatások alatt elmélyedővé lett. annak következtében azután összes érzéseiben finomodott s nagyon érzékennyé kezdett lenni Isten, lelkiség s kegyelem lágyabb érintései iránt is. Terézia ez úton fejtett s a női lélek pszichológiájával beleállt a szeretetnek, vagyis az odaadásnak s az önmagátadásnak iskolájába ; odaadta magát Istennek s Krisztusnak egészen. Ez nem egyszerre történt ugyan, mert mindenhez s így a szeretetnek radikális kifejlesztéséhez is idő kell, de végre is megtörtént, s ő azzá lett, amivé lennie kellett, Krisztus jegyesévé. E lelkiállapot jellege az, hogy a szeretet kizárólag egyre, vagyis Krisztusra irányul, s úgy lesz az övé, hogy már nem magának, hanem annak az egynek él, sőt, hogy már nem magában, hanem abban az egyben van.

Természetes, hogy ezt lélek s érzés szerint kell érteni, s nem test szerint ; jóllehet a szeretetnek s az odaadásnak kitüzesedései azután testi állapotban is nyilatkoznak. Ezt jelzi maga Szent Teréz életrajzának 29. fejezetében, ahol leírja szívének általszegezését : «Az angyal, írja ő, arany lándzsával, melynek hegye tüzes volt, átverte a szívemet úgy, hogy néha fenékiig belém döfte azt ; mikor megint kihúzta azt, úgy tetszett, mintha szívemet belső részeimmel együtt kirántaná, s ilyenkor egész valómat az Isten-szeretet hevével töltötte el . . . » Ez nem testi, hanem egészen lelki fájdalom, jóllehet a testnek is van benne, még pedig nagy része.

Szívvél-lélekkel, testestül-lelkestül Krisztusénak lenni : ez a szűzies szeretet páthosza. A szerető lélek így megszűnik magáévá lenni s Krisztusévá lesz. A léleknek ezt a magából való kivetkőzését s az örök szeretetbe való gravitálását s abban való elmerülését Szent Teréz az ima fokainak ecsetelé-

sében jellemzi. Az ima ugyanis, a maga valóságában közlekedés Istennel, törekvés s közlekedés feléje, kapcsolódás vele s elmerülés benne. A léleknek az Istent kell vennie, benne elmélyednie s benne végleg megnyugodnia. De aki ezt akarja, annak ki kell magából lépnie s abba a másikba, az Istenbe belehatolnia. Csakhogy önmagából csak az lép ki, aki saját maga lelkének fenekéig lebukik — aki önmagába száll, még pedig oly mélyen, hogy saját magának s öntudatának a végére ér, s ott azután egy más végtelen öntudattal érintkezik. A XIV. század misztikusai ezt úgy mondták, az ember «in indepicto fundo cordis sui», az öntudat végleges fenekén megtalálja az Istent, hogy ott maga megszűnik s mégis folytatódik abban a másikban, hogy megszűnik korlátolt önösségében s folytatódik önzetlen, igaz szeretetében. A szeretet a léleknek arra felé való folytatása, ahol már nincs belőle, ahol már megszűnik korlátolt végessége. A szeretet kihúzza az embert önmagából, s ott is van általa, ahol különben nincs léte szerint. A szeretet a határolt lelket határtalanná teszi. Mikor korlátolt létének s önösségének arra a fenekére bukkant, ott akkor megérzi a nagy vonzásokat, az örvények forgóit, melyek őserővel szakítják ki a lelket önmagából s viszik kitölthetetlen szomjjal s mohósággal, hogy azután elnyeljék a magából kikelt s Istenbe merült öntudatot végleges boldogságban !

Szent Teréz e folyamatot s annak fokozódásait így jelzi : «megnyugvás, egyesülés, elragadtatás». E folyamatban a szerető lélek fokozatosan kivetkőzik magából, kivetkőzik képzeleteiből, okoskodásainak formáiból, s minél jobban kivetkőzik, annál közvetlenebbül öltözik fénybe s tűzbe. Ekkor azután egyszerűsíti az értelmi élet folyamatait, s így egy-egy meglátással, egy-egy cikázó intuícióval tovább ér, mint az okoskodás köves útjain járó, fáradt tudósok. Ezek a meglátások kitöltik egész lelkét s mondanak neki mindent. Így például Szent Teréz is néha csak Krisztus kezait látta, s azoknál időzött kimondhatatlan kedvveléssel ; máskor csak Krisztus arcát látta, máskor meg csak gyémánt sziporkázású fényességét s abban elmerült egészen.

Azonban ez értelmi funkció, ezek a meglátások is másodrendűekké válnak abban a mértékben, melyben növekszik a léleknek Istennel való kapcsolódása, s a tényleg uralkodó s kizárólagos belső tartalom az ilyen lélekben végre is az Isten szeretete lesz. A szeretet egymaga tölti ki a léleknek öntudatát ; egyszerű és tiszta szeretet az, mely főlemészt

és szinte megsemmisít, úgy hogy a lélek már nem is gondol másra, sem magára, hanem csak szeret. Szeret mikor imádkozik ; szeret mikor ír vagy dolgozik. Nem azt kérdi, hogy miért szeret, csak azt tudja, hogy szeret.

Szent Teréz ily fölséges, szerető lélek volt ; belső öntudata szeretet, belső, lelki tartalma tűz, ének s boldogság volt.

Ez volt sok küzdelme, keserve, gondja s munkája közben is. Mert ami a legcsodálatosabb e sajátos csengésű s ruganyosságú lélekben, az a kitüzesedés s az elragadtatás mellett a tetterő, a gyakorlatiasság iránt való érzék ; nála a szeretet nemcsak megnyugvás, hanem munkásság is ; nemcsak élvezet, hanem cselekvés is volt. Terézia elragadtatásokban úszott, de azért telítve volt energiával ; lángolt és szeretett, de az esze a földi dolgokat is szemlélte, s a keze ügyes volt, tizenhét kolostor alapításában s a rendi dolgok s személyi ügyek igazgatásában. Terézia kitöltötte női szívének szeretet-igényeit ; szeretett, ahogy csak szeretni lehetett, s amellett mindent tett s teljesítette a leggyakorlatibb s legközönségesebb kötelességeket. Ez az a nagy stíle a léleknek, mely szolid alapokra épít s egyszerű vonalait szédlítő magasságokba húzza ki ; földön áll s égbe ér ; ember, de isteni ; nő, de Krisztus jegyese.

Ez a bepillantás Terézia lelkébe, töltsön el tisztelettel a szentnek fölségesen titokzatos belső világa iránt ; de hangoljon bizalomra is abban a föltevésben, hogy az Isten azért enged bepillantást az ily szép, csodás világba, hogy a saját lelkünket annak képére s hasonlatosságára alakítsuk. Végre is nem tagadhatjuk, hogy szeretni mi is tudunk, hogy a szeretet nekünk is igény és boldogság.

Hitoktatóink apostolkodása.

(1916)

Elszorul a szívünk, ha végignézzünk a világon s beletekinünk kultúránkba, attól, hogy mily kicsiny még mindig az Isten országa, — hogy mily kevésbé vagyunk még testvérek, s hogy az a «Miatyánk» ajkainkon még csak vágy és program, de még nem oly szándék és indulat, mely szerint igazodnék a világ. Kicsiny az Isten országa, akár kiterjedését nézem, hiszen az emberiségnek alig egy harmada tartozik valahogyan hozzá, akár ha a mélységét veszem, s ha azt nézem, hogy mennyire hatotta át a lelküket s a közszellemet.

Pedig hát ha az Isten országának egyetemességét vagyis katholicitását valljuk, mennyivel inkább kell vallanunk átalakító, nevelő s a lelkek mélyébe ható erejét, — mondjuk kovász-voltát, mint ahogy azt a szentírás hirdeti. A lelkekbe kell hatolnia minden igéjének, kő-repesztő — azaz, hogy szív-repesztő — gyökönkévé kell válnia minden igazságnak s így átalakítania a világot. Hol tartunk még ettől?!

Már most bizonyos, hogy ennek a hódító s átalakító munkának sokféle eszköze van, de nem félek ellentmondástól, ha azt állítom, hogy a főeszköze a tanítás s a nevelés, bármily módon történjek is az, akár élő, akár írott szóval — no meg aztán sugárzó élettel; ha pedig aztán külön a tanítást veszem, akkor legfontosabb ágának az iskolai oktatást tartom.

Sokszor elfogódom e köznapi igazságtól, kiváltképen pedig akkor, ha azt látom, hogy mi minden áll az egyházi életben előtérben, s mily szerényen húzódik meg címek s méltóságok s funkciók s reprezentálások mögött a legfontosabb érdek, a keresztény tanítás s annak leglényegesebb eleme, a katechézis! Ilyenkor úgy látom az egyházat, mint egy gúlát, mely magasba emeli ormát s melynek hatalmas, csillámos s kristályos kockáin csillog-villog a napsugár, de amely voltaképen mégis csak széles s igénytelen alapjai által foglal tért. Ez alapok az apostolok és próféták, a katechéták és prédikátorok . . . az ősrégi «fundamentum apostolorum et prophetarum».

Eszerint a legfontosabb szolgálatot akkor tesszük az egyháznak, ha tanítunk, s az igazán lelki életet élő papok ezt a földadatot először is mint nagy lelki szükségletet érzik s csak másodsorban mint kötelességet. Mi legyen a pap, ha nem lelkész, s lehet-e lelkész, ha nem tanít? S mit használ a világnak a papság összes diplomáciája, politikája, adminisztrációja, ha nem hirdeti az evangéliumot s ha elsősorban «nem töri meg a kenyeret a gyermekeknek, kik azt kérik»?

Ügylátszik, hogy főleg a mi régebbi szemináriumai nevelésünk, bár e tételeket mindig vallotta, mégis elhanyagolta a tanításra, a katechetizálásra való kiképzését. A katechézis még 20—25 év előtt is csak kis részét képezte a pasztorálisnak s a pedagógiai kiképzésre épen semmi, vagy pedig csak nagyon is kis súlyt fektetett.

Érdekes e részben <Jochamnak> a jeles bajor lelkipásztornak s később freisingi morális-tanárnak nyilatkozata, aki önéletrajzában e részben az egész egyházi nevelésnek képét

adja. «Memoiren eines Obskuranten» című művében azt írja, hogy jöllehet ő a müncheni Georgianumban — ez az ottani szeminárium neve — s az egyetemen tanult, mégis felszentelése után teljesen készületlennek látta magát a katechetikában, s hogy ez volt átlag az ifjú papok sorsa úgy a müncheni, mint az augsburgi s passauai egyházmegyékben. Első állomása Altdorf volt, ahová mikor megérkezett, plébánosát betegen, ágyban fekvé találta. Másnap, — mint ő írja — mikor a misére beharangoztak, egy borotvált képű világi ember jött érte, hogy a templomba kísérje, aki azzal mutatkozott be, hogy «én leszek a maga tanítója». Jocham fölhalálta magát s azt válaszolta: «No, abban igaza van, hogy az én tanítóm lesz, mert ami az iskolatartást illeti, érzésem ugyancsak rászoruló jó tanítóra». A tanító természetesen szabadkozott, hogy nem úgy értette, de Jocham meg viszont megmaradt mellette, hogy csak legyen a kántor az ő tanítója is. «Magától akarom megtanulni, — folytatta — amit semmiféle főiskolán meg nem tanultam, t. i. azt, hogy hogyan kell tanítani». S ez volt a legokosabb, amit tehettem — folytatja. A tanító erről mindjárt az első alkalomkor meg is győződött, mert első katechézisének után azt mondta a tudakozó plébánosnak: «A káplán úr a felhők közt jár, a gyermekek meg nem értik, s azért nem is tudnak kérdéseire felelni». Ezt a plébános meg is mondta aztán Jochamnak s figyelmeztette őt arra, hogy aki a magas iskolából kikerül, annak megint meg kell tanulnia azt, amit ott elfelejtett, meg kell tanulnia a népnek, főleg pedig a gyermekeknek a nyelvét; mert nagy stúdium kell ahhoz, hogy valaki az örök igazságokat s az isteni tanokat, melyeket skolasztikus nyelven tanult, a nép s a gyermekek nyelvén adja elő, még pedig úgy, hogy a gyöngébbek is megértsék.

Ezentúl — folytatja Jocham — mindennap elmentem az iskolába, nem annyira a gyermekek, mint magam végett, s ott megtanultam a derék tanítótól, hogy hogyan kell tanítani. Aki nem tudja, hogy milyen gyámoltalan s ügyetlen kivált a falusi gyermek, mikor iskolába kerül, annak fogalma sincs, hogy mily fáradságba kerül valamit a fejébe vernünk. Némely gyermeknek szinte a száját kell megnyitnunk. E tekintetben egy nagyon mulatságos esetre emlékszem. Az első osztályú gyermekek közt volt egy fiú, aki egy magányos tanyáról való volt. Ezt szülei azzal indították útnak, hogy az iskolában fecsegni nem szabad. Nem is nyitotta ki a száját, bármily biztatóan s szívélyesen szolt is hozzá a mester. Ez

azzal kezdte, hogy kérdezgette a gyerekeket, szívesen jöttek-e az iskolába, akarnak-e valamit tanulni? A gyermekek mind kivétel nélkül készséggel válaszoltak, hogy igen, nagyon is, de a tanyai gyerekből nem hozhatott ki egy kukkot sem. Másnap a tanító megint kérdőre fogta a kis tanyait, hogy hát otthon van-e édesatyja? Mit csinál az anyja? Kapott-e valamit enni? De hiába. A tanító letérdelt a pad mellé is, ahol a gyerek ült, hogy minél bizalmasabban szólhasson hozzá, de nem bírt belőle kivenni semmit. Így múltak a napok. A többi gyerek azalatt már néhány betűt is megtanult, a tanyai ifjú azonban zárkozottan ült a helyén. Egyszer a tanító megint letérdelt a néma kis szfinxhez, hogy kicsaljon belőle csak egy igent vagy nem-et is, s akkor észrevette, hogy a gyerek ruháján kecskeszag érzik. «Ügy-e, — kérdi rögtön a tanító — kecskétek van otthon?» «Igen, — pattant föl a gyerek — kecskénk van, s a kecskének szarva is van!» s ez idő óta a varázslat megszűnt, a gyerek beszélt, tanult s lépést tartott az egész osztállyal. Ezt a történetet — zárja be elbeszélését Jocham — soha sem felejttem el, s ez mutatja, hogy minden embernek s emberkének zárt lelkéhez van egy kulcs, csak meg kell azt találni. De ezt nem lehet könyvekből megtanulni.

Erre csak a való élet s ez esetben maga az iskola, a gyakorlat tanít meg minket. A katechétának is itt kell tanulnia, még akkor is, ha bejárta Rómát, Tübingent és Oxfordot; igazi pedagógiát csak a gyerekek közt, nem tőlük, de rajtuk tanul meg. Amit a mi theológusaink a pedagógiáról s katechézistről a szemináriumokban vagy az egyetemen hallanak, az mind csak tájékoztatásul s bevezetésül szolgál, de magára a tanításra csak az iskolabajárás teszi alkalmassá az embert. Ezt az iskolabajarást természetesen már a kispapoknak kell gyakorolniuk, mert valamint üszni az ember csak a vízben tanulhat meg, úgy tanítani, katechetizálni is csak az tanul meg, aki a tanítást hallja s az eljárást s bánásmódot látja és szemléli.

Szentigaz, hogy a fiatal pap minden jó tanítótól rendkívül sokat tanulhat, miután ez utóbbi épen a tanítás s a gyakorlat által oly ügyességet szerzett magának, amely a papnak hiányzik, bármily kitüntetéssel tette is le filozófiai s theológiai vizsgáit. A jó tanítók érzésben méltán fölényüket éreztetik; de az nem baj, miután igazuk van. A baj az volna, ha a lelkész, ki érzésben inferioritását érzi, nem törekednék abból kiemelkedni. Mintahogy a tanítónak is ez a

főlénye nem a preparandiából s a Herbart-i vagy Willmann-i pedagógiájából, hanem az életből való, úgy kell a derék papnak is az élet iskolájába, a gyakorlati előadásokra járnia, hogy igazi tanítóvá, vagy a szó meglepő értelmében, mesterré váljék. Ha a lelkész maga is derék tanítóvá válik, akkor tudja majd megbecsülni e hivatás magasztosságát, s gondolom, hogy akkor megteszi majd azt is, amit Németországban tesznek a kitűnő lelkész-katechéták, hogy kiválasztják az arra alkalmas fiúkat s előkészítik őket a preparandiára. Így szül hivatás hivatást!

Az apostoli ember új miliőt teremt maga körül; valahogyan a lelkét sugározta ki. De ha ez igaz, akkor szükségképpen az apostoli lelkésznek nemcsak temploma, oltára, a szószék s gyóntatószék iránt lesz érzéke, az apostoli tanításnak e szakramentális kiindulópontjai iránt; de ép oly apostoli érzéke lesz az iskola s a katechézis iránt, hol a lelkipásztori igehirdetésnek, a tanításnak s erkölcsi nemesbülésnek munkája nem szakramentális alakban ugyan, de hathatósan folyik, még pedig oly egyszerűségben s igénytelenségben, hogy az ember nem lesz hiú tőle. Erre van szükségünk elsősorban, s ezt mondotta Szent Pál is: «És némelyeket Isten az anyaszentegyházban először apostolokká tett», (I. Kor. 12, 28), s az ige szolgálatát teszi első helyre, midőn mondja: «Mi pedig az imádságban és az ige szolgálatában leszünk foglalatosak» (Ap. Cs. 6, 4). Az ige szolgálatának ezidőszent, de gondolom, máskor is, a leggyakorlatibb s ép azért a legszükségesebb alakja s módja a gyermekek katechetizálása.

A tisztaságról.

(1918)

K. H. ! A világháború sok-sok ellenséget zúdított ránk, kiknek ereje azonban fiaink vitézségén megtört; reméljük, hogy az áldott béke is Isten irgalmából nemsokára részünk lesz, s akkor az ellenségek is baráti jobbot nyújtanak majd egymásnak s az Írás szava szerint az igazság s a békesség megcsókolják egymást. De vannak ellenséges hatalmak háborúban s békében egyaránt, melyek következetesen ássák a nemzet sirját, amennyiben gyöngítik erejét s elnéptelenítik falvait; — hatalmak, melyek megrokkantják a férfi-erőt s magtalanokká teszik azokat, kiknek édesanyákká kellene lenniök, — melyek leperzselik a fiatalság virágát s fáradtá s unottá teszik még

az élet harcai előtt is a küzdelemre hivatott nemzedéket. Ezek ellen a hatalmak ellen is kell küzdenünk, hogy helyünket megálljuk, nem fegyverrel ugyan, de lelkierővel, nem halált osztogatva, de életet védve s életet támasztva. Ezt a harcot főleg most a világháborúval kapcsolatban kell nagyobb kitartással s odaadással vívnunk; mert mit használna, ha a csatatereken győzelmet aratván, önmagunk lelkivilágában, az élet harcterein legyőzetnénk, — mit használna, ha a külső ellenséget levernők, de azután elfogynánk, szétmállnánk s elernyednénk, — ha nem idegen nemzet fegyvere, hanem a belső romlás lenne úrrá felettünk, — ha, hogy hasonlattal éljek, nem a csaták villáma hasítaná szét s döntené le a keresztény Magyarország tölgyét, hanem ha szű örölné s a rothadás undora lépne az élet, az erő s a szépség helyébe?!

Hogy mi legyen az a minket háborúban s békében egyaránt fenyegető veszedelem, mindnyájan gyaníthatjátok: nem egyéb az, mint az élet egész vonalán jelentkező erkölcsi züllés. Van ugyan ez erkölcsi züllésnek is sok alakja, de mi ez alkalommal csak arra a veszedelmes irányára akarunk rámutatni, mely mint tisztátlanság s szemérmertlenség, mint a nemi élet szertelensége, s a nemi ösztönök erkölcstelen s istentelen föl-szabadítása pusztít köztünk egyeseknek s a családoknak, a társadalomnak s a fajnak romlására, s e részben három pontba foglaljuk össze hozzászót, k. h., intézendő intelmeinket s buzdításunkat, lelketekre kötven, hogy

I. tartásotok meg a tisztaságot,

II. óvjátok meg házasettekek szentségét,

III. küzdjetekek vállelve a nyilvános erkölcstelenség ellen.

I.

Az ember a maga ösztönös világában az érzékiséggel szemben a leggyöngébb; itt támad legnagyobb ellensége, itt fakad föl lelkének legegétőbb sebe, a tisztátlanság. A magyar egyházi nyelv ezt paráznaságnak hívja. Ez az ősi ellenség kíséri a bűnbeesett embert s emberiséget a világ útjain mint rettetes árnyék. Ez a bűn abban áll, hogy az ember nem él testével az Isten akarata szerint, hanem visszaél vele, — érzékiségében, ösztöneiben szabad teret lát a kéjelgésre s a nőben csak eszköz keres e kéjek kielégítésére, — testet lát benne s nem lelket, vagy ha lelket is, hát csak büntársat.

A szentírásnak szava mennydörgéssé növekszik, mikor a bűnt korholja s átokká lesz ítélete, mikor a földet uralma alá

hajtó testnek s az általa elromlott léleknek igazságot szolgáltat: «Az egész világ — mondja az Írás — gonoszban fetreng» (1. Ján. 5, 19.) s ismét: «Mind, ami a világon vagyon, test kívánsága, szemek kívánsága s az élet kevésége, mi nem az Atyától, hanem a világtól vagyon» (1. Ján. 3, 16.). Ezzel szemben Szent Pál a keresztényektől elvárja, hogy «a parázñaság pedig s bármely tisztátlanság ne is említették köztetek» (Efez. 5, 3), s a korinthusiakat inti, hogy «jó az asszonyt nem illetni; a parázñaság eltávoztatásáért azonban mindenkinek tulajdon felesége legyen, s mindenkinek tulajdon férje legyen» (1. Kor. 7, 1 2), hogy az egész kereszténység tiszta nemzetség legyen, melynek tisztaságát a szemérem tükrözi és őrzi.

A szemérem a lélek finom érzéke, mely a lelkiismerettel mint érzés párosul s mely megnyilatkozik bennünk, valahányszor ösztöneink az erkölcsi törvény korlátainak áthágására nőgatnak, s mely, ha vétkeztünk, mint szégyen és röstelkedés jelentkezik bennünk. Előzőleg tehát a szemérem a helyes irányt érezteti meg velünk s a rossz csábok s sugallatok útvesztőiből az erény s a hősiesség útjaira segít; a bűn elkövetése után pedig a szégyent küldi ránk, nem azért, hogy szégyenben maradjunk, hanem ellenkezőleg, hogy fölkeljünk. Nagy segítsége ez a léleknek, melyet nem szabad gyöngítenünk, még kevésbbé szabad azt kiirtani akarnunk. Nincs erkölcs szemérem nélkül, s ha a kultúra vagy a közelet a szemérmet sérti, ha azon túl vagy ez ellen akar szokásokat vagy divatokat behozni, ha a szemérem alól való felszabadulást haladásnak tartja, nagyot téved s a legfinomabb élet máza s látzata dacára is a lelki eldurvulás s az erkölcsi elvadulás útjaira tér.

Az ember bűnös lehet, de addig, míg szégyenkezni tud, romlott nem lehet; romlottá akkor lesz, amikor szégyenkezni elfelejt. Ez áll elsősorban a nemi életéről. A szemérmet Isten az érzékiséggel szemben állította bele a lélekbe az erény oltalmára s az akarat segítségére.

1. Ápoljuk azért a szemérmet s a tisztaság érzékét először is gyermekeinkben. Mint minden jót, ezt is nevelnünk kell. Mindenkiiben megvan erre az alap, de azt el lehet hanyagolni s az érzéket el lehet durvítani, úgy hogy szemérmetlen szokások csúszhatnak be a növekvő gyermek s fiatalság magatartásába. Nem szabad ezzel szemben hivatkoznunk a nyers s durva természetre, s azt gondolnunk, hogy ami természetes, az mind szép és jó is, hanem művelni kell a természetet, mint ahogy műveljük a földet s nem érjük be tuskével s bogáncssal;

pedig ezek is az anyaföld termékei. Azt se mondogassuk, hogy a meztelenség természetes, s hogy a vad népek így meg úgy élnek. Mert hát hivatkozunk-e arra is, hogy írni, olvasni nem tudnak s hogy a vasszegekről azt hiszik, hogy azokat is, mint a búzát, csak a földbe kell elvetni, s lesz vasszeg-aratás? Azt se higgyük, hogy a műveltség fölöslegessé teszi a szemérmet, s hogy annak haladásával együtt jár ez érzés csökkenése. Ezek mind üres szavak s félreértések. Semmiféle műveltség nem teheti túl magát a fegyelmen, a mértéken, az önuralmon, sőt az igazi lelki műveltség épen az önuralomban s az egyéniségnek ösztönösség, ingerek és csábok fölé való emelkedésében áll. Biztosítsuk s őrizzük meg e nagy kincset gyermekeinknek!

2. Neveljük s óvjuk a tisztaságot s szemérmet a fiatalságban is. Az ifjúság az ébredő ösztön csábjai, a kíváncsiság ingerei s a rossz példák benyomásai közt nagy kísértéseknek van kitéve. Aki az erkölcsi züllés útvesztőibe nem akar kerülni, annak az Isten parancsolatainak sziklaalapjára kell állania s nem szabad ügyet vetnie senki szavára, ki az ellenkezőt hirdeti, legyen az író, költő, művész, bölcsész vagy orvos. Vesse minden ifjú a maga szívébe az apostol szavát: «A test okossága halál, a lélek okossága élet és békesség» (Rom. 8, 7). Aki tisztán meg akarja állni helyét, az ne vessen ügyet a világ rossz példájára sem, mely a tisztátlanság kloakáin át vezeti a házasság szentélyébe az ifjúságot, — az ne higgyen a lemondás gyáva sugallatainak sem, melyek azt sziszegik, hogy hiába minden, nem lehet megtartani az Isten törvényét: hanem boruljon le mindegyikük a régi lovagok példájára térdre s fogja meg két kézre az élet harcainak kardját s annak keresztben végződő markolatát, s szánja rá magát a harcra azzal a régi jeligével, mely imádság is, elszántság is, hit is, remény is, s mely azt mondja: tu adesto, te segíts meg; te, ki bírsz segíteni! Orvosi kuruzslásokra, melyek az ifjúság idegességét piszkos nemi étellel akarják gyógyítani, — emberekre, kik talán saját hajótöréseik öntudatlan mentésére is az akarat nevelésében s az ösztönök fékezésében bízni nem tudnak, ne hallgasson, ki a világot önmagában legyőzni akarja. Aki e hölcsék közül saját leányát a szabad élet prédájául odadobni nem akarja, az ne adjon tanácsot arra, hogy a férfiak szegény, tisztességtelen anyák leányait úgy nézzék, mint a törlőrongyot, melyet használnak, azután eldobnak s mennek kezét mosni, s mindezt az emberi méltóság hirdetésének s a kultúrának jegyében.

A legbiztosabb s csalhatatlan eszköz e tetőtől-talpig való tisztaságnak s erkölcsi átlátszóságnak megőrzésére a vallá-

sos élet, s csakis az; mert Isten kegyelme nélkül s a lélek energiáinak a kegyelemmel való kitartó s bátor közreműködése nélkül nincs tisztaság! Higgyék azt el fiaink! Higgyék el elsősorban azok, kiknek az a kegyelem jutott, hogy a család tisztessége, jó hitoktatók s gyóntatók révén a lovasias tisztaság szellemében sikerült iskolaéveiket átélni! Higgyék azt el akkor is, mikor megnyílnak szemeik s a nagy városok erkölcsi lazultságában az ideálokat elhomályosítva s piszkos írók s művészek degenerált érzéseiben lealacsonyítva s meggyalázva látják. Ismerjenek rá a testiségben a «vadállat képére», melyről a Titkos Jelenések könyve mondja, hogy «elcsábította a földön lakókat» (13, 14), s lássák a világ romlottságában a magában bizakodó s Istentől elfordult emberiség gyalázatát s önlealacsonyítását, mely a küzdelmes tisztaságot nem becsülte s ösztöneit követve kivetkőzött nemcsak méltóságából, hanem erejéből s egészségéből is.

3. De tartsa magát tisztán minden felnőtt is, férfi és nő egyaránt. Tudjuk, hogy a társadalom mai fölfogása más, s hogy a fékevesztett s szinte szertelenségbe átcsapott nemi élet hívei ezt kesernyés mosollyal hallgatják; de az igazság igazság marad, ha azt nem is fogadják el, s még inkább igazságnak mutatkozik be, ha a bűn rabságában nemzedékek s nemzetek rothadnak is el — mint ahogy rothadnak a mostaniak is — s ha életre, erőre s boldogságra csak nagy megtérés árán s útján juthatnak. Tisztaság és szemérem kell beléjük. A szeretetet s a szerelmet is a megbecsülés s a kölcsönös tisztelet hassa s lengje át; már pedig tisztelet- s kölcsönös megbecsülésnek a nemi viszonyban nincs helye szemérem nélkül. Akik enélkül közelednek egymáshoz, azok egymást gyalázzák s egymást mély lelki örömöktől fosztják meg. A férfi ösztöne szemérem nélkül olyan, mint a piszkos árvíznek beözönlése virágos kertekbe; nem jár annak nyomában lélek és öröm, hanem csak állati kielégülés. A nő pedig, aki szemérmetlenül dobja oda magát a férfi karjaiba, csak undort s megvetést ébreszthet s eljátsza a férfi becsülését s azzal a maga boldogságát. A férfi is csak oly nőt szerethet igazán, akit becsül s csak olyat fog becsülni, aki nőiességében tartózkodó és szemérmes, s kiből mindig megtalálja majd azt, ami őt kezdet óta vonzotta. A szemérmetlen nőre a férfi természetszerűen ráún s az újdonság ingerétől ösztönözve keres mást. Így látni, hogy mint minden életnek, úgy a nemi életnek is a tisztaság s a szemérem az alapja, — az veti meg a tartós összeköttetések s lelki kapcsolatok alapját, az bizto-

sítja a házasságok tartósságát s ezzel együtt a nő boldogságát s a gyermekek javát.

II.

A második nagy lelkiismereti érdek és kötelesség, melyre figyelmeteket felhívjuk, az, hogy óvjátok meg házas életek szentségét.

Az apostol azt írja, hogy «a parázñaság s bármely tisztátlanság még ne is említessék köztetek» (Efez. 5, 3); s hogy ez sikerüljön, azért akar ugyancsak tiszta, szeplőtelen házas összeköttetést férfi és nő közt. Ez összeköttetésnek lelke a szeretet s a hűség; szeretet az élet egész vonalán s hűség «holtomiglan-holtodiglan». A szeretet s hűség e fogadását tették egymásnak a jegyesek az oltár előtt s Krisztus nevében s az ő kegyelmével lettek egymáséi. E fogadást meg kell tartanotok. Esküdtetek, hogy hívek lesztek s azt mondtátok: Isten engem úgy segéljen! Aki ez esküt meg nem tartja, az csal és hazudik; — az saját öntudatát mocskítja be hálátlansággal s alávalósággal s önmaga előtt fokozza le magát. Ha nem is tud senki más a bűnéről, csak az, aki elkövette vele, akkor is nem érdemli meg, hogy hitvestársának szeme elé lépjen s vele egy tető alatt éljen. Drágán fizet a bűnért, ki azt ily öntudat árán vette meg. — Másképp tesz az igazi ember, aki úgy ragaszkodik hitese párjához, mint az Istenhez, s ki azért tud hű lenni hozzá, mert hű tud lenni magához, hű tud lenni Istenéhez, hitéhez s tiszta lelkiismeretéhez. Aki önmagához nem hű, az természetesen léha, üres ember; de az aztán nem is tud adni másnak boldogságot s életében sem találja azt föl.

Sajnos, a mi romlott korunk fölfogása s annak a sok önmagával, hitével s minden eszményiséggel meghasonlott, léha embernek példája kihatott a házas életre is s megszentelténítette azt a fajtalanság szellemével. Mennyi hűtlenség árnya borul főleg e világháborúban úgy a fronton, mint a front mögött a családi életre, s mily rémes s véres drámákban bűnhődnek gyakran a vétkesek. A háború nagyon is rávilágított alacsony fokú kultúránkra s bemutatta a világnak az ösztönös, önmagával nem bíró embert. Hány vitéz katona állotta meg helyét a csatatéren, de nem állta meg azt, mikor tisztaságról, hűségről s alacsony, céda élvezetek megvetéséről volt szó. Küzdöttek az ellenség ellen s aztán kórházba kerültek nem sebeik miatt, melyeket az ellenség vert, hanem infe ciók piszka miatt, melyek nyomában becsstelen beteg-

ségben lettek terhére másnak és maguknak. Nos és a nők? Hány férj tapasztalta meg felesége hűtlenségét, mely ugyanakkor szentségtelenítette meg az otthonát, mikor a férj ugyanazért az otthonért küzdött, vérzett vagy rokkanttá lett!

Nem csoda, hogy e szertelen nemi élet nyomában a megfertőzött természet bosszulója jár: a betegség és nyomor! Minden bűnnek megvan a maga büntetése, de egy bűnnek nyomában sem jár annyi gyalázat és átok, mint a tisztátalanságában. Utálatos betegségek, az életerő pusztulása, a szervezet leromlása, satnya, hibás gyermekek, a tisztáknak, feleségnek s ivadéknak megfertőzése kísérik mint sötét, haragos árnyék, mint szemmel látható Isten-büntetése a bűnnek térfoglalását. Szomorú jele ez az emberiség neveletlenségének s az igazi lelki kultúra hiányának. Az emberek nem élnek tisztán, azért utálatos lesz még testük is, — ki akarják, mint mondani szokás, magukat élni, s azért rothadnak. Kemény szó ez, de ezt a szentírás mondja: «Aki paráznákhöz adja magát, rothadás és férgek örlik meg, nagy intő például tüzetik ki, és lelke az élők számából elvételik» (Eccli. 19, 3). Így van az megírva a szentírásban, s így érvényesül a természet rendjében, mert ha valamit, hát vért s életet fertőzni s az élet forrásait fölkotorni büntetlenül nem lehet.

Itt lép elénk a tiszta életnek a házasságban s az önmegtartóztatásnak a házasságon kívül óriási fontossága. Ezt parancsolja az Isten, ezt sürgeti az emberi méltóság, de ezt kívánja s követeli az egészség s a feleségre, gyermekre, családra és nemzetre való tekintet is. Azért nem csodálkozunk, hogy az erkölcsi leromlás e napjaiban, mikor az erkölcsi érzék s a közönséges tisztesség megzavarodva háttérbe szorul s mikor a tisztátalanság a nemi betegségben fenyegeti az életet, a tudomány és a kormány is, orvosok s fajegészségi társulatok is kénytelenek a megvetett erkölcsiség segítségére jönni s figyelmeztetik a nemzeteket, hogy a nemi bajok borzalmas terjedése veszélyezteti a közegészséget, irtja a családokat, megakadályozza a népesedést s fenyegeti a nemzet fennmaradását.

A háború e veszedelmet még fokozta. Sok százezer katona került bele a tisztátalanság s a mótely hálóiába, nős és nőtlen egyaránt. Ezek a gyilkos mótelyt majd behozzák a családba, megfertőzik vele nejeiket s gyermekeiket s a hazának nagyobb kárt tesznek erkölcselenségükkel, mint amennyit tehetett volna az ellenség betörése. Azért hát ki van adva a jelszó: védekezni s gyógyítani, a mótelyt irtani, a piszkot

kivetni! Aggódva tekinthetünk a tisztatlanság által megmértelyezett társadalom s nemzet jövőjébe, s borzadva nézhet — írja egy német orvos — a családtya, kinek leányai vannak, a jövő elé, ha tudja, hogy tíz fiatal ember közül alig van kettő, kik nem voltak nemi betegek, borzadva azért, mert ugyancsak nem tudja, hogy kire bizza leányát. — Aggódva néz a társadalom is a nemi életnek ez általános elfertőzése elé, s azért törvényjavaslatokon dolgozik a házasulók kötelező orvosi vizsgálatáról, méltán számolván az erkölcs-telen emberek lelkiismeretlenségével, mely ha élveinek áldozott fel másokat, föláldozhatja a jegyest s a feleséget is.

A történelem mutatja, hogy az erkölcsi érzék gyöngülésének korában törvényekkel is kell gátat vetni a métegynek s a züllés terjedésének, s azért napjainkban jónak találjuk mi is, ha az állam törvényekkel s intézményekkel akarja megvédeni a faj egészségét. De ha törvényeket alkotunk, hogy a fertőzésnek útját álljuk, nem kellene-e elsősorban azokat törvényesen üldözni, kik írásban is s orvosi tanács formájában a kéjelgést ajánlják, kik a házasságon kívül való önmegtartóztatást lehetővé akarnak állítani, kik az erkölcsre, a jellemre való nevelés erejét az ösztönösséggel szemben kicsinylik s kik a bajokat csak rendőri intézkedésekkel s technikai be nyúlásokkal akarják orvosolni?! Ezzel szemben, legyetek meggyőződve, k. h., hogy az erkölcs oly nélkülözhetetlen az embernek, mint a levegő, s hogy arra oly szükségetek van, mint a táplálékra. Azt helyettesíteni semmivel sem lehet. Sokat okulhatunk s tapasztalhatunk a nemi élet bajairól s azok elhárításáról, de sohase higgyük, hogy az erkölcsiséget bármily tudással vagy óvatossággal pótolni lehessen, s hogy lehet egészség, fajegészség, népesedés s nemzeti virágzás erkölcsiség nélkül.

Azért vigyáznunk kell ezzel kapcsolatban arra is, hogy e törvényeket s intézkedéseket ne állítsuk be úgy a gyakorlatba, hogy azáltal gyöngüljön az erkölcsi felelősség s a kötelességtudás. Mily oktalanság volna pl., ha a fertőzés elleni oltalom biztatásul szolgálna a bűn elkövetésére, s ha az orvos is csak óvni akarná a hozzá fordulót s nem akarná, ha teheti, fölbreszteni lelkiismeretét s erkölcsi ellentállását is! Mily tyűkeszü emberszeretet volna az óvintézkedéseknek s eszközöknek olyatén ismertetése, mely azt a benyomást tenné, hogy az eddigi óvakodás helyett ez eszközök birtokában szabad féket ereszthet valaki a bűnözésnek! Segíteni az emberiségen csak úgy lehet, ha testi-lelki tiszta-

ságra neveljük azt, s ha sorsának intézését elsősorban nem a technikának, hanem az ösztönök fölött uralkodó, erős, nemes öntudatnak kezeibe helyezzük.

De van még egy más sötét árny, van egy más nagy bűn, mely a házasságot megszentelteleníti s azt az élvezetnek s könnyű, nemtelen életnek eszközévé lealacsonyítja, s *ez a születések megakadályozása*. — A nagy emberhalál idején jó lesz, ha figyelmeztetünk titeket e tekintetben is kötelességekre, nemkülönben arra a nagy veszedelemre, mely az egyke s a két-gyermek-rendszer révén fenyegeti az emberiiséget.

A házasság, k. h., az Isten intézménye az emberi nem szaporodására; ez a szaporodás a házasság elsőrendű célja. Ezt a célt kizárni s a házassággal élvezetsóváran visszaélni nem szabad. Tudjátok, hogy nem szabad embert ölnetek, hogy nem szabad a magzatot elhajtani, de épenígy nem szabad a természet folyamatát technikai eszközökkel s természetellenesen megzavarni. Rettenetes tévtan volt az, mely az egykét s a két-gyermek-rendszert a világba állította. Több embernek meg nem születését okozta ez, mint amennyit világháborúk elpusztíthatnak. — Mindenesetre nagy baj már az is, hogy az emberek félnek a gyermekáldástól a megélhetés nehézségei s az ellátás gondjai miatt, s ha azt gondolják, hogy jobban nevelhetnek fel egy gyermeket mint többet; mert amint mondani szokás, nem az teszi, hogy hány van, hanem hogy milyen az.

Ezzel szemben tudjuk, hogy e gondok is sokszor alaptalanok vagy legalább is túlzottak. Hogy csak egyet említsünk s szívetekre kössünk: azokban a családokban van-e nagyobb boldogság s több öröm, hol egy vagy kettő a gyermek? Ott, hol a szülők az egy vagy két gyermek közt mogorván ülnek, s házaseletük felett is a fogamzás meggátolásának sötét tudata borong? Ott van-e több az Isten áldásából, több a termelő munkából, hol a gazdaság fel nem osztozik, — ott van-e több az iparkodásból, haladásból s jó kedvből? Azok a nemzetek haladnak-e, hol kevés az ember; azok virágoznak-e, melyek az agglegényeket adókkal sujtják s a házasságra kedvezményekkel édesgetik? Ami pedig azt illeti, hogy különb emberek lesznek azokból, kiknek nincsenek testvéreik, hát csak nézzünk szét azokon a sivár, kihalt falukon, azokon a szomorú, egykés házakon, — tekintsük meg azokat a némaságra s magányra kárhoztatott, testvértelen egykéket, s meglátjuk, hogy bizony abban az ivadéokban nincs

köszönet. A szülők gondja sem kevesebb, mert hisz még az arcukon is látni az aggodalmat a gyermek minden köhüntésénél s meghülésénél: tulságosan őrzik s féltik, nehogy elpusztuljon; azután meg manapság részük lesz abban a kimondhatatlan keservben, hogy hát az az egyetlen fiuk is elesett! Vajjon ez-e az Isten akarata, ez-e a gyermek java, ez-e a nemzet s a faj boldogulása? Nem teljesedik-e itt is a szentírás szava: «elvesztem a bölcsék bölcseségét s az okosak okosságát megvetem» (I. Kor. 1, 19). Az ember ki akarná javítani a természet törvényeit s ösztönei kielégítésével könnyebb véget akarná fogni életének, s mire ébred? Arra, hogy nemcsak a háza tája lesz némább s örömtelenebb, hanem hogy ily gyilkos, természetellenes merényletekkel nemzetének is sírját ássa! Magyarországnak, ennek a maroknyi népnek a nagy nemzetekhez képest sok ellensége van, de az egyik, még pedig az, mely gyökerén támadja, épen a nép elapadása. Hogy az egyke s a két-gyermek-rendszer mily veszedelmet jelent, kitűnik abból, hogy ha minden családnak két gyermeke volna, akkor a népesség 75 év alatt épen a felére csökkenne le, vagyis két gyermek még csak a szülők pótlására sem elegendő, tekintve a halandóságot.

Ugyanakkor hangoztatni akarjuk azt is, hogy kötelességünk a sok gyermekű családok segítségére lennünk, s hogy elsősorban az államnak kell intézményei által a tépelődő lelkiismeretek segítségére sietnie. Szükséges, hogy nehézségekről s anyagi érdekekről lévén szó a több gyermekű családban, anyagi téren jöjjön az állam a szorongatott szülők segítségére. Ez mind csak idő kérdése, s az állam bizonyára indítatva érzi majd magát, hogy a nagy családú szülők terhen segítsen. Addig is k. szülők, álljátok meg helyeteket, — beszéljétek meg gondjaitokat s kétélyeiteket okos lelkiatyákkal s szeressétek s neveljétek jól gyermekeiteket, hogy nap-sugártok legyen. «Elfelejtettünk volna nevetni is — mondotta egy derék hivatalnok, — ha e csöppségek aranyos jó kedve föl nem vidított volna.»

III.

Végül kötelességünk küzdeni a *nyilvános erkölcstelenség ellen*. — Nem hiába imádkozzuk a litániában azt, hogy a fajtalanság szellemétől, ments meg Uram minket! Erre az imára nagy szükség van főleg a mi korunkban, amikor a köz-erkölcs terén a tisztesség ugyancsak megfogyatkozott, s a társadalmon valamiféle erkölcsi bénulás vesz erőt. Szomorú

jelenség az, hogy a bűn, mely természeténél fogva is a rejteket keresi, arcátlanul mer föllépni s szermémetlenül terpeszkedik mindenfelé. Irodalom és művészet szolgál e szomorú irányzatnak; könnyelmű s felületes nézeteket terjeszt s a régi bűnöket megengedett, új divatnak mondja. Beszél szabad szerelemről, szabad nemi életéről, megrendíti a helyes nézeteket a házasságról, megtéveszti az erkölcsi érzéket s így észrevétlenül is lazítja az alapokat, melyeken a család s a társadalom épül s azokat a kapcsokat, melyek férjet feleséghez s szülőt gyermekhez fűznek.

Az Isten más nemi életet, mint a házasságot nem rendelt s nem enged meg. Ami azzal ellenkezik, az a testnek bölcsesége, mely halált hoz. De a nemzeti erőnek forrása s a hazafias érzésnek melegágya is a keresztény család; innen várjuk nemzetünk folytonos megújulását, — innen az erőteljes s élni-képes, értékes ivadékok. Azért a családot gyöngíteni, annak az emberi nem szaporodását tekintve egyedüli jogosultságát kétségbe vonni nem szabad. *E legfontosabb intézmény mellé a szabad szerelmet s a törvényes édesanya mellé a leányanyát állítani annyi, mint vakmerő merényletet elkövetni az erkölcs, a köztisztesség, a család s a nemzet ellen.* Ezzel nem azt mondjuk, hogy az úgynevezett törvénytelen gyermeket nem volna kötelességünk fölkarolni, ha arra rászorul. Dehogy is nem, erre köteleztetünk. Hiszen az irgalmas szamaritánus sem kérdezte, hogy zsidó vagy pogány volt-e, törvényes vagy törvénytelen ágyból való volt-e az, ki a rablók kezébe esett, hanem látta, hogy szenvedő emberrel áll szemben, s segített rajta. Így fogjuk mi is tudni kötelességünket minden inséges s szenvedő gyermekkel szemben is; de nem szabad megengednünk, hogy a szájalom fölkeltése mellett elváltozzék s csökkenjen az erkölcsi felfogás komolysága s hogy meggyöngyöljön a tisztesség érzete leányainkban s anyáinkban az esetben, ha elsikkasztani engednők a különbséget a törvényes házasságok s a törvénytelen összeköttetések közt. Van különbség gyémánt és üveg, hűség és hűtlenség, kitartó, önfeláldozó becsület s röpke, könnyelmű élvezet közt. S ha a gyermeket igazán becsüljük, akkor elsősorban arra legyen gondunk, hogy a családi fészket ne nélkülözze, — melyben élnie s boldogulnia kell, s ne terjesszünk nézeteket, melyek a könnyelműséget védik s az emberekben a kötelességérzést egymással szemben s a cselekedeteikből származó következményekkel szemben tompítják.

A statisztika szomorú képet nyújt a leányanyák gyer-

mekeiről, amennyiben a gyermekhalandóságban ők vezetnek. Vajjon kívánatos-e hát ily csenevész s gyengébb minőségű ivadék szaporodása? Az erős magyar jövőt csak a család körében felnőtt s jól nevelt gyermekek száma s értéke biztosíthatja. Aki tehát a magyar hazát szereti, az védje meg a családot, az óvja meg s tartsa tiszteletben az erős élet e tiszta forrását. A család megerősítése lesz a gyermekvédelemnek is a legjobb módja ; mert az védi meg a gyermeket, aki minden gyermek mellé nemcsak anyát, de apát is állít s e kettőt egymással fölbonthatatlan szent frigyben egyesíti, vagyis, aki a házasság intézményét szentnek tartja s a leányanyát ugyan sajnálni, de a házasságban élő édesanyával egy színvonalra állítani nem tudja.

Aggodalommal nézzük továbbá azt, hogy *a sokszorosító művészet — ide számítjuk a mozi-előadásokat is — sokhelyütt az erkölcstelenség szolgálatába lépett s a könyvesboltok, a dohánytőzsdék kirakataiban közszemlére teszi ki szemérmet sértő képeit, képes levelezőlapjait. Aggodalommal s megborításkozással nézzük, hogy a nyilvános mulatóhelyek piszkos látványosságai, az erkölcstelen szindarabok, a hirlapok tárcacikkei és apróhirdetései is lépten-nyomon sértik a köztisztességet, mintha csak a nemi ingerek fölkeltését s az embereknek tisztességből s önfegyelemből való kivetköztetését céloznák !*

Mennyi romlás jár e lelkiismeretlen pénzkeresés nyomában! Feleljen erre ne a káté, hanem a «Nemzetvédő Szövetség»: «Mínde — írja egyik füzetében — idő előtt ébreszti föl a serdületlen ifjúság nemi életét, s az idegrendszer megbomlását eredményezi ; szerencsétlen házas- és családi élet, meglazult erkölcsi fölfogás, az egész társadalom fizikai enerválódása s az erkölcsi értékek csökkenése jár nyomában».

Amily veszedelmet jelent e piszkos árnak nagy gátszakadása, oly elszántnak, ügyesnek s kitartónak kell lennie a védekezésnek. Többféle társulat alakult már Európa-szerte a szennyirodalom s a nyilvános erkölcstelenség ellen, melyek üdvös mozgalmakat akarnak a társadalomban megindítani s rákényszeríteni akarják a törvényhozásokat erélyes törvények alkotására s a kormányokat üdvös intézkedések megtételére. Büntetőjogi üldözés alá akarják fogni a piszkos terjesztőit, s *nemzetközi* megállapodásokkal lehetővé tenni a terjesztők bűnhődését s a fajtalan közlemények gyors lefoglalását.

E törekvések mind dicséretre méltók, s ajánljuk nektek. k. h., az ilyen társulatok, szövetségek s törekvések felkaro-

lását. Ajánljuk azt annál inkább, mert úgy látjuk, hogy a keresztény társadalom nem védekezik eléggé a szennyirodalom, a szemérmetlen képeslapok termékei, a mozik s látványos előadások arcpirító lazultsága ellen. Ez a tétlenségünk és mulasztásunk halálra vezet, mellyel szakítanunk kell. Nekünk nem szabad túrnunk a keresztény kultúra e kút-mérgezéseit, — meg kell óvnunk gyermekeink s az ifjúság lelkét a közmételytől, s mindenütt egyenes nyíltsággal szembe kell szállnunk a fajtalanság közszellemével.

Kell, hogy nyitva legyen szemünk, s hogy ne fizessünk elő lapokra, melyek tárcáikban s apróhirdetéseikben leányaink s fiaink kerítőivé lesznek, — kell, hogy számon tartsuk, hogy mily könyvek, mily röpiratok s képeslapok hatolnak be családjainkba, — kell, hogy ne menjünk el megbotránkozás nélkül a kirakatok szemérmetlen képei s az utcasarkok falragaszai mellett, hanem, ahol a törvény a beavatkozásra jogot ad, hívjuk fel a rendőrség figyelmét s követeljük eljárását. Ne járjatok, k. h., piszkos mozi- és színi-előadásokra! Nem futja-e el a keresztény közönségnek arcát a szégyenpír, amikor kiöltözve kiül székekbe s páholyokba, mintha csak fölbátorítani akarná a fajtalan darabok szemlélete által a köz-erkölcs merénlyőit? Nem jelent-e az ily darabok látogatása végre is annyit, hogy így éreznek s így cselekesznek mindnyájan? S nem szolgál-e ez buzdításul a még nem annyira romlott társadalmi rétegeknek, hogy hasonló szórakozást keresve lelkükben piszkolódjanak s a szemérmemmel együtt a tekintély tiszteletét is elveszítsék a vezető, — ez esetben a piszokba vezető társadalmi osztályok iránt?

Érdemes-e az ilyen kultúra a keresztény kultúra nevére, s nem borzadunk-e el mindnyájan, kik az ilyen metelyben s mocsárban élünk, ha az Isten előtti számadásra gondolunk? Annyi bizonyos, hogy viselkedésünkre s magatartásunkra nézve e részben jótanácsot s irányítást csak a szigorú erkölcs-től s nem a divattól kérhetünk. *S ha már a divatot emlegetjük, el nem mulaszthatjuk, hogy a keresztény nők finom erkölcsi érzékét s lelkiismeretét a női öltözködés szertelen divatjára figyelmessé ne tegyük.* Ezt a divatot a legtöbb keresztény nő gondolatlanul követi, anélkül, hogy tisztában volna, hogy kinek ügyét is szolgálja vele. E célból ismét nem a káténak, hanem egy hírneves német orvosnak szavaira hivatkozhatunk, aki írja: «Bátran állíthatjuk, hogy a nők s leányok legnagyobb rézsének sejtelve sincs az ötletes divatnak tulajdonképeni irányzatáról. Jól nevelt leányok bizonyára nem szánák rá

magukat, hogy nagyon kívágott ruhákban megjelenjenek, ha ez öltözködésnek tulajdonképeni célja s kihatása iránt úgy volnának tájékoztatva, mint a test bájait célzatosan mutogató s szabadon élő társnők. A modern női ruházat nagyon is elárulja célzatosságát, azt, hogy egyebet sem akar, mint a férfiak érdeklődését fölébresztetni s őket udvarlásra s hódításra ingerelni. Hogy az az észszerű s egészséges viseletmód, melyet reform-ruhának hívnak, a nőknél oly nehezen s lassan tör utat magának, annak oka az, hogy az van lefödve benne, aminek lefödve lenni illik, s hogy sok férfi van, akinek az a ruha tetszik, mely nem annyira takar, mint inkább szembe szöktet». (Dr. Ströhmberg, Die Prostitution.)

*

Ezek s ilyenek a tiszta keresztény életnek s a közerkölcsnek fájdalmas sebei, melyeket nyíltan feltárunk előttetek, nem azért, hogy valami újat mondjunk, — sajnos, e bajok nyilvánvalók s egy világ görnyed alattuk, — hanem azért, hogy lelkiismereteket fölrázzuk s a világ fülledt s kábult öntudatába, vagyis inkább önfeledésébe a kinyilatkoztatásnak s a nagy kötelességeknek verőfényével bevilágítsunk. Rothadni könnyű, de nem is dicsőség, — tisztának s becsületesnek lenni pedig munka és küzdelem, de kötelesség. Ezt a kötelességet teljesítenünk kell önmagunk, fajunk s az egész emberiség javára! Vegyük komolyba Szent Péter, apostol szavát: «Szerelmesim, kérlek titeket mint jövevényeket és zarándokokat, tartózkodjatok a testi kívánságoktól, melyek a lélek ellen harcolnak; a ti magatokviselete a pogányok közt jó legyen, hogy jó cselekedetekből megismervén titeket, dicsóítsék Istent». Azután pedig a nőt buzditja istenes életre, hogy «akik nem hisznek az igének, az asszonyok magaviselete által ige nélkül megnyeressenek, látván istenfélő, tiszta életüket, kiknek ne a külső hajdíszben vagy aranyviseletben, vagy öltözékben legyen ékességük, hanem az elrejtett belső embernek, a csendes és szerény léleknek romlatlanságában». (I. Pét. 2, 11; 3, 1.) Ime, a mi feladatunk s hivatásunk! Bízunk abban, hogy e feladatunkat teljesíthetjük s kötelességünknek a tiszta élet tekintetében is megfelelhettünk, ha Isten kegyelmébe s e kegyelem világot győző erejébe öltözködünk! Hiszen Szent Pál is felpanaszolta kísértéseit s a test gyarlóságát s háromszor kérte az Urat, hogy távoztassa el azokat tőle, de azt a feleletet vette: «Elegendő neked az én kegyelmem, mert az erő az erőtlenségben

fejlík ki»; vagyis az ember annál jobban tapasztalja meg a kegyelem erejét, minél jobban érzi saját gyarlóságát : tegyük mi is így, érezzük át saját gyarlóságunkat, töltekezzünk Istennel az imában s a szentségekhez való járulásban, hogy elmondhassuk Szent Pállal azt is: «Örömmel dicsekszem tehát erőtlenségemben, hogy bennem lakjék a Krisztus ereje» (II. Kor. 12, 8 9). Krisztus ereje önmagunk megbecsülésére, sokat szenvedett hazánk megerősítésére s vérében elapadt fajunk fölvirágoztatására. Aki bízik ez erőben s küzd a mótely ellen, abban Isten dicsőül meg, — aki pedig a tisztátlanság rabja, az önmagának lefokozója s a nemzet sirásója !

A kereszténység és a belső élet.

(1923)

Sokan kérdezik Friedrich Dávid Strauss-szal : keresztények vagyunk-e még, s rámutatnak a hit, az egyház s az élet ijesztő örvényére, a nagy ellentmondásra, mely e kettő közt tátong ; vagy végigkritizálják Ibsennel a világnézetet, az életet s annak minden intézményét, s szkeptikus öntudatossággal konstatálják, hogy a kereszténység szent tüze helyén sűrű iszapos víz terjeng, s hogy farizeizmussal vagyunk tele. Mások Friedrich Nietzsche-vel kérdezik, van-e még keresztény kultúránk? s azt felelik : «Die Sonne unseres Lebens ist untergegangen, der Himmel aber glüht und leuchtet noch von ihr, obgleich wir es nicht sehen». A keresztény kultúra napja szerinte már leáldozott, de áldásaiban még részesülünk ; még nincs új világ, Európa most még Nietzsche szerint is a réGINEK kegyelméből s áldásaiból él.

A szkeptikusok és dekadensek e frontjával szemben mi is felvetjük a kérdést : Vagyunk-e még keresztények, s miben áll a mi keresztény kultúránk? S erre a kérdésre akarnak feleletet adni az előadások, melyek itt tartatnak.

Ki akarjuk fejteni, hogy mily lelkiséget, mily motívumokat hozott a kereszténység, mily forrásokat az emberi életnek, mily lökéseket adott a haladásnak s mily eszményekbe kapcsolta bele az ember boldogulását? Ki akarjuk fejteni, hogy lelkivilág, erkölcs, nevelés, gazdasági, politikai élet tekintetében mivel gazdagított, s rá akarunk mutatni, hogy a nyugat-európai világ s annak révén voltaképen az egész világ a keresztény kultúrnap energiájából él. Nietzsche gondolja, hogy ez a kultúrnap már leáldozott, de azt is vallja, hogy még mindig

az ő világosságából élünk. Ez utóbbi mindenestre igaz, s mi csak ezt fogadjuk el tőle, azt, hogy a mai világ a keresztény kultúra kegyelméből él.

Nekem jutott a feladat, hogy kifejtsem, hogy miféle eligazítást adott a kereszténység az egyes embernek a lét értelme s az élet célja iránt, s hogy mily vallásos s befelé fordított s Istenbe kapcsolt világot teremtett meg benne. Ki kell továbbá fejtenem, hogy ez a belső világ mint hatott ki külre a lelken át s mint alakította ki a környezetet keresztény kultúrvilággá, Európává. Előbb azonban rá kell mutatnom arra, hogy az a belső, Istenbe kapcsolt világ mily viszonyban áll a kultúrával. Aki kultúráról beszél, az keresse meg mindenekelőtt a kultúra lelkét, mert ha igaz, hogy «mens agitat molem», vagyis, hogy a lélek mozgat s alakít, akkor bizonyára a világ, amennyiben a mienk, tehát kultúrvilág, a mi lelkünk arculatát fogja magán viselni.

Természetes, hogy kultúráról szólva először is a külső világ szökik a szemlélő ember szemébe, a törvényes intézmények, a szokások, háztartások, a tudomány és művészet, a földművelés, ipar és kereskedelem, az iskola és nevelés, a városok és faluk, a házak és utcák, a kertek és földek, az utak és kutak, a higiénia és az életmód, vízvezetékek, csatornák s erőművek, szóval mindaz, amibe az élet beöltözködött. Ez a külső kultúra, azt mondhatnám, csak csigaháza az élő organizmusnak, mely azt magából kiverejtékezi; s abban is igaz lesz a hasonlat, hogy ha a csiga meghal, a csigaház még megmaradhat; s a kultúrára alkalmazva e gondolatot, mondhatjuk, hogy a külső kultúra mindenütt fennmaradhatna akkor is, amikor az őket kiverejtékező s megteremtő lélek már elpusztult. Csakhogy akkor e műveknek már nem kultúra, hanem civilizáció a neve. A kultúra a csiga, és a háza, — a civilizáció csak az üres, zörgő csigaház.

Tehát a kultúrában is voltaképen a lelket kell szem előtt tartanunk s azt kérdeznünk, hogy milyen az? Ha lélek, akkor természetes, hogy az bennünk van, s mint mentalitás és erkölcs, mint indulat, érzés és lelkület, mint kötelességtudás és erény és szociális érzés alakul ki bennünk: mindaz, ami világít és eligazít minket, mindaz ami mozgat és emel, bátorít és vigasztal, mindaz, ami fűti érzéseinket és akaratunkat s ami jelleget s arculatot ad a léleknek. Ez a kultúra ugyancsak bennünk van, s másutt nem is lehet; ami pedig kívül van s szintén kultúrának hivatik, az mind csak a belső, tehát a tulajdonképeni kultúrának külre való vetülete.

E kategóriákba állítandó bele a *keresztény kultúra is*. Tehát a keresztény kultúra is elsősorban *sajátos lelkivilág*, melyet magunkban hordozunk ; az a hit, mely világít nekünk, amely buzdít minket, azok az eszmények, melyek mint a napok izzanak egünkön, azok a nagy lökések a mélységből s azok az örök vonzások a magasságból, melyek az ösztönöség, a szenvedély és bűn sötét örvényeiből kivezetnek, azokkal járó tények, melyek a legtragikusabb életen is tükröződnek. Keresztény kultúra lesz mindaz, ami az embert hívóvé és tisztelettudóvá, megértővé s résztvevővé, lelkiismeretessé s hűségessé, kitartóvá s szeretővé, mindaz, ami őt a természettel, a külső és belső természettel szemben fölényessé és úrrá teszi. E kultúrához tartozik a tudomány s művészet, a mechanika és technika is, de a lelki kultúra súlypontja a pszichében s az éthoszban fekszik, s az életnek önmagukban való igaz és szép és diadalmas kialakítására, ennek a legnagyobb emberi valóságnak s műnek világba-állítására irányul.

Menjünk most még egy lépéssel odább s ereszkedjünk le a keresztény lelki világ mélységeibe s iparkodjunk megtalálni magának a *léleknek a gyökerét, melyből az él*, a küzdelem s az alakítás ereje kiindul s az élet ezer és egy ágazatába elszivárog, s a gyökeret, melyből az eszményiség, az éthosz, a művészet, a karakter inspirációit szivja, a gyökeret, melyből az ember önértékének tudata s az emberiség testvérisége s minden szabadsága előbb mint dogma s követelmény, később pedig mint érzés s törvényhozás fakad : akkor a kultúra legmélyebb gyökerét az embernek önmagához, mint lélekhez s ezzel az élet értékéhez s értelméhez s céljához való orientációjában, az embernek Istenhez való személyes s bensőséges viszonyában, vagyis vallásában találjuk meg. A mi kultúránk gyökere s lényege a kereszténység. Vére a Krisztus vére s szelleme a Jézus lelke. Kérdem már most, hogy milyen mélységességet, milyen bensőséget s meleget hozott ez a kereszténység a mi vallásos lelkiségünkbe?

Minden vallás személyes viszony ; két személy szerepel benne : a személyes Isten és én. A személyes Isten nem a világ, nem a természet. A világ is, meg a természet is csak valami, de nem valaki. A valamivel is állhatok viszonyban : lehet a valamiről tudományom, lehet gyakorlati ismeretem, felhasználhatom azt a valamit, de személyes viszonyba valamivel nem léphetek. Ahogyan házasságot nem köthetnek a vidékkel s barátságot a szirttel vagy a fával, úgy nem lehet vallása annak, ki az Istent a természettel azonosítja vagy pantheista

elmázolásokkal s természet-istenítésekkel az élő személyes Istent eltünteti. A vallás — ismétlem — személyes viszony, s a személyes viszonyhoz ketten kellene: ő meg én. Ki nem volt meg e kettő közül a görög-római kultúrában? Melyik elem hiányzott vagy melyik szerepelt, ha megvolt is, torz s lehetetlen kiadásban? Azt mondhatnám, hogy mind a kettő; mert hiszen az Isten képe a politheizmus mesében tarkabarka, majd kegyetlen, majd bohó torzulásokat szenvedett, s ezzel szemben a szent kereszténység az Istenről mint atyáról, mint mindenható jóságról, mint szerető gondviselőről való kinyilatkoztatásokkal lépett a világ elé. De azt is vallom, hogy szinte nehezebb, nekirugaszkodóbb s *új teremlés számba menő alkotása volt az evangéliumnak felébreszteni az embert, az egyest, a lelket: felszabadítani az egyént, ki eddig csak mint szám és tömeg értékeltetett; kiemelni az embert, ki eddig a tirannus és az impérium nyomása alatt objektummá silányodott; kiszabadítani, öntudatra segíteni s a világ súlypontjává, központjává s célpontjává avatni a lelket.*

A lelket kellett felébreszteni, azt kellett aléltságából felkelteni, önmagának, örök hivatásának visszaadni!

Ezt a lélek-kitapogatást s feltápasztást, ezt a lélek- s öntudat-ébresztést megpróbálták már más kultúrák is. Ezt tette világtól elfordult s tehetetlen passzivitásba merült irányban a buddhizmus is; ezen mesterkedett a kínai gyakorlatiség, a tisztesség vallása is; ezt vették munkába Sokrates és Plato s valamikép tán a régi amerikai kultúrák is, mindegyik «pro modulo suo». A lélek-ébresztés kísérleteivel találkozunk az ószövetségben, megnyilatkozásaival a zsoltárokban, Ámosz, Ózeás s Jeremiás prófétáknál; de ezek csak egyes jelenségek, mialatt a népeket, Jáhve népét is sötétség s durva anyagiasság borítja, s az egész zsidó vallás is inkább a nemzet viszonya, mint az egyes lélek viszonya volt urához, Istenehez. A nép maga olyan volt mint a máglya, melyet durva nedves tuskókból hordtak össze s égni nem tudott; csak itt-ott nyaldosták azt körül s cikáztak fel rajta erőteljesebb lángok, a próféták imádkozó lelkei!

Igy volt ez soká a világban, s aztán történt valami, s azt kereszténységnek hívják. Ez pedig úgy történt, hogy a kettő közül a fentemlített «Ő» és «én» közül «Ő» jött és pedig a lélekért jött. Végignézett rajtunk ígéző tekintettel s kinézte belőlünk a lelket. Azt mondta, hogy mindenki, görögben és zsidóban, gazdagban és rabszolgában lélek van, és hogy annak örök végtelen értéke van; azt mondta, hogy a leg-

szegényebb is többet ér, mint az egész világ. Azt mondta, hogy az Isten úgy szereti ezt a csodaértéket, hogy a Fiát is odaadja érte; azt mondta, hogy az neki gyöngy, meg kincs, meg dicsőség; azt mondta, hogy mindenki úgy érezze magát, mint Isten fiát és végtelen dicsóság várományosát.

Ezek nem tanok voltak és theóriák, hanem örök súlyok, pondera aeternitatis! Emelgessük, ha bírjuk, ezeket az örök valóságokat; bámuljuk ezeket az újszületett embereket s ezeket az erkölcsi szuverenitásokat, ezeket az Istennel telt tudatokat; azt fogjuk találni, hogy az igék egyszerűek, de csupa szellem és élet, s az emberek külsejükben semmi különöset nem mutatnak, de bennük van az Isten országa. Az evangéliumnak e fölségesen új motívumait élvezni kell, ízlelni kell.

Hogy ezt jobban megérthessük, helyezkedjünk el az evangélium parabolás, kedves idilli világába, mint egy fölséges hegyvidékbe, hol az erdők, rétek, a patakok s hegy-csúcsok júliusi vasárnap-déli napsütésben állnak, s hol a hegyi patakok zúgása s távoli harangszavak járása s egy-egy tehénkolomp néma csengése az ünnepi orgona zenéje. E fénybe és napsugárba, illatba s kékségbe meritett átlátszóságban hallgassuk az Írás szavát a lélekről s annak értékéről, az életről s az Isten országáról, a kincskeresésről s a gyöngyvásárlóról, a jó pásztorról s a tékozló fiúról. Vegyük közbe fontolóra a keményebb érzéseket, azt a kemény szeretetet, mely mindent elhagyni kész, atyát, anyát, házat, hazát, hogy az Urat kövesse. Gondolkodóba ejt a *nagy számadás s adósságom lerovása az utolsó fillérig, azután az elszánt üdvkeresés, mely kész szemét kiszakítani, a lábát elvágni, csakhogy Istennél célba érjen*. Elgondolkozunk aztán arról, amit mond a nagy vágyról, a világ tűzbeborításáról, saját véres kerestségéről; aztán csodálkozva látjuk, hogy kenyeret ad, melyben testét töri meg, s kelyhet nyújt, melyben vér ömlik szét s forr föl a bűnök bocsánatára. Ezek a szavak s fogalmak mind előttről is megvoltak a zsidóságban és megvoltak a pogányságban; szép szavak, csiszolt fogalmak. Szent Ágoston ezeket «*vasa lecta et pretiosa*», drága kristály poharaknak, billikomoknak s kancsóknak mondja, melyekben filozófok és rétorok, dialektikusok, grammatikusok és szofisták mást-mást töltögettek; ki lórét, ki mérget, ki állott vizet, ki pocsolya-vizet, akitől mi tellett; de sem a lélek borát, sem az élő vizek termékenyítő italát szolgálni nem tudták. Akkor aztán jött az evangélium s a régi szavak s fogalmak kristály formáiba új, tüzes bort,

vagy inkább vért töltött; új tartalmakat teremtett, új értékeket hívott elő. A «sermo vivus et efficax» árama mintha sziklákat görgetett volna; az örökkévalóság hegyvidékéről jött és magával ragadta a lelkeket.

Az evangélium lelkipilága, mint egy hegyvidék masszívuma emelkedett fel a gyatra filozófiák és mithológia mondái, meséi s fecsegéseinek ezer apró együgyűségei körül. Akik az evangéliumot elfogadták s éltek, azok mint erkölcsi szuverénitások jártak a megmételtyezett társadalomban. Nem voltak büszkéek, hanem hívek; imádkoztak és dolgoztak; s azok az új tartalmak, melyek lelkükben feszelegtek, lassanként átidomították az élet régi formáit az Isten országának stílusában. Olvassák, m. t. közönség, az evangéliumot, az Apostolok cselekedeteit, Szent Pál, Szent Péter s Szent János leveleit, olvassák a vértanúk aktáit Ruinartról, Wiseman Fabioláját, Sienkievicz «Quo Vadis» regényét, hogy megérezzék azokat az új erőket, melyek a világba jöttek, s hogy megértsék a religiónak, az ember s Isten kapcsolódásának gyengéd s szoros s elszakíthatlan fűződését. A «pacta litterarum et syllabarum» helyett, hogy megint Szent Ágostont citáljam, a «pacta salutis aeternae» vagyis a fogalmak és szavak egymásbafűzése helyébe léptek az örök üdvösség kötelékei, az embernek Istenhez kapcsolódása, s ami abból való, a legédesebb vigasz. Izleljük meg az öntudatnak azt az édes ízét, melyet a krisztusi megnyilatkozásból vettek, az édesség s fényesség könyvéből, «litterae de melle coeli mellae et de lumine Dei luminosae». (De catech. rud. 9. I.)

Ez a lélek-meglátás, ez az öntudat-ébredés, ez az új mentalitási és érzési s ethikai eligazodás, ez volt a kereszténység. Ismétlem, ez nem tan és theória, nem filozofálás, hanem történet volt. Valami olyas, mint a tavasz, mint az éledés, mint tüzek kigyulladás, mint hajnalhasadás és forrásfakadás, valami nagy lelki újság! Aminthogy a világosság sem tan, nem optika; s a temperamentum sem tan, nem fiziológia; s az igézet, a szeretet s a lelkesedés sem pszichológia vagy fogalmi konstrukció, hanem szellem és élet. Ez a világosság, ez a temperamentum, ez az igézet és szeretet volt a konkrét kereszténység; ez megfogta a lelkeket és terjengett köztük, mint a tűz a száraz vadonban.

A keresztény lelkiség fölértésére tekintetbe kell vennünk még két körülményt. Az egyik az, hogy kinek tartották ezek az emberek Krisztust; a másik az, hogy ez a Krisztus mivel szívta fel az érzések legnagyobb világtörténelmi dagályát?

Vegyük az elsőt ! Ezek a lelkiség méltóságának tudatára ébresztett emberek Krisztusban nem az Isten prófétáját, nem hírnökét vagy küldöncét, nem is csak kiváló apostolát, hanem magát az Istent látták. Ezek az emberek mind mélységesen hittek az epifániában, az Istennek köztük való megjelenésében, s hitüknek veleje és boldog visszhangja volt Szent Pál szava : «Apparuit benignitas et humanitas Salvatoris nostri Dei, megjelent a mi Üdvöztető Istenünk kegyessége és emberisége» (Tit. 3, 4). Mit gondolunk ezek után, mily szorossá lett a religió kapcsolata a lélek s Istene közt s mily bensőséges a megtapasztalása ? ! Ez a Krisztus az Isten, s ő az, akinek a lélek magát teljesen és feltétlenül átadja !

Milyen más ez a bensőség s közvetlenség, mint azok a religiók, melyek az abszolút végtelenhez kapcsolódnak, s e kapcsolatosság konstruálásában önmagukra, saját változó felfogásukra s vergődő érzelmeikre vannak utalva ! Mi más ez a közelség, ez a biztosság és bensőség ? !

De még ezzel sem merítettük ki a kereszténység religiójának, az ember s Isten kapcsolódásnak érzelmi mélységeit. Van ott még valami, amit a lelkeket ébresztő s őket Isten felé eligazító Krisztus tett, amivel a religió bensőségét emelte s a lelkek vonzódását maga felé irammá s rohammá fokozta. Ez a szeretetnek egy konkrét, nemcsak párját hiába kereső, de analógiával sem bíró bemutatása. Ő a lelkeket nemcsak ébreszteni s öntudatukban lábraállítani jött, hanem eljött, hogy megváltsa, hogy visszavásárolja őket. Ők mint bűnben születtek s bűnösök s az Isten haragjának fiai voltak, s ő azért jött, hogy ez átkot s e haragot megszüntesse. Ez nem jelent mást, mint hogy az Isten meg akart bocsátani nekünk, de ezt nem prófétája által üzenve meg, hanem Fia által akarta e bocsánatot közvetíteni (*Isten értem adja magát*), Fia szeretete, égő szeretete, Fia véres, tüzes szeretete s a lélekért önmagát odaadó szeretete által ! Ismétlem, megüzenhette volna nekünk a bocsánatot prófétája által ; de nem tette, mert a nagy engesztelést Fia áldozatos szeretetében akarta nekünk közvetíteni. Az, hogy ez véresen, hogy kínszenvedéssel történt, az nem miatta s végette, hanem végettünk volt. Nem neki kellett a vér, hanem nekünk kellett arról meggyőződni, hogy úgy szeret, hogy vérét is, életét s mindenét értünk tudja odaadni, s oda is adta. Az emberiségnek végtelenül hálásnak kellett volna lennie, ha bármiképen is engesztelődik s megbocsát neki az Úr s ha ezt bármiképen is tudtul adja nekünk : de mily érzelmi mélységekből kellett kitörni

a hálának, az imádásnak és bánatnak, a részvét, a szeretet s viszonzás indulatának, mikor ez az emberiség megtudta, hogy a nagy Redemptor saját vérén váltotta meg a lelkeket, hogy szeretetének kimutatása végett szenvedett, s hogy tényleg e szenvedés révén lett s jutott el hozzánk a bűnbocsánat és kegyelem! A krisztusi megváltás alázatos átérzése szakította a vallásosság legmélyebb örvényét az emberiségbe. Nem voltak soha és sehol tüzesebb, alázatosabb, készségesebb s résztvevőbb érzéshullámzások, mint azok, melyek a kálvária körül örvénylettek. A lelkek viszonya az Üdvözítő Istenhez itt, e ponton már nemcsak bensőséges, de tüzes is lett. Jézus vére égett a lelkeken, s annak következtében a vallásos bensőség a misztikus egyesülés egybeolvadásáig fokozódott, s a lelkek viszonszeretete az áldozat s a vértanúság csodatetteivel felelt a «sponsus sanguinum», a lelkek jegyesének vért s életet áldozni tudó szeretetére! (Szent Pál exsztatikus odaadása.)

De még itt sincs vége a keresztény bensőségnek, az Isten műveinek, melyek által a religió bensőségét a mérhetetlenbe fölszítani akarta! Van az isteni szeretetnek még egy hatalmas kilépése felénk, van a magát adó nagy adakozásnak még egy műfogása; s ez az ő közellétének folytonosítása, azt mondanám perpetuálása köztünk az Oltáriszentségben, az Úrvacsorában (*Isten nekem adja magát!*)

Az Isten Fia talált módot rá, hogy ő s keresztthalála kiemelkedjék az idők folyamából, a nagy történelmi mulandóságból s valahogy már itt az örök jelenvalóságba lépjen s köztünk maradjon. Köztünk lenni s jelen lenni s mindenki számára kimondhatatlanul közel lenni s mindenkivel külön, akárcsak kizárólag az ő számára jelen lenni: ime ez a kereszténység nagy és szent titka, legnagyobb sacramentuma. Ha a religió kapcsolat köztünk s közte, s ha mélysége e kapcsolat bensőségétől függ, gondolhatunk-e mélyebb, meghittebb s melegebb religiót, mint azt, mely az ember kiüresítéséig mélyül s a Krisztusba való felöltözésig magasztosul, s eléri azt, amit Szent Pál mond: «Élek én, már nem én, hanem Krisztus él bennem».

Ezt az öntudatos s mélységes lelkiséget állította a világba a kereszténység.

Mondhatni, ez volt a religió koncentrációja, amennyiben az embernek Istenhez való közelsége meghittebb, s a bensőség melegebb s mélyebb nem lehet. Bizonyára ez a legnagyobb, amit Isten «karja erejében» (Luk. 2) végzett: az

isteni szeretetnek nagy műve. Ha az elmélyedést veszem, benne mélyült ki az a nagy árok, mely az újszövetséget az ó kultúráktól elválasztja, s ha a bensőséget veszem, benne gyulladt ki az a tűz, mellyel a vér ég, — tűz, melyet tengerek, a szenvedések keserű árja ki nem ölt.

E bensőség s mélység nyomásától s vonzásából volt az a nagy nép- mondjuk inkább, *lélekfölkelés, melyben az emberiség érzései éigig érő dagályban emelkedtek*, hogy azután ráomoljanak a barbárságra s ott teremtsenek új kultúrát, inspiráljanak művészetet, neveljenek szenteket, lopják bele csiráit mindama szabadságnak, testvériségnek s egyenlőségnek, melyek később fakadtak ki intézményekben, törvényekben — sokszor az egyházzal harcban s ütközésben álló szellemektől diktálva, aminek nyugati kultúra s Európa a neve.

Az európai kultúra gyökere s hajtó s fakasztó ereje a kereszténység; e kultúra lelke az Úr Jézus lelke, a bensőség, elmélyedő, imádkozó vallásosság lelke. Ha akarnak erre még egy exotikus tanúságot, hallgassák meg, mit mond Rabindranath Tagore, az indus próféta, aki dicséri Európát, hogy kultúrájában, irodalmában s művészetében az igazság s szépség áramait indította meg, hogy értelmével átkutatott mindent s meghódította a nagyot s épenúgy a végtelen kicsinyt, hogy értelmének s nagy szívének minden erőfeszítésével gátat akart emelni a pusztító betegségeknek s enyhítenie sikerült az emberiség sokféle szenvedését. Európa szívében csörgedeznek az emberszeretet, az igazságszeretet, az áldozatkészség s az ideálok felé való törekvés vizei, és — ezért citálom Rabindranathot itt — és Európán meglátszik, hogy lelke fenekéig áthatotta a századok keresztény kultúrája.

Vagy ha a dolog velejéből vett érvet akarnak amellet, hogy az európai kultúrának gyökere a kereszténység s vére a Krisztus vére, akkor vonatkozzanak el Krisztustól s evangéliumától, vonatkozzanak el a szent kereszténység pietásától, részvététől, tiszteltétől, életet s művészetet inspiráló szeretetétől, népeket nevelő áldásaitól s gondolják el, hogy *mi lett volna a világból s mily képzelhetetlen vigasztalanság borongott volna a görög műveltség s a római erő kiégett kráterei fölött, ha a kereszténység napja nem hasad reánk?* Mi van akkor a mai kultúra helyén? Sötétség és semmiség; khaosz az Isten lelke nélkül. De nem így lett; mert az Isten lelke a kereszténységben az új élet s az új világ forrásait nyitotta meg.

Tekintsük meg ezek után a kereszténységnek ezt a lelket

ébresztő s a lelki életet Isten országává avató sajátosságát az emberi társadalomra való kihatásában, melynek műve a nyugateurópai kultúra lesz. Elvét s rendszerét a történelemre való kihatásában sem tagadhatta meg, már csak azért sem, mert más elve nem is volt, — hol is vett volna mást ! Ez az elve pedig az, hogy a kereszténység nem állított a világba theóriákat az emberről s a társadalomról, nem állított föl gazdasági s társadalmi programokat, nem csapott föl Spartacusnak s rabszolga-felszabadítónak, nem csinált matróz- s zsákhordó-szakszervezeteket Korinthusban és Alexandriában, nem emelte fel az emberi jogok s szabadságok zászlaját a cézár s az impérium ellen, nem küldöztette szét a római légiókat, hogy felszabadítsa a nemzeteket ; mindezt nem tette, mert ez theória is, meg hiábavaló szenvedély és szemét-felkotrás lett volna : hanem *beleállította az impériumba s a palatiumba, a szénátusba s a rabszolgák ergasztulumaiba, a légiókba s az előkelő inzulákba (palotákba) az új embert*, a saját lelkét az egész világnál többre becsülő embert, a bűneiből Krisztus vérében megtisztult embert, a világ útjain örök dicsőség felé járó embert — beleállította a római kultúrába az új kultúra mustármagvát, az új kultúra kovászát, a világot legyőző erőt, az újjászületett embert.

A vízből s a Szentlélekből újjászületett ember : ez a keresztény kultúra kulcsa ! A többi magától jött, vagyis a sok újjászületett embertől lett új világ. A kereszténység nem tett mást, mint hogy új embert állított a világba. Az emberen kezdte s ezzel óriási világtörténelmi tanulságot szolgáltatott minden reformnak ; tanulságot, melynél fontosabb nincs, s mely oly világos mint a napsugár, azt t. i., hogy jó világ jó emberekből lesz, s hogy tehát a jobb világot az ember-jobbuláson kell kezdeni s folytatni, s nem megfordítva, hogy a jobb világtól kelljen a jobb embert várni. Ez utóbbi irányt követi minden társadalmi reform, mely a materializmuson vagyis a lélektagadáson épül ; az előbbi irány pedig a keresztény kultúrát megteremtő lélek-állítás s lélekhit, vagy mondjuk inkább, lélekszerinti élet volt. Ezzel nem tagadjuk, hogy az emberi kultúrához anyagi feltételek is szükségesek ; az természetes, de most itt nem egyik-másik kellékről — hiszen levegő is kell a kultúrához, — hanem a lényegről van szó, magáról az új világot teremtő s alakító erőről.

Ez az erő az újjászületett ember s az ő krisztusi öntudata volt. Ez az öntudat nagy világfölény volt ; fölény, mely a lelket az impériumnál többre becsülte, másrészt pedig lelki érdekei-

nél fogva, milyenek a tisztesség s tisztaság, lelkiismeretesség s hűség, a kötelességtudás s megbízhatóság, belenőtt a köznap életbe s úgy állt ott a római erkölcstelenség s züllés mocsaraiban, mint a velencei lagunákba vert karszti fenyőszál, mely megkeményedve, de nem megrothadva palotákat hord. Ezek a keresztény emberek csendesesen éltek s nyugodtan dolgoztak, kiki a maga beosztásában. Szent Pál az I. Kor. levél 7. fejezetében jellemzi a keresztény álláspontot, mikor írja: «Egyébiránt akinek amint adta az Úr, s kit amint hívott, úgy járjon. Ha mint körülmételt hivatott valaki, ne kívánja a körülmételetlenséget; ha pedig mint körülmételetlen hivatott valaki, ne metélkedjék körül. Ha mint szolga hívatott, ne gondold vele; de ha szabaddá lehetsz, inkább így élj. Mert ki az Úrhoz mint szolga hívatott, az Úrnak szabadosa, — hasonlóképen, ki mint szabados hívatott, az Krisztus szolgája. Kiki amiben hivatott, atyámfiai abban maradjon az Istennél». Vagyis kereszténnyé lenni nem annyi, mint polgári állást változtatni. Ha rabszolga vagy, maradj annak, ha szabados vagy, maradj szabadosnak; mert a keresztény rabszolga csak külsőleg szolga, de lelkében szabad; a szabados is csak akkor szabad igazán, ha lelkében nem szolga. Az evangéliumnak egy kategóriája van, az újjászületett, tehát lélekben szabad ember.

Ez a Krisztus által emancipált lelkiség állott a régi világgal szemben; ez a kisázsiai kikötőkben s Alexandriában s Korinthusban s Szalonikiben, aztán Itáliában, magában Rómában, a Clivus Capitolinus szűk sikátoraiban, a Suburra piszkos lakásaiban s a rabszolgák ergasztulumaiban kisarjadzott új élet volt az új kultúra hódító frontja. A front azonban nem verekedett, nem szakszervezkedett, nem tett közzé kiáltványt, még protestációt sem a cézár s az elnyomók ellen; hanem hitt, remélt, szeretett, elűtött korrektségben mindenkitől, tisztaságban s hűségben szemet szűrt mindenkinek, s így maga ez az eleven, tiszta életvalóság állt ellenkezésben mindennel, ami pogány volt. A keresztények nem ellenkeztek, nem lázadtak, de lelkük és életük élő, lángoló, félelmetes protestáció volt a cézár s az impérium ellen; mert ez az élet s ez a lélek kinőtt minden pogány keretből s új világot inspirált. A rabszolgaság megszüntetése is nem programokból fakadt, hanem a keresztény szellem érvényesülésének volt gyümölcse.

Vonjunk le ebből magunk számára egy nagy tanulságot. A nyugateurópai nemzetek mostanában tévútra kerültek,

mert a filozófiai hóbortok, a felvilágosultság, a szabadkőművesség s a zsidóság kezét fogva kereszténységellenes irányba terelik a lelkeket. Vannak természetesen reakciók is, melyek a bomlást meg akarnák állítani; s ilyen reakció indult meg nálunk is, s azt keresztény kurzusnak nevezték el.

Hasonlítság össze ezt a mi reakciónkat az ősi kereszténység kiindulásával, s meglátják, hogy az jobb, megtisztelőbb nevet nem is érdemelt. Az őskereszténység magát a világfölényes lelkiséget, a legmélyebb s legbensőségesebb vallásosságot állította a világba; míg ellenben a kurzus programokat adott s gyönyörű beszédeket, tehát theóriát; az őskereszténység az élő valóságot, a homo christianus-t állította a frontba, míg ellenben a mi reakciónk keresztelt embereket hívott zászlói alá, kikben kevés volt a kereszténység; az őskereszténység tisztaságot s tisztességet lehelt a bűzös, miazmás világba, míg ellenben a mi keresztény erkölcsünk inkább kíváncsi és követelmény, tehát megint csak fogalom és theória volt s hozzá oly gyöngének bizonyult, hogy még a falragaszok közt sem, — nemhogy az elégedetlenkedő emberek közt — teremtett rendet. Szóval, az kereszténység volt, ez pedig theória és program volt a kereszténységről.

Értsük meg e vállalkozásnak képtelenségét s csináljuk újra — csináljuk meg jobban! Fogjuk meg a dolgot szavak, theóriák s beszédek helyett a valóságon, a keresztény kultúra lelkén, tehát önmagunkon. A keresztény kultúra bennünk van; ha ott nincs, sehol sincs, mert kívül nem lehet. A keresztény kultúra a mi hitünk, a mi tudatunk. A keresztény kultúra Krisztus világossága, melyben látunk célt, utat, eredményt, lelket s kötelességet; a keresztény kultúra az az értékelés, mellyel a pogány világot, a pogány gondolatot s érzést átértékelünk; a keresztény kultúra a mi személyes, bensőséges viszonyunk az Úrral s Üdvötitővel, kit imádunk és szívből szeretünk, kivel az élet útjain együtt járunk s kinek vére lelkünkön ég. Az ilyen kultúra, szellem és élet, erő és lélek; az tud embert talpraállítani s világot megreformálni.

Csak ez a lélek, csak ez az irány győzhet manapság is, amint győzött régen s győzött s teremtett eddig. Végzetes félreértés volna, ha azt hinnők, hogy a nyugateurópai kultúrát a mi korunkban el lehet talán gyökerétől, a szent kereszténységtől szakítani, s azt csak tudományra s gazdasági alapokra fektetve szekularizálni. Lelket szekularizálni annyit jelent, mint lelket elveszteni, s szekularizált kultúra lelkeit

vesztett, vagy jobban mondva, lelketlen kultúra volna. Ne akarjuk ezt, hanem ellenkezőleg: virágoztassuk fel kultúránkat annak vallásos gyökereiből.

Ez a keresztény, tehát vallásos kultúra gyúrta a magyar népet is. A kereszténység hite, izzó lelke, szeretete, nézetei, erkölce s motívumai alakították századokon át a magyar életet. A nemzeti gyökér Ázsiából került, de az oltóág a kereszténység lett, s azóta az nem kettő, hanem egy, egységesen magyar nemzeti s keresztény élet lett. Mit törölhetnék, vagy mit törhetnék ki a magyar történelemből, hogy az nemzeti s ne keresztény, vagy keresztény s ne nemzeti legyen? Letörölhetném-e a magyar faluk s városok képeiről a templom-tornyokat, a hegyekről a várak s monostorok körvonalait, a völgyekből a kolostorok színfoltjait; kitörölhetném-e a lelkekből s a közérzésből s a történelemből azt, ami keresztény nézet, emlék és hagyomány? Kitéphetném-e a magyar címerből a kettős keresztet s letörhetném-e a Szent-koronáról a görbült keresztet, s gondolhatnám-e ezek után, hogy különválasztottam azt, ami keresztény attól, ami nemzeti? Ha a vitézséget, a hazaszeretetet s a hősiességet veszem, különszedhetném-e a lélek zsarátnokait, melyeket Nagy Lajos, a Hunyadiak, a Rákócziak, a Báthoriak s Bethlenek lelkében a magyar lelkesülés gyújtott, s elválaszthatnám-e azoktól, melyeket bennük a keresztény páthosz s áldozatosság gyújtott? Kielemezhetem-e az édesanyák tejéből, a számlázottak könnyeiből, a hazáért kiömlött vérből, hogy mi magyar benn: s mi keresztény? Nincs-e összekeverve a százados temetőben az anyaföld az ősök haló porával s a szántóföldön az esőcsepp a verejtékkal? Ki fogja e kettőt szétszedni tudni? Nos és szét lehetne-e szedni a nemzet életét s ketté lehetne-e vágni egységes lelkét? A kereszténység lett a magyar nemzet lelke, s kultúrája lett a vére. E lelkiségből élt; e lelkiséggel csatázott s dolgozott, e lelkiséggel nézte tanyáját, rónáit s hegyeit, e lelkiséggel nótázott, ringatta bölcsőit s temette halottait.

Igy tehát a magyar történelmi életen s magán a lelken s érzületen rajta van a keresztény jelleg, s amint a történelmi magyar lélek egységes, úgy nem lehet schol elválasztó vonalat húzni a nemzeti s a keresztény betét között. Szent és profán emlékek egy nagy történelmet alkotnak; egyik hívogatja a másikat, s valamennyi közösen felszítja a haza s a nemzet szeretetét. Ha a Pilis hegyét nézem, nemcsak az Ördöglyuk rémséges barlangjaiba a tatár elől menekvő, meg-

riadt népet s a tatárjárást látom, hanem látom az esti szürkületben a pálosremeték imbolygó mécseit; ha júniusban Székesfehérvár utcáin sétálok, a hársfák illatában királyi sírok porát érzem éledni; ha Szent László fűvét tépem s gyűjtöm, nemcsak a fű erejében, hanem a magyarság nagy segítőjében is bizakodom, és kérem, hogy segítsen fűvével! S amit érez a protestáns Zsolna, Debrecen, Sárospatak, Eperjes, a Bethlenek s Bocskayak neve említésénél s bakonyi s gömör faluk szerény, Erdélynek pedig nagystílű történeti emlékeinél, az mind mint vallási és nemzeti tűz és melankólia borul a lelkére. Ime a mult századok vallásos és profán emlékei egy közös nagy történelmi valóságba állítanak bele s megértetik s megéreztetik velünk, hogy a kettő egy, s hogy nincs magyar kultúra, mely nem keresztény.

E kultúra gyökere a hit, ágainak erdeje pedig a keresztény eszményiség, élet és művészet, tökéletesség és szeretet. Ez utóbbinak hevében fogjunk baráti kezet s dolgozzunk a megértésen, mely építi s íveli az aranyhidakat Pannonhalma és Debrecen, Esztergom és Eperjes közt, közelebb hoz testvért testvérhez, keresztényt keresztényhez a közös nagy ellenség, a keresztény kultúra megmételyezői, keresztény magyarságunk sírásói ellen. Csak aki hitből él, lehet a keresztény kultúra hordozója, s csak a keresztény magyar lehet a magyar nemzeti kultúra őre és erőssége. E részben csak magunkra támaszkodjunk s ne bízzunk senki másban! Csak ha igazán keresztények leszünk, akkor védjük meg a keresztény nemzeti kultúrát; másképp nem!

Mit köszönünk a katolikus egyháznak?

(1924)

Szomorú sorsa van manapság a keresztény embernek. Egy hanyatló világ romjai közt áll, s amerre néz s ameddig a szeme ér, csak pusztulást s szenvedést lát. A szellemi világ is tele van romlással, tagadással s zűrzavarral, az erkölcsi világ szertelenséggel s rothadással, a gazdasági pedig az aranyimádás s az igazságtalanság förtelmeivel.

S hová lett a mi fölséges nyugateurópai kultúránk? Hová lett a keresztény népeknek az a tornácos, oszlopos, rendes s jóllétet sugárzó háza, melyet itt nyugaton a katolikus egyház épített? Az Isten hatalma helyett az ördög hatalma terjeng, s az Isten országa helyén az ördög építi föl országát. Hit

nincs, s mivel nem hisznek Istenben, azért nem hihetnek magukban se ; reményüket nem az Istenbe, hanem az osztályharcba vetik ; a szeretetről pedig azt mondják, hogy hideg és halott, s hogy ehelyett jobb fejleszteni a gyűlöletet.

A mai romlásra nézve nincs jellemzőbb, mint egymás mellé állítani a két képet : *az egyik a nyugateurópai civilizáció mai hanyatlása, a másik az az állapot, melyet az emberi haladás az egyház erejében ért el.* Aki ezt a két képet nézi s összehasonlítja, az megtudja, hogy mit köszön az emberiség a katolikus egyháznak.

Hogy mit köszön? — azt csak mázsás mondásokkal lehet öntudatunkra hozni. *Először is neki köszöni hitét s világnézetét, neki köszöni lelkét s bizalmát s neki köszöni azt az egész, fölséges s fényességes szellemi világot, melyet a keresztény nemzedékek magukban hordoztak.* A teremtésben is első a világosság. Ez az Isten első teremtménye. Első teremtmő szava az volt : legyen világosság s lett. A világosság nyomában aztán szép, zöld s virágos fű s sürgő élet lett tengerben s a földön. A szellemi világban is így van. Első itt is a világosság ; első az örök, evangéliumi fényeknek sugárkévéje. Krisztus Urunk a világ világossága ; s amikor elment, ő ezt a világosságot az újszövetség nagy aranygyertyatartójára, az anyaszentegyházra tűzte. A katolikus egyház a nagy fáklyavívő. S ezt a fáklyát ki nem oltja se özönvíz, se özöntűz. Az emberek elfordulhatnak tőle, tagadhatják, megvethetik, elfordulhatnak tőle akár a naptól : de annak csak ők adják meg az árát. Amily mértékben elfordulnak, oly mértékben zavarodnak meg, s a legelemibb igazságok körül is zűrzavar lesz a fejükben.

Igazán, mily megalázó látvány, hogy az emberi ész saját ötleteinek bolondja lesz s hogy térdre esik ostobaságok előtt, melyeket máskor hóbortoknak nyilvánított ki. Az emberiség olyan, mint egy tűzhányó vidék, melyből időnkint tűzhányó medencék nyílnak meg, s akár a III., akár a XVIII. vagy XX. században a hóbortok, az elvetemültség, a káromlás és eszeveszettség, majd meg az erkölcsi leromlás, frivolság s trágárság piszokárját önti s ontja ki magából.

Ki segít a zsenik, az örültek e tatárjárása ellen? Ki véd meg az öntelt s káromkodó ember e kultúrdivatjában, mely bolondházakat egyetemekkel téveszt össze? Nézzünk föl a katolikus egyházra, arra az apostoli tekintélyre, mely az örök igazságok álló csillagainak égboltját íveli fölének, mely az Isten gondolatait hozza közénk s szent utakra állít királyt, koldust egyaránt, mely minden ember lelkét Isten országává

avat, országgá, mely nem e világból való, de amely ország nélkül ember a világot el nem bírja !

Mit köszön hát eszerint a világ az anyaszentegyháznak? Napsugárt és meleget, csillagfényt s örök utakat, eszményeket és boldogító vonzásokat, szívbékét és muzsikát, mely a legszegényebbeknek is lelkében hangzik.

De köszön neki mást is. Az égen kezdve s a földön folytatva, *köszön neki rendet, szépséget, tekintélyt, jóllétet, tudományt, művészetet, házat, hazát, egyszóval emberséges létet.*

Tengernyi jó ez, s alig tudom, hogy min kezdjem. Kezdem hát a társadalmi s az állami renden.

Társadalmi s állami rend, nagy szó ; de gondolom, hogy senki se becsülheti meg annak áldását s nem csodálhatja meg az azt megteremtő hatalmat inkább, mint mi, kik a társadalmi s állami rendnek szomorú s tehetetlen jeremiásai vagyunk.

Az emberben a vadállat, az ösztönös természet alapjában mindig megvolt, s megvolt tehát az a barbárban, amint megvan a bolsevikiekben. A barbár a durva vadember, a bolsevik az elromlott s elvadult ember. A barbárok közé lépett az egyház s megtanította őket, hogy hatalom, az csak az Isten hatalma, ami pedig hatóság van fölöttünk, az mind Istentől van. A tekintélyt tehát Istenbe akasztotta s az engedelmeskedő embert Isten szolgájává s Isten lovagjává avatta. Az emberiség fölé az isteni tekintély szárnyait terjesztette ki, s e szárnyak alatt fejlődött ki jog, biztonság, rend, jóllét, család, társadalom, állam. Mily óriási nagy dolgok ezek, melyekkel hiába küzködik most az Istentől elfordult világ, a liberálisok, kommunisták s bolsevikiek hada !

Mibe került mindez, mily indulatok, hatalmi vágyak, lázadások s zsarnokságok letörésébe ! Hány ember pusztult el, s hányat vágtak le nem török s tatár kardok s más országokban mások, hanem belső villongások, pártütések s zendülések ütközeteiben? ! A katolikus egyház volt a népek nevelője s az óvta meg őket saját hatalmasaik kényuralmától. Hajdanában I. Leo pápa fékezi meg Attilát, s utódai azután ugyanezt teszik más Attilákkal. Szent Ambrus püspök Theodozius császárt inti penitenciára s eltiltja a templom kapujában a bemeneteltől, míg Istennel s az egyhazzal ki nem engesztelődik. S hogy a magyar történelemből is említsek egyet, kiemelem István-, IV. Béla fiának pártütését, ki legyőzvén az ősz király hadát, Budára viszi a véres kardot. Nem volt többé hatalom, mely a királyt megvédje ; de megvédte az Ég. Mikor a pesti kapuhoz ért, templomi zászlók között Fülöp eszter-

gomi érsek lépett eléje s azt kiáltotta : «Állj meg, Absalon, ne kísértsd tovább az Istent». István megrendült. Egy percig tétován áll ; azután keresztet vet magára s megfordul. Európa története tele van e fölséges egyházi benyulásokkal.

Minden társadalomnak élete s belső alakulása a lelkétől függ, az érzésétől, az áhitatától, a kegyeletétől. Az egyház az Úr Jézus lelkét, s a Szentlélek kegyelmét s a szentek édes-erős szellemét vitte bele az életbe. Nemcsak az imájába, hanem az egész életébe. *Rálanított a népeket a munkára, a munkakedvre, az Isten gondolatainak a munkában való kialakítására.* Mindenbe lelket s istenességet vitt bele, az építő, kőfaragó bődékba, a céhekbe, a kereskedő városokba, a vagyonosodó s munkás polgárságba. Dolgozni, de nem az aranyborjú szolgálatában, hanem a közjólét érdekében. Dolgozni a jólétért, de nem a gazdagságért ; dolgozni, de nem túlsok segéddel, hogy mindenki értsen hozzá, s hogy necsak keze ügyessége, hanem ízlése sugallatában dolgozhassék. Senkit meg nem csalni, ki nem uzsorázni, tisztességes s teljesen megbízható polgárnak bizonyulni — ezek a közélet s a köztisztesség elvei.

Hol tart ettől a mi frivol, kapzsi, önző, megbízhatatlan munkánk? Tisztelet a kivételeknek, de a mai pénzhajhász országútján nem ezeké a konc s a boldogulás !

Manapság egy új rabszolgaságot látunk : azt, hogy a gyári munkásseregek kedvetlenül bár, de tényleg a plutokráciát szolgálják. A termelés csak a hasznot hajszolja ; az ember csak eszköz a zsebek töltésére. Ezzel lehanyatlott méltóságának fokáról s egy szervezett gazdasági forgatag örvényeibe került. Az emberiség szemét lett és tömeg és szám, mint az ázsiai zsarnokságokban. Ezek helyett vannak modern zsarnokságok. Ki hozta ezeket nyakunkra? Az a fejlődés, mely a liberalizmusra hallgatott s az egyháztól elfordult. Ez emelte a termelés s közjólét helyett a pénzt, a spekulációt s az óriási jövedelmeket a trónra. Tőle pusztulhatnak a milliók.

Az ilyen pokol az egyház világot irányító korszakában lehetetlen volt. Abban a <sötét s buta> középkorban minden ember, az utolsó is, volt olyan érték, hogy többre becsülték aranynál, ezüstről. Az ember volt a cél, s azt az egész világgal, még ha szinarany is lett volna az, elnyomni nem volt szabad. Mily csodálkozással nézhetünk föl erre a rendre, melyet az egyház teremtet, erre a lelkületre, mellyel minden ember iránt viseltetett, s arra az erős kézre, mellyel az uzsorát, a pénzvágyat s a gazdasági anarchiát lefogta.

S szegény rabszolgák, proletárok, vagy hogy hívnak, te-

kintsetek föl az igazi keresztényekre, kiket az egyház nevelt, óvott, s hasonlítsátok magatokat össze velük s ismerjétek föl, hogy mester és mester, kereszténység és liberalizmus, katolikus egyház és plutokrácia közt ég s föld a különbség!

Mit köszönünk még a katolikus egyháznak? *Egy nagy dolgot, amilyen a család, az otthon, a ház s a haza.* Bár ezek nélkül az emberiség valamikép nem volt soha, de a katolikus egyház ezeket az intézményeket a legmagasabb kultúra színvonalára emelte, vagy jobban mondva, ez intézményeknek a keresztény szellem erejében való átalakításával teremtette meg az igazi, azt a nyugateurópai keresztény kultúrát, melynél szebbet s emberhez méltóbbat nem ismer a világ. A házasság egyike lett a legszentebb dolgoknak, — szentség, melyről az apostol mondja, hogy «nagy misztérium», vagyis isteni intézmény. A házasságból való a család s az otthon. A család minden társadalom s minden állam alapja, s az otthon az emberi életnek tulajdonképeni színtere s a jósnak, erénynek s munkakedvnek elsőrendű forrása. Amily fokon áll a házasság, a család s az otthon, azon fokon áll a kultúra, vagyis a művelt emberi élet. Ezekhez nyúlni nem szabad, mert méltán őrzi s óvja ez intézményeket isteni s emberi jog. E három intézményben fejlődik ki az élet, a jólét, a megelégedettség, a jóízlés, s büszke a családjára s otthonára mindenki, aki az életet értékelné tudja. Az az övé és senki másé. Azt úgy védi, mint a madár a fészket. S védi a környékét is, a határt, a szülőföldet s védi a közeli s távolabbi szomszédot is, — az egy nyelvű s egysorsú nemzetséget. Ime, így támad a ház körül a haza, s a család s az otthon körül a hon, s így lesz a család s a vér szeretetéből hazaszeretet.

Már most kérdelem, ki vetette meg a család s az otthon alapját ily biztos s szent szirtre, s ki emelte föl falait szentté? A katolikus egyház, mely a házasságnak s szentségtől való s fölbonthatatlan szentségi jellegének őre, s ezáltal minden családnak s boldogságának őrangyala. Ő a szép s nemes társadalmaknak alkotója. Méltán mondhatjuk, hogy bokájáig sem érnek föl azok a nagyképű szószátyárok, kik az emberi természet ismerete nélkül szabadszerellemmel s másféle malacssággal akarnak emberiséget reformálni. Saját elrontott életük s fölhevart érzékiségük ösztönzi őket e nagy merényletekre. De ki bízna a kutyáját, nemhogy az emberiséget, vérét s boldogságát ez esztelen kísérletezőkre?

S mit köszönünk még a katolikus egyháznak? *Azt, hogy itt nyugaton a tudományt s a művészetet jelcsókoltá álmából.*

Ahogy a földet művelte, az erdőt irtotta, a mocsarakat lecsapolta, úgy fogta művelés alá a lelkeket s amihez kéz és kedv és szem és ízlés kellett, azt kézbe vette, forgatta s alakot s finomságot adott neki. Köveket faragott s dómokat épített ; a gyapjút s a lent fonta és szőtte s Flandriában és Brabantban a legjobb posztót szőtte s a legfinomabb csipkét verte. Azután festékeket kevert s azokból hívta elő a lágy, hangulatos színeket s festett képeket. A vallásos érzést szóltatta meg az érc harangjaiban s orgonáiban. A bárdolatlan hangokból éneket varázsolt, s azokból épűgy szövögetett zenét, mint a fonalakból csipkét. S így tett mindennel, ami kezébe került. Szeme, s kedve s keze volt hozzá, hogy az Isten teremtéséből kedves emberi világot varázsoljon.

Ez a jobb világ azonban most sem kész ; sőt néha teljesen összegabajítja s felforgatja a meglevőt is. Most is ott tartunk. S ami még különösebb, a szenvedés s gyűlölködés zavarában épen az egyház ellen sok a kifogás, s ördögi gyűlöletet szítanak ellene antikrisztusi emberek. Teszik ezt tehetetlenségükben s folytonos felsüléseik következtében föltámadt dühükben. De ki ülne föl az ilyen gyűlölséges kiszólásoknak? !

Aki nem elkeseredett szólamokra, hanem a tettek szavára hallgat, az előtt világos lesz, hogy hármass kötelességet kell teljesíteni :

a) hogy hálás tisztelettel néz föl az egyházra s nem néz oda neki a mosdatlan szájú emberek nyelvöltögetésének. Élvezzék ezt ők maguk;

b) a másik, hogy elszántan áll az egyház mellé s védi, mint a kultúra bástyáját ;

c) a harmadik, hogy munkálkodva küzd s áldozatokat hozva működik közre az egyházzal ! Ez kötelesség is, ez becsület s öröm is ! Értsük ezt meg sokan !

A kiadó jegyzetei.

1. lap. — *A katolikusok teendői Magyarországon* megjelent a Magyar Sion 1893-i évfolyamában 482. kk. ll.

9. lap. — *A magyar egyház sebei* megjelent a Magyar Sion 1896-i évfolyamában 801. kk. ll.

28. lap. — *Az egyház veszélyeztetett szabadsága* megjelent a Magyar Sion 1898-i évfolyamában 5. kk., 81. kk., 161. kk. ll.

60. lap. — *Híveket az egyháznak* megjelent a Magyar Sion 1898-i évfolyamában 322. kk. ll.

70. lap. — *A hatalom divatja* megjelent az Alkotmány. 1898. jan. 27. számában.

75. lap. *Mi segít rajtunk?* megjelent az Egyházi Közlöny 1905-i évfolyamában a júl. 7-i számban.

78. lap. — *Vallásoktatás és modern szabadság* megjelent az Alkotmány 1919. márc. 6-i számában.

82. lap. — *A szajkók* megjelent a Magyar Sion 1887-i évfolyamában 444. kk. ll.

88. lap. — *Protestáns szerénység* megjelent a Magyar Sion 1887-i évfolyamában 224. kk. ll.

94. lap. — *Ázsiai tünetek* — *Fiumében* megjelent a Magyar Sion 1889-i évfolyamában 659. kk. ll. — A 98. lap utolsó bekezdésében érdekes elírás van. Amiről Newman szól, az valójában a «Tracts of the Times», a híres oxfordi füzetek, melyek Pusey szerkesztésében jelentek meg a múlt század 30-as éveiben.

99. lap. — *Nem tagadják, hogy halhatatlanok vagyunk* megjelent a Magyar Sion 1890-i évfolyamában 41. kk., 103. kk. ll.

120. lap. — *Schmitt Jenő Krisztus istenségéről* megjelent a Magyar Sion 1892-i évfolyamában 405. kk. — Ami a 134. lapon a pokolnak bennünk-valóságáról van mondva, az összefüggés világos tanúsága szerint a kárhozat büntetésének lényegét magyarázza — igen helyesen; és halgatagon fölteszi, hogy a pokol hely is.

135. lap. — *Az ember és a természet, mint budapesti Katolikus-köri fölolvásás* megjelent a Magyar Állam 1893. márc. 14—16. számaiban. — Ami a 142. lapon az ember eredetéről van mondva, bölcslethez értendő és ma a katolikus teológusok általános álláspontja. Az ember *tényleges* eredetére nézve lásd Ó. M. 4, 257., 258. ll.

154. lap. — *Samassa érsek beszédének filozófiája* megjelent a Magyar Sion 1894-i évfolyamában 733. kk. ll. — A szerző álláspontja felel meg a Lamentabili dekrétum (modernizmus elítélése) tételeinek, amit nem lehet fönttartás nélkül mondani a megbírált beszédéről.

165. lap. — *Erősebb katholicizmust* megjelent az Egyházi Közlöny 1902. okt. 3-i számában.

167. lap. — *Érdekes tünet* megjelent u. o. nov. 21-i szám.

170. lap. — *Elszántan és tapintatosan* megjelent az Egyházi Közlöny 1903. máj. 15-i számában.

172. lap. — *Isteni erkölcsösség* megjelent a Katholikus Népszövetségi Naptár 1915-i évfolyamában.

176. lap. — *Mit ad nekünk a vallásos hit* megjelent u. o. 1926-i évf.

181. lap. — *Afrika* megjelent a Magyar Sion 1889-i évfolyamában, 4. kk. 113. kk. II.

202. lap. — *Félre az egyoldalúsággal* megjelent az Alkotmány 1901. nov. 9-i számában.

204. lap. — *XIII. Leó* megjelent a Néppárt 1903. febr. 21-i számában.

206. lap. — *A Damjanich-utcai akácfa* megjelent az Alkotmány 1902. jan. 28-i számában.

209. lap. — *Zászlónk* megjelent a Zászlónk 1902—3-i (I.) évfolyamának 1. lapján.

211. lap. — *Tíz év múltán* megjelent a Zászlónk 1911—12. évfolyamának jan. számában.

213. lap. — *A pápa* megjelent a Zászlónk 1908—9. nov. számában.

A 216., 219., 222., 223., 224., 229., 232. lapok dolgozatai a címek alatt jelzett években kiadott pásztorlevelek. — Külön említést érdemel a 229—232. lapokon között pásztorlevél. Ezt Prohászka megfogalmazta a kommunizmus alatt; kötele volt benyújtani Velinszky fchérvári népbiztosnak, aki csak oly föltétel alatt engedélyezte a kiadást, hogy a 231. lap utolsó előtti bekezdésében a *még* helyébe *mert* kerül; a kéziratn saját-kezüleg piros ceruzával tette ezt a tanulságos és érdekes «homoiusion»-t. Prohászka ebbe természetesen nem ment bele (lásd Ö. M. 9, 260); és így a pásztorlevél kéziratban maradt.

233. lap. — *Dante* megjelent a Katholikus Népszövetség 1922-i évfolyamának 1. füzetében.

237. lap. — *A tisztelet levegőjében* megjelent a Magyar Asszony 1924-i évfolyamának dec. számában.

240. lap. — *Boldog újévet a magyar teológiának* megjelent a Magyar Sion 1889. évfolyamában 891. kk. II.

243. lap. — *Katholikus tudományos kongresszus* megjelent az Alkotmány 1900. évében.

248. lap. — *Keresztény karitás* 1900. nov. 22-én a Szent István-Társulat dísztermében tartott előadás; megjelent (nem kifogástalan stenogramm alapján) 23. és 24-én az Alkotmányban.

255. lap. — *Liliomos leányok* megjelent az Esztergom 1901. jún. 2-i számában.

257. lap. — *Kinek pártján áll Krisztus?* mint Nagyváradon tartott előadás, megjelent a Tiszántúl 1903. jan. 20-i számában.

263. lap. — *Erőnk forrásai* megjelent az Esztergom 1903. febr. 8-i számában.

265. lap. — *Észményi művészet*, mint váci liceumi előadás, megjelent a Váci Közlöny 1904. jan. 7-i számában.

272. lap. — *A három génusz* megjelent a Keresztény Magyar Ifjúság 1905. febr. 1-i számában.

274. lap. — *Az élet korszakában* megjelent a Zászlónk 1905—6-i évfolyamának szept. számában.

277. lap. — *A szerető Terézia* megjelent a Szent Család 1915-i évfolyamában.

280. lap. — *Hiloklatóink apostolkodása* megjelent a Katolikus Nevelés 1916-i évfolyamában 288. kk. II.

284. lap. — *A tisztaságról*. A püspöki kar közös pásztorleveleként kellett volna megjelennie a háború vége felé. A forradalom kitörése megakadályozta megjelenését. A kéziratból van közölve.

298. lap. — *A kereszténység és a belső élet*, mint az Egyesült Keresztény Nemzeti Liga előtt 1923. jan. 27-én tartott előadás megjelent a nevezett Liga előadássorozatának II. füzetében Budapesten, 1923.

311. lap. — *Mit köszönünk a katolikus egyháznak?* megjelent az 1924-i Katolikus Népszövetségi Naptárban.